

Mövzu № 1. Mülki müdafiənin yaranma tarixi, rolu və vəzifələri

Plan:

1. Mülki müdafiə anlayışı, yaranması və inkişaf tarixi
2. Azərbaycan Respublikasında mülki müdafiə sistemi
3. Mülki müdafiənin təşkilinin əsasları
4. Mülki müdafiənin məqsədləri
5. Mülki müdafiənin təşkil edilmə prinsipləri

Mülki Müdafiə – dinc dövrdə və ya müharibə dövründə əhalini (Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin) və ərazinin (Azərbaycan Respublikası ərazisinin hüdudları daxilində torpaq, su və hava məkanının, istehsal və sosial təyinatlı obyektlərin, habelə ətraf mühitin) təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə dövlət hakimiyyəti orqanları, hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər sistemidir.

Parisdə tibb xidməti generalı Corc Sant-Pol “Cenevrə regionu Assosiasiyası” təşkilatını yaratmışdır.

Bu təşkilatın əsasını qoyanların məqsədi bu idi ki, bütün ölkələrdə hələ sülh dövründə ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilə əsasında əhalinin bəzi kateqoriyaları (qadınlar, uşaqlar, xəstələr və qocalar) üçün təhlükəsizlik zonaları yaradılsın.

1937-ci ildə vəfat edən general Sant-Polun vəsiyyəti ilə Assosiasiya Parisdən Cenevrəyə köçürülmüşdür. Generalın məsləkdaşı Henri Corc Assosiasiyaya başçılıq etmiş və onun təşəbbüsü ilə Assosiasiya tərəfindən İspaniyada 1936-cı ildə baş verən vətəndaş müharibəsi zamanı əhalinin bəzi qrupları üçün Madriddə və Bilbaoda, 1937-ci ildə isə Yaponiya və Çin münaqişəsində Şanxayda bitərəf zona yaradılmış, dinc əhalini qorumağın mümkünlüyü nümayiş etdirilmişdir.

Henri Corc 1947-ci ildə “Müasir müharibədə mülki əhalinin mühafizəsi” adlı kitabını dərc etdirir. Bu kitab Assosiasiyanın manifesti idi. Burada “Cenevrə regionu” adı altında təhlükəsiz zona yaratmaq üzrə Beynəlxalq Konvensiyanın layihəsi öz əksini tapmışdır. Həmin manifestin ideyası və prinsipləri 1949-cu ilin avqustunda çağırılan Cenevrə diplomatik Konfransında qəbul edilən sənədlərin əsasını təşkil etdi. Konfransda ilk 3 Cenevrə Konvensiyasına baxıldı və müharibə dövründə mülki əhalinin qorunması ilə əlaqədar dördüncü Konvensiya qəbul olundu. Əgər “Cenevrə regionu” üzrə Konvensiyada yaralıların, xəstələrin, qadınların, uşaqların və qocaların mühafizəsi üçün böyük zonalar yaratmaq nəzərdə tutulurdusa, indi diplomatik konfrans bu layihəni iki hissəyə böldü. Konfransda yaralı və xəstə əsgərlər üçün “Qırmızı Xaç” emblemi ilə mühafizə olunan hospital yaradılması təsdiq edildi və əlavə olundu ki, xəstələr, qocalar, əlillər, 15 yaşınadək uşağı olan qadınlar üçün təhlükəsiz zonalar yaradılmalıdır.

1951-ci ildə doktor Milan Bondi Baş Katib vəzifəsində Henri Corcu əvəzlədi. Bu elə bir dövr idi ki, Koreya müharibəsinin Dünya müharibəsinə çevrilməsi təhlükəsi reallaşırdı. Cenevrə Konvensiyası ilə verilən səlahiyyətlərdən istifadə edərək “Cenevrə regionu” Katibliyi potensial təhlükəsiz zona axtarmaq və hazırlamaq üçün əməli fəaliyyətə başladı. Müxtəlif Avropa dövlətlərinin hökumətləri ilə birlikdə əhalinin təhlükəsiz rayonlara köçürülməsi üçün planlar

tərtib olunurdu. Planlaşdırma sahəsində fikir və təcrübə mübadiləsi son dərəcə faydalı oldu. Müharibə zamanı əhalinin mühafizəsi üçün neytral zonaların yaradılması məsələsi ilə əlaqədar **1954-cü ildə** Berlində Mülki Müdafiə üzrə **ilk Beynəlxalq Konfrans** keçirildi.

İkinci Beynəlxalq Konfrans 1957-ci ildə Florensiya şəhərində çağırıldı və nəzərə alındı ki, “Cenevrə regionu Assosiasiyası” (qeyri-hökumət təşkilatı) **Beynəlxalq Mülki Müdafiə Təşkilatına** çevrildi. Yeni statusa əsasən ona hökumətləri, cəmiyyətləri, assosiasiyaları öz üzvlüyünə qəbul etmə səlahiyyətləri verildi.

BMMT-nin yeni statusuna müvafiq olaraq, **1958-ci ildə** Cenevrədə Mülki Müdafiə üzrə **üçüncü Ümumdünya Konfransı** çağırıldı. Konfransda 33 ölkədən 130 nümayəndə iştirak etdi. Konfransın gündəliyinə atmosferin radioaktivliyi, müharibə zamanı əhalinin köçürülməsi və mühafizəsi, Mülki Müdafiə işçilərinin beynəlxalq statusu və mədəni irsin qorunması kimi məsələlər daxil edilmişdir. O dövrün problemlərini nəzərdən keçirərək demək olar ki, 20 ildən sonra atmosferdə nüvə sınaqları qadağan olundu, bir çox ölkələrdə nüvə silahlarından mühafizə üçün sığınacaqların sayı əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Mülki Müdafiə işçilərinə Beynəlxalq status verildi. **1966-cı il oktyabrın 17-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) katibliyində Beynəlxalq Mülki Müdafiə Təşkilatının (BMMT) nizamnaməsi qeydə alındı.** Onun məqsədi –fövqəladə hadisələr baş verərkən vətəndaşların, həmçinin onların əmlakının təhlükəsizliyi və mühafizəsi üzrə tədbirlərin beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilməsini təşkil etmək idi. Bu təşkilat ən mürəkkəb fəvqəladə hallarda zərərçəkənlərə yardım göstərir, təbii fəlakətlərin, istehsalat qəzalarının və başqa fəvqəladə hadisələrin qarşısını almaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, digər beynəlxalq və regional təşkilatlarla əməkdaşlıq edir, insanların şəxsi rifahı və bütünlükdə cəmiyyətin inkişafı, həmçinin ətraf mühitin təhlükəsizliyi uğrunda mübarizə aparır.

BMMT-nin ali orqanı Baş Məclisdir. Baş məclisə üzvlər iştirakçı ölkələrin nümayəndələrindən seçilir. Məclis 2 ildən bir, təşkilatın icraçı orqanı isə ildə bir dəfədən az olmayaraq toplanır və müvafiq komissiyalar yaradaraq təşkilatın mənafeyinə uyğun məsələlərlə məşğul olur. Təşkilatın gündəlik fəaliyyətinə Daimi Katiblik rəhbərlik edir.

BMMT insanların həyatını və əmlakını mühafizə, yerli və hökumətlərarası səviyyədə planlaşdırma, kadrların hazırlanması, həm təbii mənşəli, həm də insanlar tərəfindən törədilən hər cür bədbəxt halların qarşısının alınması sahəsində geniş fəaliyyət göstərir. Təşkilatın rəsmi dilləri: ingilis, ərəb, fransız və ispan dilləridir.

BMMT Baş Məclisinin qərarı ilə 1972-ci ildən etibarən hər il 1 mart bütün ölkələrdə “Ümumdünya Mülki Müdafiə günü” kimi qeyd olunur.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra, 1993-cü ildən bu təşkilatın üzvlüyünə qəbul olunmuş və onun keçirdiyi bütün tədbirlərdə fəal iştirak edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanmış 1998-ci il 18 aprel tarixli 700 nömrəli fərmanda, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci il tarixli 193 sayılı qərarında, Azərbaycan Respublikası Fövqəladə

Hallar Nazirliyi haqqında 19.04.2006-cı il tarixli 394 sayılı Əsasnamədə, Azərbaycan Respublikası FHN-nin Mülki Müdafiə Qoşunları Haqqında 29.12.2006-cı il tarixli 511 sayılı Əsasnamədə, Mülki Müdafiənin əsas məqsəd və vəzifələri, habelə dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, ictimai təşkilatların, məsul şəxslərin və vətəndaşların mülki müdafiə sahəsində vəzifələri müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında Mülki Müdafiə işinə ümumi rəhbərliyi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, bilavasitə rəhbərliyi isə Azərbaycan Respublikasının Baş Naziri həyata keçirir. Mülki Müdafiə tədbirlərini planlaşdırmaq və həyata keçirilməsini təşkil etmək, o cümlədən icraya nəzarət məqsədilə Fövqəladə Hallar Nazirliyi gündəlik rəhbərlik edir.

Mülki Müdafiə sistemi – mülki müdafiənin vəzifələrinin yerinə yetirilməsi həvalə edilmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının, qüvvə və vasitələrin, xüsusi fondların, rabitə, xəbərdarlıq və informasiya təminatlı sistemlərinin məcmusudur. Mülki Müdafiə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, «Mülki Müdafiə haqqında» qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 18 aprel tarixli 700 nömrəli Fərmanına müvafiq olaraq mülki müdafiə tədbirlərinin planlaşdırılmasının siyasi, **iqtisadi**, müdafiə əhəmiyyətini və digər amilləri nəzərə alaraq respublikanın ərazisi zonalara, şəhərlər mülki müdafiə üzrə qruplara, təsərrüfat obyektləri isə mülki müdafiə üzrə dərəcələrə bölünür.

İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və Fövqəladə Hallar Nazirliyinin təqdimatı əsasında zonalar, şəhərlərin qrupları və obyektlərin dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir.

Azərbaycan Respublikası ərazisinin Mülki Müdafiə üzrə zonalara bölünməsi 1 nömrəli Əlavəyə, Mülki Müdafiə üzrə şəhərlərin qrupları: I qrup, II qrup və III qrup olmaqla 2 nömrəli Əlavəyə uyğun olaraq müəyyən edilmişdir.

Ən mühüm təsərrüfat obyektlərinə mülki müdafiə üzrə belə dərəcələr verilir: xüsusi əhəmiyyətli, I dərəcəli və II dərəcəli obyektlər.

Mülki Müdafiə üzrə dərəcələr – fəaliyyətdə olan, inşa edilən, yenidən quraşdırılan və layihələşdirilən vacib **sənaye, nəqliyyat, energetika və rabitə müəssisələrinə**; xüsusi konstruktör bürolarına; neft-qaz mədənləri idarələrinə; dövlət əhəmiyyətli nadir mədəni sərvətlərə malik olan obyektlərə (arxiv, muzey, **kitabxana**, şəkil qalereyası); material və ərzaq bazalarına; su kəməri təsərrüfatına və digər dövlət əhəmiyyətli obyektlərə verilə bilər.

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq sənaye birliklərinə, şirkətlərə, kombinatlara və digər təsərrüfat obyektlərinə mülki müdafiə üzrə dərəcələr ehtiva hallarda verilə bilər ki, onların müəssisələri, sexləri və idarəetmə orqanları vahid bir istehsalat sahəsində yerləşmiş olsun.

İqtisadi və digər göstəricilərinə görə mülki müdafiə üzrə dərəcələrə aid edilməsi mümkün olmayan bütün digər müəssisələr və idarələr dərəcəsiz obyektlər adlanır.

Tikinti təşkilatlarına, yeraltı mədəni tikintilərinə, inzibati idarələrə, ictimai təşkilatlara, sanatoriyalara və istirahət evlərinə, teatr, kinoteatr, sirk, kommunal-məişət xidməti idarələrinə, kənd təsərrüfatı obyektlərinə, qoruqlara və fəlakətli daşqın zonasında yerləşən bütün obyektlərə mülki müdafiə üzrə dərəcələr verilmir. Nazirliklərin, komitələrin, baş idarələrin rəhbərləri mülki müdafiə üzrə dərəcələrə aid ediləcək təsərrüfat obyektlərinin siyahısını razılaşdırmaq üçün Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə təqdim edirlər.

İqtisadi İnkişaf Nazirliyi təsərrüfat obyektlərinin razılaşdırılmış ümumi siyahısını təsdiq etmək üçün Nazirlər Kabinetinə göndərir. Layihələşdirilən obyektlərə mülki müdafiə üzrə dərəcə layihələşdirmə mərhələsində verilir.

Mülki Müdafiə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu qanundan, Azərbaycan Respublikasının diüər qanunvericilik aktlarından və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

«Mülki Müdafiə haqqında» qanun **21 maddədən** ibarətdir:

Maddə 1. Əsas anlayışlar

Maddə 2. Mülki müdafiə haqqında qanunvericilik

Maddə 3. Mülki Müdafiənin təşkil edilmə prinsipləri

Maddə 4. Mülki müdafiə tədbirlərinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi

Maddə 5. Mülki müdafiənin məqsədi

Maddə 6. Mülki müdafiə sahəsində dövlətin vəzifələri

Maddə 7. Mülki Müdafiə sahəsində hüquqi şəxslərin vəzifələri

Maddə 8. Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının vəzifələri

Maddə 9. Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquqları

Maddə 10. Fövqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması

Maddə 11. Əhalinin və ərazinin fəvqəladə hadisələrdən müdafiəsi sahəsində biliklərin təbliği

Maddə 12. Mülki müdafiə qüvvələrinin şəxsi heyəti

Maddə 13. Mülki müdafiə qüvvələrinin şəxsi heyətinin hüquqi və sosial müdafiəsi üçün təminatlar

Maddə 14. Mülki müdafiə qüvvələrinin şəxsi heyətinin əməyinin ödənilməsi

Maddə 15. Mülki müdafiə qüvvələrinin şəxsi heyətinin dövlət icbari şəxsi sığortası

Maddə 16. Mülki müdafiənin əmlakı

Maddə 17. Fövqəladə hadisələrin və onların nəticələrinin aradan qaldırılması sahəsində tədbirlərin maliyyələşdirilməsi

Maddə 18. Fövqəladə hadisələrin və onların nəticələrinin aradan qaldırılması üçün maddi və maliyyə vəsaitləri ehtiyatının yaradılması

Maddə 19. Mülki müdafiə sahəsində maddi-texniki təminat

Maddə 20. Mülki müdafiə sahəsində fəaliyyətin qanuniliyinə nəzarət

Maddə 21. Vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların məsuliyyəti

Mülki Müdafiənin məqsədi.

Mülki Müdafiənin məqsədi aşağıdakılardır:

- 1) fəvqəladə halların qarşısının alınması məqsədi ilə profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi
- 2) fəvqəladə hallar zamanı mümkün olan ziyan və itkilərin həcmnin maksimum azaldılması
- 3) fəvqəladə halların və onların nəticələrinin aradan qaldırılması

MM-nin vəzifələri

1. Əhalinin mühafizəsi

- Əhaliyə hadisə barədə dərhal xəbər verilməsi;
- Əhalini təhlükə sahələrindən köürülməsi;
- Əhalini MM vasitələrində / qurğularda saxlanılması;
- Əhaliyə fərdi mühafizə vasitələrinin vaxtında paylanması;
- İnsanlara tibbi mühafizə yardımların göstərilməsi;
- Zədələnmə ocaqlarında çıxarkən insanları sanitar təmizləmədə keçirilməsi və s.

2. Sənaye, kənd təsərrüfatı, MM-və obyektlərinin sərbəst və fasiləsiz fəaliyyət göstərməsi

- MM- yə dəstələrini hazır vəziyyətdə saxlanılması və vaxtında işə yönəldilməsi;
- İş prosesini xammallarda təmir olunması;
- Obyektlərdə növbətçiliyin təyin edilməsi \ ə smenalann vaxtında aparılıb gətirilməsi;
- Dispetçer xidmətlərin təyin olunması;

3. Zədələnmə ocaqlarında xilas etmə və DTİ (digər təcili işlərin) aparılması

- Zədələnmə ocaqlarına yolların açılması;
- Ayrı-ayrı yanğınların söndürülməsi
- Xilasedici dəstəni vaxtında zədələnmə ocaqlarına yönəldilməsi;
- Zədələnmə ocaqlarından xilas edilən insanlara tibbi yardımın göstərilməsi və müalicə məntəqələrinə göndərilməsi və s.
- İnsanların təhlükəsizliyinin təminatı son illərdə kəskin hal almışdır. Bu ona görədir ki, elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi son dövrlərdə sənayedə, nəqliyyatda və digər sənaye kompleksində qəzaların, təbii fəlakətlərin sayı xeyli artmışdır.
- Elmi-texniki tərəqqinin (ETT) yüksəlişi, mürəkkəb sistemlərin, tətbiqi ilə elmi-texniki və istehsalat fəaliyyətinin miqyasının genişlənməsi, onların istismarında riskin artması insanların həyat və sağlamlığına, ətraf mühitə və istehsalatın normal fəaliyyətinə təhlükə yaradırlar.
- Bütün bunlarla əlaqədar gələcək mütəxəssislərə müasir silahların tətbiqi zamanı istehsalatda insanların həyat fəaliyyətinin və ətraf mühitin mühafizəsini təmin etmək biliyi, bacarığı vermək lüzumi günün vacib məsələsidir. Mülki müdafiə (MM) insanın ətraf mühitində təhlükəsizliyi və sağlamlığının qorunması haqqında elmdir. O, təhlükəli və zərərli amilləri aşkara çıxarmalı və eyniləşdirməli, insanın

mühafizəsinin metod və vasitələrini, yollarını zərərli və təhlükəli amillərin minimum dərəcəyə qədər azaldılmasını araşdırmalı, dinc və müharibə dövrü baş verən qəza hallarının, fəlakətlərin nəticələrini aradan qaldırmaq tədbirləri hazırlamalıdır. MM-in müharibə vaxtındakı rolu xüsusilə böyükdür. Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, əmin-amanlıq dövründə MM-in rolu təbii fəlakətlərin, böyük istehsalat qəzalarının nəticələri ilə mübarizədə xeyli artmışdır. Böyük maddi itkilər və insan tələfatına səbəb olan (AES- də, dəmir yolunda, qəza təhlükəli kimyəvi maddələrdən istifadə olunan müəssisələrdə baş verən qəzalar və tez-tez baş verən təbii fəlakətlər və .s.) fəvqəladə hadisələr göstərir ki, indi mövcud olan şəraitdə insanları və onların yaşadığı mühiti fəvqəladə hallarda mühafizə etmək üçün, insanların psixoloji, mənəvi cəhətdən əsaslanmış səmərəli formada hazırlanması məsələlərini tamamilə yenidən qurmaq lazımdır, xüsusilə əmin-amanlıq dövründə fəvqəladə hal olan MM tədbirlərinə yenidən baxılmalı və onun vəzifə və yollarını yenidən qiymətləndirmək lazımdır. Bu məsələ indiki iqtisadi münasibətlərin keçid dövründə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasında mülki müdafiə ümumdövlət müdafiə sisteminin tərkib hissəsi olmaqla aşağıdakı prinsiplər əsasında təşkil edilir:

- 1) ərazi prinsipi** - mülki müdafiə tədbirlərinin Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində təşkil edilməsi
- 2) fərqli və kompleks yanaşma prinsipi** - Azərbaycan Respublikasında mülki müdafiə tədbirlərinin ayrı-ayrı bölgələrin, şəhərlərin, istehsal və sosial təyinatlı obyektlərin hərbi-strateji, iqtisadi və digər xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla planlaşdırılması və əlaqələndirmiş şəkildə həyata keçirilməsi
- 3) kütləvilik və məcburilik prinsipi** - mülki müdafiə tədbirlərinin Azərbaycan Respublikasının bütün əhalisini əhatə etməsi və məcburi xarakter daşması
- 4) daimi hazırlıq prinsipi** - Azərbaycan Respublikasının mülki müdafiə sisteminin fəvqəladə hadisələr zamanı dərhal və səmərəli fəaliyyətə başlamağa hazır vəziyyətdə olması
- 5) dərhal xəbərdarlıq prinsipi** - baş verə biləcək və ya baş vermiş fəvqəladə hadisələr haqqında Azərbaycan Respublikasının əhalisinə dərhal məlumat verməsi
- 6) qarşılıqlı əlaqə prinsipi** - mülki müdafiənin təmin edilməsində iştirak edən Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarının və mülki müdafiə qüvvələrinin sıx və uzlaşdırılmış fəaliyyət göstərməsi.

Mövzu № 2.
Mülki müdafiə üzrə idarəetmə, mülki müdafiə qərargahları
və onların əsas vəzifələri

Plan:

1. Mülki müdafiə sistemində idarəetmə
2. İdarəetmənin mahiyyəti, təşkili, vəzifələri və əsas tələbləri
3. Mülki müdafiə qərargahları
4. Mülki müdafiə sistemində rabitə və xəbərdarlığın təşkili

1. Mülki Müdafiə İdarəsi idarəetmə prosesində məlumatların toplanması və sistemləşdirilməsi, sərəncamların, siqnalların tez və dəqiq çatdırılması üçün texniki vasitələrdən geniş istifadə etməyə çalışmalıdır. Kiçik şəhərlərin, kənd rayonlarının və obyektlərin MM qərargahlarında bu məqsədlə vahid formalı formalaşdırılmış sənədlərdən, operativ vəziyyətin dəyişməsi, göstərilən maqnit əsaslı iş xəritəsindən kodlaşdırılmış danışıq və siqnal cədvəllərindən, zəhərlənmə zonaların xəritələrdə qeyd etmək üçün şablonlardan, müxtəlif sənədlərin blanklarından və idarə prosesini sürətləndirən digər sadə vasitələrdən istifadə olunur.

Fövqəladə hadisələr zamanı idarəetmənin təşkili.

FH komissiyası Respublikanın inzibati-ərazi bölgüsünə və sahə idarəetmə orqanlarının strukturuna müvafiq olaraq ərazi üzrə respublikanın şəhər, rayon və digər yaşayış məntəqələrini, istehsalat sahələri üzrə bütün nazirlikləri, baş idarələri və hər cür sosial obyektlərini əhatə edir: 1) rəhbər orqanlar; 2) gündəlik idarəetmə orqanları; 3) ətraf mühitə və təhlükə potensialı obyektlərə nəzarət və müşahidə edən qüvvə və vasitələr: fəvqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaq üçün qüvvə və vasitələr: rabitə və xəbərdarlıq sistemi və digər lazımi maddi-texniki vəsaitlər müəyyən edilmişdir.

Komissiyanın əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Fövqəladə halların qarşısını almaq və onların nəticələrini zəiflətmək məqsədilə tədbirlər hazırlayıb həyata keçirmək;
2. Ətraf mühitə və təhlükə potensialı obyektlərdə daimi müşahidə və nəzarətin təşkil edilməsi, fəvqəladə hallarda baş verə biləcək vəziyyətin proqnozlaşdırılması və qiymətləndirilməsi;
3. Fövqəladə hallar yaranarkən idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrin fəaliyyət göstərməyə daim hazır olmasını təmin etmək;
4. Fövqəladə hallara qarşı profilaktika tədbirləri görmək, qüvvə və vasitələri saxlamaq və təchiz etmək, xilasetmə işləri aparmaq və zərər çəkmiş əhaliyə yardım göstərmək üçün lazımi maliyyə, maddi-texniki vəsait ehtiyatları yaratmaq;
5. Fövqəladə hallar ehtimalı barədə xəbər və məlumatlar toplamaq, elə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına kömək göstərmək, sahəsində digər rayonların, regionların fəvqəladə komissiyaları ilə qarşılıqlı fəaliyyəti təşkil etmək;

6. Fövqəladə hallar yaranarkən və onların nəticələri aradan qaldırılarkən fəaliyyətə rəhbərlik etmək və s.

Fövqəladə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin gündəlik idarəetmə orqanları aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Fövqəladə hallara görə bütün səviyyədə onlar ərazi komissiyalarının növbətçi xidmətləri (deməli, bütün komissiyalar yanında növbətçi xidmətlər olmalı, onlar fəaliyyətə daim hazır halda saxlanmalıdır);
2. Nazirliklərin, baş idarələrin, sənaye və sosial təyinatlı obyektlərinin növbətçi-dispetçer xidmətləri (belə xidmətlər təhlükə potensialı bütün obyektlərdə olmalıdır);
3. Bütün səviyyədə olan Mülki Müdafiə qərarqahları;
4. Respublikanın əhəmiyyətli xilasetmə qüvvələrinin və digər qüvvələrin növbətçi xidmətləri

Beləliklə, fövqəladə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət sisteminin rəhbər orqanları (komissiyalar) və saydığımız bu gündəlik idarəetmə orqanları onun idarəetmə sistemini təşkil edir.

3.MM qərarqahlarının ümumi vəzifələri və onların təşkili quruluşu.

Azərbaycan Respublikası MM sistemi qarşısında bir sıra vəzifələr durur. Bu vəzifələri həyata keçirmək üçün, Nazirliklərdə, Komitələrdə, Baş idarələrdə, təsərrüfat obyektlərində, tədris müəssisələrində və s. MM qərarqahları yaradılır. Bütün tədbirlərin vaxtında və dəqiq həyata keçirilməsində MM qərarqahının rolu böyükdür. MM qərarqahları Mülki Müdafiənin əsas İdarəetmə orqanı olub, MM-ə üzrə əsas tədbirlərin hazırlanmasını planlaşdırır.

Qərarqahlar həmçinin nəqliyyat təminatı, yol-körpü, yanğından mühafizə, hidrometeoroloji, texniki və maddi təminatı, habelə inzibati təsərrüfat və komendant xidmətini, gizli idarəetmə işlərini və s. təşkil edir.

MM qərarqahları aşağıdakı kimi təşkil edilir:

- Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin tərkibində Mülki Müdafiə qoşunlarının komandanlığı, onun Mülki Müdafiənin təşkili Baş idarəsi və onun qoşun hissələri;
- Şəhər (rayon) İcra Hakimiyyəti başçısının aparatı nəzdində-şəhərin (rayonun) MM qərarqahı;
- Yerlərdə – idarənin müvafiq şöbəsi (bölməsi, xidməti, qrupu) hüququna malik MM qərarqahları;
- Nazirliyin (dövlət komitəsinin, baş idarənin) – MM qərarqahı;
- Birliyin (idarənin, təşkilatın, müəssisənin, digər təsərrüfat obyektinin) nəzdində MM qərarqahı yaradılır.

Regional şöbələr bilavasitə MM işinin təşkili baş idarəsinin rəisinə tabedirlər və bütün inzibati rayonları əhatə edən müvafiq rayonlarda (Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Mingəçevir, Əli-Bayramlı, Ağdam, Cəbrayıl, Şamaxı, Lənkəran) MM orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirir və ona nəzarət edirlər.

Kənd rayonlarının MM qərargahları əlavə olaraq k/t heyvanlarının, bitkilərinin, bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının, ərzaq xammalının və yemlər inradioaktiv, kimyəvi və bakterioloji zəhərlənmələrdən müdafiəsi üzrə tədbirləri müəyyənləşdirir, planlaşdırır və həyata keçirilməsinə nəzarət edirlər.

Qərargahların əsas vəzifələri.

I. Dinc dövrlərində:

1. MM planlarının hazırlanması və onun təhlil edilməsi;
2. MM üzrə əhalinin hazırlığının təşkili;
3. Dinc dövrlərində həyata keçiriləcək tədbirlərin təşkili və aparılması;
4. İdarəetmə, rabitə və xəbərdarlıq sistemlərini yaratmaq və onların fasiləsiz işləməsinə təmin etməkdir.

II. Fövqəladə hadisə zamanı:

1. Rəhbər işçilərin, xidmətrəislərinin, MM qüvvələrinin və bütün əhalinin yaranmış vəziyyət haqqında xəbərdar edilməsi;
2. Xilasetmə işlərini keçirmək üçün, MM qüvvə və vasitələrinin qruplaşmalarını təşkil etmək;
3. Kəşfiyyat və dozimetrik-kimya nəzarətini təşkil etmək;
4. Yaranmış vəziyyətdən nəticə çıxarmaq, vəziyyət barədə qonşu rayon və obyektləri xəbərdar etmək;
5. Hərtərəfli təchizatı təşkil etmək;
6. Məxfilik rejimin saxlanılması və xidməti sirtin qorunması tədbirlərini həyata keçirmək.

MM qərargahı əsas diqqəti MM tədbirlərinin vaxtında yerinə yetirilməsinə verməlidir.

Bu tədbirlər müdafiə qurğularının tikilməsi, FMV-in fondunun yaradılması, MM qüvvələrinin təşkili, onların hazırlığı, habelə, obyektin fövqəladə hadisələr zamanına bitişinin təşkili və s. ibarətdir.

Hər bir qərargah, bütün MM tədbirlərinin yerinə yetirilməsini istənilən şəraitdə təmin etməyə qadir olan yığcam və intizamlı kollektiv olmalıdır.

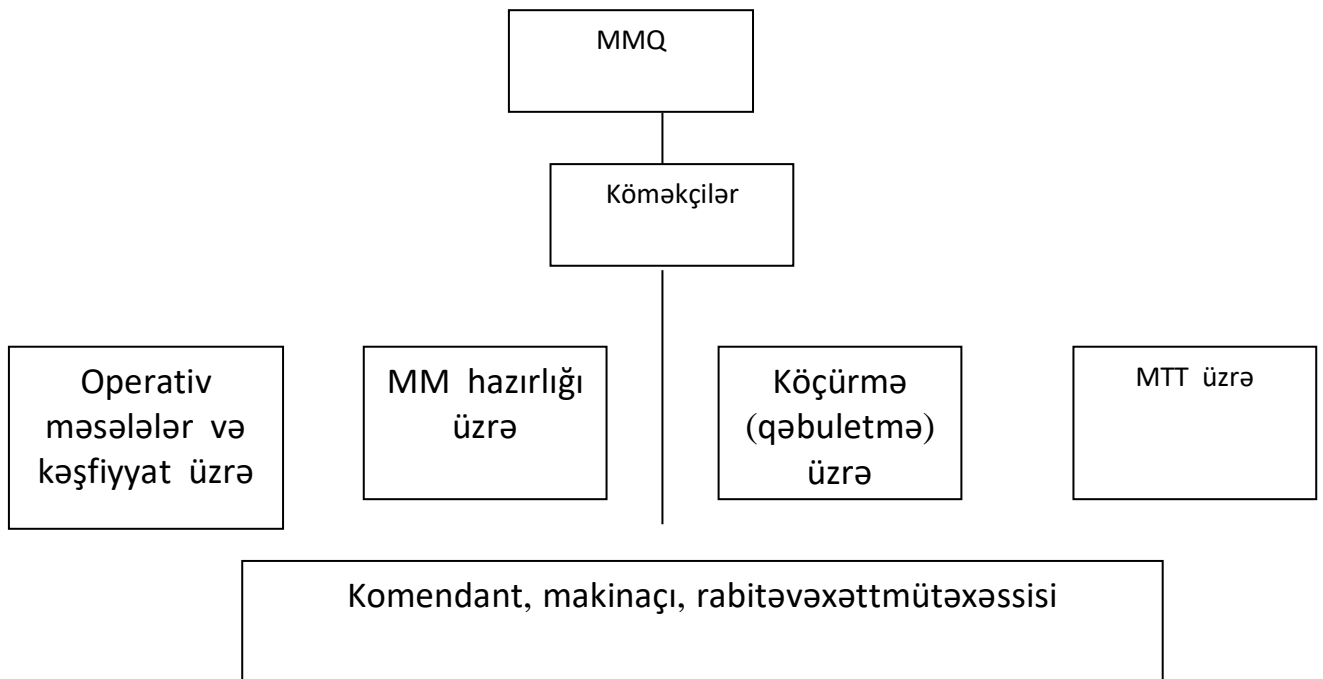
Qərargahlarda işin təşkil olunması:

1. Şəxsi heyətin hərtərəfli hazırlığı, MM planının məzmununu dəqiq bilmələri planda nəzərdə tutulan tədbirlərin vaxtında təşkili və keçirilməsində;
2. Şöbələrin işinin bir-biri ilə razılaşdırılması və qərargah üzvləri vəzifələrinin dəqiq aydınlaşdırılmasında;
3. Qərargahın işində yüksək təşkilatçılıq, intizam, hesabatların tez və düzgün həyata keçirilməsi bacarığı, əmr və sərəncəmlərin qısa və aydın işlənilməsində;

4. Tapşırıqları tabelikdə olanlara vaxtında çatdırılması və onların dəqiq yerinə yetirilməsinin təmin olunmasında;
5. Şəxsi heyətə yüksək qərargah mədəniyyətinin aşılmasında və nəhayət, tez fəaliyyətdə olan rabitə vasitələrindən, idarə etmə proseslərinin avtomatlaşdırılması və mexanikləşdirilməsindən istifadə etməklə yeni effektiv iş metodlarının tətbiq edilməsində və s.

Yuxarı qərargahların, yüksək tələbkarlıq, dəqiqliyi tabelikdə olan qərargahlara nümunə olmalıdır. O, öz vaxtının çox hissəsini tabeliyində olan qərargahlara və MM qüvvələrinə sərf etməlidir.

Təsərrüfat obyektı MMQ-ın təşkili sxemi

Qərargahın tərkibi obyektin ştat üzrə işçilərindən, mütəxəssislərindən yaradılırki, buda obyekt rəhbərinin əmri ilə həyata keçirilir.

Qərargah işçilərinin tərkibi obyektin xüsusiyyətindən, təbəçiliyindən, habelə işçilərin sayından asılıdır.

Obyektin MM qərargahının rəisinin vəzifəsi:

1. Yaranmış vəziyyət haqqında məlumatlar toplamaq, onları analiz edib öyrənmək, obyektin rəhbərinə və yuxarı qərargahlara çatdırmaq.
2. MM tədbirlərini təşkil edib həyata keçirmək, üçün zəruri hesablamalar və təklifləri hazırlamaq.
3. Qarşıda duran tədbirləri həyata keçirmək üçün, MM qüvvələrini zəruri vasitələrlə təmin etmək və qərargahın vəzifələrini tabeliyində olan şəxsi heyətə çatdırmaq.

MM qərargahlarında aşağıdakı əsas sənədlər işlənilib hazırlanır:

1. Mülki Müdafiənin təşkili və aparılması barədə sərəncam və ya əmr.

2. Mülki Müdafiə planı.
3. İllik planlaşdırma sənədləri.
4. Föqələdə Hallar Komissiyasının sənədləri.
5. MM qüvvələrinin sənədləri.
6. Təlim və məşqlərin sənədləri.
7. Təcili məlumatlar cədvəli üzrə hesabat sənədləri.

Arayış sənədləri:

- hesabatlar, sxemlər, arayışlar, aktlar, məlumatlar və s.

Təqdim olunan sənədlərə olan əsas tələblər:

1. Sənədlərin vaxtında düzgün, qısa və aydın tərtib olunması və icraçılara çatdırılması.
2. Sənədlərin tərtibatında qərarəh mədəniyyəti və səliqəlik.

Sənədlərin məxfilik dərəcəsi:

- «xüsusi əhəmiyyətli»;
- «tam məxfi»;
- «məxfi»;
- «xidməti istifadə üçün» və məxfi olmayan sənədlər və s.

Sənədlər yazılı, qrafik formada, səs lentinə yazılmış və fotosəkilli ola bilər və zərurində hazırlanabilir.

Buna, misal olaraq:

- məxfilik qıfı;
- nüsxənin nömrəsi;
- sənədin adı;
- sənədin imzalanma (razılaşdırılmada həmçinin) tarixi və vaxtı;
- sənədi təsdiq edən müvafiq şəxslərin vəzifəsi, rütbəsi və familiyası;
- nüsxənin sayı, icraçının və makinaçının (rəssamın) familiyası;
- sənədin hesabat jurnalında qeydi.

Əmrlərdə icraçının soyadı göstərilir. Bunlardan əlavə göndərilən sənədlərin «seriyası» (məxfilik dərəcəsi) göndərilən ünvanlar, göndəriş hesabatı, sənədin ünvanına göndərildiyi və çatdığı vaxt qeyd olunmalıdır.

Açıq üsulla göndərilən sənədlərdə, sənədi göndərən ünvanın əvəzinə idarəetmə məntəqələrinin şərti adları yazılır.

Sənədin məxfilik dərəcəsi, sənədi hazırlayan şəxs tərəfindən sağ tərəfdən, yuxarıda qeyd olunur.

«Məxfilik dərəcəsinin» aşağı hissəsində sənədin nüsxəsi və tərtib olunma tarixi yazılır. Sənəd bir neçə ünvanına göndərilirsə, ümumi ünvan göstərilir və aşağıda bilavasitə hansı ünvanına göndərildiyi yazılır.

Sənədlərdə olan bütün düzəlişlər, sənədi imzalayan və yaxud onu hazırlayan şəxslərlə razılaşdırılmalıdır. Bir neçə ünvanına göndərilən sənədlərin nüsxələrinin sayı qərarəhdə qalan nüsxədə göstərilir.

Nüsxənin əks tərəfində, yaxud başqa vərəqdə göndərilən sənədlərin hesabatı, onun göndərilmə və alınma vaxtı qeyd olunur. Bu qeydləri sənədi göndərən şəxs təsdiqləyir. Sənədin alınma tarixi və vaxtı onu alan, yaxud açan şəxs tərəfindən hökmən qeyd olunur.

Sənədləri hazırlayarkən aşağıdakı qaydalara əməl olunmalıdır:

- nüvə silahının partlayış mərkəzini, xəritə və planın koordinat setkasına uyğun qeyd etməli;
- partlayışın vaxtı;
- radioaktiv zəhərlənmənin nə vaxt aşkar edildiyi göstərilir;
- yaşayış məntəqələrinin və yerləşmə yerlərinin adları xəritədə yazıldığı kimi hallanmadan irihərflərlə yazılır, zəruri hallarda isə, onların koordinatları göstərilir;
- fəaliyyətə olan MM qüvvələri, müəssisələrin və MM qoşunlarının yerləşdiyi rayon ənazı üç punktla, saat qərbi istiqamətində, həmin rayonun sərhədləri isə, hərəkət istiqamətində sağdan sola, ənazı iki punktla göstərilir;
- hərəkət marşrutları bir neçə punktla göstərilir. Birinci punkt da – qüvvələr haradan çıxır, ikinci punkt da – haradan marşrut keçir və üçüncü punkt da isə – toplanış yeri və yaxud, dağıntı ocaqları qeyd olunur;
- kiçik yaşayış məntəqələri və yerləşmə yerləri böyük yaşayış məntəqələrinin nisbətində, yaxud koordinatla göstərilir;
- qısaltdılmış adlar qərargah xidmətləri MM qüvvələri və qoşunları mövcud işarələrlə göstərilir;
- yazılı sənədlərdə MM qüvvələrinin və qoşunlarının sayı hərflərlə, cədvəl və qrafik sənədlərdə isə, rəqəmlərlə göstərilir.

Əgər sənəd təxminimi qyasahazırlanıbsa, sənədin axırında buna dair qeyd olmalıdır.

Qrafik formada hazırlanması mümkün olmayan sənədlərdə «əfsanə» yazılır.

Koordinat setkası olmayan sənədlərin hamısına «şimal-cənub» işarəsi göstərilməlidir.

İş xəritəsinin hazırlanması.

İş və hesabat xəritələrinin hazırlayanda və yaxud sxemdüzəldəndə aşağıdakı tələblər əməl olunmalıdır:

1. Düşmənbasqınından sonra, yaranmış vəziyyəti dəqiq məlumatlara əsaslanmaqla, göstərmək. Əgər məlumat dəqiq deyilsə, hökmən onun yenidən dəqiqləşdirərək, göstərmək .
2. Yaranmış vəziyyəti topoqrafik və qısaltdılmış işarələrlə yazmalı (xəritənin topoqrafik əsasını qaralamadan).
3. İşarə və yazıların ölçüləri xəritənin miqyasına və tövsiyyəyə uyğun olmalıdır.
4. Nizamnamədə qeyd olunmayan işarələr başqa formada yazılmalı və əlavə şərti işarələrdə göstərilməlidir.
5. Rənglərin nizamnamədə olduğu kimi yazılmalıdır.
6. Kəşfiyyət xilasetmə, yanğına qarşı, ərzaq və sənaye təminatı, heyvanları və bitkiləri mühafizə, avtomobil və dəniz nəqliyyatı MM qüvvələri – qırmızı, qalan qüvvələr və yazılar – qararənglə yazılmalıdır.
7. Xəritədə əyanilik yaratmaq məqsədilə müəyyən işarələr xəritədə göstərilmiş rəngə uyğun qatı (tünd) xətlərlə (hərflərlə) yazılır.
8. Xəritədə işləyərək genişləndirmək üçün, əlavə əlavə vasitələrindən istifadə edilir.
9. Şərait və qərarlar obyekt rəhbərlərinin, MM qərargahlarının rəislərinin iş xəritələrində təmşəkildə göstərilir.

10. Xidmətlər, kiçikşöbəvəqərargahişçiləri, həmçininidarəetməorqanlarıözxəritələrində, onlarabilavasitəaidolaşəraitvəqərarlaricöstəirlər.

Bütünsənədlərməxfisənədlərinmövcüdəsasnaməsinəuyğun olaraq, göndərilirvəsaxlanılır.

MMqərargahlarınınvəzifələrifasiləsiz olaraq, genişlənirvəonlarınroludaimartır. Bu, günbəgünməhdudlaşanvaxtamilindən, işhəcmininartmasındanvəonunidarəolunmasınınçətinləşməsindənirəligəlik. Buisəişçilərin savadlı, intizamlıvəyiğcamolmalarını, əsasdiqqəti hansıtədbirəyönəldəcəklərinibilmələrininvənəhayətişinməqsədiardıcılıqla aparılmasınıtələbedir.

4.MM rabitə və xəbərdarlıq sisteminin vəzifələri və təşkili prinsipləri.

Mühafizə tədbirləri həyata keçirilərkən Mülki Müdafiə qüvvələrinə rəhbərlik üçün MM idarəetmə sistemi yaradılır. Bu sistemin məqsədi hər cür şəraitdə tabelikdəki qüvvə və vasitələrin fəaliyyətə hazırlanmasına və əməli işlərinə daimi rəhbərliyi və nəzarəti təmin etməkdir.

Rabitə-idarəetmə – sisteminin tərkib hissəsidir və onun əsas vasitələrindən biridir. Rabitə olmadan fasiləsiz və çevik idarəetmə mümkün deyil. Xüsusən fəvqəladə hadisələr yaranan dövrdə, çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də MM-in bütün vasitələrində, obyektlərdə, rayon və şəhərlərdə, respublikada onların rəhbərlərinin qərarları ilə müvafiq rabitə və xəbərdarlıq sistemləri təşkil edilir.

MM-in rabitə sistemi mövcüd olan bütün rabitə qüvvələri və vasitələrinin, o cümlədən də obyekt daxili rabitə şəbəkəsinin vahid təşkilatı-texniki birliyinə deyilir. Belə sistem ümumdövlət və sahə rabitə xətlərindən, radio, radio-rele və məftilli rabitə qovşaqlarından və stansiyalarından eləcə də MM qərargahlarının tabelli texniki rabitə avadanlığından, səyyar və siqnal vasitələrindən istifadə edilməklə yaradılır.

Bütün səviyyələrdən olan rabitə sisteminin əsas vəzifələri tabelikdəkilərin fasiləsiz idarə edilməsini, qarşılıqlı fəaliyyətin təşkil olunması və saxlanmasını həmçinin sərəncəmlərin, siqnalların və mə'lumatların vaxtında verilməsi və qəbul olunmasını təmin etməkdən ibarətdir. Rabitə-yuxarı təşkilatın rəhbəri, tabelikdəki qüvvələr və qoşunlar, həmçinin qarşılıqlı fəaliyyət göstərən orqan və qüvvələr arasında təşkil edilir.

Rabitə sistemi işə daim hazır vəziyyətdə saxlanmalı, informasiyanın e'tibarlı surətdə fasiləsiz, dəqiq və tez çatdırılmasına imkan verməlidir.

Buna nail olmaq üçün idarəetmə məntəqələrində rabitə qovşaqlarını əvvəlcədən yaratmaq, bütün rabitə vasitələrindən kompleks halında istifadə etmək, eləcə də rabitə vasitələrinin ehtiyatlarını yaratmaq lazımdır. Fəvqəladə hallarda rabitə sisteminin sabitliyini artıran tədbirlərin həyata keçirilməsi, qərargah və xidmət işçilərinə texniki rabitə vasitələrini dəqiq işlətmək, onlara vaxtında və düzgün xidmət göstərmək qaydalarının öyrədilməsi, şəxsi heyətin və avadanlığın e'tibarlı müdafiəsinin təmin olunması da bu sahədəki əsas tədbirlərdəndir.

Rabitənin təşkili üçün radio-telefon (məftilli rabitə), səyyar və siqnalla rabitə vasitələrindən istifadə olunur. Bunlara rabitənin növləri deyirlər.

Radio və telefon növü ən mürəkkəb şəraitdə belə istənilən məsafədəki çoxlu orqanlarla eyni zamanda və dərhal rabitə yaradıb əlaqə saxlamağa imkan verir.

Məftilli rabitə vasitələrindən isə fəvqəladə hadisələr dövründə Mülki Müdafiənin bütün strukturlarında geniş istifadə olunur.

Səyyar rabitə vasitələri xüsusən xilasetmə işləri aparılan vaxt cürbəcür operativ sənədləri, şifahi sərəncamları, məlumat və xəbərləri icraçılara, eləcə də yuxarı qərargahlara çatdırmaq üçündür. Səyyar rabitə vasitəsi kimi təyyarələrdən, vertolyotlardan, avtomobillərdən və digər nəqliyyat vasitələrindən, bir sıra hallarda isə hətta piyadalardan da istifadə edilə bilər.

Signalla rabitə vasitələrindən – əhalini xəbərdar etmək, habelə göstəriş və signalları təkrar vermək məqsədilə istifadə olunur. Signal vasitələri elektrik və əl sirenalarından, signal raketlərindən, ye'ni işıq və səs signalı verən vasitələrdən ibarətdir.

MM-in xəbərdarlıq sistemi də rabitə vasitələri əsasında təşkil olunmuşdur. Xəbərdarlıq sistemi dedikdə, MM orqanlarına əhaliyə signal və göstərişləri çatdıran üsul və vasitələrin vahid sistemi nəzərdə tutulur.

Bu sistemə mərkəzləşdirilmiş xəbərdarlıq aparatları, radio-yayım (translyasiya) şəbəkəsi və sirenalar daxildir. Sistemin əsas vəzifəsi MM-in rəhbər heyətinə, qərargahlar və xidmətlərə idarəetmə orqanlarını, MM qüvvələrini, obyektləri müxtəlif hazırlıq səviyyələrinə keçirmək haqqında sərəncamları vermək, eləcə də bütün əhaliyə düşmən hücumu təhlükəsi, yaxud havadan basqın, zəhərlənmə, təbii fəlakət və qəzalar barədə signalları, xəbər və məlumatları qısa müddətdə çatdırmaqdır.

Xəbərdarlıq müvafiq MM rəhbərinin, yaxud yuxarı qərargahın göstərişlərinə əsasən təşkil edilir. Xəbərdarlıq signalları bütün rabitə və yayım vasitələri ilə növbədən-kənar verilir və yerli MM qərargahları tərəfindən təkrar etdirilir.

Rabitənin və xəbərdarlığın təşkilində MM qərargahlarının rolu.

Qərargah bütün mühafizə işlərinin təşkilatçısı, mülki müdafiənin əsas idarəetmə orqanıdır. Etibarlı rabitə sisteminin yaradılmasına və xəbərdarlığın vaxtında təşkil edilməsinə məhz qərargah cavabdehdir. Bu, onun ən vacib vəzifələri sırasına daxildir.

Qərargah rabitəni və xəbərdarlığı MM rəhbərinin qərarı və yuxarı qərargahın rabitə haqqında sərəncamı əsasında təşkil edir. Rabitənin təşkilinə ümumi rəhbərlik şəxsən MM qərargahının rəisinə həvalə olunmuşdur.

O özünün tabeliyindəki rabitə qüvvələri və vasitələrinin vəziyyətini və imkanlarını bilməyə, rabitənin təşkili üzrə vəzifələri vaxtında müəyyənləşdirməyə və tabelikdə qərargahlara, qüvvələrə rabitənin yaradılması barədə sərəncam verməyə borcludur.

Rabitəni və xəbərdarlığı bilavasitə təşkil etmək və həyata keçirməkdən ötrü şəhərlərdə (rayonlarda, obyektlərdə) sülh dövründə mövcud olan müvafiq qüvvə və vasitələrdən istifadə etməklə rabitə xidməti və hərbi-şəxsi rabitə dəstələri yaradılır. Xidmətin rəisi vəzifəsinə-bazası əsasında xidmət yaradılan müəssisənin, bölmənin (rabitə qovşağı, telefon stansiyası və s.) rəhbəri təyin olunur. Belə xidmət yaratmaq üçün baza (rabitə qovşağı, telefon stansiyası və s.) olmayan obyektlərdə

rabitə və xəbərdarlığın təşkil vəzifəsi MM qərargahı rəisinin köməkçilərindən birinə həvalə edilə bilər. Xidmətin rəisi rabitə və xəbərdarlıq üzrə tədbirlərin planlaşdırılması, vaxtında həyata keçirilməsi, qüvvə və vasitələrin daim hazır saxlanması, avadanlığın təmir olunması üçün cavabdehdir.

Rayonda və obyektə rabitənin və xəbərdarlığın təşkili

Şəhərin (rayonun) ərazisində vahid MM rabitə sistemi yaradılmalıdır. Buna bütün mövcud qüvvə və vasitələri, o cümlədən də dolay rabitə xətlərini bir mərkəzdə (MM rabitə xidmətlərində) cəmləşdirmək onlara rəhbərliyi mərkəzləşdirilmiş halda planlaşdırmaq və rabitənin bütün növlərindən kompleks halında istifadə etməklə nail olmaq mümkündür.

Şəhərin (rayonun) rabitə xidməti imkan verməlidir ki, MM rəhbərləri öz idarəetmə məntəqələrindən tabelikdəki təşkilatların və MM xidmətlərinin başçıları ilə yuxarı və qarşılıqlı fəaliyyət göstərən MM qərargahları ilə, eləcə də ərazi MM dəstələrinin komandirləri kəşfiyyat orqanları, əhalini köçürmə (qəbuletmə), nəqliyyata mindirmə (düşürmə) məntəqələri ilə etibarlı əlaqə saxlaya bilsin, həmçinin, hər cür təhlükəli hallar barədə vəzifəli şəxsləri və bütün əhalini vaxtında xəbərdar etmək mümkün olsun.

Obyektlərdə də rabitənin rolu və əsas vəzifələri mahiyyətə şəhərdə (rayonda) olduğu kimidir. Burada rabitə sistemi konkret olaraq müəssisənin rabitə qovşağını (rabitə vasitələrini) və MM dəstələrinin rabitə vasitələrini özündə cəmləşdirir.

İri müəssisələrin rabitə qovşaqlarında adətən, istehsalat avtomat-telefon stansiyası (İATS), radioyayım qovşağı, texnoloji rabitə xətləri (sexlərlə, şöbələrlə dispetçer rabitəsi) olur.

Obyektlərin idarəetmə məntəqələrindəki rabitə qovşağında isə kommutator (telefon stansiyası), radiorabitə vasitələri (əsasən ultraqırsadalğa radiostansiyaları), signal vasitələri, vacib obyektlərdə isə həmçinin son bloku xəbərdarlıq aparatı olmalıdır.

MM qüvvələrinin rabitə vasitələri-müxtəlif tipli telefon aparatlarından, telefon kabelindən, ultraqırsadalğa radiostansiyalarından və tabel üzrə verilən digər avadanlıqdan ibarətdir.

Müəllim qeyd edir ki, obyektlərdə də rabitənin adları çəkilən bütün dörd növündən aşağıdakı qaydada istifadə olunur:

Məftilli rabitə – rayonun (şəhərin) nazirliyin (yuxarı idarənin) rəhbərliyi ilə: obyektin sığınacaqları, müşahidə postu, öz iş yerlərindəki sex və şöbə rəisləri və obyektin MM xidmətləri ilə əlaqə saxlamaq mümkündür.

Radiatorabitə – obyektə, adətən MM rəhbərinin radioşəbəkəsi təşkil edilir, buraya dəstə komandirlərinin radiostansiyaları qoşulur. Obyekt MM rəhbərlərinin radiostansiyası isə şəhər (rayon) rəhbərinin radioşəbəkəsinə daxil edilir. Radiorabitədən xüsusən yürüş zamanı və zədələnmə ocaqlarında xilasetmə işləri aparılarkən istifadə olunur.

Səyyar rabitədən – texniki rabitə avadanlıqları olan əsas istiqamətlərdə əlavə vasitələr kimi, belə avadanlıq olmayan hallarda – əsas rabitə növü kimi istifadə edilir.

Signalla rabitə vasitələri – sirenalar, signal raketləri və bayraqçıqları həm xəbərdarlıq üçün, həm də MM-in sərəncəm və komandalarını çatdırmaqdan ötrü yardımçı vasitələr kimi işlədilir.

Rabitə xidmətini icra etmək üçün obyektlərdə, eləcə də MM qüvvələrində rabitə qrupları və mənzilləri yaradılır. Bunlardan təşkilati strukturu, şəxsi heyətinin sayı və avadanlıqla təchizat normaları yuxarı MM rəhbərləri tərəfindən müəyyən edilir.

Müəllim rabitə bölmələrinin təşkilati quruluşunu sxemlərdə izah edir, onların təchizatındakı əsas rabitə vasitələrinin nümunələrini göstərərək, qısa taktiki-texniki göstəriciləri ilə dənliyiciləri tanış etdikdən sonra deyir ki, obyektin rabitə sistemi MM-in bütün fəaliyyət mərhələlərində – yəni müəssisənin daimi yerləşdiyi yerdə və xilasetmə işləri aparılan sahələrdə obyekt rəhbərini etibarlı rabitə ilə təmin etməlidir. Məsələn, müəssisənin daimi yerində MM-ə hazırlıq səviyyəsinə keçirilərkən rabitə burada əvvəlcədən düzəldilmiş idarəetmə məntəqəsindən təşkil edilir.

Məntəqədə aşağıdakı rabitə vasitələri olmalıdır:

- obyektin xəbərdarlıq vasitələrini idarə edən aparatlar;
- nazirliyin (şirkətin) eləcə də rayonun (şəhərin) MM qərargahı digər təşkilatları ilə telefon rabitəsi;
- müəssisənin sığınacaqları, «Hava həyəcanı» signalı üzrə işini dayandırmayan sexləri, eləcə də MM qüvvələri, o cümlədən də müşahidə postu ilə bilavasitə, yaxud, obyektəki ATS vasitəsilə telefon rabitəsi;
- rayonun köçürmə (qəbul etmə), toplanış, nəqliyyata mindirmə (düşürmə) məntəqələri ilə – şəhərin ATS-i vasitəsilə telefon rabitəsi;
- obyektin şəhərdənkənar zonadakı operativ qrupu ilə sifariş sistemi qaydasında telefon rabitəsi;
- yerli MM qərargahı və fəaliyyətdə olan kəşfiyyat bölmələri ilə radio rabitəsi.

Digər hallarda da rabitənin müxtəlif növlərindən kompleks surətdə istifadə edilir. Sonra müəllim xəbərdarlığın təşkili sxemini izah edir.

Xəbərdarlıq signalları və davranış qaydaları

MM sistemində signalların və xəbərlərin verilməsi qaydası belədir:

Xəbərdarlıq signallarının həm respublika MM idarəsi tərəfindən verilib, regional şöbələrə, şəhərlərə və rayon mərkəzlərinə çatdırılması mümkündür, həm də signal, məlumat və xəbərlər şəhər, rayon və obyekt MM qərargahlarının özləri tərəfindən verilə bilər. Birinci halda – respublika MM idarəsindən, yaxud onun regional şöbələrindən, rayon mərkəzlərinə çatdırılan signallar yerli qərargah tərəfindən təkrar olunmalı, ərazidəki bütün obyektlər və əhali xəbərdar edilməlidir.

Rəhbər-heyət iş və mənzillərdəki telefon vasitəsilə xəbərdar edilir.

Əhaliyə signal, xəbər və məlumatlar iş və yaşayış yerlərindən müvafiq MM rəhbərləri tərəfindən, eləcə də yerli radioyayım şəbəkəsi ilə çatdırılır.

İstehsal, sosial və digər təşkilatların rəhbərlərinə rayonun, bir sıra hallarda isə paralel nazirliyin MM qərargahları xəbər verirlər. Obyektlərdə isə öz növbəsində əvvəlcədən avadanlıqla təchiz edilmiş xəbərdarlıq sistemi yaradılır, eləcə də rabitə və xəbərdarlıq sxemi tərtib edilir.

Xəbərdarlıq sxemi obyektə rəhbər heyətin, MM qüvvələrinin və digər işçilərin iş və işdənənar vaxt xəbərdar edilməsi qaydasını müəyyən edən sənəddir.

Signal və sərəncamları tez çatdırmaq üçün vacib obyektlərin MM-ni mərkəzləşdirilmiş avtomat xəbərdarlıq sisteminə qoşurlar. Belə sistem obyektin özündə də yaradıla bilər.

Mərkəzləşdirilmiş avtomat xəbərdarlıq sisteminin tərkibi S-40 və S-28 elektrik sirenalarından məsafədən idarəetmə və məcburi çağırış aparatlarından (MN-MÇA) və rabitə xətlərindən (kanallarından) ibarətdir.

S-40 elektrik sirenası küçələrdə qoyulmaq üçündür, səsi 300-700 metrəndən eşidilir. S-28 sirenası isə sənaye müəssisələrinin səs-küylü sehlərində qoşulur. Məsafədən idarəetmə və məcburi çağırış P-160 aparatı elektrik sirenalarının mərkəzdən işə qoşulmasını, xəbərdarlıq siqnalları vermək üçün radioyayım qovşağı proqramının məsafədən məcburi sürətdə dəyişdirilməsini, eləcə də rəhbər heyətin iş və mənzil telefonlarına çağırış siqnallarının məcburən verilməsini təmin edir.

Aparatı saz telefon şəbəkəsinin danışlıq gedən və ya baş xətləri üzrə işləyir.

Beləliklə, bütün bu vasitələrdən istifadə rayonlarda, obyektlərdə təhlükə yarandığı barədə «Hamının diqqətinə!» xəbərdarlıq signalını əhaliyə çatdırmağın vahid sistemi yaradılır.

Sonra müəllim qeyd edir ki, təbii fəlakət və qəza baş verən, yaxud, belə təhlükə yaranan hallarda, habelə düşmən basqını barədə əhalini xəbərdarlığın əsas üsulu radio və televiziya vasitəsilə şifahi xəbərlərin verilməsidir. Belə xəbərlərdən əvvəl hökmən «Hamının diqqətinə!» signalı elan edilməlidir. Müəllim əldə olan xəbər vermə vasitələrindən – elektrik və əl sirenalarından, yaxud bu siqnallar yazılmış maqnitofon lentindən, vallardan istifadə etməklə signalı, eləcə də «Hava həyəcanı», «Hava həyəcanı qurtardı», «Kimya həyəcanı», «Radiasiya təhlükəsi», həmçinin müxtəlif təbii fəlakət və istehsalat qəzaları barədə xəbərlərin məzmununu dinləyicilərə çatdırır, belə hallarda əsas davranış qaydalarını imkan dairəsində izah edir.

Sonra o, qeyd edir ki, təhlükə potensialı obyektlər yerləşən sahələrdə isə, həmçinin **lokal (məhəlli)** xəbərdarlıq sistemi də yaradılmalıdır. Bu sistem obyektlərin və ərazinin vahid bir struktura birləşdirilmiş xəbərdarlıq vasitələrindən ibarətdir. **Məqsədi** – fəvqəladə hallar yarandığı barədə həmin obyektin işçilərini, habelə ehtimal olunan zəhərlənmə, yaxud fəlakətli subasma zonalarında yerləşən müəssisələrin, idarə və təşkilatların rəhbərlərini, eləcə də əhalini vaxtında xəbərdar etməkdir.

Lokal xəbərdarlıq sisteminin quraşdırılması sxemi və iş prinsipi, məsələn, kimyəvi təhlükəli müəssisələrdə belə ola bilər: kimyəvi təhlükəli obyektin radiotranslyasiya (radioyayım) qovşağı-buradan yaşayış məntəqəsinə əvvəlcədən çəkilmiş xüsusi kabel xətti və son xəbər vermə vasitələri – elektrik sirenaları, küçələrdəki səsucaldan cihazlar və mənzillərdəki radio reproduktorlar. Burada elektrik sirenaları ancaq «Hamının diqqətinə!» signalını vermək, küçə və mənzil radio reproduktorları isə hadisə şifahi xəbər və məlumatları, eləcə də davranış qaydalarını elan etmək üçündür.

Təhlükə barədə signal və məlumatlar obyektin radioyayım qovşağından ya bilavasitə, ya da şəhərin (rayonun) mərkəzi radioyayım qovşağı vasitəsilə verilə bilər. Güclü qəzalar zamanı şəhərin lokal xəbərdarlıq sistemi ilə əhatə olunmamış rayonlarda əhalini xəbərdar etmək və onların zəhərli zonaya girməsinin qarşısını almaq məqsədilə səs ucaldan səyyar vasitələrdən də istifadə etmək mümkündür.

Vəzifəli şəxslərə isə operativ məlumatları obyektin və şəhərin avtomat-telefon stansiyalarında quraşdırılmış məcburi çağırış telefon dayağı vasitəsilə çatdırmaq daha məqsədə uyğundur.

Müəllim izah edir ki, lokal xəbərdarlıq sistemindən istifadə qaydası belədir: «kimyəvi təhlükəli obyektə güclü, təsirli, zəhərli maddələrin ətrafa yayılması ilə baş verən qəza hallarında növbətçi dispetçerin fəaliyyət qaydası haqqında birtipli təlimat» mövcuddur. Bu sənədə görə, belə obyektlərdə fəvqəladə hallar yaranarkən müəssisənin növbətçi dispetçeri obyektəki bütün işçilərə, həmçinin 2.5 km-dək radiusda yerləşən digər müəssisələrin, idarə və təşkilatların rəhbərlərinə, eləcə də əhaliyə xəbər vermək üçün müstəqil olaraq qərara gəlmək səlahiyyətinə malikdir. Deməli, o, belə hallarda heç bir əlavə göstəriş gözləmədən müəssisənin rəhbərliyinə, işçilərinə, qəza xidmətlərinin (qazdan xilasetmə, yanğınsöndürmə, tibb xidmətlərinin) növbətçilərinə MM qüvvələrinə, digər idarə və təşkilatların rəhbərlərinə yerli hökumət orqanlarına, şəhərin (rayonun) fəvqəladə hallar komissiyası və MM qərargahlarının növbətçisinə, habelə əhaliyə xəbər verməlidir. MM qərargahı əvvəlcədən yazılmış signalı və xəbərlərin mətnlərini texniki vasitələrlə elan edərək, bundan sonrakı davranışı nizama salır. Adətən, xəbər və göstərişlərin mətnlərini proqnoz məlumatları əsasında müxtəlif variantlarda tərtib edib qərargahların operativ növbətçilik otaqlarında saxlayırlar.

Məşğələyə yekun vurulması (məşğələnin araşdırılması).

Beləliklə, fəvqəladə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət sisteminin rəhbər orqanları (komissiyalar) və saydığımız bu gündəlik idarəetmə orqanları onun idarəetmə sistemini təşkil edir.

Mövzu № 3.

Mülki müdafiə tədbirlərinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi

Plan:

1. Mülki müdafiə sahəsində mövcud qanunvericilik aktlarında mülki müdafiə tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi qaydalarının müəyyən olunması
2. Planlaşdırmanın xüsusiyyətləri
3. Mülki müdafiə planının məzmunu

1. *Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 25 sentyabr tarixli 193 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.*

Mülki müdafiə tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi

Qaydası

1. Mülki müdafiə tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi qaydasını müəyyən edən sənədlər Azərbaycan Respublikasının mülki müdafiə planı və Azərbaycan Respublikasının illik mülki müdafiə tədbirləri planıdır.
2. Azərbaycan Respublikasının mülki müdafiə planı Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi və digər nazirliklər cəlb olunmaqla Azərbaycan Respublikasının *Fövqəladə Hallar Nazirliyi* tərəfindən işlənib hazırlanır və təsdiq edilmək üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim olunur.
3. Azərbaycan Respublikasının mülki müdafiə planı fəvqəladə hadisələr zamanı ölkədə mülki müdafiənin idarə edilməsi üçün əsas sənəddir. Planda fəvqəladə hadisələr nəticəsində yarana biləcək vəziyyət və real imkanlar nəzərə alınmaqla əhalinin mühafizəsinin təşkili, fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsinin təminatı, eləcə də belə şəraitdə idarəetmənin təşkili (idarəetmə məntəqələrindən və rabitə kanallarından istifadə olunması, xəbərdarlıq siqnallarının verilməsi qaydası və s.) barədə əsas göstərişlər öz əksini tapır.
4. Mülki müdafiə planları bütün mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarında, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq təsərrüfat obyektlərində tərtib edilir, hər il əsas göstəriciləri dəqiqləşdirilməklə, 5 il müddətinə qüvvədə qalır.
5. Bundan əlavə, ölkənin mülki müdafiə üzrə tam hazırlığını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının illik mülki müdafiə tədbirləri planı tərtib olunur və Azərbaycan Respublikasının *Fövqəladə Hallar Nazirliyi* tərəfindən təsdiq edilir.
6. Planda cari ildə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, təsərrüfat obyektləri və *təhsil müəssisələri* rəhbərləri tərəfindən keçiriləcək mülki müdafiə təlimləri, məşqlər, yoxlamalar və digər tədbirlər, onların keçirilmə tarixləri müəyyən edilir.
7. Təsdiq olunmuş plan əsasında bütün mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, eləcə də hüquqi şəxslər tərəfindən ilkin mülki müdafiə üzrə planlar tərtib edilib Azərbaycan Respublikasının *Fövqəladə Hallar Nazirliyi* və yaxud onun yerli təşkilatları ilə razılaşdırılır və həyata keçirilir.

2. Mülki Müdafiə tədbirlərinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi.

Mülki Müdafiə məsələlərinin həll edilməsi, mülki müdafiə tədbirlərinin dəqiq planlaşdırılması və vaxtında həyata keçirilməsi ilə təmin olunur.

Mülki Müdafiə tədbirləri istehsal və sosial təyinatlı obyektlərin hərbi strateji və iqtisadi əhəmiyyəti, təbii və digər xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müvafiq normativ sənədlərdə və planlarda nəzərdə tutulur.

Mülki Müdafiə tədbirləri Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində təşkil edilir və bu ərazidə olan bütün insanları əhatə edir.

Mülki Müdafiə tədbirlərinin həcmi və məzmunu, mövcud qüvvə və vasitələrin miqdarından və onlardan maksimum səmərəli istifadə edilməsi əsasında müəyyən edilir.

Fövqəladə hadisələr zamanı Mülki Müdafiə üzrə tədbirləri qısa müddətdə və mütəşəkkil surətdə yerinə yetirmək üçün onların icrasını əvvəlcədən planlaşdırmaq tələb olunur.

Mülki müdafiə planında fövqəladə hadisələr zamanı görülməli işlərin həcmi, ardıcılığı və icra müddətləri müəyyən edilir. Bu plan fövqəladə hadisələr zamanı qarşıya çıxan vəzifələri yerinə yetirmək üçün fəaliyyət planıdır və belə hallarda mülki müdafiənin idarə edilməsi üçün əsas sənəddir.

Hazırda MM sistemində, o cümlədən istehsalat və sosial təyinatlı obyektlərin əksəriyyətində Mülki Müdafiə planları tərtib edilir.

MM planı fövqəladə hadisələr zamanı işçilərin istehsalatı müdafiə etmək və bu halların nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədilə görülməli işlərin təşkili qaydasını müəyyən edir.

Mülki Müdafiə planının düzgün və keyfiyyətli tərtib edilməsi, onun həyata keçirilməsi üçün mühüm şərtidir.

MM planı müvafiq obyekt rəhbərlərinin başçılığı ilə MM qərargahı tərəfindən tərtib edilir. Lazımı hallarda bu işə müvafiq mütəxəssisləri də cəlb etmək olar (obyekt rəhbərinin göstərişi ilə).

Planın məxfilik dərəcəsi, nüsxələrinin sayı və onların saxlanması qaydası müvafiq rəhbərin qərarı ilə müəyyən edilir.

Tərtib edilmiş plan MM qərargahının rəisi tərəfindən imzalanır, regional şöbələrin rəisləri ilə razılaşdırılır və obyekt rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir. Təsdiq edilmiş planlar aidiyyəti üzrə icraçılara çatdırılır və onların icrasına nəzarət təşkil edilir.

MM planı hər il yanvar ayının 1-nə MM qərargahının rəisi tərəfindən dəqiqləşdirilir və bu barədə plandakı düzəliş və rəqəməndə qeydlər edilir. Ciddi məsələlərə aid düzəlişlər (dəyişikliklər) barədə obyektin rəhbərinə məlumat verilir.

MM planının icrası obyekt rəhbərinin sərəncamı (əmr) əsasında fövqəladə hadisələr baş verərkən həyata keçirilir.

MM planını tərtib edərkən aşağıdakı tələbləri nəzərə almaq lazımdır:

- MM planının real və konkret olmalıdır, yəni planda nəzərdə tutulan tədbirlərin həcmi və icra müddəti obyektin real imkanlarına uyğun gəlməlidir;
- planın FHN-n və MM-n regional şöbələri ilə razılaşdırılmış məlumatlar əsasında tərtib edilməlidir (köçürmə tədbirləri, təchizat, qarşılıqlı fəaliyyət məsələləri və s);
- MM tədbirlərinin məntiqi ardıcılıqla yerinə yetirilməsi və maddi təchizat cəhətdən iqtisadi məqsədə uyğunluq prinsipinin gözlənilməsi;
- fövqəladə hadisələr dövründə obyektin fəaliyyətini davam etdirmək üçün FHN-n göstərişləri (işin xarakteri, iş neçə növbədə davam etdiriləcək və işin dayanıqlılığını təmin edən hansı mühəndis-texniki tədbirlər nə vaxt yerinə yetiriləcək və s).
- mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının əhatə etdiyi ərazi və sahələrin xüsusiyyətləri, ehtimal olunan fövqəladə hadisələrin növləri, yarana biləcək vəziyyət və regionda yaşayan əhali barədə qısa məlumat.

MM planını tərtib etmək üçün aşağıdakı ilkin məlumatları olmalıdır:

- regionda (bölgədə) ehtimal olunan təbii fəlakətlər;
- təbii fəlakətlər (qəzalar) nəticəsində qonşuluqdakı obyektlərdə yarana biləcək radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmə, həmçinin daşqın zonalarının hüdudları;
- təhlükə barədə xəbərdarlıq qaydaları;
- işçilərin və əhəlinin müdafiə edilməsi üsulları;
- qarşılıqlı fəaliyyət qaydaları;

– tərtib ediləcək sənədlərin formaları və digər tövsiyələr.

Fövqəladə hadisələr dövrü üçün MM planının məzmunu.

MM planı əsas hissədən və əlavələrdən ibarətdir. MM planının əsas hissəsi dörd bölmədən ibarətdir.

I BÖLMƏ: Qısa coğrafi və sosial-iqtisadi xarakteristika, ehtimal olunan şərait və yarana biləcək vəziyyət.

Bu bölmədə əks olunur:

- təsərrüfat obyektinin qısa coğrafi və sosial-iqtisadi xarakteristikası
 - obyektin mülki müdafiə üzrə dərəcələrə aidiyyəti;
- regionda və obyektə baş verə biləcək fəvqəladə hadisələrin növləri;
- partlayış və yanğın təhlükəli maddələr saxlanılan yerlər;
- kimyəvi maddələr saxlanılan və radiasiya təhlükəli obyektlər;
- fəvqəladə hadisələr baş verərkən yarana biləcək şəraitin qiymətləndirilməsi.

II BÖLMƏ. Əhəlinin və işçilərin mühafizəsinin təşkili.

Bu bölmədə əks olunur:

Gündəlik fəaliyyət rejimində

- mülki müdafiə sahəsində dövlət orqanlarının, hüquqi şəxslərin, vətəndaşların və MM qüvvələrinin vəzifələrinin öyrədilməsi və keyfiyyətlə yerinə yetirilməsi;
- əhəliyə və işçilərə fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə edilmə qaydalarının öyrədilməsi;
 - əhəliyə və işçilərə kollektiv mühafizə qurğularından istifadə etmə qaydalarının öyrədilməsi;
 - xəbərdarlıq, rabitə, informasiya sistemlərinin və maddi yardım fondlarının yaradılması və təkmilləşdirilməsi qaydaları;

Yüksək hazırlıq rejimində

- MM qərargahlarında (idarəetmə məntəqələrində) rəhbər heyətin növbəçiliyinin təşkil edilməsi və mülki müdafiə qüvvələrinin hazır vəziyyətə gətirilməsi;
- xəbərdarlıq, rabitə və informasiya vasitələrinin hazır vəziyyətə gətirilməsi;
- fəvqəladə halların baş vermə təhlükəsi və ya baş verməsi barədə dövlət orqanlarının və işçilərin (əhalinin) xəbərdar edilməsi;
- fəvqəladə hadisələrin baş verməsi təhlükəsinin maksimum azaldılması, belə hadisələrin baş verəcəyi hallarda isə insanların sağlamlığının qorunmasına, ətraf mühitə vurula biləcək ziyanın və maddi itkilərin həcmnin azaldılmasına dair tədbirlər;
- MM qüvvələrinin şəxsi heyətinə və işçilərə fərdi mühafizə vasitələrinin verilməsi;
- təhlükə baş verməsi ehtimal olunduqda radioaktiv, güclü təsirli zəhərləyici maddələr (GTZM) və partlayış təhlükəli maddələr saxlanılan müəssisələrdə kollektiv mühafizə qurğularının hazır vəziyyətə gətirilməsi;
- təhlükəli zonalardan əhalinin və işçilərin köçürülməsi üçün köçürmə orqanlarının hazır vəziyyətə gətirilməsi, köçürmə planlarının dəqiqləşdirilməsi;
- epidemiyaya qarşı tibbi -profilaktik tədbirlərin keçirilməsi;
- kənd təsərrüfatı heyvanlarının və məhsullarının mühafizəsi üzrə görülməli tədbirlər (aidiyyət üzrə).

III. BÖLMƏ: Fəvqəladə hadisələr rejimində qəza-xilasetmə və digər təxirə salınmaz işlərin təşkili.

Bu bölmədə əks olunur:

- fəvqəladə hadisə baş vermiş ərazilərdə ümumi və xüsusi kəşfiyyatın aparılması, kimyəvi zəhərlənmə və radioaktiv çirklənmənin, tikili və kommunikasiya şəbəkələrinin dağılma dərəcəsinin müəyyən edilməsi, dəyən ziyan və itkilərin miqdarının dəqiqləşdirilməsi;
- mövcud qüvvə və texnika ilə ilkin qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkil edilməsi və həyata keçirilməsi;
- fəvqəladə hadisə baş vermiş ərazidən işçilərin çıxarılması, köçürülməsi və onların müvəqqəti yaşayış yerləri ilə təmin edilməsi;
- xəsarət alanlara ilk tibbi yardımın göstərilməsi və onların müalicə ocaqlarına göndərilməsinin təşkili;
- bitki və heyvanların xilas edilməsi üçün tədbirlərin görülməsi (aidiyyət üzrə);
- xəsarət ocaqlarında sanitariya-gigiyena və epidemiya əleyhinə tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- işçilərin zəruri ərzaq ehtiyatı ilə təmin edilməsi;
- nəqliyyat təminatı;
- meteoroloji təminat.

IV BÖLMƏ: Fəvqəladə hadisələr zamanı idarəetmənin təşkili.

Bu bölmədə əks olunur:

- əsas, ehtiyat və yardımçı idarəetmə məntəqələrinin yerləri, tərkibi, mühafizə tədbirləri və əməliyyat qruplarının məntəqədə fəaliyyət qaydaları;
- idarəetmə məntəqələrinin rabitə, xəbərdarlıq və informasiya vasitələri ilə təchiz olunması və onlardan istifadə etmə qaydaları;

- fəvqəladə hadisələrin gözlənilməsi və ya baş verməsi barədə rəhbər heyətin eləcə də işçilərin xəbərdar edilməsi qaydaları;
- mülki müdafiə qüvvə və vasitələrinin “gündəlik fəaliyyət”, “yüksək hazırlıq” və “fəvqəladə hadisə” rejimlərində idarə edilməsinin təşkili;
- mülki müdafiə qüvvələri ilə rabitənin təşkili, idarəetmə pozulduqda onun bərpa edilməsi üzrə tədbirlər.

Əlavələr:

1. Fəvqəladə hadisələr zamanı müxtəlif rejimlərdə yerinə yetiriləcək əsas mülki müdafiə tədbirlərinin təqvim planı.
2. İşçilərin kollektiv mühafizə qurğuları ilə təmin olunması cədvəli.
3. İşçilərin fərdi mühafizə vasitələri, kimyəvi kəşfiyyat və dozimetrik (doza ölçən) nəzarət cihazları ilə təmin olunması cədvəli.
4. Ehtimal olunan kimyəvi zəhərlənmə zonasının miqyası haqqında məlumat cədvəli.
5. Fəvqəladə hadisələr nəticəsində yarana biləcək vəziyyət (obyektin planında).
6. İdarəetmənin, xəbərdarlığın və rabitənin təşkili sxemi.
7. İşçilərin fəlakətli subasma zonalarından köçürülməsinin hesabatı (aidiyyatı üzrə).
8. İşçilərin güclü təsirli zəhərləyici maddələr təhlükəsi yaranmış zonalardan köçürülməsinin hesabatı (aidiyyatı üzrə).
9. Fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılmasına cəlb olunacaq mülki müdafiə qüvvə və vasitələrinin hesabatı.

Mövzu № 4.

Fəvqəladə halların (hadisələrin) təsnifatı və onların xarakteristiası

Plan:

1. Fəvqəladə hadisə
2. Fəvqəladə halların başvermə səbəbləri və onların nəticələri
3. Respublikamızın ərazisi üçün səciyyəvi olan fəvqəladə hadisələr

Bəşər cəmiyyətinin inkişafına nəzər saldıqda bütün tarixi dövrlərdə fəvqəladə halların baş verdiyi məlum olur. Tarixi faktlar göstərir ki, fəvqəladə halların əksəriyyəti həyat fəaliyyətinin pozulması, çoxsaylı insan ölümü, təbii aləmdə ciddi dəyişikliklərin yaranması ilə, insanlara və ətraf mühitə böyük ziyan dəyməsi ilə nəticələnmişdir. İnsan cəmiyyətinin ilk dövrlərində fəvqəladə hallar, əsasən, təbii xarakter daşımış və kortəbii fəlakətlərlə əlaqədar olmuşdur.

Fəvqəladə hadisələr dolayı iqtisadi zərəri - zədələnən və onların işi ilə bağlı kooperasiyada olan müəssisələr dayanarkən məhsul istehsalının azalması və işçilərin xilasetmə işlərinə cəlb edilməsi ilə əlaqədar olaraq məhsulların maya dəyərlərinin artması və bu kimi analoji cavab reaksiyalarının verilməsi ölkə daxilində iqtisadi və sosial vəziyyətin pisləşməsi, bir çox hallarda isə ağırlaşması ilə nəticələnə bilər.

FH yaranma səbəblərinə, yayılma surətinə və miqyasına görə dərəcələnilirlər. Yaranma səbəblərinə görə fəvqəladə hadisələr təbii, ekoloji, texnogen və sosial - siyasi mənşəli fəvqəladə hadisələr kimi təsnif edilir.

Fəvqəladə halların inkişaf mərhələləri:

Bütün növ fəvqəladə hadisələr öz inkişafında 4 mərhələdən (fazadan) keçirlər:

1. Normal vəziyyətdən və ya haldan fərqlənən halların əmələ gəlməsi və onların toplanması. Bu hal bir neçə sutka, ay, bəzi hallarda- illərlə və on illərlə davam edə bilər.
2. Fəvqəladə hadisənin əsasında olan vəziyyətə təkan vermək.
3. Fəvqəladə hadisənin baş vermə prosesi- bu zaman əhaliyə, obyektlərə, ətraf mühitə mənfi təsir edən risk faktorlarının (enerjinin və ya maddənin) azad olması prosesi gedir.
4. Azalma, sönmə mərhələsi - baş vermiş fəvqəladə hadisənin qalıq faktorlarının təsirinin azalması. Bu mərhələ təhlükə mənbəyinin qarşısının alınmasından (azaldılmasından), lokallaşdırılmasından onun nəticələrinin tam aradan qaldırılması müddətini əhatə edir. Bu mərhələnin müddəti illərlə davam edə bilər.

FƏVQƏLADƏ HADİSƏLƏRİN TƏSNİFATI

Fəvqəladə hadisə – insan tələfatına, insanların səhhətinə və ya ətraf mühitə ziyan vurulmasına, əhəmiyyətli maddi itkilərə və insanların həyat fəaliyyəti şəraitinin pozulmasına səbəb ola biləcək və ya səbəb olmuş hərbi əməliyyatlar, qəza, təbii və ya digər fəlakət nəticəsində müəyyən ərazidə yaranmış vəziyyətdir.

Fəvqəladə hadisələr qiymətləndirilməsinə və onlara qarşı adekvat tədbirlər görmək üçün tiplərinə, növlərinə, miqyasına, nəticələrinin ağırlığına, habelə, digər əlamətlərinə görə təsnif edilir.

Əgər, ehtimal olunan bütün fəvqəladə hadisələri cəm halında götürsək, onda onları iki növə ayırmaq olar.

- **Münaqişəli;**
- **Münaqişəsiz fəvqəladə hadisələr.**

Münaqişəli fəvqəladə hadisələrə:

- hərbi toqquşmalar;
- ekstremist siyasi mübarizə;
- sosial partlayışlar;
- milli və dini zəmində olan münaqişələr;
- terrorizm;
- tüğyan edən cinayətkarlığı aid etmək olar.

Münaqişəsiz fəvqəladə hadisələr:

- təbii;
- ekoloji;
- texnogen xarakterli növləri nəzərə çarpır.

Belə hadisələri onların mənşəyinə, xassələrinə görə xarakterizə edən bir çox əlamətləri üzrə qruplaşdırıb, təsnif etmək mümkündür.

Respublikamızın ərazisində bütün bu növ fövqəladə hadisələrin baş vermə ehtimalı mövcuddur.

Təsir dairəsinə (miqyasına) və nəticələrinin ağırlığına görə, fövqəladə hadisələr :

1. Lokal (qismən);
2. Obyekt miqyaslı (səciyyəli);
3. Yerli;
4. Regional;
5. Dövlət əhəmiyyətli (milli);
6. Qlobal xarakterli ola bilər.

Lokal (qismi) hadisələr - iş yerindən (iş sahəsindən), mənzildən kənara yayılır. Zərərçəkənlərin sayı 10 nəfəri keçmir.

Obyekt miqyaslı hadisələr - sənaye obyektində, bina və ya qurğu hüdudlarında məhdudlaşır. Həlak olanların sayı 10 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 100-dən 1000-ə qədərdir.

Yerli hadisələr - ancaq yaşayış məntəqəsinin, təkcə bir şəhərin və ya kənd təsərrüfatı müəssisəsinin ərazisində özünü göstərir. Həlak olanların sayı 100-dən 1000 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 10.000-dən 125.000-ə qədərdir.

Regional fövqəladə hadisə - bir neçə sənaye və ya kənd təsərrüfatı rayonlarını, bütünlüklə şəhəri və onun ətraflarını əhatə edir. Həlak olanların sayı 1.000-dən 25.000 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 125.000-dən 500.000-ə qədərdir.

Dövlət əhəmiyyətli (milli miqyaslı) fövqəladə hadisələr – respublikanın xeyli ərazilərini əhatə edən, lakin dövlətin inzibati sərhədlərindən kənara çıxmayan hadisələrə deyilir. Həlak olanların sayı 25.000-dən 1.000.000 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 500.000-dən 20.000.000-ə qədərdir.

Qlobal fövqəladə hadisələr – bir ölkənin ərazisində məhdudlaşmır və qonşu dövlətlərin də ərazilərinə yayılır. Həlak olanların sayı 1.000.000-dən artıq, zərər çəkən əhalinin sayı 20.000.000-dən artıq.

Təsir dairəsindən (yayılma miqyasından) əlavə, fövqəladə hadisələr baş verən insan tələfatının miqdarına, zədələnmiş (köçürməyə məruz qalan) əhalinin sayına, habelə, dəymiş zərərin miqyasına görə də təsnif edilir.

Obyektlər üzrə, mənsubiyyətinə görə:

- Tikintidə.
- Sənayedə.
- Mənzil və kommunal məişət sahələrində.
- Kənd təsərrüfatında.
- Meşə təsərrüfatında.
- Nəqliyyatda (hava, su, yerüstü və yeraltı) olur.

Fövqəladə hallar bölünür:

- Sülh dövrünün fövqəladə hallarına.
- Müharibə dövrünün fövqəladə hallarına.

Sülh dövrünün fövqəladə hallarına aid edilirlər:

- təbii;
- texnogen;
- bioloji;
- ekoloji;
- sosial xarakterli FH.

Təbii xarakterli fövqəladə hadisələrə aid edilirlər:

Geofiziki FH:

- zəlzələ;
- vulkan püskürmələri

Meteoroloji FH:

- 11-12 ballıq fırtına, 12-15 ballıq qasırğa;
- leysan yağışlar;
- iri dolu;
- quraqlıq;
- güclü qar;
- güclü qar çovğunu;
- güclü buzlaşma, donvurma.

Hidroloji FH:

- suyun səviyyəsinin qalxması (daşqınlar) və düşməsi,
- su hövzələrinin daşması;
- yeraltı suların səviyyəsinin qalxması (subasma).

Geoloji FH:

- Sel;
- Sürüşmə;
- Torpaq uçqunu;
- Qar uçqunu (marxallar);
- Yerin yuxarı qatının köçməsi.

Geniş miqyaslı kortəbii yanğınlar - meşə yanğınları, yeraltı yanğınlar, zəmi və çöl yanğınları da təbii fəlakət sayıla bilər.

Texnogen xarakterli fövqəladə hadisələr:

- Binaların qəflətən uçması;
- radioaktiv maddələrin yayılması ilə baş verən qəzalar;
- istehsalat qurğularının və ərazinin radioaktiv çirklənməsi ilə müşahidə edilən AES qəzalar;
- ərazinin radioaktiv çirklənməsi ilə müşahidə edilən mühəndis - təcrübə nüvə qurğularında qəzalar;
- kimyəvi təhlükəli obyektlərində GTZM ətrafa yayılması ilə baş verən qəzalar;

- bakterioloji və bioloji maddələrin hazırlanması, istehsalı, saxlanması, daşınması ilə məşğul olan elmi - tədqiqat müəssisələrində həmin maddənin ətrafa yayılması ilə baş vermiş qəzalar;
- su nəqliyyatında baş vermiş qəzalar;
- iri miqyaslı avtomobil qəzaları (fəlakətləri);
- çoxsaylı insan itkiləri ilə nəticələnən və axtarış-xilasetmə işləri tələb edən aviasiya fəlakətləri;
- çoxsaylı insan itkiləri ilə nəticələnmiş, dəmir yolu xətlərinin dağılması, qatarların (metropoliten vaqonlarının) relslərdən çıxması, yaşayış məntəqələrində dağıntılara səbəb olmuş qəzalar;
- insan itkiləri, sahil sularının, daxili su hövzələrinin zəhərləyici maddələrlə çirklənməsi ilə nəticələnən su qovşaqlarında baş vermiş qəzalar;
- yaşayış məntəqələrinə yaxın ərazilərdə nəql edilən maddələrin dağılması və ətraf mühitin çirklənməsi ilə nəticələnən kəmərlərdə baş vermiş qəzalar;
- elektrik sistemlərində baş vermiş qəzalar;
- təmizləyici qurğularda baş vermiş qəzalar;
- hidrodinamik qəzalar;
- su bəndlərinin dağılması;
- yanğın təhlükəli obyektlərdə baş vermiş partlayışlar nəticəsində əmələ gələn yanğınlar.

Bioloji fəvqəladə hadisələr:

- epidemiya;
- epizootiya;
- epifitotiya. Ekoloji xarakterli fəvqəladə hadisələr:

Ekoloji fəvqəladə hadisələr 4 növə bölünürlər:

1. Atmosferin (mühitin) tərkibi və xassələrinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr.
2. Hidrosferin (su mühitinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr.
3. Yerin (torpağın, yer təkinin və səthinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr.
4. Biosferin vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr.

Sosial - iqtisadi fəvqəladə hadisələr:

- hərbi toqquşmalar;
- lokal və sosial - milli və dini zəmində olan münaqişələr;
- aclıq;
- iri miqyaslı tətillər;
- kütləvi iğtişaşlar, talanlar, yanğınların törədilməsi, tüğyan edən cinayətkarlıq;
- terror aktları.

Bir növ fövqəladə hadisələr digər fövqəladə hadisələrin yaranmasına səbəb ola bilərlər.

Müharibə dövrünün fövqəladə halları.

Hərbi xarakterli fövqəladə hadisələr - döyüşlərin aparılması ilə əlaqədar və ya onların nəticəsində əmələ gəlmiş fövqəladə hadisələrdir.

Döyüşlərin aparılması ilə əlaqədar olan fövqəladə hadisələr bölünürlər:

- Adi qırğın vasitələrdən istifadə etməklə;
- Kütləvi qırğın vasitələrindən istifadə etməklə.

Təbii xarakterli fövqəladə hadisələrə aid edilirlər:

Geofiziki fövqəladə hadisələr:

Zəlzələ- yerin dərinliklərində, tərkində dağ suxurlarının yerdəyişməsindən, kəskin sürətdə dağılmasından, yer qabığının müəyyən səthinin titrəməsi nəticəsində yerin altında və üstündə çatların əmələ gəlməsindən ibarətdir. Bu zaman yaranan təkanlar və titrəyişlər binalara öz təsirini göstərir. Zəlzələ ocağı həndəvərində yeraltı təkanın gücü ən çox olan sahəyə zəlzələ mərkəzi deyilir.

Zəlzələ 12 ballıq Rixter cədvəli (şkalası) ilə ölçülür.

Zəlzələlərin təsnifatı

Zəlzələ ocaqları müxtəlif dərinliklərdə yerləşir. Onların əksəriyyəti yer qabığında 20-30 km dərinlikdədir. Bununla belə dərinliyi 700 km-ə çatan ocaqların da varlığı inkar edilmir. Belə ocaqlarla əlaqədar zəlzələlər dərin fokuslu adlanır. Zəlzələnin intensivliyi yer səthində titrəyişin dərəcəsini göstərir və balla ölçülür. Ölkəmizdə 12 bala bölünmüş seysmik cədvəldən (şkaladan) istifadə olunur. Bu cədvələ görə zəif zəlzələlərin intensivliyi 2-3 bal, güclü zəlzələlərininki 5-6 bal, çox güclülərininki 7 bal, dağıdıcı zəlzələlərininki 8 bal, viranedicilərininki 9-10 bal, katastrofik zəlzələlərininki 11-12 bal sayılır.

Daha dəqiq desək:

- 1 bal- hiss olunmayan;
- 2 bal- çox zəif;
- 3 bal- zəif;
- 4 bal- orta mülayim; - 5 bal- nisbətən güclü;
- 7-bal- çox güclü;
- 8 bal- dağıdıcı;
- 9 bal- viranedicilərininki;
- 10 bal- məhvedicilərininki;
- 11 bal- katastrofik;
- 12 bal- dəhşətli katastrofik zəlzələ sayılır.

1 bal gücündə zəlzələni insanlar hiss etmir, ancaq seysmik cihazlar qeyd edir. 2 bal gücündə zəlzələni adi şəraitdə bəzi adamlar hiss edir. 3 bal zəlzələni hərəkətdə olan adamlar hiss etmir. Əhalinin ancaq sakit şəraitdə olan qismi hiss edir. 4 balı zəlzələdə qab-qacaq, pəncərə şüşələri silkələnir, qapılar cırıldayır. 5 balda binalar

tərpənir, mebel hərəkətə gəlir, pəncərə şüşələri, divarların malası çatlayır, yatanlar oyanır. 6 balda titrəyişləri hamı hiss edir, divarlardan asılmış şəkillər və malalar qopur yerə düşür, binalar zədələnir. 7 balda daş binaların divarları çatlayır, antiseymik və taxta binalar zədələnmişdir. 8 balda dağların iti yamaqları çatlayır, heykəllər aşır, binalar möhkəm zədələnir. 9 balda daş binalar bərk zədələnir və ya uçub dağılır. 10 balda torpaqda iri çatlar, yarıqlar əmələ gəlir, sürüşmə və uçqunlar baş verir, daş binalar dağılır, dəmir yollarda relslər əyilir. 11 balda yer üzərində enli yarıqlar açılır, çoxlu sürüşmə, uçqun hadisələri baş verir, daş binalar tam dağılır. 12 balda torpaq son dərəcə parçalanır, çoxlu çatlar, sürüşmələr, uçqunlar baş verir, şlalələr əmələ gəlir, çay dərələrinin qabağı kəsilir, göllər yaranır, çayların məcrası dəyişir. Bütün binalar uçub dağılır.

Yaranma səbəbləri.

Zəlzələnin baş verməsi üçün ilkin şərtlərdən biri də, yerin altında kövək süxurlarının olmasıdır. Yer mərkəzinə tərəf irəlilədikcə temperatur artır. Nəticədə süxurlar nisbətən yumşaq olur və burada zəlzələnin yaranması üçün az imkan olur. Zəlzələ ona görə də yerin üst qatlarına yaxın zonalarda cəmləşir. Bəzi hallarda zəlzələ yerin 700 km dərinliyinə qədər işləyə bilirlər. Əgər iki lay toqquşarsa, onda sıxlığı yüksək olan yüngül layı aşağıya yerin dərinliyinə itələyir.

Zəlzələlər həmçinin vulkan püskürməsi nəticəsində də yarana bilərlər. Ancaq burada baş verən zəlzələnin tektonik enerjisi məhduddur.

Zəlzələ zamanı Yerdə müxtəlif dalğalar yaranır. Bu dalğalar bütün yer kürəsinə yayılır və seysmoloqlar tərəfindən yerin istənilən nöqtəsində ölçülə bilər. Bu dalğalar yerin üst qatında baş verən dağıntılara səbəb olur.

Demək olar ki, zəlzələlərin hamısı tektonik zəlzələlərdir. Planetimizin daxilində təsir edən daxili qüvvələr tədricən toplanır və hər hansı bir yerdə süxurların müqavimətə qabiliyyətindən artıq olduqda, həmin süxurların birdən-birə parçalanması və ya çatlaması baş verir. Parçalanma, hər tərəfə yayılmaqda olan və öz yolunda rast gələn maddələri rəqsi hərəkətə gətirən elastik dalğalar yaradır. Süxurların ilk parçalanma yeri zəlzələnin mərkəzi olur. Mərkəzdə zəlzələ həmişə qısa müddətli olur. Ən güclü təkanlar da belə bir neçə saniyə davam edir. Yalnız Çilidə olan zəlzələlər bir neçə on saniyə davam edib.

Toplanmış enerjinin azad olması sürətlə baş verir: enmə, qalxma, üfiqi istiqamətdə sürüşmə və ya mürəkkəb hərəkətlə parçalanma müstəvisi boyu uzunu yayılır.

Yer daxilində zəlzələyə səbəb olmuş ilk hərəkətin baş verdiyi yerə "hiposentr" deyilir.

Zəlzələ ocağının Yer səthinə perpendikulyar proyeksiyası "episentri" adlanır.

Vulkan püskürmələri

Vulkan püskürməsi - vulkanın qızğın qırıntıların, külün yer səthinə atması, maqmanın (yer kürəsinin içində ərgin halda olan kütlə) sürətlə çıxması, hansı ki yer səthinə axdıqdan sonra lavaya çevrilir.

Vulkan püskürməsi geofizik fəlakətlərə gətirə bilər.

Vulkan – xaricə lava, vulkanik qazlar, daşlar (vulkanik bombalar) püskürdən, yer kürəsinin üst qatında yaranan geoloji strukturudur. Vulkan yerin daxilində baş verən

geoloji dəyişiklik nəticəsində maqmanın xaric edilməsi ilə müəşaiət olunur. Vulkan sözü qədim Roma mifologiyasında od tanrısı Vulkanın adından götürülmüşdür. Vulkanla məşğul olan elmə vulkanologiya deyilir.

Vulkanlar təsnifləşdirilirlər:

- formasına görə (şit və ya stratovulkanlar);
- aktivliyinə görə (hərəkətdə olan, yatan, sönmüş);
- yerinə görə (yerüstü, sualtı, buzaltı).

Yerin 100 km dərinliyində təxminən 1000 və 1300°S arasında temperatur mövcudur. Bu istiliyin təsirindən ərimiş daş qarışığı özülü plastik formaya malik maqmaya çevrilir. Damcı formalı maqma 50 km dərinliyinə yığılır. Təzyiq çoxaldıqca maqma yarıqlarla hərəkət edərək litosferaya daxil olur. Bu yolla yerin üzünə çıxmış maqmaya lava deyilir. Vulkan partlayışı zamanı təkcə közərmə mayelər yox, həm də bərk və qaz halında olan maddələr xaricə çıxır. Əksər hallarda vulkanlar konus şəklində olurlar. Vulkanın forması başqa şəkillərdə də ola bilər. Püskürmədən sonra vulkanın aktivliyi ya dayanır, ya da o min illər boyu "mürgüləyir". Bu zaman vulkanın özündə və ətrafında olan ərazilərdə maqmatik özəyin soyuması ilə müəşaiət olunan aktivlik saxlanılır. Belə adlanan, postvulkanik dövr baş verir. Buraya fumarol, term, qeyzerləri misal göstərmək olar.

Vulkanların formaları:

- Qalxanvari vulkan;
- Gunbəzi vulkan;
- Qatlı vulkan;
- Mürəkkəb vulkan.

Vulkanların növləri:

- Sönmüş vulkan;
- Sönməmiş vulkan - aktiv vulkan.

Vulkan ətrafa təsiri:

Vulkan püskürməsi genişmiqyaslı dağıntılara, insan itkilərinə və təbii fəlakətlərə gətirib çıxara bilər. İnsan itkilərinə və dağıntılara səbəb olan amillər aşağıdakılardır:

- Vulkan püskürməsi nəticəsində qızgın qırıntıların ətrafa atması, onların insanları, yaşayış ərazilərinə zədə etməsi;
- maqmanın (yer kürəsinin içində ərgin halda olan kütlə) sürətlə çıxması və ətrafa yayılma nəticəsində təbiətə ziyan vurmaması və tikililərin dağılması;
- külün yer səthinə atması, onun ətraf ərazilərdəki evlərin damlarına düşərək, onların uçmasına, elektrik xətlərinin qırılmasına, su ilə qarışdıqda - betona bənzər maddənin alınmasına, təyyarələrin mühərriklərinə daxil olduqda - onların sıradan çıxmasına (hava məkanını iflic vəziyyətinə sala bilər- İslandiyaadakı vulkan Avropanın hava məkanını iflic vəziyyətinə salmışdır);

- vulkan püskürməsi zamanı əmələ gəlmiş qazlarından, daşlardan və küldən ibarət piroklastik adlanan axınlar (sürəti 700 km/s. çatır), hansılar ki əsas insan itkilərinə səbəb olur. Vulkan püskürməsi müvəqqəti - bir neçə saatdan bir çox illər müddətində ola bilər.

Çox güclü və böyük həcmli vulkanar “supervulkan” adlanırlar. Onların nəticələri uzunmüddətli təsirə, qlobal iqlim dəyişikliyinə, təbiətə, heyvanlar aləminə böyük itkilər verməyə qadirdirlər.

Meteoroloji fəvqəladə hadisələr:

- 11-12 ballıq fırtına, 12-15 ballıq qasırğa;

Qasırğa (Tufan) - çox şiddətli külək və leysan yağışları ilə səciyyəvidir. O, dəniz və quru üzərində atmosferin kəskin dəyişməsi nəticəsində baş verir.

Fırtınalar (tufan, tayfun) güclü küləklər nəticəsində meydana gələn təbii hadisələrdən biridir. Yağışla birlikdə əsən şiddətli küləklər tufan, quraq və yağışsız havada əsən küləklər isə tayfun adlanır.

İldırım – bulud topalarından elektrostatik yüklərinin boşalmasıdır, ani şimşək, qəfil və çox güclü səsə müşayiət olunur.

İldırım boşalması böyük gərginliyin yaranması ilə xarakterizə olunur. Onun temperaturu 300 000 dərəcəyə qədər yüksəlir. İldırım vurması zamanı ağac parçalana və hətta yana bilər. Ağacın parçalanmasına səbəb ağacın daxilindəki nəmişliyin ani olaraq, buxarlanması nəticəsində baş verir.

İldırımın birbaşa insanın üstünə düşməsi ölüm ilə nəticələnə bilər. Hər il dünyada ildırım vurmasından təxminən 3000 insan həlak olur.

İldırım zərbəsi adətən hara dəyir? Statik elektrik boşalması müqavimətin ən aşağı səviyyədə olması nəticəsində baş verir. Beləliklə, ən yuxarı yüksəklikdə olan obyekt ilə bulud topası arasında məsafə azdırsa, deməli elektrik müqaviməti də aşağıdır. Buna uyğun olaraq da, ildırım zərbəsi ilk növbədə ən hündürdə olan obyektə (ağac, dirək və s.) dəyir.

Tufan və ildırım baş verdiyi zaman tədbirlər:

İldırım o zaman təhlükəlidir ki, qığılcımdan sonra göy gurultusu müşahidə olunsun. Bu halda dərhal təhlükəsizlik tədbirləri görün. Əgər kənd yerindəsinizsə, pəncərə, qapı, baca, ventilyasiya dəliklərini bağlayın. Sobanı yandırmayın. Çünki yüksək temperaturlu qazların müqavimət qüvvəsi aşağı olur. Telefon ilə danışmayın: ildırım bəzən simlərin üzərinə də düşür.

İldırım çaxan zaman elektrik daşıyıcılarına, ildırım keçiricilərə, damdakı novlara, antenaya yaxınlaşmayın, mümkün qədər televizor, radio və digər elektrik cihazlarını söndürün. Əgər meşədəsinizsə, meşənin alçaq ağaclıq yerinə sığının. Hündür ağacların, xüsusilə şam, palıd və qovaq ağacının yanında gizlənməyin. Su hövzəsi, yaxud onun sahilində dayanmayın. Sahildən kənarlaşın, hündür yerdən aşağı düşün. Düzənlikdə və ya daldalanmağa yer olmayan bir ərazidəsinizsə, yerə uzanmayın. Bununla bütün bədəninizi elektrik cərəyanının təsiri altında qoyursunuz. Dayaz bir yerdə, yarıqda və ya digər təbii bir dərinlikdə əyləşin, əlləriniz ilə ayaqlarınızdan tutun.

Qasırğa - isti iqlim qurşağında, ani təzyiq fərqlərindən qaynaqlanan və sürəti saatda 100-150 km-ə qədər çata bilən çox şiddətli küləklər.

Zəlzələdən sonra ikinci yerdədir.

Küləklər necə yaranır?

Külək fərqli temperatur mərkəzləri arasında əmələ gələn hava axınıdır. Atmosferdəki fərqli temperaturlar fərqli hava təzyiqləri əmələ gətirdiyinə görə, hava davamlı olaraq yüksək təzyiqdən alçaq təzyiqə doğru yer dəyişir. Təzyiq mərkəzləri, yəni atmosferdəki temperaturlar arasındakı fərq əgər çox olarsa, hava axını, yəni külək güclü olur, bu da böyük dağıntılara səbəb olan qasırğaları əmələ gətirir. Qasırğalar Asiyanın cənub sahillərində və Avstraliyanın Sakit okean sahillərində Tayfun sayılır.

Tropik bir siklonun qasırğa olaraq adlanıla bilməsi üçün küləyin sürətinin heç olmasa 117 km/saat olması lazımdır. Ümumiyyətlə, qasırğalar saatda 240 km-dən çox sürətə malikdirlər. Qasırğalar həm də böyük dəniz dalğalarına və dənizin qabarmasına da gətirib çıxarır. Qasırğalarla birlikdə yağış da gəlir. Tropik bir külək qurşağının orta yağış miqdarı 75-150 mm-dir. Belə yağışlar ciddi sellərin meydana gəlməsinə də səbəb olur.

BMT-nin fəlakətlərin təhlükəsini azaltma üzrə beynəlxalq strategiya çərçivəsində hazırladığı hesabatla görə, 2008-ci ildə daha çox Myanmada baş verən "Nərgiz" qasırğası can alıb. Nə az, nə çox, 138 min nəfər həyatdan məhrum olub, yüz minlərlə insan evsizəşiksiz qalıb. "Nərgiz" Myanmaya 4 milyard dollar ziyan vurub.

Leysan yağışlar

Leysan - qısamüddətli atmosfer yağıntısı. Adətən yağış halında qəflətən düşür.

İntensivliyi adətən 1-3 mm/dəq və daha çox olması ilə fərqlənir. 1-2 saat müddətində olur. İldırımlarla və küləyin qısamüddətli güclənməsi ilə müşahidə olunur.

Yağışlar nəticəsində dağ çaylarında suyun səviyyəsi qalxır və əhali üçün ciddi problemlər yaradır, su kəmərlərini yararsız hala salır, yolları dağdır və orada nəqliyyatın hərəkətini çətinləşdirir, körpülərə ciddi ziyan dəyir.

Dünyada ən güclü Leysan Havay adalarında (21 mm/dəq, 1913) olmuşdur.

Azərbaycanda isə Zaqatala rayonunda (10,7 mm/dəq, 1959) müşahidə edilmişdir.

İri dolu - Dolu dənələri 1 mm-dən az qalınlığa malik olmayan şəffaf buz qatlarından ibarətdir. Dolu dənələri həddən artıq soyumuş buludda təsadüfi olaraq donan ayrı-ayrı damcılardan yaranması nəticəsində meydana gəlir. Sonradan bu damcılar onlarla toqquşan digər donmuş dənələr hesabına iri ölçülər almağa başlayır. Dolu dairəvi və ya qeyri-düzgün formalı buz hissəciyi olub, diametri 5-50 mm, bəzən daha böyük ölçüdə ola bilər. Ölçüləri 130 mm-dək, çəkisi isə 1 kq-a qədər olan dolu dənələrinə də rast gəlmək mümkündür.

Dolu adətən ilin isti dövrlərində sıx toplanmış bulud topasından yağır. Düşən dolu qatı bəzən bir neçə santimetrə çatır. Dolunun yağma müddəti isə bir neçə dəqiqədən yarım saata qədər çəkir. Əsasən yağma müddəti 5-10 dəqiqə, bəzi hallarda isə 1 saata qədər çata bilər. Dolu yağmuru geniş ölçüdə əkinçilik sahələrinə, binalara və nəqliyyat vasitələrinə zərər verir. Dolu xüsusən kənd təsərrüfatına ciddi ziyan vurur. İnkişaf etməkdə olan əkinçilik məhsulları üzərinə düşdüyü zaman dəyən ziyanın nəticələri böyük olur. Bu ziyanın miqyası dolu

dənələrinin iriliyi, sıxlığı və yağma müddəti ilə bağlıdır. Dolu hadisəsi hər yerdə və hər mövsümdə, xüsusilə yaz və yay mövsümlərində müşahidə olunur. Dolu yazda nə qədər gec yağsa, zərəri o qədər böyük olar. Dolu əkinlərin məhv olması, tərəvəz və meyvələrin yararsız vəziyyətə düşməsi ilə yanaşı - iri və xırda buynuzlu heyvanların ölümünə də səbəb ola bilər. Dolunun meydana gətirdiyi zərərlər quraqlıq, sel kimi digər meteoroloji fəlakətlərdə olduğu kimi geniş miqyaslı olmasa da, yetərincədir. Dolu bitkilərin inkişaf və böyümə mərhələsində yağdığı zaman gənc çiçək, yarpaq və meyvələri qoparır və məhv edir, ağaclara zərər vuraraq, onların gələcək illər üçün səmərəsini xeyli aşağı salır.

Quraqlıq

Quraqlıq - havanın yüksək hərarətinin və rütubətinin aşağı səviyyəsi zamanı uzun

müddətli yağışın yağmaması nəticəsində torpaqda nəmişliyin ehtiyatının azalmasına səbəb olur ki, bu da məhsuldarlığın azalmasına və ya məhv olmasına gətirib çıxarır.

Havanın istiliyi, quruluğu buxarlanmanın səviyyəsini yüksəldir (atmosfer quraqlığı əmələ gəlir), torpaqda su ehtiyatı artmadığı şəraitdə su ehtiyatı azalır (torpaq quraqlığı əmələ gəlir.) Tədricən çaylar, göllər, bulaqlar, çeşmələr quruyur və hidroloji quraqlıq yaranır.

Güclü qar

Qar — çox kiçik buz kristallarından ibarət atmosfer yağıntısı.

Elektron mikroskop altında böyüdülmüş qar dənəcikləri.

Qar, havanın soyuq olduğunu göstərir.

Güclü, küləklə yağan qar nəticəsində yollar buz bağlayır, nəqliyyatın hərəkətini iflic edir. Yollarda tıxaclar yaranır. Komunal, rabitə xidmətlərin işi pozulur, kənd təsərrüfatının işində çətinliklər əmələ gəlir.

Elektrik naqillərinin qırılmasına gətirib çıxarır.

Çoxlu sayda təyyarə reysləri təxirə salınır.

Çox güclü qar görüntünü məhdudlaşdırır. Ağaclar zədələnir.

Güclü qar çovğunu

Qar çovğunu - güclü külək zamanı çoxlu qarın yağması, qarın yer üzərində külək vasitəsi ilə aparılaraq, yer səthinə çatıb hərəkətsiz qalmasıdır.

24 m/san-dən çox sürətlə hərəkət edir. Çovğun yerüstü, aşağı və ümumi növlərə ayrılır. Yerüstü və aşağı çovğunlar zamanı yeni yağmış qar sovrulur. Ümumi çovğun zamanı isə yerdə olan qar sovrulmaqla eyni zamanda qar yağır.

Ağacların kökündən çıxaraq insanların üzərinə aşma təhlükəsi yarandığından, parklar bağlanır, təmir-tikinti işləri dayandırılır. Güclü külək elektrik dirəklərini aşırır, naqilləri sıradan çıxarır, ağacları aşırır. Kəndlərin bəzilərində evlərin dam örtüyünü atır. Dağlıq ərazilərdə yerləşən yaşayış məntəqələri isə 10 -25 sm qar yağır. Azərbaycanın şimal bölgəsinə ən çox qar Qubanın Xinalıq kəndi ərazisində yağır. Qarın qalınlığının 22 santimetr olduğu bildirilir. Qusarın Dağlıqləzə

kəndinin ərazisində isə 15 santimetr qalınlığında qar yağır. Şimal bölgəsində havanın temperaturu 10 dərəcəyə qədər aşağı düşür.

Şəki ərazisi də güclü qar yağın ərazi hesab edilir. Bəzi dağlıq hissələrdə qarın hündürlüyü 20 sm-ə çatır. Güclü küləklə müşayiət olunan qar bölgədə bəzi fəsadlara da səbəb olur. Regional elektrik şəbəkəsinin məlumatına görə, güclü külək və əraziyə düşən yağıntı bölgənin bəzi rayonlarında elektrik xətlərinin qırılmasına səbəb olur.

Güclü buzlaşma, donvurma

Şaxtalı hava - havanın və torpağın temperaturu 0°S-dən aşağı düşən haldır.

Buzlaşma - Buza dönmək:

- 1) bərk üşümək, soyuqdan donmaq dərəcəsinə gəlmək;
- 2) tamamilə soyumaq.

İnsanlar düşünür ki, qış fəslində əsasən texnogen xarakterli baş verə biləcək fəvqəladə hallardan qorunmaq lazımdır. Onlar əsasən qaz sobaları və elektrikdən istifadədə təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməklə öz işlərini bitmiş hesab edirlər. Lakin unutmaq olmaz ki, texnogen proseslərlə yanaşı təbiətdə baş verə biləcək hər hansı bir fəlakət onların sağlamlığına, həyat və təsərrüfat fəaliyyətlərinə mənfi təsir edə bilər. Qış fəslində olduğundan insanlar soyuq hava şəraitində sırsıra, sallaq buzlar, donma, nəqliyyatda hərəkət və digər təhlükəli vəziyyətlərlə rastlaşırlar. Havanın kəskin soyuması, şaxtanın düşməsi və qar örtüyünün əmələ gəlməsi insanların sağlamlığına mənfi təsir edir, onların şikəst olmasına və hətta ölümünə də səbəb ola bilər. Qış fəslində ənənəvi xəstəliklərdən (soyuqdəymə, qrip) əlavə müxtəlif qış zədələri də geniş yayılır. Onların əksəriyyəti bilavasitə sərt şaxtalarla əlaqədardır. Bu da sırsıra və sallaq buzlar kimi zədə təhlükəsi yaradan faktorların əmələ gəlməsi ilə müşayiət olunur. Bina və evlərin üzərində sallanan buz kütlələri insanlara çox ciddi zərər yetirə bilər, hətta onların ölümünə də səbəb ola bilər. Bunun qarşısını almaq üçün qış və yaz aylarında müntəzəm olaraq binaların damları vaxtı-vaxtında təmizlənməlidir. Əhali isə evlərin yaxınlığından keçdikdə xüsusən ehtiyatlı olmalı və təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməlidirlər.

Sallaq buzlar qədər sırsıralar da insanların həyatı üçün çox təhlükəli hesab olunur.

Belə ki, sırsıra döyəclənərək bərkimiş və sürüşkən səth və ya buz qatı əmələ gətirməklə qış fəslində baş verən yol-nəqliyyat qəzalarının yaranmasına səbəb olur. Nəzərə alsaq ki, soyuq və şaxtalı havalarda insanların tələsməsi və sürüşkən yerlərdə hərəkət edərkən yararlı olmayan ayaqqabıları geymələri müxtəlif sınıqların, əzələ dartılmalarının və kəllə-beyin travmalarının almaları ehtimalını daha da artırır. Qarın yağması, külək, temperaturun tez-tez dəyişməsi və yolların buz bağlaması qış zədələnmələrinin artması üçün münbit şərait yaradır.

Sallaq buzun başınızın üzərinə düşməsi və ya sırsıraya yığılaraq başın zədələnməsi beyin silkələnməsinə gətirə bilər.

Müxtəlif mexaniki zədələrlə yanaşı qış sizə həm də aşağı temperaturun təsirindən termik zədəni yetirə bilər. Söhbət donmadan gedir. Donma sizə yalnız şaxtalı hava zamanı deyil, həm də temperaturun sıfır dərəcəyə yaxın olduğu halda belə zərər yetirə bilər. Bunun üçün bir neçə amilin olması kifayətdir: rütubətli hava, aşağı temperatur və soyuq külək.

Donmaya əsasən ayaq və əl barmaqları, burun, qulaqlar və yanaqlar məruz qalır.

Hidroloji fəvqəladə hadisələr:

Suyun səviyyəsinin qalxması (daşqınlar) və düşməsi.

Daşqın- ərazinin sürətlə su qatı ilə örtülməsidir və bu zaman ərazinin xeyli hissəsini müəyyən müddətə su basır. Səbəbi adətən, leysan yağışları və qarın sürətlə əriməsidir. Belə hal su qovşaqları, su-elektrik bəndlərinin zəlzələ, müharibə, terror və digər səbəblərdən yarılması nəticəsində də baş verə bilər ki, bu zaman xeyli ərazi, yaşayış məntəqələri su altında qalır. Daşqın çayların su rejimində hər il təkrar olunan dövr. Qarın və buzların əridiyi, yağışın ən çox yağdığı vaxtda olur. Daşqınlar çay hövzəsinin yerləşdiyi ərazinin fizikicoğrafi, iqlim şəraitindən asılı olaraq çaylarda rejim fazasıdır və bu il ərzində əsasən yaz və payız fəsilələrində baş verir. Müstəsna hallarda ayrı-ayrı dövrlərdə də ola bilər.

Çayların suyunun artması, səviyyəsinin qalxması, yatağın tamamilə su altında qalması, bəzən də sahilləri basması ilə səciyyəlidir. Çayların illik axımının 60-80%-ə qədəri daşqın dövrünə düşür. Sahildən çıxan çay və ya dəniz suyu qurunu, ətrafı basır. Güclü yağışlardan sonra çayda daşqın əmələ gəlir. Daşqın zonası - çaykənarı və ona bitişik ərazidə yerləşən və daşqın nəticəsində su basmasına məruz qalan torpaq sahəsidir. Daşqın zonasını müəyyən etmək üçün əlli ildən bir təkrarlanmaq ehtimalı olan daşqın əsas götürülür. Daşqın zonalarının hüdudları, sahil mühafizə zolaqları çayın daşqınının gücünə uyğun təyin edilir. Bu ərazilərdə təbiətdən istifadəyə və təsərrüfat fəaliyyətinə məhdudiyətlər və qadağalar müəyyən edilərək, onların tətbiq edilməsi xüsusi rejimə uyğun həyata keçirilir.

Daşqın zonaları və onların mühafizə zolaqlarının hüdudlarında daşqın zonası rejimi barədə əhali məlumatlandırılır və ona müvafiq olaraq hər bir zolaqda torpaqdan istifadə üzrə tövsiyələr verilir.

Su hövzələrinin daşması.

İqlim dəyişiklikləri şəraitində Kür və Araz çaylarının Azərbaycandan keçən hissəsində suyun səviyyəsinin yüksəlməsi və daşqınlar nəticəsində su hövzələrinin mühafizə bəndlərinin dağılması ilə əlaqədar yaranmış vəziyyətdir. Fəlakət zonasında yaranmış vəziyyət əhaliyə ziyan vuru, mümkün ekoloji qəzalara səbəb olur. Respublikamızda aprel-may aylarında çayların daşması və mənsəbinin dəyişməsi, böyük ərazilərin su altında qalması nəticəsində münbit torpaqlara, eləcə də həmin ərazilərin flora və faunasına ziyan dəyir.

Su hövzələrindəki suyun böyük miqdarda, həcmdə olması mühafizə bəndlərinin dağılması zamanı ətraf əraziləri su qatı ilə örtür, çoxlu insan və digər canlıların həyatına, təbiətə böyük təhlükə yaradır. Yollar dağılır, nəqliyyat tunelləri su ilə dolaraq, keçilməz olurlar.

Yeraltı suların səviyyəsinin qalxması (subasma).

Yer səthindən dərinədə, süxurların məsamələrində, laylar arasında və başqa boşluqlarda yerləşən suya yeraltı su deyil. Yeraltı suların müxtəlif növləri var. Bunlardan məsamə suyu, məsamə-lay suyu, məsamə-çat-lay suyu, lil suyu, torpaq

suyu, arteziyan suyu, vulkanik su, geyzer suyunu göstərmək olar. Yeraltı suların təsnifatı: Yeraltı sular mənşəyinə, yaşına, yatım şəraitinə, kimyəvi tərkibinə və digər xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif siniflərə bölünür. Atmosfer çöküntülərinin süxurların məsələləri və çatlarından süzülüb, başqa bir layda toplanması nəticəsində infiltrasiya sularının yığılımı əmələ gəlir. Yeraltı suların qalxması nəticəsində subasma əmələ gəlir və həmin fəsadlar daşqınlara gətirib çıxarır.

Geoloji fəvqəladə hadisələr:

Sel - sel adətən qəflətən başlayır. Güclü leysan yağışları, bəzən də qarın sürətlə əriməsi nəticəsində dağ yamaclarından axıb tökülən su özü ilə gil, qum, çınqıl, daş və hətta qaya parçaları gətirir, qarşısına çıxan hər şeyi- ağacları, binaları, qurğuları dağıdır, əkin sahələrini, körpüləri, bir sıra hallarda sənaye və kənd təsərrüfatı tikililərini məhv edir. Selin başlanmasını gördükdə, ərazinin hündürlüklərinə qalxmağa çalışın. Binada olduqda - yuxarı mərtəbələrə, evin damına qalxın.

Sel hadisələrinin yaranmasına əsas səbəb ərazinin fiziki-coğrafi şəraiti, o cümlədən, oroqrafik-geomorfoloji quruluşu - iqlim, torpaq, bitki örtüyü və hidrometeoroloji proseslər təşkil edir. Sellər çay suları olan və olmayan dərələrdə qəflətən yağan şiddətli yağışlar və ya temperaturun artması ilə qısa müddətdə sürətlə əriyən qar suları hesabına yaranır. Bəzən fəza rejimi kimi baş verən daşqınlara sel hadisəsi kimi baxırlar. Bu düzgün deyil.

Sel və daşqın hadisələrini fərqləndirmək lazımdır. Daşqınlar çay hövzəsinin yerləşdiyi ərazinin fiziki-coğrafi, iqlim şəraitindən asılı olaraq çaylarda rejim fazasıdır və bu il ərzində əsasən yaz və payız fəsilələrində baş verir. Müstəsna hallarda ayrı-ayrı dövrlərdə də ola bilər. Sel və daşqın axımlarını fərqləndirən əsas cəhətlərindən biri də odur ki, sel axımlarında gətirmə-aşınma materialları daha çox üstünlük təşkil edir və sellərin 1m³ su kütləsinin təxminən 65-70%-i gətirmə materialları, qalanını su kütləsi təşkil edir.

Daşqınlarda isə bu əksinədir.

Sel axımları tərkibindəki maddələrinin həcminə görə 3 yerə bölünür:

Sulu-daşlı sellər;

Sulu-palçıqlı sellər;

Daşlı-palçıqlı sellər.

Sellər növlərinə görə 2 yerə ayrılır:

- Turbulentli sellər;

- Strukturlu sellər.

Turbulentli sellərdə gətirmə materialları daha az olur (30-40%) və sel axımının dağıdıcı təsirinə görə strukturlu sellərə nisbətən zəif olur.

Strukturlu sellər daşlı-palçıqlı və ya sulu-palçıqlı olmaqla onların 1m³ kütləsində gətirmə materialları daha çox üstünlük təşkil edir.

Torpaq sürüşməsi - torpağın alt və ya üst qatının müəyyən qədər kəskin yer

dəyişməsidir. Torpaq sürüşmələri dağ süxurları, torpaq kütlələrinin dağ yamaqları, yarıqlar, çay, göl, dənizlərin sıldırım sahilləri boyu öz ağırlığının təsiri altında sürüşərək yerini aşağıya doğru dəyişməsidir. Sürüşmənin xarakteri və onun təhlükəlik dərəcəsi yerin geoloji qatlarının xüsusiyyətlərindən və necə yerləşdiyindən asılı olur. Sürüşmələr təbii hadisələrin və ya insan fəaliyyətinin nəticəsində torpağın yuyulması, yaxud aşınması prosesləri sayəsində baş verir və daha çox zəlzələ və fırtına zamanı müşahidə edilir. Sürüşmə kütlələri müxtəlif süxurlardan təşkil olunur ki, onlar arasında tarazlığın pozulması davamlılığın zəifləməsinə səbəb olur. Sürüşmələrin yaranmasına təbii və süni (antropogen) faktorlar səbəb ola bilər. Təbii faktorlara yamaqlarda sıldırımların böyüməsini, onların torpaqda olan əsasının su kütlələri ilə yuyulmasını, seysmik təkanları, süni və ya antropogen faktorlara isə yol çəkilməsi zamanı yamaqların dağıdılması, meşələrin qırılmasını aid etmək olar.

Beynəlxalq statistik məlumatlara görə, sürüşmələrə 80% antropogen faktorlar səbəb olur. Sürüşmələr 10° və daha çox bucaq altında olan yamaqlarda baş verir. Gilli süxurlara malik zonalarda isə həddindən çox nəmişlik hətta $5-7^\circ$ bucaq altında sıldırım olduqda belə sürüşmələrə gətirib çıxara bilər.

Sürüşmələr hadisənin miqyasına, baş vermə yerinə, sürüşmə prosesinin gücünə, mexanizminə və aktivliyinə görə təsnif edilir. Miqyasına görə sürüşmələr iri, orta və kiçik həcmli olur.

İri sürüşmələr adətən təbii faktorların təsirindən baş verir və yamac boyunca yüz metrlik sahəni əhatə edir. Sürüşmənin cismi çox zaman öz monolitliyini qoruyub saxlayır.

Orta və kiçik həcmli sürüşmələr isə daha kiçik ölçülərdə olur və çox zaman antropogen faktorların təsirindən yaranır.

Sürüşmənin miqyası prosesə cəlb olunan sahə ilə xarakterizə olunur.

Miqyasına görə sürüşmələr bu cür təsnif edilir:

- Nəhəng - 400 ha və daha çox,
- Çox böyük - 200- 400 ha,
- Böyük - 100-200 ha,
- Orta - 50-100 ha,
- Kiçik - 5-50 ha,
- Çox kiçik - 5 ha sahəni əhatə edir.

Gücünə görə torpaq sürüşmələri kiçik, orta, böyük və çox böyük ola bilər və yerini dəyişən süxur kütlələlərin həcmi ilə xarakterizə olunur. Bu kütlələlərin həcmi 100 kubmetrdən bir milyon kubmetrədək dəyişə bilər.

Torpaq sürüşmələri, sellər və uçqunlar təsərrüfatlara, tikililərə, təbii mühitə böyük ölçüdə zərər verməklə itkilərə səbəb olur və insan həyatı üçün təhlükə törədir. Onların əsas zədələyici faktorları hərəkət edən və yerini dəyişən dağ süxurlarıdır. Onların təsiri nəticəsində binalar, tikililər dağılır, kənd təsərrüfatı obyektləri, meşə massivləri süxur layları ilə örtülür, çayların yataqlarının və təbii landşaftın dəyişməsinə, insanların həlak olmasına səbəb olur. Bir çox hallarda bu təhlükəli geoloji hadisələr dağlıq yerlərində yerüstü nəqliyyat üçün təhlükə yaradır, körpülərin dayaqlarını, relsləri, avtomobil yollarını zədələyib dağıdır, elektrik və

rabitə xətlərini, neft kəmərlərini, hidroelektrik stansiyalarını, yaşayış məntəqələrini sıradan çıxarır.

Sellər, torpaq sürüşmələri və uçqunların törətdiyi nəticələrin həcmi aşağıda göstərilən göstəricilərlə müəyyən edilir:

- sürüşmə zonasında olan əhalinin sayı;
- həlak olan, yaralanan və evsiz qalan insanların sayı;
- təbii fəlakət zonasında olan yaşayış məntəqələrinin miqdarı;
- dağılmış və zədələnmiş xalq təsərrüfatı obyektlərinin, sosial- mədəniyyət və səhiyyəobyektlərinin miqdarı;
- su və süxur kütlələri altında qalmış kənd təsərrüfatı sahələrinin ölçüsü;
- ölmüş kənd təsərrüfatı heyvanlarının sayı.

Sürüşmə və sel təhlükəli zonalarda yaşayan əhali bu təbii hadisələr, onların xarakteristikası, istiqamətləri haqqında məlumatlı olmalıdırlar. İnsanların öncədən məlumatlandırılması hadisə baş verdikdə yarana biləcək stress hallarının və panikanın qarşısını alır. Yaranan təhlükə haqqında məlumat hidrometeoroloji xidmətlər və digər müvafiq qurumlar tərəfindən daxil olur. Burada ötürülən məlumatın vaxtında təyinat yerinə çatması çox vacibdir. Əhalinin xəbərdar edilməsi müəyyən edilmiş qaydada sirenlərin, radio, televiziyanın köməyi ilə, eyni zamanda regional xəbərdar etmə sistemləri tərəfindən həyata keçirilir.

Sel, torpaq sürüşməsi və uçqun təhlükəsi olduqda müəyyən zaman çərçivəsində əhalinin, kənd təsərrüfatı heyvanlarının və avadanlıqların təhlükəsiz yerə təxliyəsi həyata keçirilir. Öncədən təxliyə həyata keçirilərkən, tərk edilən mənzillərdə qalan, özünüzlə apara bilmədiyiniz qiymətli əşyaları nəmişliyin təsirindən qorunan bir yerdə qoymanız, qapı - pəncərələri kip bağlamanız lazımdır. Elektrik xətlərini ayırın, qaz və suyu bağlayın, tezalışan və zəhərli maddələri evdən çıxarıb ilk düşən imkanda zirzəmilərdə və ayrıca çalalarda basdırın.

Əgər öncədən xəbərdarlıq olmayıbsa, əhali baş verən təhlükənin yaxınlaşdığını gördükdə evdəki qiymətli əşyalar haqqında düşünməyərək sərbəst surətdə təhlükəsiz yerə doğru hərəkət etməlidir. Bu zaman yaxınlaşan təhlükə haqqında qonşularınızı xəbərdar etməlisiniz. Təhlükədən tez uzaqlaşmaq üçün yaxınlıqda olan təhlükəsiz yerə doğru hərəkət yolunu bilmək lazımdır. Bu yollar təhlükənin hərəkət istiqamətini bildirən proqnozlar əsasında müəyyən edilir. Yolda hərəkət edərkən xəstə insanlara, yaşlılara, uşaqlara kömək etmək lazımdır.

Torpaq sürüşmələri geoloji fəlakətlərin ən təhlükəli növlərindən biridir.

1911 - ci ildə Pamir dağlarında baş verən zəlzələ böyük bir sürüşməyə səbəb oldu. Nəticədə 2.5 milyard kubmetr torpaq sahəsi sürüşdü. Usoy qışlağı əhalisi ilə birlikdə torpaq kütləsinin altında qaldı. Sürüşmə kütlələrinin Murqab çayının qarşısını kəsməsi nəticəsində yaxınlıqda olan Saraz qışlağı yeni yaranmış gölün dərinliyində qaldı. Bu cür böyük təbii fəlakətlər tez-tez baş verməsə də çox ağır nəticələrə səbəb olur.

3 aprel 2010-cu il. Peruda 400 nəfərlik kəndin əhalisi torpaq sürüşməsi nəticəsində torpağın altında qaldılar. Kimsə xilas oluna bilib, ancaq əsas əhali uçqunun altında qaldı.

Torpaq uçqunu- dağ, torpaq uçqunlarının baş verməsinə intensiv yağışlar, yeraltı

təkanlar adətən səbəb olur. Dağ uçqunlarının baş verməzdən bir neçə saat əvvəl ərazidə yer altı təkanlar hiss edilə bilər. Zəlzələ yerin alt qatının aktivləşməsinə, dağların müəyyən hissəsinin uçmasına səbəb olur. Yağışlar iri qayaların alt hissəsini yuyaraq, torpaqla onların arasındakı qatı yumşaldır, qayanın ağırlığı, kütləsi onu saxlayan qüvvəyə üstün gələrək, yerindən tərpədir və aşağı düşür.

Dağ uçqunu nəticəsində dağ çaylarının qarşısı kəsilir, yeni su yataqları yaranır. Həmin su yataqlarının həcmi artdıqca ətrafda yaçayan əhaliyə təhlükə artır. Ərazidən keçən nəftqaz kəmərləri və digər kommunikasiya xətləri dağılır, ətraf mühit çirklənir. Uçmuş qaya parçaları və torpaq şose yollarını bağlayır, bu da nəqliyatın hərəkətinin məhdudlaşdırmasına səbəb olub.

Qar uçqunu (marxallar)- bütün yüksək dağlıq sahələrdə müşahidə edilir. Bəzən güclü marxallar həcmi milyon kubometrə çatan qar uçqunu şəklində geniş ərazini əhatə edib çoxlu maddi zərərə, tələfətlərə səbəb olur.

Qar uçqunu– 20-30 m/s sürəti ilə hərəkət edən qar kütləsidir. Qar uçqunu böyük dağıntılara səbəb olan uçqun öncəsi hava dalğasının yaranması ilə müşayiət olunur.

Qar uçqununun yaranmasının səbəbi uzun müddət yağan qar, intensiv qar əriməsi, dağ və hava titrəmələri ilə nəticələnən zəlzələ, partlayışlar və digər insan fəaliyyətidir. Qar uçqunu binaların, mühəndis qurğularının dağılmasına səbəb ola, qarın altında qalmış yollar və qar cığıruları örtülə bilər. Qar uçqununa məruz qalmış dağ kəndlərinin əhalisi, turistlər, alpinistlər, geoloqlar və digər kateqoriyadan olan insanlar zədələr ala, qalın qar altında qala bilərlər. Mümkün qar uçqunu ərazilərindən uzaq olmaq məsləhətdir. Onlara əsasən meylliliyi 30 o

və daha çox olan ərazilərdə rast gəlinir. Əgər yamacda ağac və kol yoxdursa bu hal meyllilik 20 o- dən çox olduqda da baş verə bilər. Meyllilik 45 o- dən çox olan yerlərdə isə qar uçqunu demək olar ki, hər dəfə qar yağandan sonra baş verir.

Qar uçqunu təhlükəsi varsa, qar uçqununun mümkün istiqamətlərində nəzarət təşkil edilir. Yaranmış qar yığınlarının düşməsi üçün süni şərait yaradılır, müdafiə qurğuları qurulur, xilasedici vasitələr hazırlanır və xilasetmə işi planlaşdırılır.

İstənilən havada meylliliyi 30 o - dən çox olan dərələrdən keçmək məsləhət deyil.

Meylliliyi 20 o - dən çox olan dərələrdən isə qar yağandan yalnız 2-3 gün sonra keçmək olar. Qar uçqunun ən təhlükəli vaxtları yaz və yay mövsümləri, səhər saat 10-dan günəş batanaqədərdir. Yenidən yağmış qar bizə çox yüngül görünür, amma onun bir kubmetri 50- 60 kq çəkiyə malikdir. Çoxdan yağmış qarın bir kubmetrinin çəkisi 300-400 kq-dır. Yazda qar örtüyünə su hopur, bu da çəkinin iki dəfə artmasına səbəb olur. İri ölçüdə qar uçqunu düşdükdə, məsələn, həcmi 100 min m³ olduqda, onun çəkisi 70 min ton ola bilər. Uçqun dayandıqda, qar o qədər sıxlaşır ki, hətta onu güclü buldozerlə təmizləmək mümkün olmur.

Qar uçqununun 3 növü müəyyən edilir:

- Qarlı uçqunları - onun müəyyən düşmə kanalı olmur. Çox zaman bir neçə yüz metr ölçüsü olan qarlı yamac qopub, aşağıya sürüşür.

- Novlu qar uçqunları - meşəsiz oyuqlar, çökəkliklərlə mütləq bir məcra ilə hərəkət edir.

- Atlanan qar uçqunları - qayaların, buzluqların çixıntılarından sərbəst sürətdə

dərənin dibinə düşür.

Qar uçuşunu təhlükəsinin əlamətləri:

Dağlara gedən istənilən insan qar uçuşunu təhlükəsinin əsas əlamətlərini bilməlidir:

- köhnə qarın hündürlüyü, köhnə qar süxurlardakı ayrılıqları doldurur, kolları yerə yatırıb hamar, sürüşkən səth əmələ gətirir. Köhnə qarın hündürlüyü nə qədər çoxdursa, qar uçuşunu ehtimalı da bir o qədər çoxdur.

- dağın üst örtük səthinin vəziyyəti: dağ meşələri, sıx kollar, iri qayaların saxlayıcı təsiri hamıya məlumdur, kiçik qayalar qarın aşağı qatlarının yumşalmasına və onun süxurlara yapışmasına səbəb olur;

- yeni yağan qarın hündürlüyü, yəni bərk qar yağın zaman onun sorulmaz %;

- yeni yağın qarın görünüşü;

- qar yağmanın intensivliyi, müəyyən bir vaxt ərzində yağın qarın miqdarı ilə müəyyən edilir, qarın 10-12 saat müddətdə 50 sm artması qar uçuşuna səbəb olur;

- qarın çökməsi qar örtüyünün stabilizasiyasına səbəb olur. Bu prosesin sürəti 0°C selsidə daha çox olur;

- sürəti saniyədə 7-8 metrə çatan külək qar "lövhlərindən" uçuşlara səbəb olur;

- havanın temperaturu - qışın soyuq dövründə qar örtüyünün temperaturu mənfi qalır, havalar isindikdə günəş radiasiyası qarın üst qatını əridir, qar suyu qar qatının daxilinə nüfuz edir və onu ərimə nöqtəsinə qədər qızdırır, belə olduqda sərbəst su qar örtüyündə "sürtgü yağ" rolunu oynayır, islanmış qardan qar uçuşunun yaranmasını asanlaşdırır.

Bundan başqa qar uçuşuna heyvanlar, yüksək səs, silah səsi və insan da səbəb ola bilər.

Qar uçuşunu baş verdiyi zaman tədbirlər:

Əgər uçuş çox hündürdən gəlsə, cəld qaçaraq uçuşun yolundan çəkilin və təhlükəsiz bir yerə, qayaların altında gizlənin.

Əgər uçuşdan qaçmaq mümkün deyilsə, üstünüzə olan əşyaları atın və üfqə vəziyyət alın, dizlərinizi qarınıza sıxın və gövdənizi uçuşun hərəkəti istiqamətində əyin. Burunuzu və ağızınızı əlcək, şərf, yaxalığınız ilə bağlayın. Uçuşun sürətinin az olduğu tərəfə çəkilib, uçuşun mümkün qədər üst hissəsinə çıxmağa çalışın. Uçuş dayanan kimi üz və sinənin ətrafında əliniz ilə boş zona yaratmağa çalışın; bu nəfəs almağa kömək edə bilər. İmkan olarsa, yuxarı tərəf hərəkət etməyə çalışın (yuxarı istiqaməti ağızınızdan tökülən tüpürçək vasitəsi ilə təyin edə bilərsiniz). Qar uçuşuna düşərkən əlləriniz, ayaqlarınızla üzünə hərəkətləri edin. Bu sizə qarın səthində qalmağa kömək edir. Uçuşun altında qalanda qışqırmayın. Çünki qar səsi keçirmir və bu kimi digər hərəkətlər yalnız sizin gücünüzü, oksigeni və istiliyinizi əlinizdən alacaq. Özünüz üzərində nəzarəti itirməyin. Unutmayın ki, sizi axtarırlar (uçqun altından 3 və hətta 5 gündən sonra xilas olunmuş insanlar var). Uçuşna düşəndə yatmamağa çalışın.

Yerin yuxarı qatının çökməsi- yer qatının yuxarı hissəsinin çökməsinə səbəblər müxtəlifdir. Yerin yuxarı hissəsinin hərəkəti təbiətdə gedən proseslər və insan tərəfindən

keçirilən texniki amillərdir. Yerin altından çıxarılan su, neft, qaz boşluqların əmələ gəlməsinə və yerin yuxarı hissəsinin həmin boşluqlara çökməsi ilə nəticələnir. Yer üzərində təhlükəli dərinliklər əmələ gəlir ki, bu da insanların normal yaşayışına maneçilik törədir, bədbəxt hadisələrə səbəb olur. Geniş miqyaslı kortəbii yanğınlar - meşə yanğınları, yeraltı yanğınlar, zəmi və çöl yanğınları da təbii fəlakət sayıla bilər.

Yanğın- od insanların nəzarətindən çıxdıqda səhlənkarlıq üzündən, bəzən də istehsalat qəzası və təbii fəlakət üzündən baş verir.

Məisət yanğınları - bu zaman alov yanan materialların növündən asılı olaraq sürətlə yayılıb müxtəlif dərəcədə ziyan törədir.

Meşə yanğınları - əsasən kortəbii hadisələrlə yayılan yanğına deyilir. Meşə yanğınları ən çox əhalinin təqsiri üzündən baş verir (meşədə tonqal qalamaq, ov etmək, ot çalmaq). Meşə yanğını zamanı canlı və ölü örtük, töküntü, yarpaq, budaqlar, meşə döşənəyi yanır. Meşə yanğınları meşə təsərrüfatına böyük ziyan vurur: çoxlu oduncaq məhv olur, meşənin tərkibi pisləşir, ağacların boy artımı zəifləyir, heyvanat aləmi məhv olur. Meşə yanğınlarına qarşı mübarizə meşə təsərrüfatları tərəfindən yerinə yetirilir.

Meşə yanğınlarının əsas baş vermə səbəbləri:

- meşədə təhlükəsizlik tədbirləri görülmədən ocaq qalanması;
- qalanan ocağın söndürülmədən tərk edilməsi;
- söndürülməmiş siqaret və ya kibriti meşəyə atılması;
- meşədə gecə gəzintisi zamanı, fəkdən istifadə edilməsi;
- şüşə qırıqlarını meşəyə tullaması- şüşə qırıntılarından çıxan şüaların meşədə əks olunması ilə yanğın baş verir;
- uşaqların meşədə odla oynaması, əyləncə məqsədi ilə təhlükəsiz şəraitdə ocaq qalması.

Texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələr

Texnogen fəlakət - insan tələfatı, insanların sağlamlığının pozulması, obyektlərin dağılması, yaxud məhv edilməsi, həmçinin ətraf mühitin çirkləndirilməsi ilə nəticələnən nəhəng qəzaya deyilir.

Texnogen qəza - dedikdə isə nəqliyyat, tikinti, sənaye obyektlərində və texniki sistemlərdə baş verən, insan həyatı və sağlamlığına təhlükə yaradan və texnoloji proseslərin pozulmasına, dağıntılara səbəb olan, həmçinin ətraf mühitə ziyan vuran təhlükəli hadisələr başa düşülür.

Texnogen qəzalar texnogen obyektə böyük həcmli qəzalardır ki, nəticədə ekoloji dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Bu hadisələr təsərrüfata böyük ziyan vurmaqla yanaşı insan həyatına təhlükə yaradır. Qəza dedikdə müəyyən şərtlər daxilində insanın həyat fəaliyyətinə zərər vura bilən hadisə və proseslər nəzərdə tutulur.

Yayılma miqyasına nəinki fəvqəladə hal yaranan ərazinin ölçüsü, eyni zamanda dolayışı ilə onun əmələ gətirə biləcəyi bütün sosial-ekoloji nəticələr - rabitə, su təchizatı və sistemlərinin pozulması, təmir işlərinin aparılması, yaxud zədələnmiş bina və tikintilərin sökülməsi də daxildir. Antropogen (texnogen) xarakterli

qəzalar - buraya sənaje, nəqliyyat və digər kommunikasiya sistemlərində baş verən qəzalar, partlayışlar, bina, tikintilərin uçması, antropogen xarakterli uçqunlar daxildir.

Təhlükə "insan - ətraf mühit" sisteminin yetkin olmaması ilə şərtlənir və onların xarakteristikası üst-üstə düşmədikdə yaranır. Təhlükə ilə insan daima üzləşib. Əvvəllər bu təbii xarakterli təhlükələr - təbii fəlakətlər, insanların vəhşi heyvanlarla, zəhərli həşəratlarla qarşılaşması kimi hallar idisə, zaman keçdikcə, texnikanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq bura texnogen mənşəli təhlükələr də daxil oldu. Texnogen təhlükələr texniki sistemlərdə qəza, yanğın, partlayış və bu kimi formalarda təzahür edir. Bu hadisələrin baş verdiyi ərazidə olan insanlar isə xəstəliklər və müxtəlif ağırlıq dərəcəsi olan travmalar ala bilər.

Texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələrə iri istehsalat qəzaları, sənaye müəsisələrində partlayışları, enerji sistemlərində, mühəndis şəbəkələrindəki qəzaları, hidrotekniki qurğularda, kommunal təsərrüfat obyektlərində qəzaları misal göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikasında yüksək dərəcədə texnogen təhlükələr mövcuddur ki, bunlar da müxtəlif növ fəvqəladə hadisələrin başlıca mənbələri hesab edilir. Texnogen qəzalar formaca bir-birindən fərqlənsələr də mahiyyətcə hamısı insan tələfatı, ətraf mühitin çirklənməsi, müəyyən iqtisadi itkilərə səbəb olan gərgin sosialekoloji şəraitlə nəticələnir. Texnogen qəza və ekoloji fəlakətlərin miqyasının qiymətləndirilməsi zamanı ölənlərin və zərər çəkənlərin ümumi sayı, ətraf mühitə dəyən ziyanın xarakteri, iqtisadiyyata vurulan zərər və maliyyə itkiləri hesablanaraq dəyərləndirilir.

Ətraf mühit və insan həyatı üçün ən çox təhlükə törədən nəqliyyatda baş verən texnogen qəzalardır ki, bunlar da ətraf mühitə zərərli kimyəvi və radioaktiv maddələrin atılması ilə müşahidə olunur. Ətraf mühit və insan sağlamlığı üçün ən çox ekoloji problem yaradan təhlükəli maddələrin daşınması ilə əlaqədar baş verən bəzi texnogen qəzaları buna misal göstərə bilərik.

Nəqliyyatda baş verən fəvqəladə halların əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də onların formalaşma tempidir. Təcrübəyə əsasən, davam etmə müddətinə görə (əmələgəlmə səbəbindən tutmuş kuliminasiya nöqtəsinə qədər) bütün fəvqəladə halları iki qrupa - «partlayışlı» və «rəvan» fəvqəladə hallara bölmək olar. Birinci tip fəvqəladə hadisələrin davam etmə müddəti bir neçə saniyədən bir neçə saata qədər ola bilər. Belə ekstremal hallara neft və qaz kəmərlərində baş verən qəzaları misal gətirmək olar. Nəqliyyatda baş verən texnogen qəzalardan biri də 1989-cu il iyulun 3-dən 4-nə keçən gecə Başqırdıstan Respublikasında baş vermişdir. Bu texnogen qəzanın əmələ gəlmə mərhələlərinə nəzər salmaq. Həmin gecə neft daşıyan Qərbi Sibir - Ural Povoljye borukəməri xəttində çat əmələ gəlmiş və təzyiqlə altında axan yüngül karbohidrogen məhsulları ətrafa dağılmışdır. Kəmərdə baş verən texniki qəza nəticəsində ətrafa, təxminən 11.000 tona yaxın neft məhsulu axmışdır. Çat əmələ gələn yerdən dəmir yolu xəttinə qədər olan məsafə 300-500m təşkil etməsinə baxmayaraq, qarşı-qarşıya hərəkət edən iki qatarın keçməsi zamanı təsadüfi yaranan qığılcımdan karbohidrogen məhsulları buxarları ilə hava qarışığının partlayışı baş vermişdir. Texnogen fəlakət nəticəsində 573 nəfər həlak olmuş, 693 nəfər isə yaralanmışdır.

Ümumi fəvqəladə hallar içərisində öz ağır sosial-ekoloji nəticəsi ilə seçilən texnogen (antropogen) qəza və fəlakətlər 15-20% təşkil edir. Magistral neft-qaz kəmərlərində, dəmir yolu nəqliyyatında, müxtəlif tikinti sahələrində, kimyəvi obyektlərdə, daş kömür şaxtalarında baş verən texnogen qəzalar daha ciddi sosial-ekoloji nəticələrə gətirib çıxarır. Təkcə, 1991-1995-ci illərdə boru-kəmər nəqliyyatında, xüsusən neft kəmərlərində, orta hesabla, hər il 20 min müxtəlif kateqoriyalı qəza qeydə alınmışdır ki, bu da torpağın və təbii su hövzələrinin çirklənməsinə, eləcə də 1mln. ton neft itkisinə səbəb olmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, ekoloji qəzaların yaranmasında mühüm rol oynayan amillərdən biri də açıq neft və qaz fontanları, eləcə də səmt qazlarının çoxsaylı məşəlləridir.

Nəqliyyatda baş verən fəvqəladə hallardan biri də 1994-cü ildə Rusiya Federasiyası-nın Komi Respublikası ərazisində Xaryaqa-Usinski neft kəmərinə baş vermiş qəzadır. Qəza nəticəsində 80 min ton neft ətrafa dağılaraq 69 ha ərazini çirkləndirmişdir. Miqyasına görə regional fəvqəladə hal hesab edilən nəqliyyat hadisələrindən biri də 1997-ci ildə Saratov vilayətinin Ternovka qəsəbəsində Samara-Tixoretskaya neft kəmərinə baş vermişdir. Hadisə zamanı ətraf mühitə 1500 ton (quru hissəsinə), su obyektlərinə isə 600 ton neft dağılmışdır ki, nəticədə həmin ərazilərdə təhlükəli ekoloji şərait yaranmışdır.

Ümumiyyətlə, statistik araşdırmalara görə təkcə, 1994-1998-ci illərdə dünyada hər gün sərnişin və yük qatarlarında 8-15 iri qəza baş vermişdir. Dəmiryol maqistrallarında baş verən qəzalar zamanı əsas sosial-ekoloji təhlükə mənbəyi həssas (odatəhlükəli, partlayıcı, kimyəvi) yüklərin daşınması ilə əlaqədar olmuşdur. Hələ 1979-cu ildə Kanadanın Massisauqa şəhərində dəmir yolunda baş verən qəza nəticəsində ətraf mühitə çoxlu xlor dağılaraq 125 km ərazidə fəvqəladə ekoloji şərait yaratmışdır ki, bunun nəticəsində də dövlət, təhlükəli olan bu ərazidən 240 min insanı evakuasiya etməyə məcbur olmuşdur.

Hesablamalara görə hadisə zamanı yaranan ümumi ekoloji zərər 1 mln. funt strelinq həcmində olmuşdur. Araşdırmalara əsasən demək olar ki, inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatını yaşayan ölkələrin tikinti və nəqliyyat sektorunda baş verən qəzaların sayının artmasının əsas texnoloji səbəbləri aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

- əsas istehsal fondlarının köhnəlməsi və aşınması;
- istehsal və texnoloji intizamın zəifləməsi;
- mövcud texnologiyanın tələbata cavab verməməsi;
- bəzi müəssisələrdə zəruri normativ-hüquqi bazanın olmaması;
- fəvqəladə halların fəaliyyətdə olan xəbərdarlıq sisteminin tələbata cavab verməməsi. Bütövlükdə tikinti və nəqliyyatda baş verən texnogen və antropogen mənşəli ekoloji qəzalar ətraf mühit və insan sağlamlığı üçün ciddi təhlükə törədən sosial-ekoloji nəticələrə səbəb olur. Ona görə ki, texnogen və antropogen mənşəli qəzalar nəticəsində təbii ekosistemlərin tarazlığının pozulması və bioaləmin çoxlu komponentlərinin məhv edilməsi, bəzən bərpa olunmaz xarakter daşıyır. Müxtəlif ölkələrin tikinti və nəqliyyat sektorlarında texnogen qəzaların çoxalması ətraf mühitin qorunması və insan sağlamlığının bərpasına qoyulan xərclərin artımına səbəb olur.

Texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələrə aşağıdakilər aid edilir:

- binaların qəflətən uçması;
- radioaktiv maddələrin yayılması ilə baş verən qəzalar;
- istehsalat qurğularının və ərazinin radioaktiv çirklənməsi ilə müşahidə edilən AES qəzalar;
- ərazinin radioaktiv çirklənməsi ilə müşahidə edilən mühəndis - təcrübə nüvə qurğularında qəzalar;
- kimyəvi təhlükəli obyektlərində GTZM ətrafa yayılması ilə baş verən qəzalar;
- bakterioloji və bioloji maddələrin hazırlanması, istehsalı, saxlanması, daşınması ilə məşğul olan elmi - tədqiqat müəssisələrində həmin maddənin ətrafa yayılması ilə baş vermiş qəzalar;
- su nəqliyyatında baş vermiş qəzalar;
- iri miqyaslı avtomobil qəzaları (fəlakətləri);
- çoxsaylı insan itkiləri ilə nəticələnən və axtarış-xilasetmə işləri tələb edən aviasiya fəlakətləri;
- çoxsaylı insan itkiləri ilə nəticələnmiş, dəmir yolu xətlərinin dağılması, qatarların (metropoliten vaqonlarının) relslərdən çıxması, yaşayış məntəqələrində dağıntılara səbəb olmuş qəzalar;
- insan itkiləri, sahil sularının, daxili su hövzələrinin zəhərləyici maddələrlə çirklənməsi ilə nəticələnən su qovşaqlarında baş vermiş qəzalar;
- yaşayış məntəqələrinə yaxın ərazilərdə nəql edilən maddələrin dağılması və ətraf mühitin çirklənməsi ilə nəticələnən kəmərlərdə baş vermiş qəzalar;
- elektrik sistemlərində baş vermiş qəzalar;
- təmizləyici qurğularda baş vermiş qəzalar;
- hidrodinamik qəzalar;
- su bəndlərinin dağılması;
- yanğın təhlükəli obyektlərdə baş vermiş partlayışlar nəticəsində əmələ gələn yanğınlar.

İstehsalat qəzaları - çox təhlükəlidir. Güclü istehsalat qəzası - sənayə müəssisələrində, nəqliyyat vasitələrində və digər obyektlərdə istehsalat prosesinin gözlənilmədən pozulması ilə əlaqədar maddi sərvətlərin məhv olunmasına deyilir. İnsan tələfatı ilə nəticələnən qəza halları fəlakət adlanır. Neft və qaz mədənləri, neftayırma və neft emalı zavodları, habelə güclü təsirli zəhərləyici maddələr işlədilər, saxlanılan digər obyektlər istehsalat qəzaları ehtimalına görə təhlükəli obyektlər sayılır. Belə obyektlərdə qəzalar adətən partlayış və yanğınlarla müşayiət edilir, xeyli tələfata, maddi itkilərə səbəb olur. Güclü təsirli kimyəvi zəhərli maddələrin ətrafa yayılması ilə baş verən istehsalat qəzaları daha fəlakətli sayılır.

Radiasiya qəzası - atom qurğusunda və ya radioaktiv maddələrin daşınması zamanı baş verən, eləcə də insanlar və ətraf mühit üçün müəyyən dərəcədə təhlükəli radiasiyanın meydana çıxması ilə müşayiət olunan hadisədir.

Atom elektrik stansiyalarındakı qəza radioaktiv zəhərlənmənin, çirklənmənin baş vermə şəraiti ilə fərqlənir. Nüvə partlayışı olmadığı üçün bu zaman zərbə dalğası əmələ gəlmir, dağıntılar olmur. Işıq şüalanmasının olmaması səbəbindən yanğınlar baş vermir. Ancaq radioaktiv zəhərlənmə, nüfuzedici radiasiya həmin

qayda ilə öz təsirini göstərir. Radioaktiv maddənin heç bir xarici əlaməti yoxdur. Radioaktiv çirklənməni xüsusi dozaölçən (dozimetrik) cihazların vasitəsi ilə aşkar etmək mümkündür. Ərazinin radioaktiv çirklənmə dərəcəsi radiasiyanın səviyyəsi ilə xarakterizə edilir və rentgen- saatla (R/s) ölçülür. İnsanları radioaktiv zəhərlənmədən, radioaktiv çirklənmədən mühafizə etmək üçün onları ümumi xarici şualanmadan qorumaq, həm də radioaktiv maddələrin dəri səthinə, nəfəs orqanlarına, gözlərinin selikli qışalarına düşməsinin və hava, ərzaq, su ilə orqanizmə keçməsinin qarşısını almaq lazımdır. Bu məqsədlə radiasiya əleyhinə daldalanacaqılardan, sığınacaqılardan istifadə olunur.

Radiasiya qəzalarının xronikası:

- 13.10.1960-cı il - Sovet sualtı gəmisinin nüvə reaktorunda qəza- 13 nəfər sualandı;
- 12.02.1965-ci il- Severodvinsk ş. atom sualtı gəminin aktiv zonasını yükləyərkən, personalın səhlənkarlığı nəticəsində reaktor özbaşına işə düşüb - bütün ətraf ərazilər radioaktiv çirklənməyə məruz qalıblar;
- 08.09.1967-ci il- “Lenin komsomolu” atom sualtı gəmisinin 1-ci və 2-ci bölmələrində baş vermiş yanğın nəticəsində şualanmadan 39 nəfər həlak oldu. Kəsilmiş reaktor bölməsi “Novaya zemlya” adasının yanında dənizin dibinə atıldı.
- 08.03 1968-ci il - nüvə silahı ilə silahlanmış K-129 Sovet sualtı gəmisinin batması nəticəsində 97 nəfər həlak oldu.
- 24.05.1968-ci il. Şimal Donanmasının K-27 atom sualtı gəmisinin reaktorunda qəza baş vermiş, ekipajın üzvləri şualanmışdılar. 5 nəfər hospitalda ölmüşdür. Gəmidən nüvə yanacağını boşaltmadan buksirlə “Novaya zemlya” adasının yanına apararaq, dənizdə batırmışdılar.
- 26.07.1973-cü il. Pleseks poliqonunda “Kosmos-3M” raketdaşıyıcısının yanacaq komponentlərini boşaldıqan, partlayış baş vermişdir. Radioaktiv komponentlərdən 9 nəfər həlak olmuş, 10 nəfər hospitala yerləşdirilmişdir.
- 12.08.2000-ci il. Rusiyanın “Kürsk” atom sualtı gəmisi qəza nəticəsində Barensovo dənizində batmışdı. 118 nəfər ekipaj üzvü həlak oldu.

Kimyəvi qəza- istehsalat obyektlərində baş verən və dərhal insanlara, avadanlıqlara və ətraf mühitə ciddi zərərli təsir göstərən hadisədir. Kimyəvi maddələrin qəza halında ətrafa yayılması heç bir iyə və rəngə malik olmayan zəhərli buludun əmələ gəlməsi ilə nəticələnə bilər. Kimyəvi qəza, istehsalatda texnoloji proseslərin pozulması, insanların həyatı və sağlamlığı üçün qorxulu olan təhlükəli kimyəvi - zəhərli maddələrin saxlandığı anbarların, onları nəql edən boru xətlərinin, daşıyan nəqliyyat vasitələrinin zədələnməsi, qəzalı vəziyyətə düşməsi nəticəsində atmosfərə yayılması hadisəsidir. Tərkibində xlor, ammoniyak, fosgen, sianid, sulfat turşusu maddələrin olduğu bu cür kimyəvi zəhərli məhsullar əsasən kimya müəssisələri, sellüloz kağız emalı kombinatları, mineral gübrələr istehsal edən, həmçinin qara və əlvan metallurqiya zavodları, pivə zavodları, şirniyyat fabrikləri, meyvə - tərəvəz anbarlarında tədarük olunub saxlanılır. Kimyəvi qəzanın insanlar və heyvanat aləmi üçün əsas təhlükəsi - orqanizmin normal fəaliyyətinin pozulması və bəzən də genetik dəyişmələrə səbəb olması ehtimalıdır ki, bu da müəyyən situasiyalarda kimyəvi təhlükəli maddələrin nəfəs

orqanları, dəri, selikli qişa, yaralar və həmçinin qida vasitəsilə canlı orqanizmə keçməsi yolu ilə baş verir.

Bioloji fəvqəladə hadisələr

Bioloji fəvqəladə hadisələr - bu elə bir haldır ki, mənbənin əmələ gəlməsi nəticəsində müəyyən bir ərazidə insanların normal həyat və fəaliyyət şəraiti pozulur, infeksiyon xəstəliklərinin yayılması təhlükəsi əmələ gəlir, kənd təsərrüfatı heyvanlarının, bitkilərin məhv olması təhlükəsi yaranır.

Epidemiya - hər hansı bir yoluxucu xəstəliyin insanların arasında ölkədə, rayonda, kollektivdə kütləvi halda geniş yayılması və fəvqəladə hadisə mənbəyi olmasıdır.

Epidemiya yerli və gətirilmə ola bilər. Epidemiya bir neçə ölkəni, qitəni və ya bütün yer kürəsini əhatə etdikdə pandemiya, birdən-birə baş verdikdə eksploziv, yaxud epidemik alovlanma adlanır.

Epidemiya ilə mübarizə bu istiqamətdə təşkil olunur: infeksiyanı zərərsizləşdirmək və ya tamam məhv etmək (taun tulyaremiya xəstəliyi zamanı gəmiriciləri qırmaq, xəstələri təcrid etmək); xəstəlik törədiciləri yoluxma yolunda dizenseksiya və dizenfeksiya üsulları ilə məhv etmək; əhali arasında xəstəliyə qarşı kütləvi peyvənd etməklə immunitet yaratmaq.

Yoluxucu xəstəliklər insanlar arasında ardı kəsilmədən yayılır. Onların artması iqtisadi itkiyə və ölkədə epidemik şəraitin pozulmasına səbəb olur.

Məlumdur ki, mikroorqanizmlər çox tez çoxalma qabiliyyətinə malikdirlər, onlar yüksək dəyişilmə, uyğunlaşma qabiliyyətinə malik olub, xarici təzyiqlərə qarşı möhkəm olurlar. İnfeksiyon xəstəliklər insanın heyvanlar aləmindən ayrıldığı və növ kimi təşəkkül tapdığı andan müşayiət edir. Cəmiyyət əmələ gəldikcə və insanın sosial həyat tərzini inkişaf etdikcə bir çox infeksiyalar kütləvi yayılmışdır.

İnfeksiyon xəstəliklərin bütün dövrlərdə çox geniş yayılması milyonlarla insanın ölümü ilə nəticələnmiş, həm də insan ömrünün qısalmasının əsas səbəbi olmuşdur. Keçmişdə insan ömrü 20-30 ildən artıq deyildi. Afrikanın bəzi rayonlarında indi də 35-40 ildir.

İnfeksiyon xəstəliklər insan xəstəliklərinin patogen virusların, bakteriyaların, ibtidailərin törətdiyi geniş qrupdur.

Xüsusi təhlükəli yoluxucu xəstəliklər:

- vəba;
- təbii çiçək;
- taun;
- qarayara;
- sibir xorası;
- tulyaremiya;
- tetanus;
- sarı qızdırma;
- quduzluq;
- tif epidemiyası;
- qızılca;

- vərəm;
- epidemik parotit;
- «B» viruslu hepatit.

Tetanus — kəskin infeksiyon xəstəlikdir. Törədici — sinir sisteminə çox güclü təsir edən ekzotoksin buraxan sporlu çöpdür. Ümumi və yerli tetanus olur. Ümumi (yayılmış) tetanus ağır keçir və ölüm faizi yüksək olur (40-60%).

Vəba — ağır ümumi intoksikasiyası nazik bağırsağın zədələnməsi, su-duz mübadiləsinin pozulması ilə gedən kəskin infeksiyon xəstəlikdir; çox qorxulu infeksiyalar qrupuna aiddir. Törədici - vəba vibrionudur (son vaxtlar Əl-Tor tipi).

Əl-Tor vəbasının xüsusiyyəti - keçirilmiş xəstəlikdən sonra uzun müddət vibrongəzdmə, xəstəliyin silinmiş formaları, Əl-Tor vibrionlarının əlverişsiz amillərinin təsirinə çox davamlı olmasıdır. Vibrion ət, balıq məhsullarında və tərəvəzdə otaq temperaturunda 2-5 gün yaşayır. Vəba ən çox süd, su kəmərinin və açıq su hövzələrinin suyu ilə yayılır.

Havanın temperaturu düşdükdə və su mənbələri donduqda belə vəba vibrionları qışdan salamat çıxma bilər. Hərgah bir yerdə epidemiya varsa, həkimlərimizdən tələb edirik ki, tezliklə bunun qarşısını alsınlar.

“Ebola” virusu

“Ebola” virusu - keçici Ebola hemorragik qızdırmasının səbəbi olan virusdur.

Virus tər, qan, tüpürcək yolu ilə yayılır. Virusun qarşısını almaq üçün heç bir vaksin mövcud deyil. Xəstəliyin simptomları qızdırma, baş ağrısı, qusma və ishaldır. Bəzi insanlarda göz, qulaq və burun qanaxmaları müşahidə edilir.

Əvvəllər bu virusun yayılması 2002-ci ildə qeydə alınıb ki, həmin vaxt Uqanda və Konqoda 57 nəfər ölüb. 2007-ci ildə isə Konqoda virus 187 nəfərin həyatına son qoyub. Virusun ən son yayılması 2014-cü ildə olub.

Virus ilk dəfə nə vaxt peyda olub?"Ebola" virusuna ilk yoluxma faktı hələ 1976-cı ildə qeydə alınıb. Həmin il Sudanın Nzara bölgəsində və o zamankı Zairin Yambuku rayonunda (indiki Konqo Demokratik Respublikası) ilk virusa yoluxma halları aşkar edilib. Yeni epidemiyaya Yambuku yaxınlığındakı Ebola çayının adı verilib. Epidemiya, əsasən Mərkəzi və Qərbi Afrikanın tropik meşələrə yaxın kənd ərazilərində yayılmağa başlayıb. Sonuncu yayılma dalğası isə bu ilin martından etibarən Qərbi Afrika, xüsusilə Qvineya, Sierra Leone və Liberiyada başlanıb.

"Ebola" virusu Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) tərəfindən “bəşər tarixinin ən qəddar virus xəstəliyi” adını alıb. Bu virusun beş müxtəlif tipi var və ona yoluxanların həyatda qalma şansı 25%-dən 90%-dək dəyişir. "Ebola" virusuna qarşı hələlik heç bir təsdiq edilmiş peyvənd növü mövcud deyil.

Bu virus necə yayılır?

- "Ebola" virusu insanlara, əsasən qan və digər bədəndaxili mayelər, eləcə də həmin virusun daşıyıcısı olan heyvanlardan keçir. Yarasa, meymun və digər heyvan növləri bu virusun daşıyıcısı ola bilər;
- dəfn mərasimlərində ölü insana toxunmaq yolu ilə də "Ebola"ya yoluxmaq mümkündür;
- virusun inkubasiya müddəti (infeksiyaya yoluxma anı ilə xəstəliyin əlamətlərinin

müşahidə olunması arasındakı müddət) iki gündən 21 gün arasında dəyişə bilər;
- insanlar qanlarında və daxili orqanlarında bu virusu daşıdıqları müddət ərzində infeksiya daşıyıcısı hesab olunurlar .

Epizotiya

Böyük bir ərazidə çoxsaylı kənd təsərrüfatı heyvanları arasında yoluxucu, infeksiya xəstəliklərinin adi səviyyəni keçərək yayılması.

Epizotiya heyvanların çoxalmasının qarşısını alan faktorlardan biridir. Heyvanlar arasında bruselyoz, tuberkulyoz, qrip xəstəlikləri ən təhlükəli sayılır.

Epizotiya təsərrüfat, rayon, vilayət və ya ölkəni əhatə edə bilər. Epizotiya törədicilərin mənbəyi, yoluxmaların eyni vaxta düşməsi, yoluxma hallarının sayı, xəstəlik qeydə alınan təsərrüfatlar arasındakı məsafə ilə xarakterizə edilir. Epizotiya dabaq, taun xəstəliklər zamanı baş verə bilər.

Epifitotiya - kənd təsərrüfatı bitkilərinin infeksiya xəstəliyinin geniş yayılması və ziyanvericilərin təsirinə məruz qalmasıdır. Taxılda pas və sürmə xəstəliyi, kartofda fitoftora xəstəliyi. Epifitotiyanın səbəbləri epizootiyada olduğu kimidir.

Ekoloji xarakterli fəvqəladə hadisələr.

Ekoloji xarakterli fəvqəladə hadisələrin təsnifatı:

Ekoloji fəlakət zonalarında ətraf mühit bərpa olunmayan dəyişikliklərə məruz qalır və bu zonalarda insanların sağlamlığının əhəmiyyətli dərəcədə pisləşməsi müşahidə edilir, ümumi və uşaq ölümü halları isə artmaqda davam edir.

Ekoloji fəvqəladə hadisələr 4 növə bölünürlər:

1. Atmosferin (mühitin) tərkibi və xassələrinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr (iqlimin kəskin dəyişməsi, şəhərlərdə kəskin oksigen azlığı, ozon qatının pozulması);

Atmosferin (mühitin) tərkibi və xassələrinin dəyişməsi iki səbəbdən baş verir:

a) təbii səbəblərdən:

- kosmik tozlar;
- vulkanların fəaliyyətindən;
- küləyin torpağa və dağlara təsirindən.

b) insan fəaliyyəti ilə əlaqədar səbəblərdən:

- istehsalat müəssisələrinin atmosfərə atdığı zərərli maddələrdən;
- elektrik stansiyalarının fəaliyyəti;
- nəqliyyat vasitələrinin atmosfərə atdığı maddələrdən;
- meşələrdə odla ehtiyatsız davranışdam.

2. Hidrosferin (su mühitinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr (su mənbələrinin quruması, çirklənməsi və su ehtiyatlarının kəskin sürətdə azalması). Hidrosferin (su mühitinin) vəziyyətinin dəyişməsi iki səbəbdən baş verir:

- su ehtiyatlarının azalması;
- suyun çirklənməsi.

Su ehtiyatlarının azalması- su ambarlarında suyun səviyyəsinin düşməsi, çayların yox olması və göllərin quruması.

Müxtəlif səbəblərdən baş verə bilər.

- meşələrin qırılması;
- səhraların əkilməsi;
- bataqlıqların qurudulması;
- mal-qaranın nəzarətsiz otarılması;
- suyun istifadəsinin çoxalması.

Suyun çirklənməsi iki səbəbdən baş verir:

a) təbii səbəblərdən:

- suyun səviyyəsinin qalxması;
- sel;
- sahillərin yuyulması;
- yağıntılarla çirklənməsi.

b) insan fəaliyyəti ilə əlaqədar səbəblərdən:

- istehsalat sahələrindən axıdılan sular;
- suya atılan və axıdılan maddələrdən;
- kənd təsərrüfatı istehalı səbəbindən.

3. Yer (torpağın, yer təkinin və səthinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr. Yer (torpağın, yer təkinin və səthinin) vəziyyətinin dəyişməsi iki səbəbdən baş verir:

a) təbii səbəblərdən:

- torpaqların yuyulması;
- küləyin təsirindən;
- şoranlanma;
- torpaq sürüşməsi, dağılması, yarıqların əmələ gəlməsi.

b) insan fəaliyyəti ilə əlaqədar səbəblərdən:

- ağır metallarla, radioaktiv elementlərlə, kimyəvi və üzvi maddələrlə çirklənməsi;
- antisanitariya səbəbindən torpaqların çirklənməsi;
- torpaqların tükənməsi;
- bataqlıqların əmələ gəlməsi;
- səhraların əmələ gəlməsi.

4. Biosferin vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr (yaşayış mühitinin dəyişməsinə həssas olan heyvan və bitki növlərinin yox olması, yerin bitki örtüyünün məhv olması).

Yer kürəsində canlı orqanizmlər yaşayır - bitkilər, heyvanlar, mikroorqanizmlər. Onlar Yer kürəsinin canlı qabığıdır.

Yer kürəsinin canlı qabığının dəyişməsi təbii səbəblərdən və insan fəaliyyəti ilə

əlaqədar baş verir. Bu yaşayış mühitinə həssas olan heyvanların, bitkilərin yox olmasına, böyük ərazilərdə bitkilərin məhv olmasına, heyvanların kütləvi ölümünə səbəb olur.

Canlı mühit bərpa olma qabiliyyətini itirir.

Canlı və cansız təbiət daim əlaqədəirlər.

Bunların birində dəyişiklik baş verdikdə ekoloji tarazlığın pozulmasına gətirib çıxarır. İndiki zamanda canlı və cansız təbiətə ən güclü təsiri insan göstərir. Antropogen təsir - insanın bilavasitə orqanizmlərə və ya onların yaşayış mühitinə təsiridir. İnsan ovçuluqla və əkinliklə məşqul olduğdan o təbiətə təsir etməyə başlayıb. XIX əsrin ortalarından intensiv sənaye inkişafı baş verib ki, bu ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olub. XX əsrin sonuna istehsalat sahələrinin, yeni texnologiyaların əmələ gəlməsi və kənd təsərrüfatının inkişafı nəticəsində insanın hava mühitinə, suya və torpağa təsirini çoxaldıb. Bir çox hallarda insan fəaliyyəti ətraf mühitin çirklənməsinə və canlıların məhvinə səbəb olur. Bu öz nəticəsində insanın özü üçün təhlükə yaradır.

Yer kürəsinin canlı qabığı insanın müxtəlif fəaliyyətinin təzyiqi altındadır və insan canlılar varlığı üçün qoruyucu tədbirlər görməlidir.

İnsan fəaliyyəti səbəbindən ətraf mühitin ekoloji çirklənməsi nə ilə nəticələnir:

- təbii ehtiyatların azalması;
- ozon qatının dağılması;
- iqlimin dəyişməsi;
- heyvanların və bitkilərin məhv olması;
- torpağın, yer təkinin və səthinin dəyişməsi və dağılması;
- obyektlərin intensiv dağılması;
- məhsuldarlığın düşməsi;
- məhsulun keyfiyyətinin düşməsi;
- insan sağlamlığının və maddi rifahının pisləşməsi.

Güclü meşə, çöl, tarlaların yanması da ekoloji xarakterli fəvqəladə hadisələrə aid edilir.

Meşə yanğını

Meşə yanğını - alovun idarəolunmaz, təbii qaydada meşə sahələrində yayılmasıdır. Meşələrdə yanğınların baş verməsi təbii və antropogen səbəblər ilə fərqlənir. Ən çox meşələrdə geniş təbii yanğınlar ildırımlardan baş verirdi. Geniş yanğınları hətta kosmosdan da müşahidə etmək olur.

Cavan meşələrdə, harda ki yaşıllıqlar çoxdur, çox yaşlı və quru ağaclar olan meşələrdən ildırımdan yanğınların baş verməsi ehtimalı azdır. Beləliklə, təbiətdə insanlara qədər özünəməxsus tarazlıq var idi. Meşə yanğınlarının ekoloji təsiri meşələrin təbii təzələnməsində idi.

Hazırda təbii yanğınların (ildırımdan) həcmi 7%-8%, yəni meşə yanğınlarının böyük hissəsi insan fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Çöl yanğınları

Çöl yanğını- təbii, nəzarət edilməyən yanğının bitki örtüyü üzərində yayılmasıdır.

Yayılmaya görə meşə yanğınlarından daha sürətlə yayılır. Yerli təbii mühitə - bitki örtüyünə və heyvanlar aləminə çoxlu ziyan verir, insanlara iqtisadiyyat obyektlərinə təhlükə yaradır.

Söndürülməsi meşə yanğınlarına nisbətən yanğınsöndürən maşınların hərəkətinə az çətinlik olduğuna görə daha asandır.

İldırımlar və digər təbii faktorlar çöl yanğınlarına daha az səbəb olurlar.

Mənzərəli sahələrdə yanğınlar- kor-təbii yayılan yanğınlardır və ətrafda hər şeyi məhv edirlər. Tarlalara, yaşıllıqlara ciddi təhlükədir.

Yanğınların səbəbi adətən insan laqeydliyi olur - siqaretdən, kibritdən və uşaqların oyunlarından. Episentridə olan yüksək temperatur yaxında olan hər bir şeyi alovlandırır.

Böyük miqdarda tüstülənmə əmələ gəlir ki, insanların, heyvanların tüstüdən boğulmasına gətirir.

Sosial - iqtisadi fəvqəladə hadisələr

Sosial - iqtisadi fəvqəladə hadisələr- hansı bir ərazidə əmələ gəlmiş təhlükəli sosial və ya sosial-siyasi durumdur ki, yaranmış vəziyyət insanların, cəmiyyətin, dövlətin maraqlarına təhlükə yaradır, çoxsaylı insan və maddi itkilərlə nəticələnir.

Sosial - iqtisadi fəvqəladə hadisələrə aid edilir:

- hərbi toqquşmalar;
- lokal və sosial - milli və dini zəmində olan münaqişələr;
- aclıq;
- iri miqyaslı tətilər;
- kütləvi iğtişələr, talanlar, yanğınların törədilməsi, tüğyan edən cinayətkarlıq.
- terror aktları.

Bir növ fəvqəladə hadisələr digər fəvqəladə hadisələrin yaranmasına səbəb ola bilərlər. Sosial - iqtisadi fəvqəladə hadisələrə baş verdiyi ərazinin sahəsinə, xəsarət alanların sayına və itkilərin ölçüsünə görə təsnif olunurlar:

Terror aktları- partlayışların, yanğınların, insanların qorxudulmasına və insan ölümü təhlükəsinin yaranmasına, maddi itkilərin baş verməsinə, ekoloji fəlakətin əmələ gəlməsinə və digər ağır hadisələrin baş verməsinə yönəldilmiş hərəkətlərdir.

Terror aktlarının məqsədi:

- dövlət, yerli özünüidarəetmə orqanlarının, beynəlxalq təşkilatların qərar qəbul etməsinə qeyri-qanuni təsir göstərmək;
- radioaktiv, partlayıcı, kimyəvi və bioloji təhlükəli maddələrin oğurlanması;
- şəxsi və millətlər arasındakı münasibətlər zəminində kütləvi iğtişələrin törədilməsi;
- ictimai asayişin pozulması;
- fasiləsiz iş texnoloqiyası ilə işləyən, şəhərlərin əhalisinin həyat fəaliyyətini təmin edən obyektlərdə, nəqliyyatda və səhiyyə müəssisələrində icazəsiz və qəflətən işin dayandırılması.

Terror aktları:

- sənişin avtobuslarında törədilmiş terror aktları;
- sənişin və yük qatarlarında törədilmiş terror aktları;
- hava nəqliyyatında törədilmiş terror aktları;
- metropolitəndə törədilmiş terror aktları;

- sərnəşin daşıyan dəniz bərəsində törədilmiş terror aktı;
- mülki şəxslərə və hərbiçilərə qarşı törədilmiş terror aktları;
- mülkü və dövlət obyektlərinə qarşı törədilmiş terror aktları.

1980-cı illərin sonlarından başlayaraq, Ermənistan dövlətinin və nüfuzlu erməni diasporasının maliyyə və təşkilatı yardımı ilə dünyanın müxtəlif ölkələrində fəaliyyət göstərən erməni terror təşkilatları, “Terrorizmlə mübarizə” bölməsi “erməni terrorizmi alt bölməsi” Azərbaycana qarşı terror müharibəsinə başlamışlar. Faktlar göstərir ki, SSRİ dağıldıqdan sonra müstəqillik qazanmış Ermənistan Respublikası dövlət səviyyəsində terroru dəstəkləyərək, təcavüzkar siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biri kimi qəbul etmişdir.

Azərbaycanda törədilən terror aktları:

1994-cü ildə Bakı metropolitenində iki terror aktı törədilib:

- 19 mart tarixdə saat 13.00-da metronun “20 yanvar” stansiyasında qatarın 1-ci vaqonunda partlayış baş verdi. Terror aktı nəticəsində 14 nəfər həlak oldu, 49 nəfər yaralandı.
- 3 iyul tarixdə səhər saat 08.30-da metronun “28 may” və “Gənclik” stansiyaları arasında qatarın 2-ci vaqonunda partlayış baş verdi. Terror aktı nəticəsində 14 nəfər həlak oldu, 58 nəfər yaralandı.
- 16 sentyabr 1989-cu il tarixdə “Tbilisi-Bakı” marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladıldı. 5 nəfər həlak oldu, 25 nəfər yaralandı.
- 18 fevral 1990-cu il tarixdə Bakı-Laçın avtotrassasının 105-ci km. “Şuşa-Bakı” marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladıldı. Çoxlu insan həlak oldu.
- 11 iyul 1990-cı il tarixdə “Tərtər-Kəlbəcər” marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladır. 14 nəfər həlak oldu, 35 nəfər yaralandı.
- 10 avqust 1990-cı il tarixdə “Tbilisi-Ağdam” marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladıldı. 20 nəfər həlak oldu, 30 nəfər yaralandı.
- 30 noyabr 1990-cı il tarixdə avtobusunun partladırması nəticəsində “Şəmkir-Gəncə” yolunda Xanlar rayonunun ərazisində Nadel kəndinin yaxınlığında “LAZ” markalı 43-80 AQF dövlət nömrə nişanlı avtobus partladıldı. 17 nəfər həlak oldu, 26 nəfər yaralandı.

Mövzu № 5. Əhəlinin mülki müdafiə sahəsində hazırlanması

Plan:

1. Əhəlinin mülki müdafiə sahəsində hazırlanması ilə bağlı qanunvericiliyin tələbləri
2. Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhəlinin hazırlanması qaydaları
3. Obyektlərdə mülki müdafiə tədrisinin planlaşdırılmasının əsasları
4. İşləməyən əhəliyə mülki müdafiə biliklərinin öyrədilməsi
5. Mülki müdafiənin əməli məşğələləri, təlimləri və məşqləri

**Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə hadisələrdən
müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması
Qaydaları**

1. Ümumi müddəalar

1.1. Fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması mülki müdafiənin əsas vəzifələrindən biridir.

1.2. Fəvqəladə hadisələrdən müdafiəyə respublikanın bütün əhalisi hazırlanır.

Bu zaman 6 — 17 yaşlı şəxslərə — sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hadisələrdən mühafizə üsulları, 17 yaşından yuxarı şəxslərə isə, bundan əlavə belə hadisələrin nəticələrini aradan qaldırmaq üzrə fəaliyyət qaydaları da öyrədilir.

1.3. Fəvqəladə hadisələrdən müdafiə qaydalarının və mülki müdafiənin əhaliyə öyrədilməsi respublikanın bütün ərazisindəki nazirlik, komitə, idarə, müəssisələrin, təşkilatların rəhbərləri tərəfindən təşkil edilir, kadrların hazırlanması sistemində işçilərin əsas vəzifələri ilə yanaşı mülki müdafiə üzrə vəzifələr də nəzərə alınmaqla, fərdi və fasiləsiz yerinə yetirilir.

1.4. Obyektlərdə mülki müdafiənin öyrədilməsi işləri tədris qruplarında məşğələ aparmaq, mühafizə məsələlərini müstəqil surətdə öyrənmək üsulları ilə, məşq və təlimlər vasitəsilə həyata keçirilir.

1.5. Məşğələlərin mövzuları, keçirilməsi qaydası və vaxtı (iş vaxtı və ya işdən sonra) yerli şərait, istehsalın xüsusiyyətlərini və öyrədilən şəxslərin hazırlıq dərəcəsini nəzərə almaqla müəyyən edilir.

1.6. İşçilər fəaliyyətə hazırlanarkən onlara «Mülki müdafiə» mövzularının öyrədilməsi nəzərdə tutulur, həmçinin təhlükəsizlik texnikası üzrə ilkin təlimat proqramlarına, müəssisədə işin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla mülki müdafiə məsələləri də daxil edilir.

1.7. Kollektiv və fərdi əmək müqaviləsi, digər müqavilələr bağlanarkən bunlarda mülki müdafiəyə hazırlığın təşkili üzrə işəgötürənin və əmək kollektivinin vəzifələri müəyyən olunur.

1.8. Dövlət və qeyri-dövlət təhsil müəssisələrində şagirdlərin, tələbələrin və dinləyicilərin mülki müdafiə hazırlığı proqramları, mövzuları və tədris saatlarının miqdarı müvafiq nazirlik, dövlət komitələri, baş idarələr, təhsil müəssisələri tərəfindən yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla işlənib hazırlanır və Azərbaycan Respublikasının *Fəvqəladə Hallar Nazirliyi* ilə razılaşdırılır.

1.9. Əməli məşğələlər, mülki müdafiə təlimləri və məşqləri — sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsinə bütün əhali qruplarını hazırlamağın əsas forması hesab edilir.

Respublikanın əhalisinə mühafizə bitkilərinin öyrədilməsində mülki müdafiə təbliğatına geniş yer verilir.

Mülki müdafiə təbliğatı sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda mühafizəsinin üsul və qaydalarını bütün əhaliyə öyrətməyin formalarından biridir.

Mülki müdafiə təbliğatında kütləvi informasiya vasitələrinin, gönüllü hərbi-vətənpərvərlik texniki-idman cəmiyyətlərinin, digər dövlət və ictimai təşkilatların imkanlarından səmərəli istifadə olunmalıdır. Bu sahədə *Fövqəladə Hallar Nazirliyi* nəzdində yaradılan mətbuat və informasiya qurumu xüsusi rol oynamalıdır.

III. Obyektlərin rəhbər, komandir-rəis heyətlərinin, mülki müdafiə qüvvələrinin və mülki müdafiə mütəxəssislərinin hazırlanması

3.1. Rəhbər heyətin hazırlığı bilavasitə təsərrüfat obyektlərində, ərazi və sahə mülki müdafiə orqanları tərəfindən keçirilən tədris-metodiki toplanışlarda, *əlavə təhsil müəssisələrində (universitetlər, institutlar, mərkəzlər və s.)* və mülki müdafiə kurslarında yerinə yetirilir.

3.2. Obyektlərdə rəhbər, komandir-rəis heyətləri və işçilərdən, habelə tələbələrdən ibarət hərbişədirilməmiş mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi-heyətinin hazırlığı qüvvədə olan proqramlara müvafiq həyata keçirilir. Rəhbər, komandir-rəis heyətlərinin ixtisasartırma institutlarında və mülki müdafiə kurslarında hazırlanmasına isə müvafiq proqramlar həcmində vaxt ayrılır.

3.3. Onlar həmçinin tədris ili ərzində ən çoxu 5 — 7 gün istehsalatdan ayrılmaqla keçirilən məşğələlərdə, məşqlərdə, toplanışlarda hazırlanır, yeni vəzifəyə təyin olundandan sonra isə hər 5 ildən bir mülki müdafiə kurslarında hazırlıq keçirlər.

3.4. Mülki müdafiənin rəhbər heyəti və mütəxəssisləri mərkəzi mülki müdafiə və Naxçıvan Muxtar Respublikasının mülki müdafiə kurslarında, *ali təhsil müəssisələrinin* mülki müdafiə müəllimləri pedaqoji kadrların ixtisasının artırılması və yenidən hazırlanması institutunda ixtisasartırma kursunda keçirlər, hərbi mülki müdafiə mütəxəssisləri isə Azərbaycan Respublikası mərkəzi mülki müdafiə kursunda, *hərbi təhsil müəssisələrində*, habelə müvafiq sazişlərə əsasən xarici ölkələrin ixtisaslaşdırılmış müəssisələrində hazırlanırlar.

3.5. Mülki müdafiə mütəxəssisləri və müəllimləri *ali təhsil müəssisələrində* yaradılmış müvafiq fakültələrdə də (kafedralarda) xüsusi proqram üzrə hazırlana bilər.

3.6. Rəhbər heyət kadrları *əlavə təhsil müəssisələrində* təhsil alan ili mülki müdafiə kurslarında hazırlığa cəlb edilmir.

3.7. Hərbişədirilməmiş mülki müdafiə dəstələri komandir-rəis heyətinin və mülki müdafiə xidmətləri mütəxəssislərinin hazırlığı istehsalatdan ayrılmaqla hər üç ildən bir MM kurslarında, habelə tədris-metodiki toplanışlarda, ixtisasartırma kurslarında, xalq təsərrüfatı obyektlərində isə MM dəstələrinin şəxsi heyəti ilə birlikdə aparılır.

Onların əsas hazırlıq üsulu əməli məşğələ və məşqlərdir ki, burada lazımi ixtisas vərdişləri yaradılır və təkmilləşdirilir.

3.8. Mülki müdafiə dəstələri və xidmətlərinin ayrı-ayrı mütəxəssisləri hər il 2 — 3 gün istehsalatdan ayrılmaqla məşğələlərdə, toplanışlarda da hazırlana bilər.

IV. İşçilərə və işləməyən əhaliyə mülki müdafiə biliklərinin öyrədilməsi

4.1. İdarə, müəssisə, təşkilat və digər obyektlərdə işləyən, lakin mülki müdafiə dəstələrinin, xidmətlərinin heyətinə cəlb olunmayan əhaliyə mülki müdafiə

bilikləri hər il iş yerində, istehsalatdan ayrılmadan öyrədilir. Bu əhali qrupu üçün hazırlığın aşağıdakı növləri müəyyən edilir:

4.1.1. mülki müdafiə məsələlərini müstəqil surətdə öyrənmək və hər ay sex, sahə, şöbə və digər bölmə rəhbərlərinin keçirdiyi MM məşqlərində iştirak etmək;

4.1.2. tədris qrupunun tərkibində, xüsusi hazırlanmış qrup rəhbərlərinin, yaxud bilavasitə öz rəhbərinin başçılığı ilə müntəzəm məşğələ keçmək.

4.2. Obyektin ştatlı mülki müdafiə işçiləri belə məşğələ rəhbərləri ilə və ya təlimatçılarla tədris ilinin əvvəlində bir iş günlük metodik toplanış keçirirlər. Ştatlı mülki müdafiə işçiləri olmayan obyektlərdə belə toplanışlar zona, şəhər, rayon mülki müdafiə icra orqanlarında və kurslarında təşkil edilir.

4.3. İstehsalat və xidmət sahələrində işləməyən əhaliyə mülki müdafiə bilikləri yaşayış yerlərində, kütləvi informasiya vasitələrinin, mənzil idarələrində yerli icra hakimiyyəti orqanlarının yaratdığı məsləhət məntəqələrinin yardımı ilə müstəqil surətdə və təsərrüfat müəssisələrində, mənzil istismarı orqanlarında keçirilən əməli məşğələlərə, MM məşqlərinə cəlb edilməklə öyrədilir.

V. Dövlət və qeyri-dövlət ali təhsil, orta ixtisas təhsili, ilk peşə-ixtisas təhsili və ümumi təhsil müəssisələrində təhsilalanlara mülki müdafiənin öyrədilməsi

5.1. Mülki müdafiə, Mülki müdafiə və tibbi biliklərin əsasları — *ali təhsil müəssisələrində əyani və qiyabi təhsilalma formalarında bütün təhsilalanlara* öyrədilməsi məcburi olan fənnlər sayılır və tədris planlarına xüsusi fənnlər kimi daxil edilir.

5.2. *Ali təhsil müəssisələrinin* tələbələrinə Mülki müdafiə, Mülki müdafiə və tibbi biliklərin əsasları fənnləri qüvvədə olan proqramlara müvafiq tədris edilir.

5.3. Tələbələrə MM öyrədilməsi üzrə əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

5.3.1. sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda fəaliyyət göstərmək və *ali təhsil müəssisələrində* aldıkları ixtisasa müvafiq olaraq, obyektlərin sabit işinin təmin edilməsi üsullarını öyrənmək;

5.3.2. tibbi biliklərin əsaslarına yiyələnmək və fəvqəladə hallarda əməli olaraq tibbi yardım göstərməyi bacarmaq;

5.3.3. *ümumi təhsil müəssisələrinin* 2, 5, 6-cı siniflərində mülki müdafiə və tibbi-sanitariya hazırlığı fənnləri üzrə məşğələlər aparmağı bacarmaq.

5.4. Xüsusi fənn olmaqla mülki müdafiə üzrə məşğələlər bütün *ali təhsil müəssisələrinin* yuxarı kurslarında iki semestr, tibbi biliklərin əsasları isə dörd semestr ərzində keçirilir.

5.5. Ali pedaqoji məktəb tələbələrinə təcrübə keçən dövrdə onlarla mülki müdafiə və tibb hazırlığı fənni üzrə məşğələlər aparılması da planlaşdırılır.

5.6. Mülki müdafiə fənni imtahan verməklə qurtarır. Pedaqoji institutlar və universitetlərdə tibbi biliklərin əsasları fənnindən birinci tədris ili tələbələr imtahan, ikinci tədris ili isə məğbul verirlər. Kurs buraxılış imtahanları ilə qurtarır.

5.7. *Ali təhsil müəssisələrində* mülki müdafiə kafedraları (kursları) müvafiq məktəbin, nazirliyin rəhbərlərinin əmri ilə yaradılır. Onlar ümumi qaydalara müvafiq komplektləşdirilir. Hərbi kafedrası olan təhsil müəssisələrində isə mülki müdafiə proqramı üzrə dərslərin tədrisi hərbi kafedra müəllimləri tərəfindən aparılır.

5.8. Mülki müdafiə kafedraları (kursları) müəllimlərinin bilikləri sahə təkmilləşdirmə *təhsil müəssisələrində*, respublikanın mərkəzi mülki müdafiə kursunda və müvafiq sazişlərə əsasən digər ölkələrin ixtisaslaşdırılmış *təhsil müəssisələrində* təkmilləşdirilir.

5.9. *Ümumi təhsil, ilk peşə-ixtisas təhsili, orta ixtisas təhsili və digər təhsil müəssisələrinin* 10 — 11 sinif şagirdlərinə, tələbələrinə mülki müdafiə «Gənclərin ibtidai hərbi hazırlıq proqramı»na bölmə kimi daxil edilir və proqramda nəzərdə tutulan miqdarda hərbi rəhbər tərəfindən tədris olunur.

Mülki müdafiə fənni 2-ci sinifdə 6 saat, 5-ci sinifdə 8 saat və 6-cı sinifdə 8 saat tədris olunur. Saatlar bədən tərbiyəsi fənninin tədris saatlarına daxil edilir və sinif rəhbərləri tərəfindən tədris olunur.

Mülki müdafiəni tədris edən sinif rəhbərləri tədris ilinin əvvəlində yerli mülki müdafiə qərargahlarının nəzdində 3 günlük kurs keçirlər.

VI. Rəhbər, komandir-rəis heyətlərinin və mütəxəssislərinin mülki müdafiə kurslarında hazırlanması

6.1. Azərbaycan Respublikasının, Naxçıvan MR-nin, rayon (şəhər), kənd və qəsəbələrin, eləcə də nazirliklərin, dövlət komitələri, baş idarələr, istehsalat birlikləri, şirkətlər, assosiasiyalar, *elmi təşkilatlar və təhsil müəssisələri* və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təsərrüfat obyektləri rəhbərlərinə, mütəxəssislərinə mülki müdafiə sahəsində qarşıda duran vəzifələri yerinə yetirmək qaydalarını öyrətməyin əsas forması — onları mülki müdafiə kurslarında hökmən hazırlanmasını təşkil etməkdir.

6.2. Mülki müdafiə kurslarının fəaliyyəti xüsusi əsasnamə ilə müəyyən edilir.

6.3. Əhalinin mühafizəyə hazırlanmasında beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi məqsədilə Mərkəzi mülki müdafiə kursu Avropa Şurasının İri Miqyaslı Qəzalar üzrə Qismən Açıq Sazişinin (AŞ QAS) Bakıda sınaqdan keçirilən Tədris-İnformasiya Mərkəzi ilə birgə fəaliyyət göstərir.

VII. Əlavə təhsil müəssisələrində təhsilalanlara mülki müdafiənin öyrədilməsi

7.1. *Əlavə təhsil müəssisələrində təhsilalanlara* mülki müdafiənin öyrədilməsinin əsaslarını sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda onların öz əsas işinə və mülki müdafiə üzrə vəzifələrinə müvafiq olaraq mühafizə tədbirlərini həyata keçirmək vərdişlərinin qazanması məqsədilə aparılan əməli məşğələlər təşkil edir.

7.2. Obyektlərin rəhbər heyəti və mütəxəssisləri yenidən hazırlanarkən tədris prosesinə «Fəvqəladə hallarda obyektin idarə olunması və onun sabit işinin təmin edilməsi» kursu, ictimai və humanitar *təmayüllü təhsil müəssisələrində* isə «Mülki müdafiə» kursu daxil edilir.

Məşğələlər həm bu kursun öyrədilməsi üçün planlaşdırılmış saatlarda, həm digər fənnlər ilə kompleks halında, həm də kafedraların tapşırıqlarına əsasən, müstəqil hazırlıq saatlarında keçirilir. Məşğələlər fəal tədris metodları və hesablayıcı texnikanın geniş tətbiqi ilə aparılır.

7.3. Mülki müdafiə kursunun öyrədilməsi proqram həcmində yoxlama ilə, yaxud yoxlama işi (referat) yazmaqla başa çatdırılır. Fəvqəladə hallarda müəssisənin

(sahənin) idarə edilməsi və onun sabit işinin təmin olunması məsələləri dinləyicilərin buraxılış işlərinə ayrıca bölmə kimi daxil edilir.

II. Mülki müdafiənin əməli məşğələləri, təlimləri və məşqləri

2. Obyektlərdə keçirilən əməli məşğələlərin, mülki müdafiə təlimləri və məşqlərinin əsas növləri bunlardır:

2.1. Mülki müdafiə normativlərinin yerinə yetirilməsi — normativlər adətən ayda bir dəfə mülki müdafiə məşğələsi zamanı öyrədilir;

2.2. Rəhbər heyətin mülki müdafiə məşqləri — ildə bir dəfə keçirilir və belə məşqlər zamanı rəhbər heyət obyektin mülki müdafiə planına əsasən özünün xidməti vəzifələrini dəqiq öyrənir; məşqə obyektin MM qərargahı, MM xidmətlərinin rəhbər heyətləri və hərbiəhdirdilməmiş dəstələrin komandir-rəis heyəti cəlb edilir;

2.3. Kompleks mülki müdafiə təlimləri hər üç ildən bir, 2— 3 gün ərzində aşağıdakı obyektlərdə keçirilir: işçilərinin sayından asılı olmayaraq, mülki müdafiə üzrə dərəcəli obyektlərdə və kimyəvi, partlayış-yanğın təhlükəli digər obyektlərdə; işçilərinin sayı 300 nəfərdən artıq olan dərəcəsiz obyektlərdə; çarpayılarının sayı 200-dən artıq olan müalicə-profilaktika müəssisələrində. Təlimə obyektin rəhbər, komandir-rəis heyətləri, hərbiəhdirdilməmiş MM dəstələrinin şəxsi heyəti, dəstələrə cəlb olunmayan işçilər cəlb edilir, habelə obyektin ətrafında yaşayan əhali də təlimlərə cəlb edilə bilər;

2.4. Qalan obyektlərdə, o cümlədən təhsil müəssisələrində (*ümumi təhsil, ilk peşə-ixtisas təhsili, orta ixtisas təhsili və digər təhsil müəssisələrindən başqa*) üç ildən bir 8 — 10 saat davam edən obyekt mülki müdafiə məşqləri keçirilir. Məşqlərə obyektin rəhbər, komandir-rəis heyətləri, hərbiəhdirdilməmiş MM dəstələrinin şəxsi heyəti, dəstələrə cəlb olunmayan işçilər və təhsil alan gənclər cəlb edilir;

2.5. Hərbiəhdirdilməmiş mülki müdafiə dəstələri ilə əməli məşğələlər — yüksək hazırlıqlı dəstələrlə ildə bir dəfə, qalan dəstələrlə üç ildən bir — kompleks təlim və ya obyekt məşqi 8 saat həcmində keçirilir;

2.6. *Ümumi təhsil, ilk peşə-ixtisas təhsili, orta ixtisas təhsili və digər təhsil müəssisələrində isə hər il «Mülki müdafiə» günü keçirilir və bu tədbir həmin təhsil müəssisələrinin illik tədris planlarında da nəzərdə tutulur;*

2.7. Hər bir hərbiəhdirdilməmiş mülki müdafiə dəstəsi ilə xəbərdarlıq toplanış üzrə məşq ildə iki dəfə keçirilir.

Mövzu № 6. Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət sistemi. Fövqəladə Hallar Komissiyası

Plan:

1. Fövqəladə halların qarşısının alınması fəaliyyəti üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin strukturu və vəzifələri

2. Fövqəladə hallar komissiyalarının işinin təşkili, əsas vəzifələri, funksiyaları və hüquqları
3. Təhlükə potensialı obyektlərdə qəzaların qarşısının alınması və ehtimal olunan ziyanın azaldılmasına yönəldilmiş profilaktik tədbirlər

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI NAZİRLƏR KABİNETİNİN QƏRARI

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti **qərara alır**:

1. Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Ümumittifaq Dövlət Sistemində Azərbaycan Respublikası Dövlət Məhəlli Sistemi yenidən təşkil edilərək Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi yaradılsın.

2. Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi haqqında təqdim olunan Əsasnamə təsdiq edilsin.

3. Fövqəladə halların qarşısının alınmasına və nəticələrinin aradan qaldırılmasına respublikanın bütün qüvvələrini cəmləşdirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Dövlət orqanlarına 1 №-li əlavəyə müvafiq olaraq, Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə vəzifələr həvalə edilsin.

4. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası yenidən təşkil edilib Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası yaradılsın.

5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası haqqında təqdim olunan Əsasnamə təsdiq edilsin.

6. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasına qəza-xilasetmə, qəza-bərpa işlərinin və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və yerinə yetirilməsi zamanı rabitə və xəbərvermə şəbəkəsindən ilk növbədə üstünlüklə istifadə etmək ixtiyarı verilsin.

7. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tikinti Komitəsinə tapşırılsın ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası, Azərbaycan Respublikası, Mülki Müdafiə qərargahı, Azərbaycan Respublikası Dövlət Yanacaq Komitəsi, «Azərineft» Dövlət Konserni, Azərbaycan Dəmir Yol İdarəsi, «Azərenerji» istehsalat birliyi, «Azərneftkimya» istehsalat birliyi, «Azərqaznəql» istehsalat birliyi, «Azərnəqliyyatvolyotikinti» birliyi, «Azərqrur» səhmdar firması, «Azərtunelmetrotikinti» istehsalat birliyi, «Azəraqrosənayetikinti» istehsalat birliyi, «Bakı baş tikinti», «Azərenerjistikinti» trestləri ilə birlikdə və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin, respublika şəhərləri və rayonları icra hakimiyyəti orqanlarının iştirakı ilə fövqəladə hallar rayonlarında həyat təminatı obyektlərində bərpa işlərinin aparılması üçün

müvafiq tikinti, ixtisaslaşdırılmış və quraşdırma təşkilatlarının tərkibində qəza-bərpa dəstələrinin yaradılması qaydasını müəyyənləşdirilib 3 ay ərzində Nazirlər Kabinetinə təqdim etsinlər.

8. Azərbaycan Respublikası Mülki Müdafiə Qərargahı, Azərbaycan Respublikası Rabitə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkəti ilə birlikdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının, Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin və digər əlaqədar nazirliklərin və baş idarələrin iştirakı ilə 6 ay müddətində respublika rayon və şəhər icra hakimiyyəti orqanlarını təsərrüfat orqanlarını, habelə əhalini yaranmış fəvqəladə hallar və onun nəticələrinin aradan qaldırılmasının gedişi barədə məlumatlandırmaq üçün fəaliyyət göstərən xəbərdarlıq və müntəzəm məlumatlandırma sisteminin (o cümlədən bilavasitə kütləvi informasiya vasitələri ilə) səmərəliliyini yüksəltmək sahəsində tədbirlər görsünlər.

9. Azərbaycan Respublikası Mülki Müdafiə Qərargahı Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Maddi Ehtiyatlar Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Dövləttəchizkomu, Azərbaycan Respublikası Dövləttikintikom, Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi ilə birlikdə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının, respublikanın digər əlaqədar nazirliklərinin, baş idarələrinin iştirakı ilə fəvqəladə halların qarşısının alınması, belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin qəzaxilasetmə və qəza-bərpa daimi hazırlıq dəstələrinin fəaliyyətinin hüquqi və maliyyə əsaslarını müəyyən edən normativ sənədlərin layihəsini 3 ay müddətində hazırlayıb Nazirlər Kabinetinə təqdim etsinlər.

10. Azərbaycan Respublikası Dövlətiqtisadplankomu, Azərbaycan Respublikası, Dövləttəchizkomu, Azərbaycan Respublikası Dövləttikintikom, Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Dövlətəməkkomu, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası və Azərbaycan Respublikası Mülki Müdafiə Qərargahı respublikanın digər əlaqədar nazirliklərinin və baş idarələrinin iştirakı ilə fəvqəladə halların qarşısının alınması, belə halların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin maddi-texniki təminatı, maliyyələşdirilməsi, bu tədbirlərdə iştirak edən vətəndaş və təşkilatların əməyinin ödənilməsi, zərərçəkənlərə göstərilən kömək, vətəndaşların məşğələlərə xüsusi məşqlərə cəlb edilməsi ilə, habelə lazımi elmi-tədqiqat işlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar xərclərin aparılması qaydalarına dair Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə müvafiq təklifləri 2 ay müddətində təqdim etsinlər.

11. «Azəravtonəqliyyat» Konserni, Azərbaycan Dəmir Yolu İdarəsi, Azərbaycan Hava Yolları Dövlət Konserni «AZAL» Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Fövqəladə Hallar Üzrə Komissiyasının tələbi ilə öz vəsaiti hesabına fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına lazımi qoşun hissələrinin,

xüsusi dəstələrin, qrupların və yüklərin fəlakət rayonlarına və geriyyə daşınmasını ilk növbədə təmin etsinlər. ^[1]

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə Komissiyasına zəruri hallarda bu məqsədlər üçün Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin, Müdafiə Nazirliyinin, habelə digər nazirliklərin və baş idarələrin nəqliyyat vasitələrini cəlb etmək ixtiyarı verilsin.

12. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının təqdim olunan heyəti təsdiq edilsin.

Müəyyən edilsin ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının sədri, rayon və şəhər icra hakimiyyəti orqanlarının fövqəladə hallar üzrə komissiyalarının sədrləri müvafiq məsələlər müzakirə olunarkən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının iclaslarında bu Komissiyanın üzvləri hüququ ilə iştirak edirlər.

13. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 1989-cu il 30 dekabr tarixli 530 №-li qərarı və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1991-ci il 24 iyun tarixli 178 №-li qərarı öz qüvvəsini itirmiş hesab edilsin.

Bakı şəhəri, 30 aprel 1992-ci il
№ 23

II.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin
1992-ci il 30 aprel tarixli 239 nömrəli qərarı ilə
təsdiq edilmişdir

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fəvqəladə hallar üzrə Komissiyası haqqında Əsasnamə

I. Ümumi müddəalar

1. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar (FH) üzrə Komissiyası aşağıdakı məqsədlərlə yaradılır:

- Respublika ərazisində güclü qəzalar, təbii fəlakətlər, epidemiya, epizootiyalar və epifitotiyalar zamanı respublikanın bütün səviyyəli idarəetmə orqanlarının, Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Dövlət Sistemi qüvvə və vasitələrinin daim fəaliyyətə hazırlığının təmin edilməsi;

- Fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasında respublikanın bütün səviyyəli idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi;

- xilasetmə və qəza-bərpa işlərinə, əhalinin həyat və təminatı üzrə tədbirlərə və fəlakət rayonlarından köçürülməsinə rəhbərlik edilməsi.

2. Komissiya Nazirlər Kabinetinin daimi orqanıdır və öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarını, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarlarını

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını və digər normativ aktları, habelə bu Əsasnaməni rəhbər tutur.

Komissiya Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir və onun şəxsi tərkibi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir.

Fövqəladə hallar üzrə Komissiyaya Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavinlərindən biri başçılıq edir.

II. Komissiyanın əsas vəzifələri

3. Fövqəladə halların qarşısının alınmasına, güclü qəzaların, təbii fəlakətlərin, epidemiya, epizootiya və epifitotiya nəticəsində dəyən ziyanın azaldılmasına, təhlükə potensialı istehsalatlarda işin etibarlığının yüksəldilməsinə, xalq təsərrüfatı obyektlərinin və sosial sahələrin ehtimal olunan Fövqəladə hallara davamlılığının təmin edilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin planlaşdırılması, işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sistemində yaradılması onun orqanlarının, qüvvə və vasitələrinin fövqəladə hallarda fəaliyyətə hazır saxlanması:

profilaktika tədbirlərinin həyata keçirilməsinə, habelə əhalinin təhlükəsizliyinin təmin olunması problemlərinin kompleks halda həlli üzrə elmi, elmi-texniki araşdırmaların, təcrübə-konstruktor işlərinin yerinə yetirilməsinə, fövqəladə hallarda fəaliyyət göstərmək üçün nəzərdə tutulan dəstələrin saxlanması və təminatına, fəlakət rayonuna və zərərçüdülərə yardım göstərilməsinə lazım olan xərclərin ödənilməsindən ötrü respublika-maliyyə və maddi-texniki təminat sistemi yaradılması üzrə təkliflər hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müzakirəsinə verilməsinin təşkili;

Fövqəladə hallar barədə məlumatların, xəbərlərin toplanması və mübadiləsi, belə halların nəticələrinin aradan qaldırmaqdan ötrü qüvvə və vasitələr ayrılması məsələləri üzrə nazirliklər, baş idarələr, hərbi hissələrin və donanmanın komandanlığı, ictimai təşkilatlar və hərəkatlar arasında qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili;

regional fövqəladə halların yaranması və genişlənməsi dövründə, həmçinin onların nəticələri aradan qaldırılan dövrdə fəaliyyətə rəhbərlik etmək.

III. Komissiyanın funksiyaları və hüquqları

4. Komissiya ona həvalə edilən vəzifələrə müvafiq olaraq:

a) gündəlik fəaliyyətində aşağıdakı işləri təşkil edir və əlaqələndirir;

Fövqəladə hallarda fəaliyyətə hazırlığın yüksəldilməsi, əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, sənaye, energetika, nəqliyyat, rabitə, sosial və mədəni-məişət obyektlərinin fövqəladə hallarda işinin etibarlığı və davamlılığının artırılması üzrə respublika nazirliklərinin, baş idarələrinin və digər idarəetmə orqanlarının fəaliyyətini;

ehtimal olunan fövqəladə halların və onların nəticələrinin proqnozlaşdırılması, Azərbaycan Respublikasının ərazisində qəzalar, təbii fəlakətlər, epidemiya, epizootiya və epifitotiya nəticəsində yarana biləcək təhlükəli zonaların və gözlənilən ziyanın müəyyənləşdirilməsi işlərini;

təhlükə potensialı obyektlərdə qəzaların qarşısının alınmasına, belə hallar baş verərkən, həmçinin təbii fəlakət, epidemiya, epizootiya və epifitotiya hallarında ehtimal olunan ziyanın azaldılmasına yönəldilmiş profilaktik tədbirlər sisteminin hazırlanması üzrə işləri;

ehtimal olunan qəzaların, təbii fəlakətlərin, epidemiyanın, epizootiyanın və epifitotiyanın aradan qaldırılması üzrə fəaliyyət planının işlənilib hazırlanması işlərini;

profilaktika tədbirlərinin həyata keçirilməsinə, habelə əhalinin təhlükəsizliyinin təmin olunması probleminin kompleks halda həlli üzrə elmi, elmi-texniki araşdırmaların, təcrübə-konstruktor işlərinin yerinə yetirilməsinə, fəvqəladə hallarda fəaliyyət üçün nəzərdə tutulmuş dəstələrin saxlanması və təchizat məsrəflərinin ödənilməsinə, qəzalar, təbii fəlakətlər, epidemiya, epizootiya və epifitotiya nəticələrinin aradan qaldırılması və zərərçüdülərə yardım göstərilməsinə lazım olan xərclərdən ötrü maliyyələşdirmə, maddi-texniki təminat və maddi sərvətlər ehtiyatları sisteminin yaradılması üzrə işləri;

fəvqəladə halların qarşısının alınması və onun nəticələrinin aradan qaldırılması tədbirlərində ictimai təşkilatların və müvafiq təcrübəyə malik şəxslərin iştirakı üçün şərait yaradılması işlərini;

Azərbaycan Respublikası əhalisinin fəvqəladə hallarda fəaliyyətə hazırlanması üzrə işləri;

Komissiyanın səlahiyyətinə aid məsələlər üzrə qanunvericilik aktlarının, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının və digər normativ sənədlərin işlənilib hazırlanması və onların yerinə yetirilməsinə nəzarət işlərini;

fəvqəladə halların profilaktikası, qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması sahəsində digər dövlətlərin təcrübəsinin öyrənilməsi və ondan istifadə olunması, Komissiyanın səlahiyyətləri dairəsində xarici ölkələrlə və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq işlərini;

b) Fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sisteminin işinə rəhbərlik edir;

v) xilasetmə və qəza-bərpa işlərinin səmərəli surətdə icrasından ötrü tələb olunan müasir texnikanın, avadanlıqların, mexanizm və materialların istehsal edilməsi və alınmasını, təhlükəli texnogen və təbii hadisələrin müşahidəsini, onlara nəzarət sisteminin genişləndirilməsini, əhalinin mühafizəsini və fəvqəladə hallarda normal həyat fəaliyyətini təmin edən vahid elmi-texniki siyasətin işlənilib hazırlanmasında iştirak edir;

q) Azərbaycan Respublikasının ərazisində əhalinin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə potensialı xalq təsərrüfatı obyektlərinin və hərbi xarakterli obyektlərin yerləşdirilməsinin, həmçinin belə obyektlərin bağlanması, konservasiya və ya ləğv edilməsinin, yaxud işinin dayandırılmasının məqsədə uyğunluğu məsələlərini nəzərdən keçirir və müvafiq qərar qəbul edir;

ğ) Fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sistemi idarəetmə orqanlarının qüvvə və vasitələrinin komandir-qərargah və ixtisas təlimlərinin keçirilməsini təşkil edir;

d) Fövqəladə hallarda idarəetmə üzrə və belə halların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə respublika əhəmiyyətli mütəxəssis kadrların hazırlanması və onların ixtisaslarının artırılması işinin təşkilinə rəhbərlik edir;

e) Fövqəladə hallar yaranması barədə xəbərdarlığı, belə halların xarakteri və miqyası, nəticələrinin aradan qaldırılması işlərinin gedişi barədə lazımı idarəetmə orqanlarına və əhaliyə məlumatların çatdırılmasını təşkil edir;

ə) Azərbaycan Respublikasının ərazisində regional fövqəladə hallar yaranarkən xilasetmə və qəza-bərpa işlərinin aparılmasına bilavasitə rəhbərlik edir;

j) zərər çəkmiş əhaliyə lazımı sosial yardım göstərilməsi, onun həyat təminatı, fəlakət rayonlarından köçürülməsi işlərini təşkil edir və əlaqələndirir;

z) maliyyə və maddi-texniki ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmasını, həmçinin təşkilatların və vətəndaşların verdikləri, o cümlədən, xaricdən göndərilən yardım xarakterli materialların və maliyyə vəsaitinin uçotunu və bölüşdürülməsini təşkil edir və ona nəzarət qoyur;

i) qəza və fəlakətin səbəblərinin aşkar edilməsi üzrə Komissiyanın işində iştirak edir;

k) müvafiq təcrübəsi olan ictimai təşkilatların və vətəndaşların (o cümlədən, xarici ölkə vətəndaşlarının) fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması tədbirlərində iştirakına şərait yaradılması üzrə işləri təşkil edir.

5. Komissiya aşağıdakı hüquqlara malikdir:

Özünün səlahiyyətləri dairəsində, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin sərəncamı şəklində verilən qərarlar qəbul etmək;

Komissiyanın səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin digər orqanları, nazirliklər, baş idarələr, təşkilatlar, müəssisələr, konsernlər və assosiasiyalar tərəfindən aparılan müzakirələrində iştirak etmək;

adamların həyatının və sağlamlığının qorunması, maddi və mədəni sərvətlərin, təbii mühitin mühafizəsi üzrə respublikada fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyətə dair qüvvədə olan qanunlarda, normativ aktlarda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsinin yerlərdə vəziyyəti barədə nazirlik, baş idarə rəhbərlərinin, fövqəladə hallar üzrə şəhər və rayon Komissiyaları sədrlərinin məlumatlarını dinləmək və müvafiq qərarlar qəbul etmək;

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sistemində («Azərdövlətfövqəlfəaliyyət sistemi») daxil edilmiş qüvvə və vasitələrin hazırlanmasına nəzarət etmək;

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda Azərbaycan Dövlət Sistemində daxil edilmiş qüvvə və vasitələri müəyyən olunmuş qaydada lazımı xilasetmə və qəza-bərpa işlərinin yerinə yetirilməsinə cəlb etmək;

regional fövqəladə hallar baş verərkən Azərbaycan Respublikasının ərazisində xilasetmə və qəza-bərpa işlərinin aparılmasına bilavasitə rəhbərlik etmək;

fövqəladə halların yaranması təhlükəsi meydana çıxarkən, sahə tabeliyindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki xalq təsərrüfatı obyektlərinin işini müvəqqəti dayandırmaq;

Respublika xalq təsərrüfatının aparıcı mütəxəssislərini təhlükə potensialı obyektlərdə ekspertizalar keçirilməsi və belə obyektlərin təhlükəsizliyinə nəzarət üzrə tədbirlərə cəlb etmək;

Fövqəladə vəziyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının 4 fevral 1992-ci il tarixli Qanununun 1-ci maddəsinin və 2-ci maddəsinin «a» bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikasının təbii fəlakət rayonunda fövqəladə vəziyyət tətbiq etmək barədə təkliflər vermək.

IV. Komissiyanın işinin təşkili

6. Gündəlik fəaliyyətində Komissiya öz işlərini Komissiyanın sədri tərəfindən təsdiq edilən iş planı əsasında yerinə yetirir.

Komissiyanın iclaslarında fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət məsələləri müzakirə edilir. Komissiya öz səlahiyyətləri dairəsində qərarlar qəbul edir ki, bu qərarların icrası bütün respublika nazirlikləri, baş idarələri, icra hakimiyyəti orqanları, həmçinin sahə tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təşkilatlar, müəssisələr, idarələr üçün məcburidir. Komissiyanın iclasları arasındakı dövrdə lazımı qərarlar Komissiyanın sədri tərəfindən qəbul edilir və müvafiq göstərişlər şəklində icraçılara çatdırılır. Fövqəladə hallar yaranarkən qəzanın, təbii fəlakətin, epidemiyanın, epizootiyanın və epifitotiyanın növündən, miqyasından və nəticələrindən asılı olaraq Komissiyanın heyətindən operativ qruplar yaradılır və onlara fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına rəhbərlik etmək həvalə olunur.

7. Komissiyanın Sədri Komissiyaya tapşırılan vəzifələrin və funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün şəxsi məsuliyyət daşıyır. Komissiyanın üzvləri arasında vəzifə bölgüsü aparır. Komissiyanın və onun aparatının işini təşkil edir.

8. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyinə müvafiq surətdə Komissiyanın Sədrinə aşağıdakı hüquqlar verilir:

fövqəladə hallar zonasında ictimai asayişin mühafizəsini, xeyli maliyyə vəsaiti və maddi sərvətlər toplanmış yerlərin, əhalinin həyat fəaliyyətini təmin edən obyektlərin və xalq təsərrüfatı obyektlərinin mühafizəsini gücləndirmək;

fövqəladə hallar zonasına vətəndaşların gəliş-gedişi üzrə xüsusi rejim qoymaq;

fövqəladə halların qarşısının alınması və ya nəticələrinin aradan qaldırılmasından ötrü lazımı nəqliyyat vasitələrini, tibb, xilasetmə, bərpaetmə və digər qüvvə və vasitələri cəlb etmək;

fövqəladə hallar zonasında fəaliyyət göstərərkən və belə halların nəticələrini aradan qaldırmaq üçün bütün lazımı maddi-texniki, tibbi, ərzaq və digər dövlət və sahə ehtiyatlarından və mənbələrindən istifadə etmək;

lazım gələrsə fövqəladə hallar zonasındakı müəssisələrdə, təşkilatlarda (idarə tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq) xüsusi iş rejimi tətbiq etmək, onların ehtiyatlarından fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üçün, habelə əhalinin həyat fəaliyyətinin xüsusi rejimini təmin etməkdən ötrü istifadə etmək;

əmək qabiliyyətli əhalini fəvqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaq işlərinə cəlb etmək.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər
Kabinetinin
1992-ci il 30 aprel tarixli 239 nömrəli
qərarına
I nömrəli əlavə

Azərbaycan Respublikası Dövlət orqanlarının fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə funksiyaları^[2]

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti

Azərbaycan Respublikası nazirlikləri və baş idarələrinin, dövlət birlikləri, konsernləri, assosiasiyaları və digər təşkilati-istehsalat strukturlarının istehsalatda təhlükəsizliyin yüksəldilməsi, qəza və fəciələrin, təbii və ekoloji fəlakətlərin epidemiya və epizootiyaların qarşısının alınmasına, onların nəticələrinin zəiflədilməsinə və aradan qaldırılmasına yönəldilmiş fəaliyyətini əlaqələndirmək.

Təbii fəlakət və qəza nəticələrinin aradan qaldırılması üçün fondlar yaratmaq.

Fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasında qarşılıqlı yardım məsələləri üzrə beynəlxalq əməkdaşlığın təşkili.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət İqtisadiyyat və Planlaşdırma Komitəsi və Elmlər Akademiyası

Fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin təkmilləşdirilməsi və inkişafına yönəldilmiş elmi araşdırmalar aparılmasına dövlət yardımı göstərmək, belə araşdırma və elmi tədqiqatların aparılmasını təşkil etmək və əlaqələndirmək.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tikinti Komitəsi

Tikintidə təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, şəhərlərin və yaşayış məntəqələrinin təbii təsirlərdən mühafizəsinə xidmət edən tədbirlər işləyib hazırlamaq.

Fəvqəladə hallar yaranmış rayonlarda qəza-bərpa işlərinin təşkil olunmasında iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikasının aqrar-sənaye kompleksinə daxil olan nazirliklər və baş idarələr

(Taxıl Məhsulları Nazirliyi, Azərıtıfaq, Kənd Təsərrüfatı və Ərzaq Nazirliyi, Azərbalıqsənaye birliyi)

Epizotoloji, fitopotoloji və toksikoloji nəzarəti təşkil etmək və həyata keçirmək, öz sahələrində təbii və ekoloji xarakterli fəvqəladə halları proqnozlaşdırmaq, onların nəticələrini qiymətləndirmək.

Epizootiya və epifitotiyaların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirləri təşkil etmək və həyata keçirmək.

İxtisaslaşdırılmış dəstələrin epizootiya və epifitotiyaları aradan qaldırılmağa hazırlığını və bu işlərdə iştirakını təmin etmək.

Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi, “Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti

Rabitə və əhalinin xəbərdarlıq vasitələrini daim hazır halda saxlamaq. Fəaliyyətdəki xəbərdarlıq sisteminin və baş vermiş fəvqəladə hallar və onların nəticələrinin aradan qaldırılmasının gedişi barədə nazirliklərə, baş idarələrə, respublikanın icra hakimiyyəti orqanlarına, həmçinin əhaliyə müntəzəm məlumat çatdırmaq sisteminin (o cümlədən, kütləvi informasiya vasitələrinin) səmərəliliyini yüksəltmək üzrə tədbirlər hazırlamaq.

Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi

Silahların və hərbi texnikanın saxlanması, istismarı və daşınması ilə əlaqədar fəvqəladə halların aradan qaldırılması işlərini təşkil etmək.

Qoşunlar (silahlı qüvvələr) yerləşdirilən rayonlarda radiasiya şəraitinə, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) şəraitə nəzarət etmək.

Fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasında, müxtəlif qəzalar, təbii və ekoloji fəlakətlər, epidemiya rayonlarına hərbi-nəqliyyat vasitələrinin qüvvələrilə maddi ehtiyatların daşınmasında iştirak etmək.

Qanunvericiliyə müvafiq olaraq digər vəzifələri yerinə yetirmək.

Mülki Müdafiə Qərargahı

Fəvqəladə hallar təhlükəsi yaranan və baş verən şəraitdə əhalinin fəaliyyətə hazırlanmasının təşkili və ona nəzarət, qəzaların, təbii və ekoloji fəlakətlərin nəticələrindən əhalinin mühafizə olunmasına yönəldilmiş tədbirlərin yerinə yetirilməsi.

MM-ni idarəetmə, xəbərdarlıq və rabitə sisteminin daimi hazırlığını təmin etmək, fəvqəladə hallar təhlükəsi yaranarkən və belə hallar baş verərkən fəaliyyət qaydası barədə əhaliyə məlumat vermək.

Azərbaycan Dövlət fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət Sisteminə daxil olan mülki müdafiə qüvvələri və vasitələrinin hazırlığına nəzarət etmək.

Azərbaycan Dövlət fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət Sisteminə daxil olan mülki müdafiə qüvvələri və vasitələrindən istifadə olunmasının planlaşdırılması, qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və idarə edilməsi, fəvqəladə hallarda əhalinin həyat təminatının təşkili, Mülki müdafiə qüvvələrinin fəaliyyətinin təminatını və vəzifələrin yerinə yetirilməsi zamanı onların qarşılıqlı fəaliyyətini təşkil etmək.

Azərbaycan Respublikası DİN

Fövqəladə hallarda ictimai asayışı təmin etmək. Qəza-xilasetmə işlərinin və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsində hərbişdirilmiş yangınsöndürən bölmələrin qüvvələrilə iştirak etmək.

Yol-nəqliyyat hadisələrinin, yollarda və xalq təsərrüfatı obyektlərində qəzaların, ~~yanğınların~~ profilaktikası və qarşısının alınması.^[4]

Qanunvericiliyə müvafiq olaraq digər vəzifələri yerinə yetirmək.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət İqtisadiyyat və Planlaşdırma Komitəsi, Dövlət Maddi-Texniki Təchizat Komitəsi, Maliyyə Nazirliyi, Dövlət Əmək və Sosial Məsələlər Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Maddi Ehtiyatlar Komitəsi, Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti

Fövqəladə halların sosial-iqtisadi nəticələrinin proqnozlaşdırılması və qiymətləndirilməsi.

Fövqəladə halların qarşısının alınması, nəticələrinin aradan qaldırılması və zərər çəkmiş əhaliyə yardım göstərilməsi üzrə işlərin maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi.

Fövqəladə halların maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi.

Fövqəladə halların qarşısının alınması üzrə işlərin təminatından ötrü lazımı sığorta və ehtiyat fondlarının, maddi vəsait ehtiyatlarının yaradılması.

Zərər çəkmiş əhalinin gündəlik tələbat malları ilə təchizatını təşkil etmək.

Sənaye və ekoloji təhlükəsizlik üzrə tələbləri nəzərə almaqla xalq təsərrüfatı obyektlərinin respublika ərazisində yerləşdirilməsi işlərini əlaqələndirmək (Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Planlaşdırma Komitəsi).

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təbiəti Mühafizə Komitəsi

Respublikada ekoloji şəraitdə nəzarəti təşkil etmək, onun yaxşılaşdırılması üzrə tədbirləri planlaşdırmaq və həyata keçirmək.

Fövqəladə halların ekoloji nəticələrini aradan qaldırmaq üzrə işlərə metodiki rəhbərlik göstərmək.

Təhlükəli istehsalatlar yerləşdirilən, intensiv təsərrüfat fəaliyyəti aparılan rayonlarda, o cümlədən güclü qəzalar və təbii fəlakətlər zamanı ekoloji şəraitin dəyişməsinin proqnozlaşdırılması işlərini təşkil etmək.

Respublikanın ərazisində müəssisələrin, obyektlərin və istehsalatların ekoloji təhlükəsizlik tələblərini nəzərə almaqla yerləşdirilməsi və tikilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasında iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Meteorologiya Komitəsi

Respublikanın ərazisində monitorinqi, ətraf mühitin radioaktiv və kimyəvi zəhərlənməsinin proqnozlaşdırılmasını təşkil etmək və yerinə yetirmək.

Təbii hidrometeoroloji hadisələrin baş verməsi ehtimalını və bununla əlaqədar olaraq yarana biləcək fövqəladə halların miqyasını proqnozlaşdırmaq və bu barədə xəbərdarlıq etmək.

Müxtəlif qəzalar və təbii ekoloji fəlakətlər rayonlarında radioaktiv çirklənmələrə və kimyəvi zəhərlənməyə operativ nəzarəti və bunların ən dəqiq (presizion) ölçümlərini təşkil etmək.

Azərbaycan Dövlət fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət Sisteminin idarəetmə orqanlarını hidrometeoroloji məlumatlarla təmin etmək.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sənayedə İşlərin Təhlükəsiz Görülməsinə Nəzarət və Dağ-Mədən Nəzarəti Komitəsi

Texniki təhlükəsizliyin təmin edilməsi, qəza və fəlakətlərin qarşısının alınması məqsədilə Komitənin təşkilati strukturuna daxil olan bölmələrin təhlükə potensialı obyektlərə və istehsalatlara nəzarətini təkmilləşdirməyə yönəldilmiş fəaliyyətini əlaqələndirmək.

Obyektlərdə və istehsalatlarda qəza nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə işlərə metodiki rəhbərlik göstərmək.

Respublikanın ərazisində müəssisələrin, obyektlərin və istehsalatların sənaye təhlükəsizliyi və yeraltı sərvətlərin qorunması tələblərini nəzərə almaqla yerləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasında iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi

Respublikada sanitariya və epidemioloji şəraitə nəzarəti təşkil etmək və həyata keçirmək.

Fəvqəladə hallar yaranmış rayonlarda epidemioloji şəraiti proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək, epidemiya əleyhinə tədbirlər hazırlamaq və həyata keçirmək.

İxtisaslaşdırılmış təcili tibbi yardım dəstələrinin daimi hazırlığını təmin etmək, fəvqəladə hallar yaranmış rayonlarda təcili tibbi yardım göstərilməsi işlərini təşkil etmək.

«Azərmeşə» Meşə Təsərrüfatı istehsalat birliyi

Respublikanın meşələrində fəvqəladə hallar yaranması ehtimalını proqnozlaşdırmaq.

Respublikanın meşələrində fəvqəladə hallar yaranmasının qarşısını almaq və nəticələrini aradan qaldırmaq tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi.

Fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi daimi hazırlıq qüvvələrinin heyətinə daxil edilmiş sahə qəza-xilasedici bölmələrin qüvvələri ilə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsində iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikasının Su Təsərrüfatı Nazirliyi

Su təsərrüfatı obyektlərinin və hidrotexniki qurğuların vəziyyətini və onlarda fəvqəladə hallar yaranarkən ehtimal edilən nəticələri proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək.

Ekoloji tələbləri və fəvqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaq üzrə fəaliyyəti nəzərə almaqla, belə halların qarşısının alınması və suların mühafizəsi

tədbirlərinin yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş su təsərrüfatı işlərini əlaqələndirmək və bu işlərə metodiki rəhbərlik göstərmək.

Təhlükə potensialı su təsərrüfatı obyektlərinin və su mənbələrindəki hidrotexniki qurğuların istismarı zamanı ehtiyat işlərinin görülməsini təşkil etmək, onların təbii fəlakətlərdən və texnogen qəzalardan dağılmasının nəticələrini aradan qaldırmaq.

Su anbarlarının vəziyyətinə operativ nəzarəti təşkil etmək.

Seysmik dayanıqlıq tədbirlərini nəzərə almaqla, su təsərrüfatı obyektlərinin tikilməsi üzrə işlərin əlaqələndirilməsini və həyata keçirilməsini təmin etmək.

Su təsərrüfatı obyektlərində və hidrotexniki qurğularda qəza-bərpa işlərinin yerinə yetirilməsində iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat idarələri və dövlət konsernləri, tərkibində nəqliyyat vasitələri olan konsern və idarələr («AZAL», «Azəravtonəqliyyat», «Azərineft», dövlət konsernləri, Azərbaycan Dəmir Yolu İdarəsi, “Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti, Azərbaşıqşənaye)

Nəqliyyatda qəza və fəlakətlər baş verməsinin qarşısının alınması və onların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsini təşkil etmək.

Fövqəladə halların aradan qaldırılması işləri üçün lazımi qüvvə və vasitələrin, maddi-texniki ehtiyatların daşınmasını, köçürülmə tədbirlərini nəqliyyatla təmin etmək.

Fövqəladə hallar baş vermiş rayonlardakı qəza-xilasetmə, qəza-bərpa işləri və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılmasında idarə dəstələrinin qüvvələri ilə onların taktiki-texniki imkanları daxilində iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikasının nazirlikləri, dövlət komitələri və baş idarələri, respublikanın dövlət birlikləri, konsernləri, assosiasiyaları və digər təşkilati-istehsalat strukturları

Nazirliklərin və baş idarələrin obyektlərində qəzaların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin təşkili və yerinə yetirilməsi.

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi daimi hazırlıqlı qüvvələrin heyətinə daxil edilmiş idarə tabeli hərbişmiş və peşəkar qəza-xilasetmə bölmələrinin qüvvələri ilə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərdə iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikasının ixtisaslaşdırılmış dövlət tikinti birlikləri, konsernləri, assosiasiyaları və digər təşkilati-istehsalat strukturları

İxtisaslaşdırılmış dəstələrin qüvvələri ilə fövqəladə hadisələr rayonlarında həyattəminatlı obyektləri bərpa etməklə qəza-bərpa işlərində iştirak etmək.

İstehsalat obyektlərində qəza və fəlakətlərin qarşısının alınması tədbirlərinin yerinə yetirilməsini təşkil etmək.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin
1992-ci il 30 aprel tarixli 239 nömrəli qərarı ilə

təsdiq edilmişdir

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi haqqında

Əsasnamə

1. Bu Əsasnamə Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin əsas vəzifələrini, təşkilini və iş qaydalarını müəyyən edir.

2. Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi* fövqəladə halların qarşısının alınması, belə hallar yarandıqda isə, əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və xalq təsərrüfatında ziyanın azaldılması məqsədilə təşkil edilmişdir.

3. Azərbaycan Dövlət Sisteminin əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

Fövqəladə hallar yaranarkən respublikanın ərazisində adamların həyatının və sağlamlığının, maddi və mədəni sərvətlərin, təbii mühitin mühafizəsi üzrə bir sıra iqtisadi və hüquqi tədbirlərin həyata keçirilməsi, bunlardan ötrü uzunmüddətli məqsədyönlü proqramların işlənilib hazırlanması və yerinə yetirilməsi, elmi araşdırmaların və təcrübə-konstruktor işlərinin təşkili;

təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətinin müşahidə və nəzarət üzrə respublika Sisteminin etibarlı işinin təmin edilməsi, müxtəlif fəlakətlər baş verməsi ehtimalının proqnozlaşdırılması, təhlükə potensialı obyektlərin vaxtında aşkar edilməsi, əmək təhlükəsizliyi tələblərini ödəməyən istehsalatların yenidən qurulması, yaxud bağlanması üzrə lazımi tədbirlər görülməsi, xalq təsərrüfatı obyektlərində və sahələrində, əhalinin həyat təminatı sistemlərində işin dayanıqlığının artırılması, maddi-texniki vasitələr, tibbi avadanlıq və dərmanlar, ərzaq ehtiyatları və digər xüsusi ehtiyatların yaradılması;

Azərbaycan Dövlət sistemi idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrinin fövqəladə hallarda fəaliyyətə yüksək hazırlığının, baş vermiş hadisələrin xarakterini, miqyasını və ehtimal olunan nəticələrini düzgün qiymətləndirməklə çevik fəaliyyətinin, müvafiq dövlət idarəetmə orqanlarını və əhalini fövqəladə halların törənməsi və ya baş verdiyi barədə operativ xəbərdar edilməsinin, qüvvə və vasitələrin fəlakət rayonlarına vaxtında yeridilməsinin təmin olunması;

Fövqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaqdan ötrü axtarış-xilasetmə, qəza-bərpa və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsi;

Fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması məsələlərində qarşılıqlı yardım məqsədi ilə digər dövlətlərlə qarşılıqlı fəaliyyətin və xarici ölkələrlə əməkdaşlığın təşkili.

4. Azərbaycan Dövlət Sistemi respublikada müəyyən edilmiş inzibati-ərazi bölgüsünə və sahələrarası dövlət birlikləri idarələrinin, dövlət konsernləri və assosiasiyalarının strukturuna müvafiq olaraq ərazi və xalq təsərrüfatı vəsilələrini əhatə edir.

Sistemin ərazi və sahə vəsilələrinin konkret strukturları Respublika nazirlikləri, baş idarələri, habelə Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabineti,

şəhər və rayon icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən olunur və bu vəsilələr haqqında Əsasnamələrlə təsbit edilir.

Bu zaman, adətən, hər bir vəsilə rəhbər orqanlardan, gündəlik idarəetmə orqanlarından, təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini müşahidə və nəzarət edən qüvvələr və vasitələrdən, fəvqəladə halların nəticələrini aradan qaldıran qüvvə və vasitələrdən, rabitə və xəbərdarlıq sistemindən, digər maddi-texniki vasitələrdən, həmçinin tədris müəssisələri və elmi-tədqiqat təşkilatlarından ibarət olur.

5. Azərbaycan Dövlət Sisteminin rəhbər orqanları aşağıdakılardan ibarətdir:

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fəvqəladə hallar üzrə Komissiyası;

Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin fəvqəladə hallar üzrə komissiyası;

Şəhər və rayon icra hakimiyyəti orqanlarının fəvqəladə hallar üzrə komissiyaları;

Xalq təsərrüfatı obyektlərində yaradılan obyekt fəvqəladə hallar komissiyası (OFHK);

Respublikanın nazirlikləri və baş idarələrində yaradılan sahə fəvqəladə hallar komissiyası (SFHK).

Fəvqəladə hallar üzrə komissiyalara aşağıdakı şəxslər başçılıq edirlər:

Azərbaycan Respublikasında—baş nazirin müavinlərindən biri;

Naxçıvan Muxtar Respublikasında—baş nazirin müavini;

Respublikanın şəhərlərində və rayonlarında—icra hakimiyyəti başçılarının birinci müavini;

Xalq təsərrüfatı obyektlərində—baş mühəndislər.

Nazirlik və baş idarələrdə sahə rəhbərlərinin müavini.

Fəvqəladə hallar üzrə komissiyalarda ştatlı struktur bölmələr (komissiyanın aparatı) yaradıla bilər. Belə bölmələrin tərkibi Respublika Nazirlər Kabineti, Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabineti, icra hakimiyyəti orqanlarının başçıları, nazirlik və baş idarələr tərəfindən, işin həcmindən asılı olaraq müəyyən edilir.

Fəvqəladə hallar üzrə obyekt komissiyaları onlara tələbat və təşkili üçün müvafiq baza olarkən yaradılır.

6. Azərbaycan Dövlət Sisteminin vahid məqsədləri nəzərə alınmaqla fəvqəladə hallar üzrə bütün səviyyələrdən olan komissiyaların əsas funksiyaları aşağıdakılardan ibarətdir:

tabeliyindəki müvafiq ərazilərdə, sənaye sahələrində, xalq təsərrüfatı obyektlərində Azərbaycan Dövlət Sisteminin və onun vəsilələrinin fəaliyyətinə rəhbərlik etmək;

fəvqəladə halların qarşısının alınması, müxtəlif qəzaların, təbii fəlakətlərin vurduğu ziyanın azaldılması üzrə tədbirlər işləyib hazırlamaq və həyata keçirmək, fəvqəladə hallarda təhlükə potensialı istehsalatlarda və xalq təsərrüfatı obyektlərində işlərin etibarlılığını təmin etmək;

tabeliyindəki ərazidə (obyektlərdə) təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini daimi müşahidə və nəzarəti, fəvqəladə hallar yaranması

ehtimalının və onun nəticələrinin proqnozlaşdırılması və qiymətləndirilməsini təşkil etmək;

fövqəladə hallar yaranarkən idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrin fəaliyyətinə daim hazırlığını təmin etmək;

profilaktika tədbirlərinə, qəza-xilasetmə və qəza-bərpa dəstələrinin saxlanması və təchizatında, fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına və zərərddələrə yardım göstərilməsinə çəkilən xərclərin ödənilməsindən ötrü maliyyə və maddi-texniki ehtiyatlar yaratmaq;

tabelikdəki ərazi fövqəladə hallar komissiyalarının fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə fəaliyyətlərini əlaqələndirmək;

qonşu regionların fövqəladə hallar üzrə komissiyaları ilə hərbi komandanlıqla, ictimai təşkilatlar və hərəkatlarla fövqəladə hallar barədə məlumatların toplanması və mübadiləsi, lazım gəldikdə isə belə halların qarşısının alınması üçün qüvvə və vasitələr göndərilməsi məsələləri üzrə qarşılıqlı fəaliyyəti təşkil etmək;

fövqəladə hallar yaranarkən və genişlənərkən, onların nəticələri aradan qaldırılarkən fəaliyyətə rəhbərlik etmək;

tabelikdəki ərazilərdə, xalq təsərrüfatı obyektlərində fövqəladə hallar yaranarkən beynəlxalq yardımı bilavasitə bölüşdürmək və ondan istifadə etmək.

7. Azərbaycan Dövlət Sisteminin gündəlik idarəetmə orqanları aşağıdakılardan ibarətdir:

fövqəladə hallar üzrə bütün səviyyədə olan ərazi komissiyalarının növbəti xidmətləri;

nazirliklərin, baş idarələrin, xalq təsərrüfatı obyektlərinin növbətçi-dispetçer xidmətləri;

bütün səviyyədə olan mülki müdafiə qərargahları;

respublika xilasetmə dəstələrinin və fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına cəlb olunan könüllü ictimai təşkilatların növbətçi xidmətləri.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin rəhbər orqanları və gündəlik idarəetmə orqanları onun idarəetmə sistemini təşkil edir.

8. Təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini müşahidə və nəzarət qüvvə və vasitələri aşağıdakılardan ibarətdir:

Azərbaycan Respublikası Dövlət Təbiəti Mühafizə Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Geologiya Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Geodeziya Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Dövlətmədənnəzarət Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Standartlar İdarəsinin qüvvələri;

Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin Dövlət Sanitariya Nəzarəti qüvvələri (respublika gigiyena və sanitariya mərkəzi);

Azərbaycan Respublikasının baytar xidməti qüvvələri (Kənd Təsərrüfatı və Ərzaq Məhsulları Nazirliyi);

müşahidə və laboratoriya nəzarəti xidmətləri (idarələri), həmçinin Azərbaycan Respublikasının profilli elmi-tədqiqat təşkilatlarının, nazirliklərinin, baş idarələrinin və Elmlər Akademiyasının təbii mühitə nəzarətlə məşğul olan və müşahidə və laboratoriya nəzarəti sistemində (MLNS) daxil edilmiş idarələri;

Azərbaycan Respublikası Hidrometeorologiya Komitəsinin hidrometeoroloji və geliyofiziki təbii hadisələr barədə xəbərdarlıq, təbii mühitin radioaktivliyini və çirklənməsini müşahidə qüvvələri, Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının seysmik müşahidələr və xəbərdarlıq xidməti qüvvələri və Azərbaycan Respublikası Dövlət Təbiəti Mühafizə Komitəsinin təbii mühitə zərərli maddə düşməsi mənbələrinə nəzarət qüvvələri;

Azərbaycan Aerokosmik agentliyinin müşahidə qüvvələri.

Təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini müşahidə və nəzarət sisteminin əsas vəzifələri bunlardır;

təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini daimi müşahidə və nəzarət etmək, fəvqəladə hallar yaranması ehtimalını, həmçinin onların nəticələrini proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək;

təbii mühitin vəziyyəti barədə məlumatlar toplamaq və onu ümumiləşdirmək;

Kor-təbii hadisələrin baş verməsi və genişlənməsini, həmçinin hidrometeoroloji, geofiziki və ekoloji nəzarəti proqnozlaşdırmaq və müşahidələr aparmaq;

xalq təsərrüfatı obyektlərinin tikintisi, modernləşdirilməsi və yenidən qurulması zamanı sənaye və ekoloji nəzarəti proqnozlaşdırmaq və müşahidələr aparmaq;

xalq təsərrüfatı obyektlərinin tikintisi, modernləşdirilməsi və yenidən qurulması zamanı sənaye və ekoloji təhlükəsizliyə nəzarət etmək;

seysmik rayonlarda tikinti normativlərinin gözlənilməsinə və tikintinin keyfiyyətinə nəzarət etmək;

istehsal qüvvələrinin, sənaye sahələrinin və onların obyektlərinin inkişafı və yerləşdirilməsi üzrə və perspektiv planların və sxemlərin ekoloji ekspertizası;

təbii ehtiyatlardan istifadə olunması və təbii obyektlərin istismarına nəzarət;

təbii fəlakətlərin, texnoloji qəza və fəlakətlərin ekoloji nəticələrini proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək;

epizootiyalar və epifitotiyalar yaranması və yayılması ehtimalını proqnozlaşdırmaq.

9. Fəvqəladə halların nəticələrini aradan qaldıran qüvvə və vasitələr aşağıdakılardan ibarətdir:

nazirliklərin və baş idarələrin hərbişmiş və hərbişməmiş qəza-xilasetmə, qəza-bərpa, yanğınsöndürən və digər dəstələri;

Azərbaycan Respublikası fəaliyyətdə olan tikinti, xüsusi və quraşdırma təşkilatları, nazirlik və idarələrinin tikinti bölmələrinin bazasında yaradılan qəza-bərpa dəstələri;

respublika Səhiyyə Nazirliyinin, habelə digər nazirliklər və baş idarələrin təcili tibbi yardım xidməti idarələri və dəstələri;

təcili baytar yardımını və bitkilərin mühafizə xidməti dəstələri;

Azərbaycan Respublikası FHN Dövlət Yanğından Mühafizə Xidmətinin yanğından mühafizə hissələri;

MM-in qoşun hissələri, ərazi və ixtisaslaşdırmış dəstələri; “Azərbaycan Hava Yolları” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin müvafiq xidmətləri;

Azərbaycan Dəmir Yol İdarəsinin bərpaetmə və yanğınsöndürmə qatarları;

“Xəzərneftqaz” birliyinin, “Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin idarəsinin, Azərbalıqsənaye birliyinin qəza-xilasetmə xidmətləri;

«Azəravtonəqliyyat» Dövlət Konserninin, respublika nazirlik və idarələrinin nəqliyyat bölmələrinin avtonəqliyyat vasitələri;

digər könüllü ictimai təşkilatların qüvvələri.

Azərbaycan Dövlət Sistemində daxil edilmiş bütün bu qüvvə və vasitələr bütövlükdə fəvqəladə halların nəticələrini aradan qaldıran qüvvələr və vasitələr sistemini təşkil edir.

10. Azərbaycan Respublikası FHN yanğından mühafizə qurumunun müxtəlif nazirlik və baş idarələrin hərbişdirilmiş mədən-xilasetmə, qaz-xilasetmə xidmətlərin və digər belə peşəkar xidmətlərin, Azərbaycan Respublikası MM-in qoşun hissəsinin bazası əsasında, respublika nazirlikləri və baş idarələri ilə razılaşdırılmaqla, daimi hazırlıqlı qəza-xilasetmə bölmələri yaradılır ki, bu bölmələr Azərbaycan Dövlət Sistemi tərəfindən həm respublikanın müxtəlif regionlarında, həm də yardım məqsədilə respublikanın hüdudlarından kənar fəvqəladə halların nəticələrini operativ surətdə məhdudlaşdırmaq və aradan qaldırmaq üzrə onların imkanları daxilindəki işlərə cəlb edilə bilər.

11. Azərbaycan Dövlət Sisteminin informasiya idarəetmə sistemi onun işini informasiya ilə təmin edir və aşağıdakılardan ibarətdir:

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fəvqəladə hallar üzrə Komissiyasının respublika İnformasiya Hesablama Mərkəzi;

Azərbaycan Respublikasının əhalisinə xəbərdarlıq sistemi;

Naxçıvan MR informasiya-hesablama mərkəzi;

Azərbaycan Respublikası nazirliklərinin və baş idarələrinin hesablama mərkəzləri;

Azərbaycan Respublikası şəhərləri və rayonlarının hesablama mərkəzləri;

fəvqəladə halların nəticələrini aradan qaldıran qüvvələr və vasitələrin (qoşun hissələri, hərbişdirilmiş və hərbişdirilməmiş dəstələri) idarəetmə məntəqələri;

informasiya mərkəzləri (təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini müşahidə və nəzarət sisteminin ilkin məlumat toplama mərkəzləri);

rabitə və məlumatvermə vasitələri.

12. Azərbaycan Dövlət Sistemi informasiya-idarəetmə sisteminin əsas funksiyaları bunlardır:

təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətinə müşahidə və nəzarət sistemindən alınan məlumatların kompleks öyrənilməsi, o cümlədən baş vermiş fəvqəladə hallar barədə xəbərdarlıq, belə xəbərlərin seçilməsi və aidiyyəti üzrə abonentlərə (istifadəçilərə) çatdırılması;

Sistemin abonentlərindən (istifadəçilərindən) alınan məlumatların toplanması və öyrənilməsi;

Azərbaycan Dövlət Sisteminin müxtəlif vəsilələri arasında, həmçinin bütün səviyyələrdən olan fəvqəladə hallar üzrə komissiyalar və fəvqəladə halların nəticələrini aradanqaldırma qüvvələri və vasitələrinin idarəetmə məntəqələri, habelə təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətinə müşahidə və

nəzarət sisteminin idarəetmə məntəqələri arasında məlumat (informasiya) mübadiləsini təşkil etmək.

13. Azərbaycan Dövlət Sisteminin fəaliyyəti fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə tədbirlərin planlaşdırılması, hazırlanması və həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Mövcud şəraitdən asılı olaraq sistemi üç iş rejimi müəyyən edilmişdir:

gündəlik iş rejimi—normal sənaye istehsalı və radiasiya şəraitində, həmçinin normal kimyəvi, bioloji (bakterioloji), seysmik, hidrometeoroloji şəraitdə, epidemiya, epizootiya, epifitotiya olmayan hallarda sistemin işi;

yüksək hazırlıq rejimi—sənaye istehsalı və radiasiya şəraiti, kimyəvi, bioloji (bakterioloji), seysmik və hidrometeoroloji şərait xeyli pisləşdikdə, həmçinin fəvqəladə hallar yaranması ehtimalı haqqında proqnoz alınarkən sistemin işi;

fəvqəladə rejim—fəvqəladə hallar yaranarkən və onların nəticələri aradan qaldırılarkən sistemin işi.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin, onun vəsilələrinin bu və ya digər rejimə keçirilməsi haqqında qərar fəvqəladə hallar üzrə müvafiq komissiyalar tərəfindən konkret şərait nəzərə alınmaqla qəbul edilir.

Vəziyyətdən asılı olaraq Azərbaycan Dövlət Sistemi və onun vəsilələri müxtəlif rejimlərdə işləyə bilər.

14. Azərbaycan Dövlət Sistemi müxtəlif rejimlərdə işləyərkən aşağıdakı tədbirlər yerinə yetirilir:

a) gündəlik iş rejimində:

təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətinin müşahidə və nəzarət edilməsi;

fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması, fəvqəladə hallar baş verərkən əhalinin təhlükəsizliyini artırmaq və xalq təsərrüfatı itkilərini azaltmaqdan ötrü dövlət, dövlətlərarası uzunmüddətli birməqsədli proqramların və qabaqlama (preventiv) tədbirlərin yerinə yetirilməsi;

Azərbaycan Dövlət Sistemi idarəetmə orqanlarının qüvvə və vasitələrinin fəvqəladə hallar üçün fəaliyyətə hazırlanması, hazırlığın təkmilləşdirilməsi və lazımi səviyyədə saxlanması, fəvqəladə hallarda mühafizə üsullarının və fəaliyyət qaydalarının əhaliyə öyrədilməsi;

b) yüksək hazırlıq rejimində:

Azərbaycan Dövlət Sistemine, fəvqəladə hallar üzrə komissiyalara rəhbərliyi bilavasitə öz üzərinə götürmək, lazımi hallarda şəraitin pisləşməsi səbəblərini aşkara çıxarmaq və onu proqnozlaşdırmaq üçün operativ qruplar yaratmaq;

növbətçi-dispetçer xidmətini gücləndirmək;

təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətinə müşahidə və nəzarəti gücləndirmək, fəvqəladə halların yaranması ehtimalını və onun nəticələrini proqnozlaşdırmaq;

əhalinin mühafizəsi və xalq təsərrüfatı obyektlərinin dayanıqlığının artırılması üçün tədbirlər görmək;

güman edilən halların nəticələrini aradan qaldırmaqdan ötrü nəzərdə tutulan qüvvə və vasitələrin hazırlıq dərəcəsini yüksəltmək, lazım gələrsə onları ehtimal olunan fəaliyyət rayonlarına göndərmək;

v) fəvqəladə rejimdə:

əhalinin mühafizəsini təşkil etmək;

fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasını təşkil etmək;

işlərə bilavasitə rəhbərlik etmək üçün operativ qrupları fəvqəladə hallar baş vermiş rayonlara göndərmək;

işləri yerinə yetirmək üçün qüvvə və vasitələri fəvqəladə hallar baş vermiş rayonlara göndərmək;

fəvqəladə hallar yaranmış rayonlarda təbii mühitin vəziyyətinə daimi nəzarəti gücləndirmək.

15. Fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasını fəvqəladə hallar üzrə komissiyalar təşkil edirlər. Adətən, fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına bilavasitə aşağıdakı komissiyalar rəhbərlik edir:

nəticələri istehsalat binalarından kənara yayılmayan qismi fəvqəladə hallarda—fəvqəladə hallar üzrə obyekt komissiyaları;

nəticələri obyektin ərazisindən kənara yayılmayan obyekt miqyaslı fəvqəladə hallarda—fəvqəladə hallar üzrə obyekt komissiyaları (ehtiyac olarsa, şəhər, rayon və sahə komissiyaları operativ qruplarının iştirakı ilə);

fəvqəladə halların yayılması hüdudlarından asılı olaraq nəticələri şəhərin (rayonun) və ya regionun ərazisindən kənara yayılmayan fəvqəladə hallarda—fəvqəladə hallar üzrə icra hakimiyyəti orqanlarının və ya Naxçıvan MR Nazirlər Kabinetinin komissiyası;

nəticələri respublikanın ərazisindən kənara yayılmayan regional fəvqəladə hallarda — Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fəvqəladə hallar üzrə Komissiyası.

16. Azərbaycan Dövlət Sistemi və onun vəsilələri müvafiq surətdə respublika büdcəsindən və yerli büdcələrdən, ayrılan xüsusi fondlar hesabına nazirliklərin və baş idarələrin mərkəzləşdirilmiş fondlarından, həmçinin müəssisələrin sosial-iqtisadi inkişaf fondlarından maliyyələşdirilir. Göstərilən fondların sərəncamçıları müvafiq fəvqəladə hallar üzrə komissiyalardır.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin hər bir səviyyəli vəsiləsi fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə işlərin maddi-texniki və maliyyə təminatını müstəqil surətdə təşkil edir.

Fəvqəladə halların qarşısının alınması işlərinə cəlb olunmuş təşkilatların xərcləri onları işə cəlb etmək barədə qərar verən orqanın hesabına ödənilir.

17. Əhaliyə fəvqəladə hallardan mühafizə üsullarının öyrədilməsi müstəqil surətdə, iş, yaşayış və təhsil yerlərində aparılan məşğələ və məşqlərdə, kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə olunmaqla və xüsusi təlimlər keçirməklə təşkil edilir.

18. Azərbaycan Dövlət Sisteminin təşkilini təkmilləşdirmək, sistemin idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrinin hazırlığını və hazırlanmasının keyfiyyətini yoxlamaq məqsədilə hər il onun vəsilələrində planlaşdırılmış təlimlər və məşqlər keçirilir.

III. Dinc və ya müharibə dövründə mümkün olan ziyan və itkilərin həcminin maksimum azaldılması məqsədilə təsərrüfat obyektlərində işin dayanıqlığının

təmin edilməsi ölkənin iqtisadiyyatı ilə əlaqədar vacib məsələdir. Bu həmçinin mülki müdafiənin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri sayılır.

Respublikamızın ərazisindəki hər bir obyekt, müxtəlif kortəbii hadisələrin, o cümlədən də bunlardan ən fəlakətli olan zəlzələnin təsir dairəsinə düşə bilər. Yalnız onu qeyd edək ki, ölkəmizin ümumən hər yeri 8 baladək, ərazinin dördüdə biri qədəri də 9 baladək zəlzələ ehtimallı sahələr sayılır. Yalnız 9 ballıq zonada əhalinin 20%-i, sel təhlükəli rayonlarda isə 5%-dən çoxu yaşayır.

Bütün bunların nəticəsində yarana biləcək dinc və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hadisələr zamanı təsərrüfat obyektlərinin zədələnmə dərəcəsi nəinki onların hansı gücdə kortəbii hadisə rayonunda yerləşdiyindən həm də bu obyektlərin müdafiəyə hazırlaşması dərəcəsiindən asılı olacaq.

Bu hazırlığın məğzini isə onun binaların və qurğuların fiziki davamlılığı da daxil olmaqla, burada işin sabitliyini artırmaq üçün görülən tədbirlər təşkil edir. Belə tədbirlər görülmüş obyektlər, nisbətən azalacaq, şəxsi hey'ətin müdafiəsi e'tibarlı olacaq, deməli, obyekt daha qısa müddətdə yenidən işə salıb lazımi məhsulları istehsal etməyə xeyli əlverişli imkan yaranacaqdır.

Fəvqəladə hadisələr zamanı obyektə işin sabitliyi nə deməkdir və onun yüksəldilməsi nədən ibarətdir?

Obyektə işin dayanıqlığı – obyektin qəzalara, kortəbii hadisələrə və müasir silahların zədələyici təsirinə davam gətirməsi, bunların təsiri şəraitində belə, planda nəzərdə tutulmuş həcmdə məhsul buraxması, mühəndis-texniki avadanlığı zəif, yaxud, orta dərəcədə zədələndikdə istehsalın mümkün qədər tez bərpa olunması qabiliyyətinə deyilir.

Maddi nemətlər istehsal edilməyən obyektlərin (nəqliyyat, rabitə, səhiyyə, tədris müəssisələri və s.) işinin dayanıqlığı deyildikdə isə, onların fəvqəladə hadisələr zamanı öz funksiyaların yerinə yetirməsi bacarığı nəzərdə tutulur.

İşin sabitliyinin yüksəldilməsi isə, obyektlərin məhz bu qabiliyyətinin və imkanların artırılıb müvafiq normativ sənədlərin tələbləri səviyyəsinə çatdırılmasından ibarətdir. İşin dayanıqlığının artırılması üçün obyektlərdə hələ əvvəlcədən mühəndis-texniki texnolocı və təşkilati tədbirlər kompleksi işlənilib hazırlanır və vaxtında həyata keçirilir. Belə tədbirlərin görülməsində əsas konkret məqsədlər aşağıdakılardır:

- İstehsalat qəzalarının qarşısını almaq;
- qəzalar, təbii fəlakətlər vaxtı, habelə müasir silahların təsiri nəticəsində baş verə biləcək itki və zərəri azaltmaq;
- fəlakətlərin, qəzaların, eləcə də düşmən hücumu nəticələrinin tez aradan qaldırılmasına şərait yaratmaq;
- pozulmuş istehsal prosesinin qısa müddətdə bərpa olunması imkanını əldə etmək;
- ekstremal şəraitdə işçilərin, onların ailə üzvlərinin normal həyat şəraitini təmin etmək.

Fəvqəladə hadisələr zamanı istehsal obyektlərində və sahələrində işin dayanıqlığının artırılması çox olduğu qədər, həm də geniş sahəli və mürəkkəb bir problemdir. Burada istehsalatların ərazidə düzgün yerləşdirilməsi, əvəzedici istehsalat və müəssisələrin yaradılması, etibarlı maddi-texniki təchizatın, nəqliyyat

əlaqələrinin təmin olunması, əlavə yanacaq növünə, digər xammal və texnologiyalara keçmək üçün hazırlıq tədbirlərindən başlamış, obyektlərdə işçilərin müdafiə edilməsinə, fəlakət nəticələrinin aradan qaldırılmasınadək müxtəlif işlər aiddir. Bunların bir qisminin hələ obyektlərin layihələşdirilməsi və tikilməsi vaxtı, digərlərinin isə sonradan yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur. Bütün bu tədbirlər səlahiyyətli orqanlar tərəfindən təsdiq edilmiş normativ sənədlərə uyğun olaraq icra edilir.

Dayanıqlığın artırılması məqsədi ilə mülki-müdafiə mühəndis-texniki tədbirlərinin təyinatı və tətbiq olunması.

Mülki Müdafiə orqanlarının vəzifəsi istehsalatın tərkib hissələrinin-işçi qüvvəsinin, avadanlıqların, xammalın, hazır məhsulların müdafiəsinə yönəldilmiş mühəndis-texniki və digər tədbirlərin işlənilib hazırlanması və yerinə yetirilməsində iştirak etməkdir.

Fövqəladə hadisələr zamanı obyektə işin dayanıqlığını artıran tədbirlər kompleksində mühəndis texniki tədbirlərin yerinə yetirilməsi xüsusən böyük əhəmiyyətə malikdir. Yuxarıda deyildiyi kimi, belə tədbirlər bina və qurğuların, kommunikasiyaların müxtəlif dağıdıcı təsirlərə fiziki davamlığını artırmaq üçün görülür.

Yeni müəssisələr, digər müxtəlif obyektlər layihələşdirilərkən və tikilərkən yerinə yetirilən mühəndis-texniki tədbirlər daha səmərəli və iqtisadi cəhətdən xeyli sərfəli olur.

Bu zaman ilk növbədə, obyektin ərazisində bina və qurğuların yerini zonalar üzrə planlaşdırmaq, yəni istehsalat qurğularını, ambarları, zavod idarəsi binalarını və digər müxtəlif məqsədli tikililəri ayrı-ayrı qruplar şəklində (zonalarla) yerləşdirmək nəzərdə tutulur. Xüsusən partlayış təhlükəli sexləri, laboratoriyaları, güclü təsirli zəhərli maddə tutumlarını ayrıca yerləşdirmək vacib sayılır. Təcrübə göstərir ki, bütün bunlar həm də qəzalar, dağıdıcı kortəbii hadisələr, başqa kənar təsirlər şəraitində ikinci zədələyici amillər törəməsinin, uçuqun qalaqları yaranmasının xeyli dərəcədə qarşısını alır.

Obyektlər tikilən dövrdə həmçinin orada işləyəcək işçilərin müdafiəsi (MM müdafiə qurğularının tikilməsi və s.) məsələləri də həll edilir.

Fəaliyyətdə olan obyektlərdə isə belə tədbirlər müəssisələrin yenidən qurulması vaxtı və itehsalatın təkmilləşdirilməsi qaydası ilə həyata keçirilir.

Araşdırma zamanı obyektin istehsal prosesində iştirak edən elementlərinin mövcüd vəziyyəti müasir silahların bütün zəhərləyici amillərinə, ikinci amillərə, habelə ehtimal edilən kortəbii hadisələrinin təsirinə davamlıq baxımından qiymətləndirilib təyin edilir. Bundan məqsəd – obyektin istehsal fəaliyyətində ən zəif sahələri aşkara çıxarmaq və onların etibarlığını, eləcə də bütünlüklə müəssisənin sabit işini təmin etmək üçün tələb olunan mühəndis-texniki, texnologi və təşkilati tədbirləri müəyyənləşdirməkdir.

Mühəndis texniki tədbirlər: obyektəki binaların, qurğuların, avadanlığın və kommunikasiyaların zədələyici təsirlərə fiziki davamlığını artırmaq üçün görülən tədbirlərdir.

Texnoloji tədbirlər: ikinci zədələyici amillər yaranması ehtimalının qarşısını almaq məqsədilə obyektə texnologiya recimin dəyişdirilməsi nəzərdə tutulur.

Təşkilatı tədbirlər: fəvqəladə hadisələr zamanı yaranan şəraitdə obyektə mülki müdafiə qərargahının, qüvvələrin, habelə işçilərin ən səmərəli fəaliyyət qaydalarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

Məhz bütün bu tədbirləri konkretləşdirmək üçün aparılan araşdırmalar mütəxəssislər tərəfindən xüsusi metodika üzrə və müvafiq hesablama cədvəllərindən istifadə edilməklə aparılır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, görüləcək mühəndis texniki tədbirlərin həcmi və xarakteri obyektin vacibliyindən, dinc və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallar zamanı yarana biləcək təhlükənin dərəcəsi baxımından harada yerləşdiyindən, işçilərin sayından və digər şərtlərdən asılı olur.

Hətta eyni bir ərazidə yerləşən müəssisələr belə, özlərinin təyinatına, istehsalat prosesinin xarakterinə, iş şəraitinə və s. görə bir birindən xeyli fərqlənirlər. Buna görə də bütün obyektlər üçün yararlı olan eyni bir həcmdə işlərin siyahısını tərtib etmək, əlbət ki, mümkün deyil. Hər bir müəssisədə görülməli mühəndis-texniki tədbirlər konkret şəraitdən asılı olaraq müəyyən edilir. Lakin belə tədbirlərin bir qismi bütün obyektlər üçün ümumi sayılır və bunlar hər bir obyektə yerinə yetirilə bilər.

Sülh dövründə idarəetmə üçün inzibati xidmət binalarında, dispetçer məntəqələrində və digər otaqlarda yerləşdirilmiş texniki rabitə vasitələri, nəzarət-ölçü cihazları, məsafədən idarəetmə aparatları və sair cihazlar işədir. Əsas idarəetmə vasitələri sayılan bu avadanlıqlar müdafiə üçün nəzərdə tutulmamış binalarda qoyulduğuna görə adətən kifayət dərəcədə fiziki davamlılığa malik olmurlar. Həmin avadanlıq yerləşdirilən tikililər obyektin əsas istehsal qurğularından daha tez sıradan çıxıb bilər, bu isə müəssisədə idarəetmənin itirilməsi və istehsalın pozulması ilə nəticələnər.

Buna görə də müharibə dövründə müəssisənin fəaliyyətinin etibarlı surətdə idarə edilməsi üçün buradakı sığınacaqların birində obyektin idarəetmə məntəqəsi yaradılıb, lazımi rabitə və xəbərdarlıq vasitələri təmin edilməlidir.

İdarəetmənin dayanıqlığını artırmaq məqsədilə belə mühəndis-texniki tədbirlərlə yanaşı təşkilatı tədbirlər də nəzərdə tutulur: işçilərin müxtəlif növlərdə işləyəcək qruplara ayrılır, bu qrupları (növbələri) obyektə işləyərkən və təhlükəsiz sahələrdə dincələrkən idarə etmək üçün onların sayına müvafiq idarəetmə qrupları, digər operativ qruplar təşkil edilib fəaliyyətə hazırlanır.

Yanacaq, güclü təsirli kimyəvi maddələr istehsal edilən və digər yüksək təhlükəli zavodlarda bu tədbirlər obyektin dinc və müharibə dövrlərində MM planında nəzərdə tutulur. Burada ehtimal olunan qəzaların, habelə yarana biləcək ikinci zədələyici amillərin xarakteri və miqyası göstərilir, adamların və maddi sərvətlərin xilas edilməsi üzrə tədbirlər, qəza nəticələrinin aradan qaldırılması yolları və üsulları, bu zaman ixtisaslaşdırılmış qrupların, xilasedici, yanğınsöndürən dəstələrin fəaliyyət qaydası müəyyən edilir.

GTZM işlədilər və onların buxarları ilə zəhərlənmə təhlükəsi olan otaqlarda avtomat neytrallaşdırma qurğusu qoyulur. Zərərli buxarlar müəyyən təhlükəli konsentrasiyaya çatanda qurğu avtomatik surətdə işə qoşularaq deqazasiya mayesi

çiləyib, zəhərli maddələri neytrallaşdırır. İstehsal obyektlərində, mürəkkəb texnologiyaların qurğularında qəzalar adətən yanğınlarla müşayiət olunur. Yanğın təhlükəsizliyini artırmaqdan ötrü obyektəki alışa bilən müxtəlif binaların divarlarına, konstruksiyaların səthinə odadavamlı boyaq çəkilir, yaxud superfosfat məhlulundan suvaq vurulur.

Müharibə və dinc dövrdəki fəvqəladə hallar zamanı obyektlər tamamilə, güclü sürətdə, orta və zəif dərəcələrdə dağıntılara məruz qala bilər. Tamamilə və güclü dağıdılmış obyektlərdə, xüsusən müharibə dövründə istehsalın bərpa edilməsinə cəhdlər göstərilməsi adətən məqsədəuyğun sayılmaz, çünki, iqtisadi cəhətdən özünü doğrultmur. Orta və zəif dərəcədə zədələnən müəssisələrdə isə müharibə dövründə belə, məhsul buraxılışın bərpa olunması real sayılır, lakin o şərtlə ki, bu işlərə obyektin özü və onun şəxsi heyəti əvvəlcədən hazırlanmış olsun.

İstehsalatın bərpa edilməsi planları və layihələri adətən iki variantda zəif və orta dərəcələrdə zədələnmə halları üçün tərtib olunur. Bu zaman hər iki şərait üzrə ilknövbəli bərpaetmə işlərinin xarakteri və həcmi müəyyənləşdirilir, tələb ediləcək işçi qüvvəsi, materiallar, avadanlıq və s. habelə onların qiyməti hesablanır, bərpa müddətləri göstərilir. Bu zaman o da nəzərə alınır ki, bəzi hallarda obyektin bərpa edilməsi müvəqqəti xarakter daşıya bilər. Buna görə də ən vacib məhsulların qısa müddətdə istehsalına nail olmaq məqsədilə müvafiq normativ sənədlərin tələblərindən müəyyən dərəcədə kənara çıxma hallarına yol vermək mümkündür. Bərpa müddətlərini azaltmaqdan ötrü həmçinin sənədləşdirilmiş tikinti hissələrindən, yüngül karkaslardan, sağlam qalmış konstruksiyalardan da geniş istifadə olunur.

Müəssisənin bərpa olunması üçün əsas şərtlərdən biri də əvvəlcədən işlənilib hazırlanmış layihələrin, tikinti üzrə və texniki sənədlərin qorunub saxlanmasıdır.

Beləliklə, dinc və müharibə dövrlərində ekstremal şəraitdə iqtisadiyyat obyektlərində işin dayanıqlığının yüksəldilməsi üzrə tədbirlər işçilərin e'tibarlı müdafiəsinə, xilasetmə işlərinin qısa müddətdə icrası, istehsalın bərpa olunmasına yönəldilməklə bərabər, həmçinin dinc dövrdə də istehsalat qəzaları ehtimalının azaldılması və qəza nəticələrinin məhdudlaşdırılması üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Fəvqəladə hallarda obyektlərin işinin dayanıqlığının yüksəltmə yolları və üsulları.

Fəvqəladə hadisələr zamanı işin dayanıqlığını yüksəldən konkret tədbirləri müəyyən etməkdən ötrü əvvəlcə obyektə bu sahə üzrə araşdırmalar (tədqiqatlar) aparılır.

Müvafiq təşkilatlar tərəfindən aparılan araşdırmalar göstərir ki, dinc dövrdə istehsalat qəzalarının xeyli bir qismi «insan amili» sayəsində baş verir, yəni səbəb işçinin öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilməməsi, yaxud öz işinə, texnologiyaya, istehsalat təlimatı tələblərinin icrasına səhlənkarlıqla yanaşmasıdır. Bax, buna görə də obyektlərdə hər bir işçiyə istehsalatda özünü hifz etmə hissəsinin aşılması qəza ehtimalını azaltmağın və ümumiyyətlə təhlükəsizliyin artırılması yollarından biri sayılmalıdır.

Xarakterinə görə belə tədbirlər qruplaşdırılır, bunlara bəzən, işin dayanıqlığının yüksəldilməsi yolları və ya istiqamətləri deyilir.

Bunlar aşağıdakılardır:

1. fəvqəladə hallar zamanı işçilərin müdafiəsinin təmin edilməsi;
2. obyektin ən vacib elementlərinin möhkəmliyinin artırılması və texnologiya prosesinin təkmilləşdirilməsi;
3. maddi texniki təchizatın dayanıqlığının artırılması;
4. ekstremal şəraitdə obyektin idarəetmə sisteminin etibarlılığının yüksəldilməsi;
5. müəsədə istehsalat qəzaları baş verməsi, ikinci zədələyici amillər törəməsi ehtimalını və onların zərərini azaltmaq üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanması;
6. obyektə istehsalın bərpa edilməsi üçün hazırlıq görülməsi.

Bu tədbirlər əsasən əvvəlcədən işlənilib yerinə yetirilir. Bilavasitə fəvqəladə hallar zamanı görülməli olan əməliyyatlar isə qabaqcadan planlaşdırılır, onların dərhal icrası üçün hazırlıq görülür.

Həmin tədbirlərin mahiyyətini nəzərdən keçirək:

A) İşçilərin müdafiəsi hər hansı bir obyektə işin dayanıqlığının yüksəltməyin ən vacib amilləridir, çünki aydındır ki, işçi qüvvəsi olmadan heç bir istehsalat mümkün deyil. Bu məqsədlə görülən mühəndis-texniki tədbirlərin ən başlıcası bütün işçilərin MM qurğuları ilə təmin edilməsidir. Təlimatda göstərilir, dərəcəli şəhərlərdə və müharibə dövründə daha ciddi təhlükə yaranan sahələrdə işini davam etdirən müəssələrin işçiləri sığınacaq, qalan bütün əhali isə daldalanacaq təmin edilməlidir.

B) Obyektin ən vacib elementlərinin, bina və qurğuların möhkəmliyinin artırılması – buradakı avadanlığı, dəzgahları, texnogen xətləri müdafiə üçün vacibdir. Mə'lum olduğu kimi tikilən sənaye binaları və qurğularının ümumi sabitliyi hissələrin ağırlığına və külək nəticəsində yaranacaq əlavə yüklərə hesablanır.

V) Maddi-texniki təchizat, obyektə təchizatın dayanıqlığı xammal, material, komplektləşdirici hissələr, avadanlıq və yanacaq ehtiyatlarını yaratmaqla artırılır. Bunlar həm istehsalı davam etdirmək, həm də fəvqəladə hallarda pozularsa, onun bərpası üçün nəzərdə tutulur. Azalmayan ehtiyatlar halında tədarük görülən həmin materialların miqdarı nazirliklərin hər bir obyekt üçün təsdiq etdiyi normalar üzrə müəyyən olunur.

Müxtəlif yerlərdəki mal göndərən təşkilatlarla istehsal əlaqələrinin variantlarını hazırlamaq, digər müəssisələrdən alınan bir sıra ən vacib hissələrin, qovşaqların obyektin özündə istehsal olunması və s. tədbirlər də işin dayanıqlığını artırır.

Hazır məhsulların vaxtında və dərhal istehlakçıya göndərilməsi də çox vacibdir. Xüsusən, neftayırma, kimya müəssisələrində hazır məhsulun yığılıb qalması həm obyektin özü, həm də qonşu obyektlər və yaşayış sahələri üçün ciddi qorxu yaradır, ikinci zədələyici amillərin ən qorxulu mənbəyinə çevrilə bilər.

Q) Ekstremal şəraitdə obyektə istehsal prosesinin və MM idarə etmək rəhbər heyətinin fəaliyyətində əsas və ən məsuliyyətli işdir. İdarəetmə prosesi hər cür hallarda işçilərə, MM dəstələrinə daim rəhbərlik edilməsini nəzərdə tutur, əsas tələb isə onun fasiləsizliyidir. İdarəetmənin rəhbər heyətə rabitə və xəbərdarlıq vasitələrindən istifadə etməklə həyata keçirir.

D) Müəssisələrdə istehsal qəzalarını və ikinci zədələyici amillər ehtimalını azaltmaq üzrə tədbirlər adətən birgə hazırlanıb yerinə yetirilir.

E) Obyektdə pozulmuş istehsalın bərpa olunması üçün hazırlıq görülməsi. Yuxarıda deyildiyi kimi, obyektin məhsul buraxmağa qısa müddətdə hazırlanması imkanı onun işinin sabitliyinin vacib göstəricisidir. Belə hazırlıq nə dərəcədə yüksəkdirsə, hər hansı bir səbəbdən zədələndikdən sonra müəssisədə istehsal prosesi bir oqədər tez bərpa olunur.

Həmin işləri obyektin rəhbəri təşkil edir. Bu məqsədlə onun əmrinə əsasən müxtəlif sahələr üzrə (məsələn, bina və qurğuların, texnologi avdanlığın, enerji təchizatının, digər təchizat və nəqliyyatın etibarlığını təyin etmək üçün) müvafiq araşdırma qrupları yaradılır, onların konkret vəzifələri və iş proqramları müəyyənləşdirilir. Bu qruplara müəssisənin mütəxəssisləri ilə yanaşı elmi tədqiqat idarələrinin əməkdaşları da cəlb oluna bilər. Tədbirlər iqtisadi cəhətdən o zaman əsaslandırılmış hesab edilir ki, onlar eyni zamanda əminamanlıq dövründə də obyektin qəzasız fəaliyyətinin tə'min olunmasına, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılmasına və istehsal prosesinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir.

Belə araşdırmalar nəticəsində iki cür plan tərtib edilir: birincisi, dinc dövrdə obyektdə işin dayanıqlığının yüksəldilməsi üzrə tədbirlər planı və ikincisi, müharibə təhlükəsi yaranan dövrdə obyektdə işin sabitliyini artırmaq üzrə tədbirlər planıdır.

Obyektin rəhbəri tərəfindən təsdiq edilib yuxarı idarələr, nazirliklərlə razılaşdırıldıqdan sonra birinci plandakı tədbirlər obyektin iqtisadi və sosial inkişafı üzrə perspektiv planlara, ikinci sənəddəki işlər isə müəssisənin müharibə dövrü üçün mülki müdafiə planına daxil edilir.

Mövzu № 7. Müasir (kütləvi) qırğın silahları. Nüvə silahı və onun zədələyici amilləri

Plan:

1. Kütləvi qırğın silahları haqqında anlayış
2. Nüvə silahı
3. Nüvə silahının zədələyici amilləri
4. Radiasiya kəşfiyyatı və nəzarət-ölçü cihazlarının iş prinsipi və istifadə qaydaları

Müasir dövrdə sosial-siyasi xarakterli fəvqəladə hallar sırasından, xüsusən də müharibə mənşəli fəvqəladə hadisələr cəmiyyəti daha çox narahat edir. Nəzərə alsaq ki, İkinci Dünya Müharibəsinin bəşəriyyətə vurduğu ziyanın nəticələrini bu gün də aradan qaldırmaq mümkün olmamışdır, onda dünyanı dağıdacaq gücə malik olan mövcud atom silahının, kimyəvi və bakterioloji silahın işlədilməsi ilə baş verə biləcək üçüncü dünya müharibəsinin nəticələrini təsəvvür etmək çətin deyildir.

Düşmən tərəfindən tətbiq edilən kütləvi qırğın vasitələrindən obyektlərin müdafiəsi və nəticələrin aradan qaldırılması üzrə tədbirləri təşkil etmək və həyata keçirmək üçün nüvə, kimyəvi, bakterioloji (bioloji) silahların və digər vasitələrin təsir prinsipini bilmək lazımdır.

Artilleriya vasitəsi ilə nüvə silahının tətbiqi

Düşmənin tətbiq etdiyi kütləvi qırğın vasitələrinin növündən asılı olaraq nüvə, kimyəvi, bakterioloji (bioloji) zərbə ocağı və radioaktiv, kimyəvi, bakterioloji (bioloji) yoluxma zonası yarana bilər. Adi qırğın vasitələri tətbiq olunması zamanı belə zərbə ocağı əmələ gələ bilər. İki və daha çox kütləvi qırğın vasitələrinin tətbiqi zamanı ikili kombinə edilmiş zərbə ocağı yaranır.

Nüvə silahı

Nüvə silahı, məlum olan digər kütləvi qırğın silahlarına görə güclü zədələyici xassəyə malikdir. Nüvə silahından, müxtəlif növ nüvə reaksiyaları nəticəsində ayrılan enerjiden istifadə olunur.

Nüvə silahının partlayış gücü trotil ekvivalenti ilə xarakterizə edilir. Trotil ekvivalenti - partlayışın enerjisini bu nüvə sursatının partlaması nəticəsində alınan enerjiyə bərabər adi partladıcı maddənin (trotil) tonla miqdarına deyilir. Müxtəlif nüvə sursatlarının gücü bir neçə milyon tona (meqaton) qədər olur. Nüvə partlayışı həm zədələyici təsir gücünə, həm də müxtəlif amillərin zərərli təsirinə görə adi döyüş sursatlarından fərqlənir.

Nüvə silahı

Nüvə silahı ilk dəfə 1945-ci ilin avqustunda ABŞ-ın silahlı qüvvələri tərəfindən Yaponiyanın Xirosima və Naqasaki şəhərlərinə qarşı istifadə olunmuşdur.

Xirosimaya və Naqasakiyə atom bombası atılan an

Nüvə silahını hədəfə çatdırmaq üçün müxtəlif növlü raketlərdən, təyyarələrdən, sualtı qayıqlardan, gəmilərdən, habelə artilleriya toplarından istifadə etmək mümkündür. Nüvə silahının tətbiqi məqsədindən və basqın hədəfinin xarakterindən asılı olaraq nüvə sursatları kosmosda, havada, yerin üstündə, yerin altında və suyun üstündə, suyun altında partladıla bilər. Nüvə partlayışı nəticəsində beş cür zərərli təsir meydana çıxır. Bunlara nüvə partlayışının zədələyici amilləri deyilir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Zərbə dalğası;
- Işıq şüalanması;
- Nüfuzedici radiasiya;
- Yerin radioaktiv zəhərlənməsi;
- Elektromaqnit impulsu.

Nüvə partlayışı enerjisi təqribən 50%-i zərbə dalğasının, 35%-i işıq şüalanmasının, 4%-i nüfuzedici radiasiyanın yaranmasına, 10%-i yerin radioaktiv zəhərlənməsinə və 1%-i isə elektromaqnit impulsunun yaranmasına sərf olunur. İndi isə nüvə silahının zədələyici amillərini nəzərdən keçirək:

Zərbə dalğası partlayış mərkəzindən hər tərəfə çox yüksək sürətlə yayılan çox güclü sıxılmış hava, torpaq, su qatından ibarətdir. Zərbə dalğasının zədələyici təsirini xarakterizə edən əsas parametrlər dalğanın ön həddindəki izafi təzyiq, havanın sürət təzyiqi və izafi təzyiqin təsir müddətidir. İzafi təzyiq hər kvadrat santimetrə düşən kiloqram qüvvə ilə ifadə edilir. Zərbə dalğasının zədələyici təsiri sursatın gücündən, partlayışın növündən və partlayış mərkəzindən olan məsafədən, yerin relyefindən və s. asılı olur. Məsələn, 20 kilotonluq nüvə zərbə dalğası 1 km məsafəyə 2 saniyə, 2 km məsafəyə 5 saniyə, 3 km məsafəyə isə 8 saniyəyə çatır; 3 meqatonluq partlayış zamanı isə bu müddətlər müvafiq surətdə 0.5, 2 və 3 saniyə olur. Mühafizə olunmayan adamlar 0,2-0,4 kqq/sm² (20-40 kPa) izafi təzyiq zamanı yüngül zədələnməyə, 0,4-0,6 kqq/sm² (40-60kPa) nəticəsində orta dərəcəli

zədələnməyə, $0,6-1\text{kqg/sm}^2$ (60-100 kPa) nəticəsində ağır dərəcəli zədələnməyə, 1kqg/sm^2 (100 kPa) artıq olan izafi təzyiq nəticəsində çox ağır dərəcəli zədələnmələrə məruz qalırlar. Belə zədələnmələr, adətən, ölümlə nəticələnir. Nüvə silahından qorunmaq üçün düzəldilmiş sığınacaq və daldalanacaqlar adamları zərbə dalğasının təsirindən qoruyur. Bu məqsədlə xəndəkdən, yeraltı binalardan, habelə yerin relyefindən də (çala, dərə, meşə) müəyyən dərəcədə istifadə etmək mümkündür.

Zərbə dalğası özünün yayılması istiqamətində rast gəldiyi binaları və başqa yerüstü tikililəri dağıdır və zədələyir.

İşıq şüalanması nüvə partlayışı zamanı meydana çıxan od kürəsinin saçdığı gözə görünən ultrabənövşəyi və infraqırmızı güclü şüalanma selidir. Təsir müddəti nüvə yükünün gücündən asılı olaraq 10-20 saniyə olur. İşıq şüalanmasının zədələyici təsiri işıq impulsundan, yəni işıq şüalarına nisbətən şaquli yerləşmiş səthin hər bir kvadrat santimetrinə bütün şüalanma ərzində düşən işıq enerjisinin miqdarından asılı olur. İşıq impulsunun ölçü vahidi olaraq kal/m^2 qəbul edilmişdir. Müxtəlif sahələrdə yaranmış işıq impulsunun kəmiyyəti nüvə partlayışının gücündən, növündən, məsafədən və hava şəraitindən asılı olur. Təsirin qısa müddətinə baxmayaraq, işıq şüalanması xeyli məsafələrdə bədənin yanıqlarına, gözlərin müvəqqəti və ya daimi korluğuna, müxtəlif materialların alovlanmasına, kömürləşməsi və əriməsinə, yaşayış məntəqələrində, meşələrdə, mədənlərdə yanğına səbəb ola bilər. Məsələn havada gücü 1mln. tonluq nüvə partlayışı zamanı 19 km məsafədə 4kal/sm^2 , 15 km məsafədə 10kal/sm^2 , 10 km məsafədə 16kal/sm^2 işıq impulsu mövcud olur ki, nəticədə müvafiq surətdə bədənin açıq hissələrində yüngül, orta və ağır yanıqlar baş verə bilər. İşıq şüalanması qeyri-şəffaf materiallardan (divar, taxta, bina və s.) keçə bilmir. İşıq şüalanması yaşayış məntəqələrində, meşələrdə, tarlalarda güclü yanğılar törədə bilər.

İşıq şüalanmasının təsiri meteoroloji şəraitdən çox asılı olur. Qatı duman, yağış və qar onun təsirinin 10-20 dəfə azaldır. Sığınacaq və daldalanacaqlar işıq şüalanmasının təsirindən qorunmaq üçün ən etibarlı yerlərdir.

İşıq şüalanması

Nüfuzedici radiasiya nüvə partlayışında partlayış yerindən ətrafa yayılan, gözə görünməyən qamma şüaları və neytronlar selindən ibarətdir.

Nüfuzedici radiasiya, onun tərkibindəki qamma şüalanma da nəzərə alınmaqla nüvə partlayışı vaxtı cəmi 10-25 saniyə təsir edir. Lakin bu qısa müddət ərzində mühafizə edilməmiş adamlar və heyvanlar şüa xəstəliyinə tutula bilərlər.

Nüfuzedici radiasiyanın təsiri ondan ibarətdir ki, qamma şüalar və neytronlar canlı toxumaların molekullarını ionlaşdırır. Bu isə heyvan və insan orqanizmində maddələr mübadiləsinin pozulmasına, hüceyrələrin və müxtəlif üzvlərin həyat fəaliyyətinin dəyişməsinə, yoluxucu xəstəliklərə qarşı orqanizmin mübarizə qabiliyyətinin zəifləməsinə səbəb olur. Şüa alan adam bunu hiss etmir. Zədələnmə əlamətləri müəyyən müddətdən sonra aşkara çıxır, xəstəliyin gedişi orqanizmin aldığı şüanın dozasından asılı olur. Nüfuzedici radiasiyanın təsiri udulan doza ilə qiymətləndirilir və Qrey (Qr), Rentgen (R), rad ölçü vahidləri ilə ölçülür. 1 Rentgen qamma şüalanmanın elə dozasıdır ki, bunun nəticəsində 0°C temperaturda və 760 mm civə sütunu təzyiq şəraitində quru havanın 1sm³ təxminən 2 milyard cüt ion əmələ gəlir.

Udulan dozanın miqdarından asılı olaraq adamlar şüa xəstəliyinə tutulurlar:

I yüngül dərəcəli	D = 100-200 rad (1-2 Qr)
II orta dərəcəli	D = 200-400 rad (2-4 Qr)
III ağır dərəcəli	D = 400-600 rad (4-6 Qr)
IV çox ağır dərəcəli	D > 600 rad (6 Qr)

Müxtəlif sıx və qalın materiallardan keçərkən nüfuzedici radiasiyanın təsiri zəifləyir. Məsələn, poladın 2,7 sm, betonun 10 sm, torpağın 14 sm, suyun 23 sm, ağacın 30 sm qalınlığı nüfuzedici radiasiyanı 2 dəfə zəiflədir (bunlara yarım zəiflətmə qatı deyilir). Nüfuzedici radiasiyadan mühafizə, məhz materialların bu xüsusiyyətinə əsaslanır. Belə ki, radiasiya dozasını üstüörtülü xəndək 40 dəfə, mühafizə üçün uyğunlaşdırılmış zirzəmi 400 dəfə zəiflədir.

Neytron seli tərkibində hidrogen olan maddələrdə (şamda, parafində, betonda) daha çox zəifləyir.

Radioaktiv zəhərlənmə (çirklənmə). Yərüstü nüvə partlayışı baş verəndən sonrakı ilk anlarda radioaktiv zərrəciklər odlu kürənin tərkibində olur. Odlu kürə tüstüyə və buxara bürünərək hündürə qalxır və bir neçə saniyədən sonra topa buludlara çevrilir. Hündürə qalxan hava axınları yerdən toz-torpağı göyə qaldırır onları radioaktiv buludla birlikdə aparır. İri radioaktiv toz hissələri bilavasitə

partlayış rayonunda yerə çökür. Qalan hissələr isə buludun tərkibində qalib hava axınları vasitəsilə partlayış mərkəzindən yüzlərlə km uzağa aparılır.

Radioaktiv toz buludunun yayılması

Radioaktiv zəhərlənmənin dərəcəsi partlayışın növündən və gücündən, partlayışdan sonra keçən müddətdən, partlayış mərkəzinə qədər olan məsafədən, meteoroloji şəraitdən və yerin relyefindən asılı olur. Radioaktiv zəhərlənməyə məruz qalmış ərazi formaca ellipsə bənzəyir. Zəhərlənmənin gücünə görə radioaktiv zəhərlənmə zolağını, adətən, 4 zonaya ayırırlar: çox təhlükəli, təhlükəli, güclü və mülayim (zəif) zəhərlənmə (çirklənmə) zonaları. Əgər zəhərlənmə izini en kəsiyi üzrə götürsək, radiasiyanın səviyyəsi izin kənar hüdudundan mərkəzə tərəf artmağa başlayır və izin mərkəzində maksimum həddə çatır.

Nüvə partlayışının bu zədələyici amilini digər amillərdən fərqləndirən cəhət zəhərlənmənin geniş sahələri əhatə etməsi, uzun müddət təsir göstərməsi, çətin aşkar olunması, qeyri-sabit xarakterli radioaktiv maddələrin fasiləsiz olaraq parçalanması ilə bağlı zəhərlənmiş ərazinin ölçülərinin müəyyən müddət ərzində azalmasıdır.

Müəyyən müddətdən sonra radiasiyanın səviyyəsi tədricən azalır, başqa sözlə radioaktiv maddələr öz-özünə parçalanıb qeyri-aktiv maddələrə çevrilir.

Radioaktiv maddələrin heç bir xarici əlaməti (rəngi, iy, və s.) yoxdur. Zəhərlənmənin ancaq xüsusi doza ölçən (dozimetrik) cihazlar vasitəsilə aşkar etmək mümkündür.

Ərazinin zəhərlənmə dərəcəsi radiasiyanın səviyyəsi (yəni gücü) ilə xarakterizə edilir və Rentgen/saatla (R/saat) Zivert/san ölçülür.

Adamları radioaktiv zəhərlənmədən mühafizə etmək üçün onları ümumi xarici şüalanmadan qorumaq, həm də radioaktiv maddələrin dəri səthinə, burunun, gözlərin selikli qişalarına düşməsinin və hava, ərzaq, su ilə orqanizmə keçməsinin qarşısını almaq lazımdır. Bu məqsədlə radiasiya əleyhinə daldalanacaqlardan, sığınacaqlardan istifadə olunur, fərdi mühafizə vasitələri-əleyhqaz, respirator, tozdan qoruyan parça maska, habelə pambıqlı tənəzf sarğı tənəffüs üzvlərini

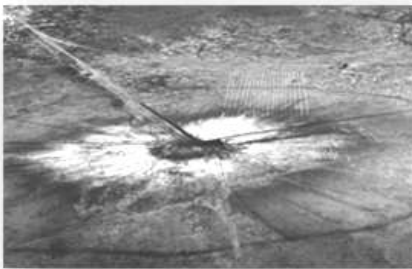
radioaktiv zəhərlənmədən etibarlı surətdə qoruyur. Bədənin səthini adi paltarlarla da mühafizə etmək mümkündür.

Elektromaqnit impulsu. Nüvə partlayışı anında ətrafa külli miqdarda qamma-kvantlar və neytronlar yayılır. Bunlar ətraf mühitin atomları ilə qarşılıqlı təsire girərək elektromaqnit sahələri yaradır, nəticədə hava və ya yeraltı rabitə, kabel xətlərində, siqnal, elektrik xətlərində, radiostansiyaların antenalarında və s. qısamüddətli, lakin çox güclü cərəyan və gərginlik əmələ gətirir. Buna elektromaqnit impulsları deyilir. Elektromaqnit impulsları radioelektron cihazlarını sıradan çıxarır, xarici xətlərə qoşulmuş elektrik qurğularının işini pozur. Elektromaqnit impulsu, həmçinin yarımkeçirici cihazları, qazboşalma, vakuum cihazlarını, kondensatorları da xarab edib sıradan çıxarır. Bu cihazlarla işləyən adamların təhlükəsizliyi üçün tədbir görülməyibsə, elektromaqnit impulsu yüksək elektrik gərginliyi ilə adamları zədələyə bilər. Elektromaqnit impulsundan mühafizə vasitəsi kimi qoruyucu avtomat tərtibatlardan istifadə edilir (ıldırımından mühafizədə olduğu kimi).

Nüvə zədələnməsi ocağı (NZO)

Nüvə zədələnməsi ocağı (NZO) - o əraziyə deyilir ki, orada nüvə partlayışının zədələyici amilləri nəticəsində külli miqdarda insan, heyvan və bitki tələfatı olur, bina və qurğular dağıdılır, yanğınlar baş verir və yer radioaktiv maddələrlə zəhərlənir.

Nüvə zədələnməsi ocağı mürəkkəb zədələnmə ocağıdır: burada dağıntılar, yanğınlar və radioaktiv zəhərlənmə ocaqları hamısı eyni zamanda əmələ gələ bilər.

Nüvə silahının tətbiq olunmasından sonra qalan iz

Zərbə dalğasının önündə izafi təzyiqi (ΔP_f) 10 kPa –dan artıq olan sahələr nüvə dağıntı ocağı adlandırılır. Dağıntıların xarakterinə görə belə sahələr 4 dağıntı zonasına (zolağına) ayrılır (tam, güclü, orta dərəcəli və zəif dağıntı zonaları):

- ❖ tam dağıntı zonası $\Delta P_f > 50$ kPa
- ❖ güclü dağıntı zonası $\Delta P_f = 30 \div 50$ kPa
- ❖ orta dağıntı zonası $\Delta P_f = 20 \div 30$ kPa

❖ zəif dağıntı zonası $\Delta P_f = 10 \div 20$ kPa

Məsələn bir milyon tonluq ($q=1Mt$) nüvə silahı partladıqda tam dağılma zonası 4 km, güclü dağılma 5,4 km, orta dağılma 7,2 km və zəif dağılma 11 km məsafədə yaranacaqdır.

Nüvə zədələnmə ocağının ölçüləri, burada dağıntıların dərəcəsi və tələfat – nüvə sursatının gücündən, partlayışın növündən, yaşayış məntəqəsindəki tikintinin xüsusiyyətlərindən, yerin relyefindən və s. asılı olur. Zədələnmə ocağı sahəsinin 13%-ni tam dağıntı zonası, 10%-ni güclü, 15%-ni orta dərəcəli və 62%-ni zəif dağıntılar zonası təşkil edir.

Tam dağılma zonası. Nüvə partlayışı mərkəzinə ən yaxın olan sahələrə tam dağıntı zonası deyilir və bu sahənin hüdudları daxilində zərbə dalğasının yaratdığı izafi təzyiq 50 kPa-dan artıq olur. Burada istehsalat və yaşayış binaları tamamilə dağılır, partlayış mərkəzinin lap yaxınlığında isə sığınacaqlar uçulur. Daldalanacaqların əksəriyyəti (75%-ə qədər) və yeraltı kommunal-energetika şəbəkələri (95%) sağlamat qalır. Küçələrdə uçqunlar əmələ gəlir, sığınacaqların çıxış yolları uçqunlarla tutulur.

Nüvə silahının tətbiqi nəticəsində yaranan dağıntılar

Güclü dağılma zonası. 50 kPa-dan 30 kPa-dək izafi təzyiqin təsirinə məruz qalan sahələr orta dərəcəli dağıntılar zonasıdır. Bu zonanın hüdudları daxilindəki yerüstü binalar güclü dağıntılara məruz qalır, yeraltı sığınacaq və şəbəkələr sağlamat qalır. Küçələrin müxtəlif yerlərində uçqunlar yarana bilər. İşıq şüalanması nəticəsində güclü yanğınlar törəyir.

Orta dağılma zonası. 30kPa-dan 20 kPa-dək izafi təzyiq təsir göstərən sahələrdə orta dağıntılar baş verir. Taxta evlər tamamilə və çox dağılır, daş evlər orta və ya zəif dağıntılara uğrayırlar. Sığınacaq, daldalanacaq və bina zirzəmilər dağıntılarınsuz ötüşürlər. Küçələrdə ayrı-ayrı uçqunlar əmələ gəlir. İşıq şüalanması nəticəsində başdan-başa yanğınlar törəyir.

Zəif dağılma zonası. 20kPa–dan 10 kPa-dək izafi təzyiq təsir göstərən sahələrdə zəif dağıntılar baş verir. Bu zonada yerüstü binalar zəif dağıntılara məruz

qalır (onların qapı-pəncərələri, artırmaları, daxili arakəsmələr və s. dağılır). Küçələrdə tək-tək uçqunlar yaranır, işıq şüalanmasından tək-tək yanğınlar törəyir.

Dağıntı zonalarından kənarında (izafi təzyiq 10 kPa –dan az olan yerlərdə) zərbə dalğası mühafizə olunmamış adamlara təhlükə törətmir, binaları isə azacıq zədələyir.

Radioaktiv buludun izlərində zəhərlənmənin xarakteristikası

Yerüstü nüvə partlayışı zamanı zədələnmə ocağında bu sahənin partlayış məhsulları ilə çirklənməsi nəticəsində xeyli mürəkkəb radiasiya vəziyyəti yarana bilər. Radioaktiv buludun hərəkəti istiqamətindəki sektor ən yüksək dərəcədə çirklənəcəkdir. Bu sahələrdə şüalanma dozasının gücü hətta partlayışdan bir saat sonra bir neçə min Rentgen-saat (R/s) ola bilər. Belə halda mühafizə olunmamış adamlar bir neçə dəqiqə ərzində ölümcül kəmiyyətə çatan dozalarda şüalanmaya məruz qala bilərlər. Ərazinin müəyyən sahəsində radioaktiv çirklənmənin sıxlığı sahə vahidinə tökülən radioaktiv hissəciklərin miqdarından, onların radioaktivliyindən və dispersiya tərkibindən, habelə partlayışdan sonra nə qədər vaxt keçdiyindən asılı olur və sahə vahidinə düşən aktivliklə (Ki/km , Ki/m , Ki/sm və s.), Sistemində isə Bk/m ilə ifadə edilir ($Ki=3,7 \cdot 10^7 Bk$).

Radioaktiv bulud

Partlayışın radioaktiv məhsullarının adamlara göstərdiyi radiasiya təsiri ərazidə dozanın gücündən (radiasiyanın səviyyəsindən) asılı olur.

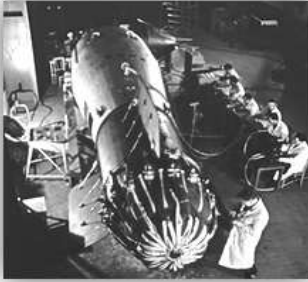
Radiasiya təhlükəsinin artması radiasiyadan etibarlı mühafizə sistemi yaratmağı və radiasiya təhlükəsizliyinin səviyyəsini yüksəltməyi tələb edir.

Hidrogen bombası

Hidrogen bombası - yüngül elementlərin nüvələrinin birləşmə reaksiyasının enerjisindən istifadə olunmasına əsaslanan, böyük dağıdıcı qüvvəyə malik kütləvi qırğın vasitəsidir. Partlayış enerjisinin yaranmasına səbəb olan proseslər günəşdə və digər ulduzlarda baş verən proseslərə uyğundur. Nüvə silahının təsir faktorları

hidrogen bombasının tətbiqi zamanı da yaranır, lakin bu bomba daha böyük partlayış gücünə malikdir.

Hidrogen bombasının partlama prinsipi: ilk öncə hidrogen bombasının daxilindəki termonüvə reaksiyasını başlanan partlayıcı (böyük olmayan atom bombası) partlayır. Bunun nəticəsində neytron seli və termonüvə sintezinin baş verməsi üçün yüksək temperatur yaranır. Neytronlar seli deyterium ilə litium (kütlə sayı 6 olan litium izotopundan istifadə edilir) birləşməsini hədəfə tutur. Litium-6 neytronun təsiri altında helium və tritiuma parçalanır. Beləliklə, sintez üçün gərəkli olan materiallar bombanın daxilində yaranır.

Hidrogen bombasının hazırlanması və onun tətbiqi anı

Sonra isə deyterium ilə tritium qarışığında termonüvə reaksiyası başlayır, bomba daxilində temperatur sürətlə artır.

Hidrogen bombasının partlaması üçün baş verən əsas proseslər deyterium ilə tritiumun reaksiyası ilə bitir. Lakin, daha sonra konstruktorlar nüvələrin sintezini yox, onların bölünməsini istifadə etməyə üstünlük verirlər. Deyterium və tritium nüvələrinin sintezi nəticəsində helium və sürətli neytronlar yaranır. Sürətli neytronların enerjisi uran-238 (adi atom bombalarında istifadə olunan, kifayət qədər ucuz, uranın əsas izotopu) nüvələrinin bölünməsini təmin etmək üçün kifayət qədər çoxdur. Bir ton uranın bölünməsi 18 Mt-a ekvivalent enerji yaradır. Bu enerji yalnız partlayışa və istilik ayrılmasına səbəb olmur. Hər bir uran nüvəsi 2 yüksək radioaktiv “qəlpə”yə bölünür. Bölünmə məhsullarına 36 müxtəlif kimyəvi element və təxminən 200 radioaktiv izotop daxildir. Bütün bunlar bombanın partlaması zamanı ətrafa yayılan radioaktiv çöküntüdür.

Neytron silahının zədələyici xüsusiyyəti

Neytron silahı zəif istilik-nüvə sursatıdır. Əsas zədələyici təsiri neytronlar selinin nüfuzəyici təsirindən ibarətdir. Neytron sursatının gücü, adətən, 0,5 kt-dək (2 min tonadək) olur. Adi nüvə sursatında nüfuzəyici radiasiyanın yaranması üçün partlayış enerjisinin ancaq 5%-i sərf olunur, neytron sursatında isə bu zədələyici amilin payına enerjinin neytronlar seli digər nüvə partlayışına nisbətən 5-6 dəfə

güclü olduğu üçün adamlar radiasiyadan zədələnməyə zərbə dalğasının və işıq şüalanma-sının təsir dairələrindən daha çox məruz qalırlar. Məsələn, xarici mətbuatın məlumatlarına görə, neytron döyüş sursatının partlayışı zamanı sursatın gücündən (500-dən 2 min tonadək) asılı olaraq, izafi təzyiq 300-500 m məsafədə 0,3 kq/sm-ə çatır və bu sahədə güclü dağıntılar baş verir. Təzyiq 650-1000 m məsafədə 0,1 kq/sm olur ki, burada orta dərəcəli və zəif dağıntılar yaranır, nüfuzedici radiasiya 2000 m-dək təsir göstərir. Bu məsafədəki sahələrdə mühafizədən kənarda qalan adamlar 10 raddan 100 min rad-dək şüalanmaya məruz qala bilərlər (rad - maddə tərəfindən udulan dozaya deyilir).

Neytron bombası partlayışının təsirindən mühafizə olunmayan adamlar partlayış mərkəzindən 800 m-dək məsafədə bir anda, 1600 m-dək məsafədə partlayışdan bir neçə gün sonra məhv ola, 2000 m məsafədə isə ən təhlükəli şüa xəstəli-yinə tutula bilərlər. Qış vaxtı (rütubətli havada) neytron selinin zərərli təsir məsafəsi yaydakına nisbətən 1,2 dəfəyədək az olur.

Neytron partlayışı zamanı nüfuzedici radiasiyadan mühafizə-zə nisbətən çətinidir. Partlayış zamanı nüfuzedici radiasiyanın təsir dairəsi eyni güclü digər nüvə sursatlarının təsir dairəsin-dən təxminən iki dəfə artıqdır. Daldalanacaqların radiasiyası zəiflətmə əmsalı 1,5-2 dəfə az olduğuna görə, neytron döyüş sursatından qorunmaq üçün nəzərdə tutulan daldalanacaqda divar və tavanın qalınlığı adi radiasiya əleyhinə daldalanacağı-nın qalınlığından 1,5-2 dəfə qalın, yəni 130 -150 sm olmalıdır.

Mülki Müdafiə sistemində dozimetriyanın əsas vəzifəsi – müxtəlif radiasiya vəziyyəti şəraitində əhalinin, MM qoşunları və hərbiəşməmiş dəstələrinin fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə ionlaşdırıcı şüalanmaları aşkar etmək və bu şüalanmaların onlar üçün yaratdığı təhlükənin dərəcəsini qiymətləndirməkdir. Dozimetriya vasitəsi ilə aşağıdakı işlər yerinə yetirilir:

- Əhalinin həyat fəaliyyətinin və zədələnmə ocaqlarında xilə-setmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün şüalanmaların aşkar edilməsi və ölçülməsi;
- Dezaktivasiya və sanitariya təmizlənməsi keçirilməsi zərurətini, bunların keyfiyyətini müəyyən etmək, habelə zəhərlənmiş ər-zaq məhsullarından istifadə etməyin mümkünlüyünü, normalarını təyin etmək üçün müxtəlif obyektlərin zəhərlənmə dərəcələrinin ölçülməsi;
- Radiasiya baxımından əhalinin və ayrı-ayrı adamların iş qabiliyyətini təyin etmək məqsədilə şüalanma dozalarının ölçülməsi;
- Ərzaq məhsullarının, suyun, alafın radioaktiv maddələrlə zəhərlənmə dərəcələrinin laboratoriyalarda ölçülməsi.

Dozimetrik cihazların təsnifatı

Dozimetrik cihazları – onların təyinatına, vericisinin tipinə, ölçülən şüalanmanın növünə və cihazın sxeminin çevirdiyi elektrik siqnallarının xarakterinə görə təsnif etmək olar.

Təyinatına görə bütün cihazlar aşağıdakı qruplara ayrılır:

İndikatorlar – radiasiya kəşfiyyatı üçün ən sadə cihazdır, bu cihazlar vasitəsilə şüalanmaları aşkar etmək, beta və qamma şüalanma dozalarının gücünü təxmini qiymətləndərmək mümkündür. Cihazlar işıq və ya səs siqnalı verən sadə elektrik sxeminə malikdir. İndikatorlar vasitəsilə doza gücünün artdığını və ya azaldığını təyin etmək mümkündür. Belə cihazlarda verici olaraq qazboşalma sayğacı tətbiq edilir.

Cihazların bu qrupuna DP-63, DP-63A, DP-64 indikatorları aid edilir.

Rentgenmetrlər – rentgen şüalarının və ya qamma şüalanma dozalarının gücünü ölçmək üçündür.

Belə cihazların ölçmə diapazonu rentgenin yüzdə bir qismindən bir neçə yüz rentgen saata (R/s) qədərdir. Bu cihazlarda verici olaraq ionlaşma kameraları və ya qazboşalma sayğacı tətbiq edilir. DP-3B, DP-3B, rentgenmetrləri, «Kaktus» tipli rentgenmetr, İMD-1, İMD-21, DP- 5A, B, V və s. belə cihazlardır.

Radiometrlər – müxtəlif səthlərin, avadanlığın, texnikanın, paltarların, havanın, əsasən alfa və betta hissəciklərlə radioaktiv zəhərlənməsini aşkar etmək və bu zəhərlənmənin dərəcəsini təyin etmək üçündür.

Radiometr vasitəsilə az səviyyəli-şüalanmanı ölçmək mümkündür. Radiometrlərdə verici olaraq qazboşalma və ssintilyasiya sayğacı tətbiq edilir.

Bu cihazlar daha çox yayılmış və geniş tətbiq olunurlar.

Universal bazalı QBR – 3 cihazı, SRP – 68-01, KRK, KRBP cihazı, «Luç-A» beta-qamma radiometri, «Tiss» radiometri DP-100M, DP-100ADM radiometrik qurğuları və s. belə cihazlardır.

Rentgenmetr-radiometr DP-5A, B, V qamma şüalanma səviyyələrini, habelə ərazinin və müxtəlif əşyaların qamma şüalanma nəticəsində məruz qaldığı radioaktiv zəhərlənməni ölçmək üçün istifadə olunur. Bu cihazların modifikasiyalarının təyinatı və quruluşu eynidir, bunların fərqi əsasən quruluşunda və qismən də elektrik sxemindədir.

Dozimetrlər – zəhərlənmiş rayonda fəaliyyət göstərən bütün müddət ərzində şəxsi heyətin aldığı ümumi şüalanma dozalarını (əsasən qamma şüalanma dozalarını) təyin etmək üçündür.

Fərdi dozimetrlər kiçik ölçülü ionlaşma kamerasından və pilyonkalı fotokasetdən ibarətdir. Kameralar komplektindən və doldurma-ölçmə tərtibatından ibarət cihaz dəstinə- fərdi dozimetrik nəzarət komplekti deyilir. DK-02, DP-22V, DP-24, İD-1, İD-11 və s. cihazlar fərdi dozimetrlər komplektləridir. Vericilərin tipinə görə cihazları: ionlaşma kameraları, silindr formalı və kəllə qazboşalma sayğacı, ssintilyasiya sayğacı və fotomüqavimətli sayğacı tətbiq olunan cihaz növlərinə ayırmaq olar.

Ölçülən şüalanmanın növünə görə, cihazları -şüalanma ölçən, v və a hissəcikləri ölçən cihazlara ayırmaq mümkündür. Cihazın sxemində çevrilən siqnalların xarakterinə görə, dozimetrik qurğular iki qrupa ayrılabilir. Birinci qrupa elə

cihazlar aid edilir ki, burada nəzarət edilən şüalanmaların hissəcikləri və ya fotonları detektor vasitəsilə qısa, ardıcıl elektrik siqnallarına çevrilir. Bu qrup cihazların elektrik sxemi çevirici və impuls gücləndirici rolunu oynayır. İkinci qrupa dozimetrik cihazlarda isə cihazın detektoru ona təsir göstərən şüalanmaları fasiləsiz sabit cərəyana çevirir. Belə halda cihazın sxemi sabit cərəyan gücləndirici və çevirici rolunu oynayır.

Müasir dozimetrik cihazların, demək olar ki, hamısı ionlaşdırma metodu əsasında işləyir. Cihazların əsas qovşaqları aşağıdakılardan ibarətdir:

Vericilərin əsas tərtib hissəsi olmaqla, detektorlar, yəni ionlaşma kameraları, qazboşalma sayğacları və ya ssintillyator ölçmə və ya qeydetmə cihazları. Kimyəvi kəşfiyyat cihazları haqqında ümumi məlumatlar. Havada, ərazidə, texnikanın və başqa obyektlərin səthlərindəki, zəhərləyici maddələri (ZM) adətən kimyəvi kəşfiyyat cihazları və qaz siqnalizatoru vasitəsilə, yaxud problemlər nümunə götürüb onları kimya laboratoriyasında təhlildən, analizdən keçirməklə aşkar edirlər. Müasir zəhərləyici maddələri hiss orqanları vasitəsilə orqanoletik üsulla aşkar etmək heç də həmişə mümkün deyil; əvvəla onların bir çoxunun heç bir iyi rəngi, qıcıqlandırıcı xassələri yoxdur, başlıcası isə, bir sıra ZM- nin zəhərliliyi o dərəcədə yüksəkdir ki, onların iyinə və qıcıqlandırıcı təsirlərinə görə aşkar edilməsi cəhdi ciddi zəhərlənmələrlə nəticələnə bilər. Müşahidə yolu ilə, yəni əşyanın səthindəki ZM damcılarına və ləkələrinə, ZM-in yaratdığı buludun rənginə, zəhərlənmiş bitki yarpaqlarının rənginin dəyişməsinə görə ancaq bəzi zəhərləyici maddələri təxmini olaraq aşkar etmək mümkündür. Zəhərləyici maddələri çöl şəraitində aşkar və təyin etmək üçün ən çox kimyəvi metoddan istifadə edilir; bu üsul zəhərləyici maddə ilə ona müvafiq seçilmiş digər bir xüsusi maddənin qarşılıqlı təsiri sayəsində müəyyən bir rəngə malik birləşmə yaranması hadisəsinə əsaslanır. Belə rəngin meydana çıxması burada məhz həmin ZM-in olduğuna dəlalət edir. Bu rəngin çalarımı kağıza çəkilmiş rəng etalonları ilə müqayisə edərək ZM-in konsentrasiyası və ya havanın zəhərlənmə dərəcəsi barədə qənaətə mümkündür.

İstifadə etmək rahat olsun deyə, kimyəvi kəşfiyyat cihazlarında işlədilən reaktivləri məsaməli maddəyə yaxır, yaxud şüşə ampula yığırlar. Reaktiv yaxılmış məsaməli maddəni və müvafiq miqdar ampulları şüşə borucuğa yerləşdirir və ətraf mühitin təsirindən qorumaq üçün borucuğun hər iki ucunu lehimləyirlər. Belə borucuqlar indikator borucuğu adlanır. Indikator borucuğunu işlədərkən onun uclarını kəsir, daxilindəki ampulu sındırmaq və zəhərli havanı xüsusi nasosla sorub borucuqdan keçirirlər: bu zaman havanın tərkibindəki ZM buxarları reaktivlə reaksiyaya qoşularaq məsaməli maddənin rəngini müvafiq surətdə dəyişir. Bu rəngə və onun tündlüyünə görə ZM-in növü və havadakı konsentrasiyası təxmini təyin edilir. Kimyəvi kəşfiyyat cihazları və qaz siqnalizatorlarının; qoşun kimyəvi kəşfiyyat cihazı (VPXR), yarımavtomat kimyəvi kəşfiyyat cihazı (PPXR), QSA-12 və QSP-11 avtomat qaz siqnalizatorları və s. növləri olur.

MD-1 doza ölçən cihaz komplekti-udulan qamma-neytron şüalarını ölçmək üçün istifadə olunur. Tərkibi: İD-1 fərdi dozimetrlər – 10 ədəd. ZD-6 doldurucu pult – 1 ədəd. Futlyar – 1 ədəd. Pasport və texniki sənədlər – 1 komplekt. DP-22V

dozimترلər komplekti şüalanma dozalarını ölçmək üçündür. Qamma şüalanma dozalarının gücü 0,5-dən 200R/s-dək dəyişərkən dozimetrlərin ölçmə diapazonu 2-dən 50rentgenədəkdir. Ölçmələrin orta xətası +10%-dir. Dozimترلərin öz-özünə boşalması bir sutka ərzində 4 R-dən artıq olmur. Dozimترلər – 400-S-dən +500S hədlərində və havanın nisbi rütubəti 98% olan hallarda işləyə bilər; bir komplekt qidalandırma mənbəyi ilə (1,6PMS-U-8 tipli iki element) fasiləsiz iş müddəti 30 saat, dozimetrin kütləsi 50 qram, komplektin kütləsi 5,6 kq-dır. Doldurucu pultu işə hazırlamaq müddəti 1-2 dəqiqədir.

DP-22V dozimetrlər komplekti 50 ədəd bir başa göstərən DKP-50A dozimetrindən, 3D-5 doldurucu pultdan futlyardan (qutu) və texniki sənədlərdən ibarətdir. Komplektin işə hazırlanması və işlədilməsi. Komplektin işə hazırlanması-onu həm nəzərdən keçirməklə, həm də komplektliyini yoxlamaqdan və DKP-50A dozimetrlərini doldurmaqdan ibarətdir. Nəzərdən keçirməklə yoxlayarkən, dozimetrlərin məhz bu komplektə aid olduğunu və texniki sazlığını yəqin etmək lazımdır. DKP-50A dozimetrini işə hazırlamaq üçün onun tozqaqoruyucu kolpakını və doldurucu pultu "Zaryad"(doldurma) yuvasının kolpakını burub açırlar. "Zaryad" dəstəyini saat əqrəbinin əks istiqamətində sonadək çevirir, dozimetri yuvaya yerləşdirir yüngülcə mətndə sonadək çevirir, dozimetri yuvaya yerləşdirib yüngülcə aşağı basırlar. Operator dozimetri okulyarından müşahidə etməklə "Zaryad" dəstəyini saat əqrəbi istiqamətində tədricən fırladaraq telin kölgəsini dozimetr şkalasının sıfır bölgüsü üzərinə gətirir. Sonda dozimetrin tozqaqoruyucu kolpaki öz yerinə geydirilir. Doziometrini göstəricisi onu işığa tərəf tutmaqla telin şaquli vəziyyətində hesablanır. İşlədilməyən dövrdə dozimetrlər doldurulmuş halda quru binada +200S temperaturda, şaquli vəziyyətdə saxlanılmalıdır.

DP-24 dozimetrlər komplekti 3D-5 doldurucu pultdan və beş ədəd DKP-50A dozimetrdən ibarətdir. Komplekt az heyətli mülki müdafiə dəstələri və müəssisələri üçündür. Cihazın işə hazırlanması və işlədilməsi qaydası DP-22V cihazında olduğu kimidir.

Mövzu № 8. Kimyəvi silahlar və onlardan qorunma üsulları

Plan:

1. Kimyəvi silahlar və onların tətbiqi barədə qısa məlumat
2. Kimyəvi silahların əsas xüsusiyyətləri
3. Zəhərli maddələrin aşkar edilməsinin üsul və qaydaları
4. Kimyəvi silah tətbiq edilərkən davranış və fəaliyyət qaydaları
5. Güclü təsiredici zəhərləyici maddələr
6. Əhalinin GTZM-dən mühafizəsinin təşkili

Təyinatına və orqanizmə təsirinə görə zəhərləyici maddələrin təsnifatı

Kimyəvi silah kütləvi qırğın silahlarından biri olub, zəhərləyici maddələr və onları tətbiq etmək üçün istifadə olunan vasitələrə deyilir. Kimyəvi silahın əsasını

zəhərləyici maddələr təşkil edir. Zəhərləyici maddələr (ZM) hərbi, sənaye və təsərrüfat obyektlərinə qarşı işlədilərkən qoşunların şəxsi heyətlərini, fəhlələri, qulluqçuları, əhalini sıradan çıxaran, yaxud onların döyüş və əmək qabiliyyətinin zəifləməsinə, heyvanların zədələnməsinə, habelə bitkilərin məhvinə səbəb ola bilən xüsusi kimyəvi birləşmələrdən (zəhərli maddələrdən) ibarətdir.

Kimyəvi silahın ən vacib xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- maddi sərvətləri məhv etmədən canlı qüvvələri zədələmək imkanı. ZM-in maddi sərvətlərə təsiri onların zəhərlənməsi ilə məhdudlaşır ki, bu da onlardan istifadəni çətinləşdirir;

- zəhərlənmənin sürətlə baş verməsi və zədələnmənin ağır olması;
- istehsalın nisbətən ucuz başa gəlməsi.

Məlum olan bütün zəhərləyici maddələr orqanizmə təsirinin xarakterinə görə (toksikoloji təsnifat), döyüş təyinatına və ərazidə zəhərlənmənin davamlılığına görə (taktiki təsnifat) qruplara ayrılır.

Kimyəvi silahı aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə təsnif olunur:

- İnsan orqanizminə təsir xarakterinə görə;
- Taktiki təyinatına görə;
- Təsir tezliyinə görə;
- Dayanıqlığına görə;
- Tətbiq vasitələrinə görə.
 - **Kimyəvi silahların əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:**
 - – maddi sərvətlərə zərər vurmadan canlı qüvvələri məhv etmək;
 - geniş sahələri zəhərləmək və zədələyici təsirini uzun müddət saxlama qabiliyyəti;
 - zəhərlənmənin ani baş verməsi və nəticələrinin ağırlığı;
 - istehsalının nisbətən ucuz başa gəlməsi və s.

Taktiki cəhətdən kimyəvi silahlar **2 tipə** bölünür:

1. Öldürücü (sinir-paralitik, dəri- deşici, ümumi zəhərləyici, boğucu təsirli);
2. Zıyanverici (Psixotrop maddələr və İrritantlar).

Təsir sürətinə görə kimyəvi silahlar:

1. Tez (sinir-paralitik, ümumi zəhərləyici, qıcıqlandırıcı və bəzi psixotrop maddələr);
2. Gec(dəri- deşici, boğucu təsirli və bir neçə növ psixotrop maddə) təsir edən maddələr ayrılır.

Təsir müddətinə görə kimyəvi silahlar:

1. Uçucu ya dayanıqsız (təsiri dəqiqələrlə hesablanır);
2. Dayanıqlı maddələr (təsiri bir neçə saatdan bir neçə həftəyə qədər).

Elə kimyəvi tərkiblər var ki, onların istifadəsi canlı qüvvəyə qarşı istifadə olunmur. Məsələn, **Vyetnam** müharibəsində **ABŞ** ağaclardan yarpaqları tökən maddə – tərkibində dioksin olan dioksin "Agent Orange" istifadə etmişdilər.

Bir sıra ölkələrin cəbbəxanalarındakı müasir zəhərləyici maddələrin toksikoloji təsnifata görə aşağıdakı qruplara ayırmaq mümkündür:

ZM-in qrupları	ZM adları
Sinir iflic edici ZM;	V-qazlar Zoman Zarin
Ümumzəhərləyici ZM;	Sianid turşusu Xlorsian
Dəridə yara çıxaran ZM;	Texniki iprit Saf iprit Azotlu iprit Lünzit
Boğucu təsirli ZM;	Fosgen Difosgen
Qıcıqlandırıcı ZM;	Adamsit Si-Es Xlorasetofenon Brombenzilsianid
Psixokimyəvi təsirli ZM	Bi-Zet Psilosibin Tremorin Meskain Lizerkin turşusunun törəmələri

Sinir iflic edici ZM kimyəvi strukturuna görə fosforlu üzvi maddədir (FÜM). Belə maddələrə zarin, zoman və V qazı aiddir.

Zarin və zoman rəngsiz (və ya sarımtıl), səciyyəvi iyli mayelərdir. Bu maddələr üzvi həlledicilərdə, o cümlədən yağlarda və yağaoxşar maddələrdə yaxşı, suda isə zəif həll olur, havada tez bir zamanda ölümcül təsir göstərən yüksək konsentrasiyalı buxar törədir. Yay vaxtı ərazini zarin damcıları 8 saata, zoman isə bir sutkaya qədər müddətə zəhərləyə bilər.

Zəhərləyici qaz

Zarinin buxarları havadan 4,77 dəfə, zomanın buxarları isə 6,33 dəfə ağırdır. Zarinin ikinci buludunun zədələyici təsiri 4-7 saatadək davam edir. Su axmazlarda zarinin zəhərləyici təsiri 25 sutkayadək, zomanın isə 2,5 ayadək qalır.

V qazı suda zəif, üzvi həlledicilərdə, yanacaq, sürtgü materiallarında yaxşı həll olan rəngsiz mayedir. Rezin-texniki məmulatlara və lak-boyaq örtüklərinə yaxşı hopur. Yavaş buxarlandığı üçün (20°C -də 10^{-3} mq/l) ərazidə uzun müddət qalır.

V qazı, zoman, zarin davamlı zəhərləyici maddələrdir.

Fosforlu üzvi zəhərli maddələr (FÜZM) tətbiq edilərkən zəhərlənmə, adətən, maye damcılarının dəri səthinə düşməsi hallarında, yaxud həmin ZM-in buxarları tənəffüs yollarından keçərkən baş verir.

Fosforlu zəhərləyici maddələrin konsentrasiyası $5 \cdot 10^7$ mq/l-dən az olan hallarda 5-6 saat əleyhqazsız qalmaq mümkündür.

Ümumzəhərləyici təsirli ZM əsasən tənəffüs üzvlərindən keçib orqanizmin ən vacib sistemlərinə sürətlə təsir göstərən tez buxarlanan kimyəvi birləşmələrdir.

Zəhərləyici maddələrin bu qrupuna sianid turşusu və xlorsian aiddir. Son vaxtlar sianid turşusu Qəza təhlükəli kimyəvi maddələrə aid edildiyi üçün onun xassələri sonrakı paraqrafda nəzərdən keçiriləcəkdir.

Xlorsian kəskin iyli, sudan ağır, rəngsiz mayedir. Suda məhdud miqdarda (7%), üzvi həlledicilərdə (spirt, efir) yaxşı həll olur.

Xlorsian qıcıqlandırıcı təsire malikdir. İlk qıcıqlandırma konsentrasiyası 0,0025 mq/l, güclü yaş axma və bəbəklərin spazmasına səbəb olan dözülməz konsentrasiyası 0,06 mq/l-dir. Bundan artıq konsentrasiyalar orqanizmin ümumi zəhərlənməsi ilə nəticələnir. Xlorsian davamsız zəhərli maddədir.

Dəridə yara çıxaran ZM elə zəhərli birləşmələrdir ki, onlar hətta ən cüzi miqdarda bədənin dəri səthinə zədələyə bilər.

Kimyəvi təmiz iprit zəif gənəgərçək iyli, şəffaf, yağlı, rəngsiz mayedir. O, üzvi həlledicilərdə, yağ və yağaoxşar maddələrdə yaxşı, suda xeyli zəif həll olur.

İpritin tətbiqi

Ərzaq məhsullarına, məsaməli materiallara, boyaq örtüklərinə, rezin-texniki məmulatlara asanlıqla hopur və onların uzun müddət zəhərli qalmasına səbəb olur. Ərazi uzun müddət-yayda 7 sutka, qışda bir neçə həftə zəhərli qalır. İprit suda yavaş hidroliz olunur və neytrallaşır (zəhərsizləşir), qələvilərin təsirindən ipritin hidrolizi sürətlənir. Xlorlu əhəng, xloraminlər və sulfidlər ipriti tez zəhərsizləşdirir. İprit kontakta olduğu orqanlara və toxumalara (tənəffüs yollarına, gözlərə, dəriyə, mədə-bağırsaq sisteminə) təsir edir, bədənin zədələnmiş yerindən qana sorulması nəticəsində isə ümumzəhərləyici təsir göstərir. Bədənin səthinə düşən iprit damcıları 7 dəqiqədən sonra dərinin alt qatlarına keçir. 20-30 dəqiqə ərzində isə heç bir ağrı hissi törətmədən orqanizmdə tamamilə sorulur. İprit davamlı zəhərli maddədir.

Boğucu təsirli ZM elə maddələrə deyilir ki, onlar əsasən ağciyər toxumalarını zədələyir, orqanizmin digər toxumalarına isə güclü təsir göstərmir.

Boğucu təsirli zəhərli maddələr qrupuna fosgen və difosgen aiddir. Fosgenin xassələri sonrakı paragrafda nəzərdən keçiriləcəkdir.

Difosgen qaynama temperaturu 128 dərəcə olan mayedir, yavaş buxarlanır. Havadan 7 dəfə ağırdır. Yayda ərazinin açıq yerlərində 1saata, meşəlik yerlərində isə bir neçə saatadək zəifləyir. Difosgen suda həll olur, bu zaman xlorid turşusu və karbon qazı yaratmaqla parçalanır. Difosgen su quyularını zəhərləyir.

Difosgen davamsız zəhərləyici maddələrə aiddir.

Qıcıqlandırıcı ZM

Si-Es və adamsit aid edilir.

Adamsit yaşılımtıl rəngli bərk maddədir, suda həll olmur, üzvi həlledicilərdə (xüsusən qızdırılarkən) və asetonda yaxşı həll olur. Yavaş buxarlanması və pis həll olmasına görə torpağı uzun müddət zəhərləyə bilər. Suda parçalanmır, qələvi maddələr onun suda hidrolizini sürətləndirir.

Adamsitin 1,41 mq/l konsentrasiyası olan havada 2 dəqiqə və ya 0,28 mq/l konsentrasiyalı havada 20 dəqiqə qalarkən ölümcül zəhərlənmə baş verir.

Si-Es suda pis həll olan rəngsiz maddədir. O, spirtə bir qədər, asetonda, dioksanda, metilxloriddə, etilasetatda, benzolda isə yaxşı həll olur. Aerozol şəklində tətbiq olunur.

Si-Es maddəsinin ümumi zəhərliliyi zəifdir, lakin o, qıcıqlandırıcı təsirə malikdir ki, bu da asqırtıya, öskürəyə, gözlərdən çoxlu yaş axmasına, tənəffüsün çətinləşməsinə səbəb olur. Bunlardan başqa dəriyə gicitkən kimi qaşındırıcı təsir göstərir, yüksək konsentrasiyası 0,001-0,005 mq/l-dir.

Gözyaşardıcı və ya lakrimator (yunanca lakrime-göz yaşı) maddələr gözlərin, burunun selikli qişalarını qıcıqlandırır, bu isə gözdən yaş axması, bəbəklərin spazması, burundan güclü selik axması ilə nəticələnir. Bunlar tərkibində haloid olan üzvi maddələrdir. Belə maddələrdən əsasları xlorasetofenon və brombenzilsianiddir.

Xlorasetofenon bənövşə və ya meşəgilası iyi verən bərk kristal maddədir. Üzvi həlledicilərdən yaxşı həll olur. Suda hətta qaynadılarkən də dağılmır. Müsbət 20°C-də buxarlanır, buxarları havadan 5,3 dəfə ağırdır.

Yayda ərazidə bir neçə gün təsirini saxlayır.

Brombenzilsianid acı, badam iyli, rəngsiz, yaxud sarımtıl kristal maddədir. Suda, demək olar ki, həll olmur, üzvi həlledicilərdə isə yaxşı həll olur. Suda hidroliz olunmur, torpaqda bir ayadək qala bilər.

Psixokimyəvi təsirli ZM

LSD rəngsiz, bərk kristal maddədir, suda zəif, üzvi həlledicilərdən yaxşı həll olur. Orqanizmə tənəffüs yolları ilə təsir etməsi daha çox ehtimal olunur. Mədə-bağirsaq yolları ilə zəhərlənmə də mümkündür.

Bi-zet suda həll olmayan, ağ kristal tozdur. Bi-zet orqanizmə tənəffüs və mədə-bağirsaq yolu ilə keçir.

Mərkəzi sinir sistemində kimyəvi idarəetməni pozması səbəbindən psixokimyəvi təsirli ZM müvəqqəti psixozlar yaradır. Orqanizmə düşdükdə hərəkətin iflic olmasına, görmə və eşitmə qabiliyyətinin zəifləməsinə, psixi sarsıntılara, insanın normal davranış qaydalarını tamam dəyişməsinə gətirib çıxarır.

Zəhərləyici maddələr, zəhərlənmiş hava ilə nəfəs aldıqda, ZM dəri üzərinə və selikli qişaya düşdükdə, həmçinin zəhərlənmiş yeyinti məhsullarından və sudan istifadə etdikdə insanları və heyvanları zədələyir. Ona görə onların seçilməsi və tətbiqi üsulları yerli şəraitdən, zəhərləyici maddələrin xassələrindən və qarşıya qoyulmuş məqsəddən asılı olaraq müxtəlif ola bilər.

Kimyəvi silah təyyarə bombalarında, top güllələrində, maye çiləyə bilən təyyarə cihazlarında və müxtəlif tərtibatlarda, habelə buxar və aerosol (tüstü, duman) şəklində tətbiq edilə bilər. Bu halda zəhərləyici maddələr küləyin istiqamətində on kilometrə məsafəyə yayıla bilən zəhərli bulud yaradır.

Havanın zəhərlənmə təhlükəsinin dərəcəsi ZM-in qatılığı və mühafizə olunmayan adamın zədələndiyi vaxtla müəyyən edilir.

Ərazinin və obyektin zəhərlənmə dərəcəsi oraya düşən ZM-in miqdarından asılıdır və ZM-in qramlarla miqdarının $1m^2$ səthə nisbəti ilə ifadə olunan zəhərlənmə sıxlığına görə müəyyən edilir.

Hərbi məqsədlərlə, bitkiləri zəhərləyən kimyəvi maddələr-herbisid, defolinat və desikant maddələr də tətbiq edilə bilər ki, bunlar dənli bitki əkinlərinin, meşələrin məhv olunmasına, kənd təsərrüfatı heyvanlarının zəhərlənməsinə səbəb olur.

Zəhərləyici maddələrin insanlara və heyvanlara göstərdiyi zədələyici təsirin müddəti, həmin ZM-in fiziki-kimyəvi xassələrindən, həmçinin ərazinin xarakterindən və havadan asılıdır. Havanın temperaturu yüksək olduqca, ZM daha tez buxarlanır, güclü külək buxarı səpələyir, yağış isə zəhərləyici maddələri torpaqdan, bitkilərdən, müxtəlif əşyalardan yuyub aparır. Binalarda, zirzəmilərdə, yarıqlarda, dərələrdə zəhərlənmiş hava uzun müddət qala bilər. Kimyəvi silahdan və Qəza təhlükəli kimyəvi maddələrdən mühafizə olunmaq üçün əleyhqazdan, xüsusi paltardan və ya hermetik bağlanmış sığınacaqlardan istifadə edilir.

Kimyəvi maddə partlayışı

Qəza təhlükəli kimyəvi maddələr

(Güclü təsirli zəhərləyici maddələr)

Sənayenin müxtəlif sahələrində kimyəvi maddələr və materiallar istehsalının həcmi gündən-günə artır. Belə bir şəraitdə bizi istehsalatda və məişətdə 100-dən çox qəza təhlükəli kimyəvi maddələr (QTKM) əhatə edir.

Respublikamızın təsərrüfatının xeyli obyektlərində güclü təsirli maddələrdən ya bilavasitə istehsalat məqsədləri üçün, və yaxud da istehsalatla əlaqədar olan müxtəlif proseslərin təmin edilməsi üçün istifadə edilir.

Qəza təhlükəli kimyəvi maddələrin saxlandıqları tutarlardan və qablardan kənara axması - həm dinc dövrdə qəzalar nəticəsində, həm də müharibə vaxtı nüvə partlayışının zərbə dalğasından, adi basqın vasitələrinin birbaşa təsirindən və ya təxribatlar yolu ilə QTKM avadanlığının dağıdılması nəticəsində baş verə bilər.

Beləliklə, düşmənin nüvə və ya adi silahla havadan zərbələri nəticəsində yaranan qəzalar zamanı kimyəvi obyektlərdə QTKM-ın ətrafa yayılması (axması) mümkündür. Belə hallarda ikili zədələnmə ocaqları yaranır.

Kimyəvi təhlükəli obyektlərə aşağıdakı obyektlər aid edilir:

- kimya, neft emalı, neft kimyası sənayesinin və onlarla əlaqədar olan digər sənaye sahələrinin müəssisələri;
- suyu təmizləmək (dezinfeksiya etmək) üçün xlorlardan istifadə edilən su kəməri və su təmizləmə qurğuları;
- soyuducu agent (maddə) kimi ammoniyakdan istifadə olunan soyuducu qurğulara malik müəssisələr və ilk növbədə yeyinti, meyvə-tərəvəz, ət-yağ sənayesi, balıq sənayesi sahələrinin, ərzaq ehtiyatlarını saxlayan idarələrin soyuducu qurğuları və bazaları;
- QTKM daşınan nəqliyyat vasitələrinin dayanması üçün xüsusi yolları olan dəmiryol stansiyaları;
- taxıl və taxıl məmulatı anbarlarının dezinfeksiya və deratizasiya (həşərat və gəmiricilərlə mübarizə) edilməsi üçün zəhərli maddələr ehtiyatı saxlanılan xüsusi anbar və bazalar;
- kənd təsərrüfatında işlədilən kimyəvi təsirli maddələr ehtiyatı saxlanılan anbarlar və bazalar.

Ən çox işlədilən bəzi güclü təsirli-qəza təhlükəli kimyəvi maddələri nəzərdən keçirək.

Ammonyak boğucu, kəskin naşatır iyli, rəngsiz qazdır, dadı çox acıdır, havadan yüngüldür. Ammonyak yuxarı tənəffüs yollarına və gözlərə qıcıqlandırıcı təsir göstərir. Onun yüksək konsentrasiyaları gözlərdə ağrıya və güclü yaş axmaya, tənəffüsə, kəskin öskürməyə, başgicəllənməsinə, mədə ağrılarına, qusmaya səbəb olur. Susuz, saf maye ammoniyak dəridə ağır yanıqlar törədir, çünki o, nəinki qələvi kimi, həm də yüksək buxarlandırma hərarətinə malik dondurucu maddə kimi təsir göstərir. Ammonyakı zərərsizləşdirmək üçün 1/20 nisbətində sudan istifadə edilir.

Xlor kəskin boğucu iyli, göyümtül-sarı qazdır. Havadan 2,5 dəfə ağırdır. Su təchizatı və kanalizasiya sistemlərinin təmizləyici qurğularında, içməli və tullantı suların təmizlənməsi və zərərsizləşdirilməsi üçün çoxlu xlor işlədilir. Xlor yuxarı tənəffüs yollarına kəskin qıcıqlandırıcı təsir göstərir, yüksək konsentrasiyalarda təsir zamanı dərhal ağciyər ödemi (şiş) inkişaf edir. Xloru neytrallaşdırmaq üçün 1/120 nisbətində sudan istifadə olunur. Xlorpikrin kənd təsərrüfatı zərərvericiləri ilə mübarizə və dezinfeksiya məqsədləri üçün, taxıl, un və digər ərzaq anbarlarının təmizlənməsi, habelə əleyhqazların sazlığının yoxlanılması üçün işlədilir. Saf

xlorpikrin kəskin iyli, rəngsiz, yağlı mayedir. Xlorpikrin buxarları gözlərin selikli qişalarını, ağciyərləri güclü surətdə, yuxarı nəfəs yollarını azacıq qıcıqlandırır. Ümumi zəhərləyici təsirə də (xüsusən, kapillyar damarlara) malikdir.

Sianid turşusu rəngsiz, şəffaf mayedir. Acı badam iyinə bənzər bihüşedici iyi var. Sianid turşusunun buxarları ilə nəfəs alarkən, o, dəri səthindən sorulmaqla və qida yolları ilə birbaşa daxilə keçərək zəhərlənmələrə səbəb olur.

Fosgen çürük ot iyi verən rəngsiz qazdır. Fosgen torpağı, texnikanı, avadanlığı zəhərləyə bilmir. Fosgen buxarları ilə nəfəs alarkən ağciyərlərin spesifik zəhərlənməsi baş verir. Bundan başqa o, gözlərə və selikli qişalara zəif qıcıqlandırıcı təsir göstərir, dəriyə təsir etmir.

Kimyəvi silah tətbiq olunan və ZM dağılan ərazilərdə kimyəvi zəhərlənmə ocağı yaranır. Kimyəvi zəhərlənmə ocağı o əraziyə deyilir ki, orada ZM-in təsiri nəticəsində əhalinin, heyvanların və bitkilərin zədələnməsi baş verir. Kimyəvi zəhərlənmə ocağının ölçüləri zəhərləyici maddələrin işlədilməsi miqyasından, onların növündən, tətbiq edilmə üsulundan, meteoroloji şəraitdən və yerin relyefindən asılı olur. Kimyəvi zəhərlənmə ocağı iki zonaya - ZM ilə bilavasitə zəhərlənən əsas zonaya və ZM-in buxar və ya aerosolları yayılan ikinci zonaya ayrılır.

QTKM-dən mühafizə olunmaq üçün sənaye əleyhqazlarından və xüsusi respiratorlardan istifadə olunur.

Kimyəvi Silahlar Konvensiyası

1992-ci ildə BMT-nin 47-ci Baş Assambleyasında Konvensiyanı imzalamaq təklif edilmişdir. İmzalanma mərasimi Fransa Prezidentinin təşəbbüsü ilə Parisdə 13 yanvar 1993-cü ildə həyata keçirildi. Ötən dövr ərzində Azərbaycan (13 yanvar 1993-cü il) da daxil olmaqla 160 dövlət konvensiyanı imzalamışdır. 65-ci ölkə olan Macarıstan tərəfindən ratifikasiya olunduqdan sonra, 29 aprel 1997-ci ildə konvensiya qüvvəyə mindi. Bir çox Avropa dövlətləri, ABŞ, Rusiya, Ermənistan (27.01.95) və Gürcüstan da (27.11.95) daxil olmaqla bəzi MDB dövlətləri konvensiyanı ratifikasiya edən ölkələr arasındadırlar. Azərbaycan konvensiyaya 9 noyabr 1999-cu ildə qoşulmuş və o 30 mart 2000-ci ildə konvensiya Azərbaycanda qüvvəyə minmişdir.

Kimyəvi Silahların Qadağan edilməsi Təşkilatı (KSQT) Haaqada fəaliyyət göstərir. Haaqa yaxınlığında Reisvikdə KSQT laboratoriyası açılmışdır.

1997-ci ilin aprel ayında İştirakçı Dövlətlərin ilk Konfransı keçirildi.

Konvensiyaya üzv dövlətlərin hər biri heç zaman və heç bir şəraitdə kimyəvi silahları artırmamaq, istehsal etməmək, əldə etməmək və ehtiyatda saxlamamaq barədə öhdəlik götürmüşlər. Konvensiya 2-10 il dövr ərzində kimyəvi silahların və onların məhsullarının tamamilə məhvi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Konvensiya çərçivəsində qadağan olunmayan hallar, sülh məqsədləri üçün vasitələr, yəni

sənaye, kənd təsərrüfatı, əczaçılıq, tibbi və digər vasitələr istisna olmaqla, hərbi sursatlar ilə birlikdə zəhərli kimyəvi maddələrin və onların məhsullarının məhv edilməsi konvensiyada nəzərdə tutulmuşdur. Konvensiyada qeyd edilmiş bütün kimyəvi maddələr mənşəyindən və ya istehsalından asılı olmayaraq, hansı ki, insanlara və ya heyvanlara zərər yetirə bilər zəhərli kimyəvi maddələrə aiddir. Buna görə də, bu növ kimyəvi maddələr istehsal edən mülki istehsal imkanları konvensiyanın nəzarəti altındadır.

Bu ləvazimatların fəallığının konvensiyanın öhdəliklərinə uyğunluğunu yoxlamaq məqsədilə konvensiyaya üzv olan hər bir dövlət öz ərazisində olan bu ləvazimatları, eləcə də ölkə ərazisində saxlanılan və istehsal edilən kimyəvi maddələr və onların məhsullarını yoxlama üçün təqdim edir. Bu məqsədlə, nəzərdə tutulmuş yoxlamalar və “gözlənilməz” yoxlamalar həyata keçirilir.

Konvensiya müddətsizdir. Eyni zamanda, konvensiyaya üzv olan dövlətlərin hər biri əgər qərara gəlsə ki, “Konvensiyaya aid olan qeyri-adi hadisə dövlətin çox vacib maraqlarına təhlükə törədir” o zaman, həmin dövlət konvensiyanı etibarsız elan etmək hüququna malikdir.

9 may 2000-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Brüsseldəki Səfiri cənab Əfəndiyev Azərbaycanın Kimyəvi Silahların Qadağan edilməsi Təşkilatı yanında daimi nümayəndəsi təyin edilmişdir.

15 iyul 2000-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi KSQT-nin Milli Əlaqələndirici Qurumu təyin edilmişdir .

24-28 noyabr 2003-cü il tarixində Bakıda bu sahədə milli mütəxəssislər üçün Müdafiə sahəsində Milli Təlim Kursu təşkil edilmişdir. Bu yuxarıda qeyd edilən təşkilat çərçivəsində Azərbaycanda həyata keçirilən ilk kurs idi.

Kursun nəzəri hissəsi zamanı müzakirə edilən və təcrübi hissədə tətbiq edilən əsas mövzular aşağıdakılardan ibarət idi:

- Kimyəvi Silahlara qarşı müdafiə və yardım , Konvensiyanın 10-cu maddəsi;
- Kimyəvi silahlar təhlükəsi, onun növləri və təsirləri;
- Mülki əhali üçün qoruyucu ləvazimat (onun istifadəsi təcrübədə göstərilmişdi);
- Silahlı qüvvələrin qoruyucu ləvazimatları;
- Tibbi profilaktika və terapiya üsulları;
- Kimya Sənayesində Bədbəxt hadisələr, monitoring və aşkarlama;
- Ləvazimatlarla davranış və üsullar (təcrübi iş) ;
- Nümayiş "fəlakətəzadələrə yardım" (təcrübi iş);

Nazirlər Kabinetindən, Xarici İşlər Nazirliyindən, Müdafiə Nazirliyindən, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyindən, Daxili İşlər Nazirliyindən, Dövlət Gömrük Komitəsindən, Dövlət Sərhəd Xidmətindən, Milli Elmlər Akademiyasından və “Azərkimya” Dövlət Konsernindən nümayəndələr iştirak etmişdi.

29 yanvar – 2 fevral 2007-ci il tarixlərində Bakı şəhərində Avropa İttifaqının maliyyə dəstəyi və Kimyəvi Silahların Qadağan Olunması Təşkilatının ekspert yardımını ilə “Azərbaycan Respublikasında Kimyəvi Silahlar Konvensiyasının icrası üzrə milli məlumatlandırma seminarı” keçirilmişdir. Seminarda Azərbaycan Respublikasının 14 dövlət qurumunu təmsil edən 25-dən çox nümayəndə iştirak etmişdir.

Kimyəvi Silahların Qadağan Olunması Təşkilatının (KSQT) “Mərkəzi Asiya və Azərbaycanda qabiliyyət quruculuğu layihəsi”nin davamı olaraq 2008-ci ilin 12-16 may tarixlərində Bakı şəhərində KSQT və Azərbaycan Hökumətinin birgə təşkilatçılığı ilə “Regional Yardım və Mühafizə 2008” mövzusunda beynəlxalq təlim kursu keçirilmişdir.

“Kimyəvi silahın hazırlanması, istehsalı, artırılması (yığılması) və tətbiq edilməsinin qadağan olunması və onun məhv edilməsi haqqında Konvensiyanın tətbiq edilməsi barədə” qanunvericilik sənədinin qəbul edilməsi yekunlaşmaq üzrədir.

Mövzu № 9. Bioloji silahlar və onlardan qorunma üsulları

Plan:

1. Bioloji silahların əsas xüsusiyyətləri
2. Bioloji silahlardan qorunma üsulları

Bioloji silah kütləvi qırğın silahlarının bir növü olub bakteriya, virus və ya kif kimi mikroorqanizmlərdən əldə olunan vasitələrə və onları tətbiq etmək üçün istifadə edilən döyüş sursatına, cihaz və tərtibatlarına deyilir. Bioloji silahın əsasını xəstəlik törədən mikroblar və onlardan alınan toksinlər təşkil edir.

Bioloji silahlar insanların, heyvanların və bitkilərin məhv edilməsi, eyni zamanda ərzaq ehtiyatlarının və içməli suyun zəhərlənməsi üçün istifadə edilir. Bioloji vasitələrə, xarici mühitin təsirinə çox davamlı olan, əhali arasında kütləvi xəstəlik törədən, profilaktikası və müalicəsi çətin olan mikroblar aid edilir. Onların insanlara, heyvanlara və bitkilərə zədələyici təsiri bir sıra fərdi xüsusiyyətlərlə xarakterizə edilir. Xəstəlik törədən mikroblar ən kiçik dozalarla belə yoluxucu xəstəlik törədə bilər və onların toksinləri müəyyən müddət xarici mühitdə və ya yoluxmuş həşərat, gənə və gəmiricilərdə qala bilər. Bioloji vasitələrin zədələyici xassələrindən biri də onlarda inkubasiya və ya gizli təsir dövrünün olmasıdır.

Bioloji silahlarda, əsasən [taunun](#), [vəbanın](#), [Sibir yarasının](#), [tulyaremiyanın](#), brüselyozun, melioidozanın sarı və başqa isitmə növlərinin, təbii çiçəyin, psitmakozanın (ornitlozanın), səpmə və qarın yatalağının, qripin, malyariyanın dizentiriyanın və b. törədiciyə olan müvafiq mikroorqanizmlərdən, viruslardan, bakteriyalardan, göbələklərdən və s. istifadə olunur. Bioloji silahlar da, eynilə kimyəvi silahlar kimi hədəfə müxtəlif raket, artilleriya, fuqas, mərmə, mina, qumbara, xüsusi səpmə qurğuları vasitəsilə və ya su mənbələrini, qida anbarlarını, rəqib milli valyutasını və s. yoluxdurmaqla, istehlak bazarına bu maddələrlə yoluxdurulmuş ərzaq ixrac etməklə, ayrı-ayrı təşkilatlarına bu maddələrlə yoluxdurulmuş məktub göndərməklə və s. yolları ilə çatdırılır ki, sonrakı mərhələdə artıq o, kimyəvi silahdan fərqli olaraq eskalasiya, zəncirvari reaksiya doğuraraq epidemiya şəklində yayılır.

Bakterioloji silah

Bakterioloji silah – kütləvi qırğın silahlarından biri olub insan, heyvan və bitkilərə xəstəlik törədici mikroorqanizmlərin zədələyici təsirinə əsaslanır. İnsan və

heyvanları yoluxdurmaq üçün seçilmiş patogen; mikroorqanizmlər və onların toksinləri istifadə olunur. Patogen mikroorqanizmlər quruluşu, ölçüləri və bioloji təsirinə görə bakteriyalar, viruslar, rikketsiyalar, göbələklər, spiroxetlər və ibtidailər sinfinə bölünür.

Bakteriyalar – bir hüceyrəli orqanizmlərdir. Ölçüləri 03-0/5 mkm-dən 8- 10 mkm-ə qədərdir. 1 ml mayedə 550 milyard bakteriya ola bilər. Bakteriyaların çoxalması bölünmə yolu olur. Əlverişli şəraitdə hər 20-30 dəq-də bakteriyalar ikiyə bölünürlər. Bakteriyaların tipik nümayəndələri- sibir yarası, tulyaremiya, vəba, taun və s.törədiciləridir.

Bakteriyalar yüksək temperatur, işıq şüaları, rütubət və dezinfeksiyaedici maddələrin təsirinə həssasdır. Bəzi bakteriyalar xüsusi kapsula ilə örtülür və spor əmələ gətirir. Sporlar yüksək və aşağı temperatura, qurumaya, dazinfeksiyaedici maddələrin təsirinə çox davamlıdır.

Digər bioloji silah növləri

Viruslar – mikroorqanizmlərin xüsusi sinfidir. Ölçüləri çox kiçikdir, canlı toxumadan kənardə yaşaya bilmirlər, buna görə bunları hüceyrədaxili parazitlər adlandırırlar. Günəş və ultrabənövşəyi şüaların, yüksək temperaturun, dezinfeksiyaedici maddələrin təsirinə həssasdırlar. Viruslar 200- dən artıq xəstəliyin səbəbi ola bilər.

Rikketsiyalar – mikroorqanizmlərin xüsusi qrupudur, viruslar və bakteriyalar arasında yer tutur. Quruluşuna, xarici görünüşünə və ölçülərinə görə bakteriyalara, hüceyrədaxili parazit olmasına, yalnız canlı toxumalarda çoxalmasına görə viruslara oxşayır. Qarın yatalağı, Ku- qızdırması kimi xəstəliklərin törədicisidir.

Göbələklər – çox müxtəlif və geniş çeşiddə olan mikroorqanizmlərdir.

Bitki mənşəli olub mükəmməl quruluşa malikdir, fiziki, kimyəvi təsirlərə və günəş şüalarının təsirinə, qurumağa davamlıdırlar. Koksidioidomikoz, kriptokokkoz və s. kimi xəstəlikləri törədir.

Toksinlər bir sıra mikroorqanizmlərin həyat fəaliyyəti nəticəsində əmələ gələn, canlılara yüksək toksiki təsir göstərən, bəzi hallarda ölümə səbəb olan zülali maddələrdir. Botulizm, difteriya, tetanus toksinləri təmiz halda alınmışdır. Hərbi məqsədlə ən çox botulizm toksini və stafilokok enterotoksini diqqəti cəlb edir, bunlar kimyəvi silah növünə daxildir. Toksinlər yüksək bioloji aktivliyə malikdirlər, belə ki, botulizm toksininin 0,005 – 0,008 mq dozası ölümə səbəb olur.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinə təsir edən kimyəvi vasitələr – toksinlər, herbisidlər, defoliantlar və desikantlar istifadə olunur. Bu kimyəvi vasitələr əlaq otlarının məhv edilməsi, yarpaqların tökülməsi və bitkilərin qurudulması məqsədilə istifadə olunur. Bu maddələrin kütləvi istifadəsi torpağın sterilizasiyasına, bitkilərin ölməsinə, heyvan və insanların zəhərlənməsinə səbəb olur. 1963-cü ildə Vyetnamda herbisidlərin külli miqdarda istifadə olunması 2000 insanın zəhərlənməsinə (80 ölüm), 1969-cu ildə isə 28500 insanın zəhərlənməsinə (500

ölüm) səbəb olmuşdur. Bakterioloji silah kimi kənd təsərrüfatı bitkilərinə zərər vuran həşəratlardan istifadə olunur. Kolorada böcəyi, saraça, hessen milçəyi belə həşəratlardandır. Kolorada böcəyi kartof, pomidor, kələm vəs. kimi kənd təsərrüfatı məhsullarına ziyan vurur. Saraça böyük ərazilərdə bitki örtüyünə zərər vurma qabiliyyətinə malikdir. Hessen milçəyi buğda, arpa, çovdar kimi dənli bitkilərə ziyan vurur.

Bakterioloji silah məqsədilə taun, vəba, sibir yarası, botulizm, təbii çiçək, tulyaremiya kimi xəstəliklərin törədicilərindən istifadə olunur.

Taun – kəskin infeksiyon xəstəlikdir. İnkubasion dövrü 1-3 gündür. Xəstəlik kəskin başlayır: ümumi zəiflik, titrətmə, baş ağrısı, yüksək hərarət, huşun alaqranlığı qeyd olunur. Xəstəliyin ağciyər forması daha ağırdır. Bu zaman ağır ümumi əlamətlərə döş qəfəsində ağrı, bəlğəmli öskürək qoşulur. Xəstə tez zamanda gücünü və huşunu itirir. Artan kəskin ürək-damar çatmamazlığı nəticəsində ölüm baş verir. Xəstəlik 2 gündən 4 günədək davam edir.

Vəba ağır gedişli, tez yayılan kəskin infeksiyon xəstəlikdir. Xəstəliyin törədicisi vəba vibrionları xarici mühit amillərinə qarşı davamlıdır, suda bir neçə ay qala bilir. İnkubasiya dövrü bir neçə saatdan 6 günədək, orta hesabla 1-3 gündür. Əsas əlamətləri – qusma, ishal, qıcolmalərdir. Qusuntu və nəcis düyü həlimini xatırladır. Orqanizm sürətlə mayesini və çəkisini itirir, temperatur 350-dən aşağı düşür. Ağır hallarda ölüm baş verir.

Sibir yarası əsasən kənd təsərrüfatı heyvanlarının yoluxduğu kəskin infeksiyon xəstəlikdir. Xəstə heyvanlardan insanlar dəri, tənəffüs yolları, mədə-bağırmaq yolu ilə yoluxur və müvafiq olaraq xəstəliyin dəri, ağciyər və bağırsağ formaları ayırd edilir. Sibir yarasının ağciyər forması ağciyərlərin spesifik iltihabı, hərarətin yüksəlməsi, qanlı bəlğəmli öskürək ilə xarakterizə olunur. Ürək fəaliyyəti zəifləyir və müalicə olunmadıqda 2-3 gündən sonra ölüm baş verir. Sibir yarasının bağırsağ formasında bağırsağda xoralar əmələ gəlir, qarında kəskin ağrılar, qanlı qusma, ishal qeyd olunur. 3-4 gündən sonra ağır hallarda ölüm baş verir. Dəri formasında əsasən dərinin açıq hissələri (əl , üz, boyun, ayaqlar) zədələnilir. Mikrobların düşdüyü yerdə qaşınan ləkələr əmələ gəlir. Bu ləkələr 12- 15 saatdan sonra içərisində bulanıq və ya qanlı möhtəviyyət olan suluqlara çevrilir. Bu suluqlar partlayır və onların yerində dərin qara xoralar əmələ gəlir. Bu xoraların diametri bəzən 6-9 sm-ə çatır. Xoralar çox ağırlı olur, ətrafında ödem əmələ gəlir. Əlverişli hallarda 5-6 gündən sonra sağalma baş verir, hərarət aşağı düşür.

Botulizm müasir dövrdə güclü zəhər sayılan botulizm toksini tərəfindən törədilir. Yoluxma zədələnmiş dəridən, tənəffüs yollarından, həzm kanalından və selikli qişqlardan baş verir. İnkubasiya dövrü 2 saatdan 1 sutkayadək olur. Toksin mərkəzi sinir sistemini, azan siniri və ürəyin sinir aparatını zədələyir. Əvvəlcə ümumi zəiflik, başgicəllənməsi, qarında ağrılar, mədə-bağırsağ yolunda pozğunluqlar əmələ gəlir. Sonra əsas əzələ qruplarının: dil, yumşaq damaq, qırtlaq, üz əzələlərinin iflici baş verir. Mədə-bağırsağ əzələlərinin iflici nəticəsində meteorizm və davamlı qəbizlik yaranır. Tənəffüs üzvlərinin iflici nəticəsində ölüm baş verir.

Tulyaremiya töradicilari suda, torpaqda, tozda uzun müddət sag qala yoluxma tənəffüs yolları, həzm sistemi, selikli qişalar və dəridənbaş verir. Hərərətə yüksəlməsi, baş ağrıları, əzələ ağrıları ilə başlayır. Xəstəliyin ağciyər, bağırsağ və tifoz forması ayırd edilir.

Təbii çiçək viruslar tərəfindən törədilən, qızdırmavə özündən sonrakı çapıqlar qoyan səpkilərlə xarakterizə olunan xəstəlikdir. Hava və əşya ar vasitəsilə yoluxdurulur.

Bakterioloji silah bakterial vasitələrə və onları tətbiq etmək üçün istifadə olunan döyüş sursatlarına, cihaz və tərtibatlarla (raket, aviasiya bombaları və konteynerlər, artilleriya vasitələri) deyilir. Bakterioloji silahın əsas xüsusiyyətləri:

- Infeksiyon xəstəlik törədicilərinin epidemiya əmələ gətirməsi, qısa müddətdə müəyyən ərazidə eyni xəstəliklə kütləvi xəstəlik əmələ gətirməsi.
- Çox az miqdarda törədicinin xəstəlik törətmə qabiliyyətinin olması
- Inkubasiya (gizli) dövrünün olması.
- Xarici mühitdə mikroblar və onların toksinlərinin çətin təyin olunması. Müxtəlif mikroorqanizmlərin təyini yalnız laborator şəraitdə mümkündür.
- Seçici və məqsədyönlü təsir etməsi. Yalnız bitkilərin yoluxması məqsədilə (fitofloroz), heyvanların yoluxması məqsədilə (iribuynuzlu heyvanların taunu), yalnız insanların yoluxması məqsədilə (təbii çiçək, vəba) istifadə olunan bakteriyalar mövcuddur. Düşməni öldürücü təsirə malik (taun, təbii çiçək, sibir yarası) və ya canlı qüvvəni müvəqqəti sınırdan çıxarma (tulyaremiya) qüvvəsinə malik törədicilər istifadə edə bilər.
- Güclü psixoloji təsiri insanlar arasında təşviş yaradır.
- Bakterioloji silahın növə və kimyəvi silahlara nisbətən ucuz başa gəlməsi.
- Bioloji törədicilərin çox müxtəlif olması – eyni zamanda bir neçə xəstəlik törədicisi istifadə oluna bilər.
- Təsirinin uzun müddət davam etməsi, məs. sibir yarası spora xəstəlik törətmə təsirini bir neçə il saxlaya bilər.
- Xəstəlik törədicilərinin və onların toksinlərinin hava vasitəsilə hermetik olmayan yerlərə daxil olub insanları yoluxdurmaq qabiliyyətinin olması.
- Xəstəlik törədiciləri insan orqanizminə müxtəlif yollarla düşə bilər. Ən geniş yayılmış üsul hava vasitəsilədir. Su və qida ilə, açıq yara və yanmış yerlərinə mikrob düşməsi, yoluxucu həşəratların dişləməsi ilə, kontakt yolu ilə, bioloji vasitələrlə yoluxdurulmuş hərbi sursatlar vasitəsilə yoluxma mümkündür. Qansoran həşəratlar xəstəliyi xəstə insan və heyvanlardan sağlam fərdlərə ötürür. Bu həşəratlar: bit, birə,
- ağcaqanadlar, gənələr, se-se milçəkləri və s. səpikli yataq, hemorragik qızdırma kimi xəstəliklərin ötürücüsüdür. Xəstə heyvanlardan insana keçən xəstəliklərə zoonozlar deyilir (brusellyoz, sibir yarası). Xəstəliklərin yayılma yollarından biri də qida yoludur. Yoluxmuş ət və ət məhsullarından sibir yarası, tulyaremiya, salmonellyoz və parazit xəstəlikləri, tərəvəzlərdən vəba, dizenteriya, qarın yatağı və s. ötürülür.

- Epidemik təhlükəliliyinə görə bakteriya və viruslar yoluxdurucu olmayan, zəif yoluxdurucu və güclü yoluxdurucu olmaqla 3 qrupa bölünür. İstifadə olunan mikroorqanizmlərin hansı qrupa aid olmasından asılı olaraq zədələnmə ocağının epidemioloji xüsusiyyətləri və epidemiya əleyhinə tədbirlərin xarakteri dəyişir. Törədiciyi yüksək yolxucu olan xəstəliklər sürətlə yayılaraq epidemiyalar əmələ gətirir. *Epidemiya*– ümumi infeksiya mənbəyi, ümumi yoluxma yolu olan bir *infeksiya* xəstəliyinin müəyyən ərazidə geniş yayılmasına deyilir. *Pandemiya*– bir ölkə və qitənin sərhədlərini aşan, böyük insan kütləsini əhatə edən güclü epidemiyadır. Hər hansı bir xəstəliyinin müəyyən *ərazidə daimi* rast gəlməsinə endemiyalar deyilir. Heyvanlar arasında *yolxucu* xəstəliklərin yayılması – epizootiya, bitkilər arasında yayılması – *epifitotiya* adlanır. Heyvanlar arasında sibir yarası, sap, tulyaremiya, *taun*, *iri* buynuzlu heyvanların *taunu* və s. kimi xəstəliklər yayıla bilər.
- *Bakterial* vasitələrin istifadə edilməsi yolları və üsulları.
- Bakterial silahın çatdırılma yolları müxtəlifdir: təyyarə bombaları, top *güllələri*, raketlər və içərisinə maye, yaxud quru halda mikrob və zəhər qatıçığı (reseptur) doldurulmuş xüsusi konteynerlər və cihazlar, *zəhərlənmiş* daşıyıcılar (həratlar, gənələr, gəmiricilər). Bakterial silahı işlətmək üçün düşmən aerozol üsuldan (havanın yoluxdurulması), transmissiv üsuldan (qan soran həşəratlar – bit, birə, ağcaqanad vasitəsilə), diversion üsul-qapalı yerlərin, suyun, ərzağın qəsdən gizli şəkildə yoluxdurulmasından istifadə edə bilər. Xəstəliyinin yayılmasının ən sadə üsullarından biri havanın yoluxmasıdır. içərisində bakteriya vasitələr olan hərbi sursat partlayarkən havada duman və ya tustuşəkilli *aerozol* buludu əmələ gəlir ki, bu bulud külək vasitəsilə yayılır, torpağa çökür və yoluxmuş zona əmələ gətirir. Onun zədələyici təsiri tətbiq edilən xəstəliktörədidən, ərazinin relyefindən, meteoroloji şəraitdən və s. asılıdır. Yoluxma təkcə bakterial vasitələrin tətbiq edildiyi zaman deyil, buluddan ayrılmış aerozol hissəciklərinin zədələyici xüsusiyyətlərini saxlaya bildiyi vaxtdan asılı olaraq, bir neçə saat, gün, həftə, hətta ay müddətində də baş verə bilər. Yoluxdurulmuş həşəratlar vasitəsilə sarı qızdırma, *taun* və s. kimi xəstəliklər yayılır. Düşmən geri çəkildikən yoluxmuş əşyaları: geyim, ərza, sigaret və xəstə insanları saxlamaqla infeksiya xəstəliyinin yayılmasına nail ola bilər. Bu zaman yoluxma birbaşa kontakt vasitəsilə baş verir.
- Bakterioloji ocaqda əhalinin davranışı
- *Düşmən* tərəfindən bakterial silahın işlədilməsinin hər hansı əlamətini təyin etdikdə dərhal əleyhqaz, respirator, toz əleyhinə parça maska və ya pambıq – tənziq maska taxmaq, dərinin qoruyan vasitələr geyinmək və yaxınlıqdakı mülki – müdafiə orqanları və ya tibbi müəssisəyə xəbər vermək lazımdır. Sonra isə şəraitdən asılı olaraq mühafizə qurğularında (*sığınacaq*, radiasiya əleyhinə daldanacaq və ya sadə daldanacaq) saxlanmaq lazımdır. Fərdi mühafizə vasitələrindən vaxtında və düzgün istifadə *etmək*, mühafizə qurğularında saxlanmaqla bakterial vasitələrin tənəffüs orqanlarına, dəriyə və paltara

düşməsinin qarşısını almaq olar. Əhalinin infeksiyon xəstəliklərə qarşı dözümlülüyünü artırmaq, immuniteti yüksəltmək üçün sülh dövründə müəyyən işlər görülməlidir. Belə ki, sistemativ bədən tərbiyəsi və idmanla məşğul olmaq, peyvənd və zərərli maddələrlə spesifik profilaktika aparmaq lazımdır. Zədələnmə olduqda Aİ – 2 aptekçədə olan bakteriya əleyhinə dərmandan istifadə olunur. Bakterial silahdan effektiv müdafiə məqsədilə epidemiya əleyhinə və sanitariya – gigiyenik tədbirlər həyata keçirilir.

Sanitar-gigiyenik tədbirlərə aşağıdakılar aiddir:

- Şəxsi gigiyena qaydalarına riayət etmək,ərzağın keyfiyyəti, saxlanma rejiminə nəzarət, tara və bağımların vəziyyətinə, su mənbələrinin, su borularına nəzarət.
- Qida müəssisələrinin, bina, avadanlıq və nəqliyyat vasitələrinə nəzarət
- İctimai iaşə müəssisələri, mağaza, bazarların sanitariya vəziyyətini yaxşılaşdırmaq. Bu müəssisələrin dezinfeksiyaedici vasitələrlə, dezinfeksiya, dezinfeksiya, deratizasiya aparmaq üçün avadanlıqlarla təmin edilməsi.

Şəxsi gigiyena

İnfeksiyon xəstəlikdən qorunmağın əsas yollarından biri şəxsi gigiyena qaydalarına riayət etməkdən ibarətdir:

- əllərin işdən sonra, yeməkdən əvvəl sabunla yuyulması
- bədənin hamamda duş altında yuyulması, alt paltarları və yataq ağlarının vaxtaşırı dəyişilməsi
- üst paltarların sistemativ çırpılıb təmizlənməsi
- yaşayış və iş yerlərinin təmizlənməsi
- yalnız yoxlanılmış ərzaqlardan istifadə olunması, su və südün qaynadılması, meyvə və tərəvəzlərin qaynadılmış su ilə yuyulması, ət və balıq məhsullarının yaxşı qaynadılıb bişirilməsi, çörəyin odda qurudulması.

İnfeksiyon ocağın ləğv edilməsində əhalinin aktiv və şüurlu hərəkət etməsinin rolu böyükdür. Hər bir şəxs işdə, evdə, küçədə qoyulmuş qayda və rejimə riayət etməlidir. Qida hazırlanarkən və qəbul edilərkən qablar dezinfeksiyaedici vasitələrlə yuyulmalı və ya qaynadılmalıdır. Yalnız bağlı qablarda, soyuducularda olan ərzaqlardan istifadə olunmalıdır. Otaqdan çıxarkən tənəffüsü, dərini qoruyan fərdi müdafiə vasitələrini taxmalı, içəri girərkən isə ayaqqabılar bayırda çıxarılıb dezinfeksiyaedici vasitələrlə təmizlənməlidir. Xəstəliyin ilk əlamətlərini müəyyən edən zaman dərhal həkim çağırmaq, xəstəni təcrid etmək lazımdır. Xəstə evdə müalicə olunarsa ayrı otaqda yerləşdirmək və ya buna imkan yoxdursa xəstənin çarpayısını ayırmaq lazımdır. Xəstənin qablarını ayırmaq, otaqda cari dezinfeksiya aparmaq, sodalı, sabunlu su və ya başqa yuyucu vasitələrlə əşyaları yumaq, bəzi əşyaları qaynatmaq və bu xəstəyə qulluq mümkün olarsa bir adam tərəfindən aparılmalı təhlükəsizlik qaydalarına, şəxsi gigiyena qaydalarına ciddi riayət etmək lazımdır. Xəstə sağaldıqdan və ya xəstəxanaya yerləşdirildikdən sonra son dezinfeksiya işləri aparılır. Xəstənin otağı, ağı, əşyaları dezinfeksiya olunur.

İnfeksiyon xəstəliklər ocağında sakinlər öz mənzil və ev əşyalarını ezinfeksiya etməlidirlər. Bunun üçün müxtəlif maddələrdən (xlorlu əhəng, xloramin, qələvilər, formalin, lizol) istifadə olunur. Divarlar, tavan, döşəmə, mebel və ağac əşyalar dezinfeksiyaedici maddələrlə isladılmış əskilərlə silinir. Yumşaq mebel əvvəlcə tozsoranla təmizlənir, sonra isə 3%- li xloramin məhlulunda isladılmış əski ilə silinir. Pambıq paltarlar 2% – li soda məhlulunda 2 saat ərzində qaynadılır, qaynar ütü ilə ütülənir. Qaynatmaq mümkün olmayan əşyalar, ayaqqabılar, xalça, yastıq və s. dezinfeksiya stansiyalarında təmizlənir. Yaşayış mənzilləri, fərdi mühafizə vasitələri də dezinfeksiya olunur. İşlənmiş əskilər, materiallar xüsusi yerlərdə toplanılır və yandırılır. Mənzilləri dezinfeksiya etmək üçün 5% – li xlorlu əhəng məhlulundan istifadə olunur. Dezinfeksiya işləri aparən şəxslər işdən sonra tam sanitar təmizləməsindən keçirlər. Stasionar yuma məntəqələrində, hamam və ya xüsusi yaradılmış yuma meydançalarında tam sanitar təmizləməsi aparılır. Bu meydançalarda 3 otaq: soyunma, yuyunma və geyinmə otaqları ayrılır. Bundan başqa yoluxmuş əşyaları zərərsizləşdirmək üçün şöbə vardır. Soyunma otaqlarında üst paltarlar, baş örtüyü, dərinə qoruyan vasitələr çıxarılır. Bu paltarlar xidməti işçilər tərəfindən zərərsizləşdirmək üçün xüsusi şöbəyə aparılır. Yuyunma otağına girişdə əleyhqaz çıxarılır, selikli qişalar 2% – li soda məhlulu ilə silinir, hər adama sabun və lif verilir. Yuyunma otaqlarında sabun və isti su ilə əvvəcə əllər sabunlanır, üz, baş yuyulur, sonra isə bütün bədən yuyulur. Duş altında yuyunma 10 – 15 dəq. davam edir. Geyinmə otaqlarında tam sanitar təmizləməsi keçənlər tibbi baxışdan keçib ya təmizlənmiş öz paltarlarını ya da ehtiyat fonddan paltarlar geyinirlər.

Bakterial zədələnmə ocağında əhalinin təcili profilaktik müalicəsi aparılır. Bu müalicəni obyektə təhkim olunmuş tibb işçiləri, sahə tibb işçiləri, həmçinin tibb birləşməsinin şəxsi heyəti aparır. Hər bir sanitar drujinasına müəyyən sahə ayrılır. Sutkada 2-3 dəfə sanitar drujinaçıları ərazini gəzir, əhaliyə müalicəvi preparatlar paylayır. Profilaktika məqsədilə geniş spektrli antibiotiklər verilir. Aİ 2 aptekçədə olan İdərmanlardan insanlar sərbəst istifadə edirlər. Törədicisi məlum olduqda bu xəstəlik üçün spesifik olan antibiotik, zərdab və s. ilə təcili profilaktika aparılır. Epidemik prosesin gedişinə sosial faktorların təsiri böyükdür. Əhalinin yaşayış şəraiti, əhalinin sıxlığı, sanitar mədəniyyəti, miqrasiya prosesləri, profilaktik tədbirlərin vaxtında aparılması böyük rol oynayır. İnfeksiyon xəstəliklərə qarşı tibbi tədbirlər profilaktik və epidemiya əleyhinə olmaqla 2 yerə bölünür. Profilaktik tədbirlərin məqsədi infeksiyon xəstəliyinin əmələ gəlməsinin qarşısını almaqdır və infeksiyon xəstəliyinin olub — olmamasından asılı olmayaraq aparılır. Epidemiya əleyhinə tədbirlər epidemik ocaqda infeksiyanın ləğvinə yönələn tədbirlər kompleksidir. Bu tədbirlər əsas 3 istiqamətdə aparılır:

- İnfeksiya mənbəyinə qarşı
- İnfeksiyanın ötürülmə yollarına qarşı
- İnfeksiyon xəstəliyə dözümlülüyün artırılması

Bu tədbirləri həyata keçirmək üçün aşağıdakı işlər görülür:

- ilk infeksiyon xəstəni vaxtında təyin etmək
- xəstəni təcrid etmək, onunla kontaktda olanları təyin etmək
- xəstəlik haqqında təcili xəbərdarlıq
- təcridetmə və rejimli (karantin) tədbirlərinin görülməsi
- xəstə ilə kontaktda olanla nəzarət, onların təcridi
- təcili və spesifik profilaktika
- dezinfeksiya, dezinseksiya və deratizasiya
- su, ərzaq məhsullarından nümunələr götürüb analiz olunması

Bakterioloji zədələnmə ocağında infeksiyon xəstəliyinin yayılmasının qarşısını almaq üçün xüsusi rejim – karantin rejimi qoyulur.

Karantin – bakterial zədələnmə ocağını tam təcrid etmək, infeksiyon xəstəliyinin yayılmasının qarşısını almaq və yoluxmanı aradan qaldırmaq məqsədilə yerinə yetirilən epidemiya əleyhinə rejimli profilaktika tədbirlər sistemidir. Karantin məqsədi zədələnmə ocağını tam təcrid etmək və xəstəliyi aradan qaldırmaqdır. Rejimli tədbirlərə aiddir: zədələnmə ocağını təcrid etmək, əhalini kiçik qruplara bölmək, ocaqda komendant xidməti yaratmaq, ərziyə giriş və çıxışı qadağan etmək, ev əşyalarının və heyvanlarının ərəzidən çıxarılmasına qadağan qoymaq, ocağın içərisində hərəkəti məhdudlaşdırmaq.

Epidemiya əleyhinə tədbirlər

Epidemiya əleyhinə tədbirlərə aiddir: təcili profilaktika, xəstələrin və şübhəliyənlərin müəyyən olunması, təcrid olunması, qospitala göndərilməsi və müalicə olunması, əhalinin sanitariya təmizlənməsi, Ərazinin, nəqliyyatın, əşyaların, mənzillərin dezinfeksiyası.

Karantin qoyulan ərəzidə bütün müəssisələrdə işlər dayandırılır, tədris müəssisələrində dərslər dayandırılır, bazarlar və əhalinin kütləvi yığıldığı yerlər bağlanılır. Fəhlə və qulluqçular profilaktik sanitariya təmizlənməsindən keçirilir. Karantin zonasına giriş mülki müdafiə qərargahı rəisi tərəfindən yalnız xüsusi birləşmələrə verilir. İşini davam etdirən xalq təsərrüfatı obyektləri xüsusi rejimə keçirilir, işçilər kiçik qruplara bölünür, onlar arasında kontakt azaldılır. Qidalanmaq və istirahət üçün xüsusi otaqlar ayrılır. Əhaliyə evlərindən çıxmaq tövsiyə olunur, ərzaq , su lazım gəldikdə xüsusi dəstələr vasitəsilə evlərə çatdırılır. Karantin müddəti son xəstənin təcridindən sonra xəstəliyinin inkubasiya dövrü müddətinə uyğun vaxt keçdikdən, şəxsi heyətin tam sanitariya təmizlənməsi və yoluxmuş obyektlərin dezinfeksiyası başa çatdıqdan sonra təyin olunur. Tibb xidmətinin şəxsi heyəti xüsusi təhlükəli xəstəliklə yoluxmuş xəstələrə xidmət zamanı taun əleyhi qoruyucu kostyumlarda işləyirlər.

Xəstəlik xüsusi təhlükəli xəstəliklərə aid olmadıqda və kütləvi xəstələnmə təhlükəsi olmadıqda observasiya rejimi təyin olunur.

Observasiya – epidemiya ocağında yoluxucu xəstəliklərin qarşısını almaq məqsədilə həyata keçirilən təcridetmə – məhdudlaşdırma və müalicə – profilaktik tədbirlər sistemində deyildir. Observasiya zamanı aşağıdakı işlər görülür:

- *giriş* – çıxış məhdudlaşdırılır
- infeksiyon xəstələrin müəyyən edilməsi, təcrid edilməsi və qospitalizasiyası
- əhalinin sanitar təmizlənməsi
- təcili profilaktik tədbirlərin görülməsi
- sanitar – gigiyenik və epidemiya əleyhinə tədbirlərin gücləndirilməsi

Observasiya zamanı bütün müalicəvi – profilaktik tədbirlər olduğu kimi aparılır, yalnız təcridmə tədbirləri daha yüngülləşdirilir. İnfeksiyon zədələnmə ocağında əhali tibb xidmətinin qoyduğu bütün tədbirlərə ciddi riayət etməlidir., profilaktik peyvəndlərin keçirilməsindən və dərman qəbulundan heç kim imtina etməməlidir. Observasiya müddəti xəstəliyin inkubasiya dövrünə uyğun təyin olunma və son xəstə təcrid olunduqdan , dezinfeksiya işləri başa çatdıqdan sonra aradan qaldırılır. Müşahidə olunan şəxslər bu məqsədlə yaradılmış observasiya məntəqələrində yerləşdirilir, daimi nəzarəti altında saxlanılır. Bəzən müşahidə zamanı profilaktik peyvəndlər aparılır. Müşahidə olunan şəxslər arasında xəstələr aşkar edilərsə onlar təcrid olunur, digələri yenidən sanitariya təmizlənməsindən keçirilir, otaqlar dezinfeksiya edilir, observasiya müddəti uzadılır. Observasiya müddəti başa çatdıqdan sonra müşahidə olunan şəxslər karantin zonasını tərk edir və onlara əmək qəbi iyyətini itirmə vəzifəsi verilir, observasiya məntəqələrində son dezinfeksiya işləri aparılır. Karantin və observasiya zonalarında əhali profilaktik olaraq antibiotik və digər preparatlar qəbul edir. Karantin və observasiya təyin olunduqdan sonra həmin ərazidə dezinfeksiya, dezinfeksiya və deratizasiya həyata keçirilir.

Mövzu № 10. Fövqəladə hallar zamanı əhalinin mühafizəsinin təşkili. Kollektiv mühafizə qurğuları və onlardan istifadə qaydaları

Plan:

1. Dinc və müharibə dövrlərində əhalinin mühafizəsinin xüsusiyyətləri və əsas prinsipləri
2. Əhalinin mühafizəsinin təmin olunması ilə bağlı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tədbirlər
3. Kollektiv mühafizə qurğularının təyinatı və istifadə qaydaları
4. Kollektiv mühafizə qurğularının mühəndis avadanlıqları

Azərbaycan Respublikasında sülh və müharibə dövrlərində Fövqəladə hallarda əhalini mühafizənin əsas prinsipləri haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI NAZİRLƏR KABİNETİNİN QƏRARI

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti qərara alır:

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1992-ci il 31 iyul tarixli 93 nömrəli Fərmanının 3-cü bəndinə müvafiq olaraq Azərbaycan

Respublikasında sülh və müharibə dövrlərində Fövqəladə hallarda əhalini mühafizənin Azərbaycan Mülki Müdafiə Qərargahının Azərbaycan Ədliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırıb təqdim etdiyi Əsas prinsipləri təsdiq edilsin (əlavə olunur).

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri

R. HÜSEYNOV

Bakı şəhəri, 28 dekabr 1992-ci il

№ 700

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin
1992-ci il 28 dekabr tarixli 700 nömrəli qərarı ilə
TƏSDİQ EDİLMİŞDİR

Azərbaycan Respublikasında sülh və müharibə dövrlərində fövqəladə hallarda əhalini mühafizənin Əsas Prinsipləri

1. Giriş

1.1. Sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hallarda əhalini mühafizə etmək Azərbaycan Respublikası Mülki müdafiəsinin başlıca vəzifələrindən biridir.

Bu vəzifənin yerinə yetirilməsində bütün dövlət hakimiyyəti orqanları, fiziki və hüquqi şəxslər yaxından iştirak etməlidirlər.

1.2. Əhali:

müharibə dövründə - müasir basqın silahlarının və təhlükə potensialı obyektlər dağıdırlarkən yaranan ikinci dərəcəli zədələyici amillərdən;

sülh dövründə - ehtimal edilən qəzalardan, təbii fəlakətlərdən və adamların həyatı üçün təhlükə törədən digər fövqəladə hallardan mühafizə edilməlidir.

1.3. Əhalinin mühafizəsi - fövqəladə hallarda adamların həyatının qorunması üçün lazımi şərait yaradılmasını nəzərdə tutur. Mühafizə tədbirlərində məqsəd — fövqəladə halların qarşısının alınması məqsədilə profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi, fövqəladə hallar zamanı adamların zədələnməsinin qarşısının alınması, yaxud zədələnmənin maksimum azaldılması, fövqəladə halların və onların nəticələrinin aradan qaldırılmasıdır.

1.4. Bu prinsiplər:

müharibə qurbanlarının mühafizəsi haqqında Cenevrə müqavilələrinin və bunlara əlavə edilmiş protokolun əsas müddəalarından, hərbi

əməliyyatların ehtimal olunan xarakterindən, müxtəlif fəvqəladə hallarda maddi baza yaratmaq və əhalinin mühafizəsini təmin etmək üzrə respublikanın imkanlarından irəli gəlir;

əhalinin mühafizəsinin ilkin müddəalarını, mühafizənin xüsusiyyətlərini, üsullarını və bunlardan istifadə etmək qaydalarını müəyyən edir;

dövlət hüquqi-normativ aktlarının, mühəndis-texniki tədbirlər normalarının və mülki müdafiə üzrə digər normativ sənədlərin işlənilib hazırlanması üçün ilkin sənəd sayılır.

2. Əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri

2.1. Mühafizə tədbirlərində məqsəd — fəvqəladə halların qarşısının alınması məqsədilə profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi, fəvqəladə hallar zamanı adamların zədələnməsinin qarşısının alınması, yaxud zədələnmənin maksimum azaldılması, fəvqəladə halların və onların nəticələrinin aradan qaldırılmasıdır.

2.2. Əhali yerləşən rayonların hərbi-siyasi və təbii xarakterindən, burada ehtimal edilən fəvqəladə halların növündən, təhlükənin dərəcəsindən asılı olaraq mühafizə tədbirləri fərqli surətdə planlaşdırılır və həyata keçirilir.

Bu məqsədlə, sülh dövründə baş verə biləcək fəvqəladə halların xarakteri və miqyası barədə proqnozlar əsasında, habelə müasir müharibələrin xüsusiyyətləri, başlanması variantları, müxtəlif növlü qırğın vasitələrinin işlədilməsi imkanları nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının ərazisi zonalara, şəhərləri qruplara, təsərrüfat obyektləri isə dərəcələrə bölünür. Mülki müdafiə tədbirləri hərbi komandanlıq orqanları ilə sıx əlaqədə yerinə yetirilir.

2.3. Əhalinin mühafizəsinə müxtəlif mühafizə üsullarından kompleks halında istifadə edilməklə nail olunsun ki, bu üsullardan ən əsasları - əhalinin müxtəlif mühafizə qurğularında daldalandırılması, təhlükəli rayonlardan köçürülməsi və eyni zamanda fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə olunmasıdır.

2.4. Əhalinin mühafizəsi üzrə tədbirlər sülh dövründə əvvəlcədən hazırlanır, iqtisadi və sosial inkişaf planlarında nəzərdə tutulur və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada yerinə yetirilir.

2.5. Əhalinin mühafizəsi üzrə planlaşdırılan tədbirlərin həcmi «məqsədyönlü və kifayətdir» prinsipi ilə müəyyən edilir.

Bu prinsipdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

fəvqəladə hallarda gözlənilən nəticələrin elmi proqnozu əsasında mühafizənin optimal variantlarının seçilməsi;

mülki müdafiə vəzifələrinin xalq təsərrüfatı mənafeləri ilə əlaqələndirilməsi;

təhlükə yaranan dövrdə qabaqcadan təşkilati və mühəndis-texniki tədbirlərin yerinə yetirilməsi;

mülki müdafiə obyektlərinin tikintisində yüksək keyfiyyətli parametrlərin tətbiq edilməsi;

mühafizə vasitələrinin həm sülh, həm də müharibə şəraiti üçün yararlılığının təmin olunması;

iqтisadi və sosial inkişaf planlarının tərtibində və yerinə yetirilməsində mühafizə məsələlərinə üstünlük verilməsi.

2.6. Əhalinin mühafizəsi üzrə mülki müdafiə tədbirlərində respublikanın bütün vətəndaşlarının iştirakı prinsiplial şərtidir. Bu, hər bir adamdan öz təhlükəsizliyi üçün şəxsi məsuliyyət daşımağı, mülki müdafiə siqnallarını bilməyi və bu siqnallar üzrə düzgün fəaliyyət göstərməyi, kollektiv və fərdi mühafizə vasitələrindən istifadəni bacarmağı, habelə fəvqəladə hallarda davranış və fəaliyyət qaydalarına riayət olunmasını tələb edir.

Buna mülki müdafiə biliklərini əhaliyə müntəzəm və fasiləsiz surətdə öyrətməklə nail olmaq mümkündür.

3. Əhalinin mühafizəsi sistemi

3.1. Əhalinin mühafizəsi məsələlərini daha səmərəli həll etmək məqsədilə ümumdövlət və ərazi mühafizə sistemləri yaradılır ki, onlar aşağıdakı tədbirləri həyata keçirirlər: ehtimal olunan fəvqəladə halların və onların nəticələrinin proqnoz və təhvil edilməsi; onların baş verməsi barədə əvvəlcədən xəbərdarlıq; basqın vasitələri işlədilməsinin, həmçinin güclü qəzalar və təbii fəlakətlərin nəticələrini zəiflədən qabaqlayıcı tədbirlər; mühafizə üsulları və vasitələrinin hazırlanması və vaxtında istifadə edilməsi üzrə mülki müdafiə tədbirləri; fəvqəladə hallar yaranmış rayonlarda xilasetmə və təxirəsalınmaz bərpa işlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi.

3.2. Fəvqəladə halların nəticələrini və təhlükənin dərəcəsini zəiflədən qabaqlayıcı tədbirlər əhalinin etibarlı mühafizəsi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə tədbirlərdən ən vacibləri aşağıdakılardır:

yaşayış məntəqələrinin salınması və şəhər tikintisi üzrə baş planlar tərtib edilərkən təhlükə ehtimallı bölgələrdə və sahələrdə yerli xüsusiyyətləri nəzərə almaq;

təhlükə potensialı obyektlərdə ehtimal olunan qəzaların nəticələrindən əhalinin və ətraf mühitin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün belə obyektlərin səmərəli yerləşdirilməsi;

binaların, qurğuların, mühəndis şəbəkələrinin, nəqliyyat kommunikasiyalarının müəyyən edilmiş təhlükəsizlik normalarına müvafiq tikilməsi;

təhlükə potensialı obyektlərin qəzasız fəaliyyətini təmin edən tədbirlərin görülməsi;

yaşayış məntəqələrinin və xalq təsərrüfatı obyektlərinin təhlükəli təbii hadisələrdən kompleksli mühafizə sxemlərinin işlənilib hazırlanması;

yerlərdə fəvqəladə halların qarşısını almaq və nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədilə müvafiq planların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;

xüsusi mühəndis qurğularının (sel, sürüşmələr və s. əleyhinə) əvvəlcədən tikilməsi;

respublika ərazisində sanitariya mühafizəsi tədbirlərinin yerinə yetirilməsi.

Bütün bunlar müvafiq səlahiyyətli təşkilatlar tərəfindən yerinə yetirilir, həmin işlərin icrasına mülki müdafiə orqanları nəzarət edirlər.

4. Fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsini təmin edən mülki müdafiə tədbirləri

4.1. Sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarında əhalinin mühafizəsini təmin etmək üçün görülən mülki müdafiə tədbirləri kompleksinə aşağıdakılar daxildir:

fəvqəladə hallar barədə əhalinin xəbərdar edilməsi və yaranmış vəziyyət barədə ona müntəzəm məlumat verilməsi;

ətraf mühitin, ərzaq məhsullarının, suyun radioaktiv kimyəvi və bakterioloji (bioloji) zəhərlənməsinə nəzarət edilməsi;

əhalinin təhlükəsiz rayonlara və ya sahələrə köçürülməsi (çıxarılması);

müvafiq tibbi mühafizə tədbirlərinin görülməsi;

əhalinin radiasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizəsi;

müxtəlif fəvqəladə hallarda fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə edilməsi, mühafizə rejimləri qoyulması və əhalinin davranış qaydaları barədə təkliflərin hazırlanması;

zədələnmə ocaqlarında xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin (qəza işlərinin) yerinə yetirilməsi, fəvqəladə hallar yaranmış rayonlarda əhalinin həyat təminatının bərpa edilib saxlanması;

fəvqəladə hallarda mühafizə və fəaliyyət qaydalarının bütün əhaliyə öyrədilməsi.

4.2. Fövqəladə hallar barədə əhalinin xəbərdar edilməsi və ya yaranmış şərait barədə ona müntəzəm məlumat verilməsinə aşağıdakı yollarla nail olunur:

əhalini xəbərdar edən mərkəzləşdirilmiş respublika və ərazi avtomat xəbərdarlıq sistemlərini əvvəlcədən yaratmaq və daimi hazır vəziyyətdə saxlamaqla;

mərkəzləşdirilmiş ərazi xəbərdarlıq sistemlərini və xalq təsərrüfatı obyektlərinin məhəlli xəbərdarlıq sistemlərini təşkilati-texniki cəhətdən bir-birinə qoşub əlaqələndirməklə;

ehtimal olunan fəlakətli daşqın zonalarında, radiasiya və kimyəvi zəhərlənmə təhlükəli müəssisələr və yüksək təhlükəli digər obyektlər yerləşmiş fəaliyyət göstərən məhəlli xəbərdarlıq sistemləri yaratmaq və onları təşkilati-texniki cəhətdən müşahidə və nəzarət sistemlərinə qoşmaqla;

ümumdövlət və sahə rabitə sistemlərindən, radio, televiziya verilişləri və yerli radio şəbəkəsindən, digər texniki informasiya vasitələrindən mərkəzləşdirilmiş surətdə xəbərdarlıq üçün istifadə etməklə.

4.3. Ətraf mühitə, ərzaq məhsullarına, suya müşahidə və nəzarət aşağıdakı yollarla edilir:

sanitariya-epidemioloji stansiyaları, baytarlıq, aqrokimyəvi və obyekt laboratoriyalarını, Dövlət Hidrometeorologiya Komitəsi müəssisələrini, radiasiya və kimya müşahidəsi postlarını cəlb etməklə əvvəlcədən ümumdövlət və sahə müşahidə və laboratoriya nəzarəti şəbəkəsi yaratmaq və daim hazır vəziyyətdə saxlamaqla;

ətraf mühitin vəziyyəti barədə, eləcə də yeyinti məhsullarının və ərzaq xammalının, ələfın, suyun radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji (bioloji) maddələrlə çirklənməsi haqqında məlumatları toplamaq, təhlil etmək və yaymaqla.

4.4. Mülki müdafiənin mühafizə qurğuları (sığınacaqlar, radiasiya daldalanacaqları, sadə daldalanacaqlar - zirzəmilər və başqa yeraltı tikililəri) respublikanın bütün əhalisinin qorunmasını təmin etməlidir.

Mühafizə qurğuları fondu aşağıdakı qayda üzrə yaradılır:

şəhərlərdə və yaşayış məntəqələrində olan yeraltı qurğulardan kompleks halında istifadə etmək hesabına; burada sosial-məişət, istehsal və təsərrüfat təyinatlı otaqlar, binalar, yerləşdirmək, sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda onların bir qisminin əhalinin mühafizəsi üçün uyğunlaşdırılması və istifadə edilməsini nəzərdə tutmaqla;

mühafizə üçün yararlı yeraltı və yerüstü bina və qurğuları, dağ-mədən yerlərini, təbii kaha və mağaraları yoxlamaq və qeydə almaqla;

yanmış vəziyyəti nəzərə alaraq, zirzəmiləri və digər yeraltı tikililəri daldalanacaq kimi düzəltməklə;

xalq təsərrüfatı təyinatlı ayrıca yeraltı qurğular tikmək; lazım gəldikdə onları mühafizə üçün uyğunlaşdırmaqla;

təhlükəli dövrdə kütləvi surətdə sadə daldalanma yerləri düzəltməklə (tikməklə);

hökumətin qərarlarına əsasən əvvəlcədən sığınacaqlar və radiasiya daldalanacaqları tikməklə;

bütün mülki müdafiə mühafizə qurğularını əhalinin dərhal daldalanması üçün texniki-istismar hazırlığı halında saxlamaqla.

Əhaliyə şəxsi və kooperativ mülkiyyət formasında mühafizə qurğuları tikmək tövsiyə edilir. Belə hallarda mülki müdafiə orqanları lazımi metodiki yardım göstərir.

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün mövcud mülki müdafiə mühafizə qurğuları fondundan (sığınacaqlar və daldalanacaqlar) mülki müdafiə orqanlarının müəyyən etdiyi qaydalar üzrə təsərrüfat, məişət və mədəni məqsədlər üçün istifadə edilir, onların yenidən quraşdırılmasına icazə verilmir.

4.5. Təhlükəli rayonlardan və zonalardan (karantin zonasından başqa) əhali onun həyatı və sağlamlığı üçün qorxu yaranan hallarda köçürülür (çıxarılır).

Təhlükəli rayonlardan bütün əhali və ya əhalinin ayrı-ayrı qrupları (yaşına, məşğuliyyətinə görə) köçürülür.

Müharibə dövrü üçün səfərbərlik və rəqəsi olan şəxslər köçürülmür, onlar Azərbaycan Respublikası Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidmətinin sərəncamına gedirlər. ^[6]

Əhali hər növ nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilməklə qısa müddətdə kütləvi şəkildə, ya da yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq mərhələ-mərhələ, həm bütün nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilməklə, həm də piyada surətdə köçürülə bilər.

Köçürmənin səmərəliliyi üçün:

köçürülmə planlarını əvvəlcədən tərtib etmək;

şəhərdənkənar zonanı və məskunlaşdırma rayonlarını köçürülən əhalinin normal həyatını təmin etmək üçün hazırlamaq;

bütün nəqliyyat növlərini köçürmə işlərinə hazırlamaq;

köçürmə dövrü üçün lazımi idarəetmə strukturları və köçürmə orqanları yaratmaq;

əhali arasında ictimai asayişin və mütəşəkkilliyin təmin edilməsi üzrə tədbirlər kompleksi həyata keçirmək lazımdır.

Əhali yerləşdiriləcək rayonlar və köçürmə qaydası hərbi komandanlıq orqanları və müvafiq idarə və müəssisələrlə razılaşıdırılır.

Köçürmə tədbirlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi qaydaları fəvqəladə hallarda əhalini mühafizə haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin sərəncamı ilə müəyyən edilir.

4.6. Əhalinin mühafizəsi üzrə təbii tədbirlər - adamların zədələnməsinin qarşısını almaq, yaxud zədələnməni zəiflətmək, zərərçəkənlərə vaxtında yardım göstərmək və onları müalicə etmək, fəvqəladə hallar yaranmış rayonlarda epidemioloji təhlükəsizliyi təmin etmək işlərindən ibarətdir.

Bunun üçün:

sahə tabeliyindən asılı olmayaraq bütün mövcud səhiyyə orqanları qüvvələrinin və vasitələrinin fəaliyyətini planlaşdırmaq və onlardan istifadə etmək;

fəvqəladə vəziyyət yaranarkən kifayət qədər tibb müəssisələri açmaq;

tibbi profilaktika vasitələrindən vaxtında istifadə etmək;

ərzaq mallarına və suya nəzarət etmək;

vaxtında ixtisaslı tibb dəstələri yaratmaq və onları fəaliyyətə hazırlamaq;

tibbi mühafizə vasitələri ehtiyatları, tibbi və xüsusi avadanlıq və texniki ehtiyatları yaratmaq;

tibb işçiləri hazırlamaq və bütün əhaliyə tibbi sanitariya biliklərini öyrətmək lazımdır.

4.7. Bioloji yoluxma vasitələrindən mühafizə - yoluxma təhlükəsinin, yaxud faktının, yoluxmanın növü və miqyasının vaxtında aşkar edilməsindən, habelə inzibati-təsərrüfat, rejimli-məhdudlaşdırma və xüsusi tibb tədbirlərinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Bioloji zədələnmə vasitələrindən mühafizə üçün:

kollektiv və fərdi mühafizə vasitələrindən vaxtında istifadə etmək;

karantin və observasiya rejimləri qoymaq;

yoluxma ocağını zərərsizləşdirmək;

təcili və xüsusi (spesifik) profilaktika keçirmək;

xalq təsərrüfatı obyektləri, tibb müəssisələri və əhali tərəfindən epidemiya əleyhinə rejimə riayət edilməsinə nail olmaq lazımdır.

4.8. Əhalinin radiasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizəsi - radiasiya və kimyəvi şəraiti aşkar edib qiymətləndirməkdən, radiasiyadan mühafizə üzrə birtipli rejimlərin müəyyən edilməsindən, fərdi mühafizə vasitələri ilə təchizat, xüsusi təmizləmə işlərinin təşkili və keçirilməsi tədbirlərindən ibarətdir.

Əhalinin radiasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizəsi üçün:

əvvəlcədən fərdi mühafizə vasitələri, radiasiya, kimyəvi kəşfiyyat və dozimetrik nəzarət cihazları ehtiyatları yaratmaq, bunları qoruyub işə hazır vəziyyətdə saxlamaq lazımdır. Həmin ehtiyatların həcmi və saxlanma yerləri mövcud təhlükəli zonalara müvafiq olaraq fərqli surətdə müəyyən edilir. Bu zaman həmin avadanlıqla ilk növbədə - mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyəti, zədələnmə ocaqlarında aparılan xilasetmə və təxirəsalınmaz işlərdə iştirak edən qüvvələr, habelə radiasiya və kimya təhlükəli xalq təsərrüfatı obyektlərinin işçiləri və belə obyektlərin ətrafındakı təhlükəli zonada yaşayan əhali təmin edilir;

radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmənin miqyasını, xarakterini və nəticələrini aşkar etmək məqsədilə vaxtında kəşfiyyat aparmaq;

düşmənin kütləvi qırğın vasitələri işlətdiyini, həmçinin radiasiya və kimyəvi zəhərlənmə təhlükəli xalq təsərrüfatı obyektlərində qəzaları (dağıntıları) aşkar etmək, onların miqyasını və nəticələrini qiymətləndirmək üçün ən müasir vasitələrdən və üsullardan istifadə etmək, o cümlədən ərazidə havadan radiasiya kəşfiyyatı aparılması üçün mülki aviasiya təyyarələrini (vertolyotlarını) bu işə cəlb etmək;

həm müharibə, həm də sülh dövrü üçün yararlı olan vahid növlü (unifikasiya edilmiş) mühafizə vasitələri, radiasiya, kimyəvi kəşfiyyat və dozimetrik nəzarət cihazları və cihaz dəstləri (kompleksləri) yaratmaq;

əhaliyə müəyyən edilmiş qaydada şəxsi istifadə üçün fərdi mühafizə vasitələri və dozimetrlər almağa imkan yaratmaq;

zəhərlənmiş ərazidə əhalinin radiasiyadan mühafizəsi və xalq təsərrüfatı obyektlərinin fəaliyyəti üçün birtipli rejimlər işləyib hazırlamaq;

kommunal-məişət xidməti və nəqliyyat müəssisələrini adamların sanitariya təmizlənməsi, paltarların, avadanlığın və nəqliyyatın xüsusi təmizlənməsi işlərinə əvvəlcədən uyğunlaşdırmaq;

radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmə ocaqlarını vaxtında ləğv etmək, zəhərli tullantıları bu məqsədlə ayrılmış xüsusi yerlərdə basdırmaq lazımdır.

4.9. Zədələnmə ocaqlarında, qəza və təbii fəlakət rayonlarında xəsarət almış adamlara vaxtında yardım göstərmək məqsədilə qısa müddətdə xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər təşkil edilir və yerinə yetirilir.

Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

zədələnmə ocaqlarında və fəlakət rayonlarında kəşfiyyat aparmaq;

zədələnmə ocağını məhdudlaşdırmaq;

axtarış və xilasetmə kompleks tədbirləri görmək;

zərərçəkənlərə yardım göstərmək;

təhlükəli rayonlardan əhalini çıxarmaq və ya köçürmək;

karantin-observasiya tədbirləri, xilasetmə işləri aparılan rayonlarda ictimai asayiş təmin etmək;

zərər çəkmiş rayonlarda əhalinin həyatının təmin edilməsi üzrə ilkin tədbirləri həyata keçirmək;

epidemiya əleyhinə və sanitariya-gigiyena tədbirləri;

zərər çəkmiş rayonlardakı əhalinin ruhi sabitliyini təmin etmək üçün kompleks tədbirlər həyata keçirmək.

Xilasetmə və təxirəsalınmaz işlərin səmərəliliyi bu tədbirlərlə təmin edilir:

ixtisaslı mülki müdafiə qüvvələrini (qoşun hissələri, ştatda olan qəza-xilasetmə, qəza-bərpa dəstələri və hərbi-ləşdirilməmiş dəstələr), habelə ixtisaslı sahə dəstələrini, könüllü xilasetmə qüvvələrini əvvəlcədən yaratmaq və fəaliyyətə hazırlamaq;

sahə tabeliyindən asılı olmayaraq digər qüvvələri, müəssisələri, habelə lazım gəldikdə könüllüləri xilasetmə işlərinə cəlb etmək;

əvvəlcədən əldə edilmiş razılaşmalar əsasında xarici ölkə mütəxəssislərini və xilasedicilərini işə cəlb etmək;

əvvəlcədən idarəetmə orqanlarını işə hazırlamaq, xüsusi fəaliyyət planlarını tərtib etmək;

xilasetmə işləri və digər təxirəsalınmaz işlər aparmaq üçün xüsusi texniki avadanlıq hazırlamaq və istehsal etmək;

zərərçəkənlərin ərzaqla, digər gündəlik tələbat əşyaları ilə təchizatını, həyati təminatını təşkil etmək;

xilasetmə işlərində iştirak edən adamların təhlükəsizliyi üzrə tədbirlərə ciddi riayət etmək, fəlakət zonasında əhalinin davranış rejimini müəyyənləşdirmək;

fövqəladə halların xarakterini və miqyasını nəzərə almaqla xilasedici qüvvə və vasitələri tədricən artırmaq;

xilasetmə işlərində iştirak edən qüvvələrin mühəndis, kimyəvi, tibbi, nəqliyyatla təminatını, maddi və texniki təminatını müntəzəm təşkil etmək.

4.10. Mühafizə üsulları və vasitələrindən istifadə etmək, yaralılara ilk yardım göstərmək, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərdə fəal iştirak etmək bacarığı əhaliyə müəssisələrdə, idarə və təşkilatlarda, habelə yaşayış yerlərində yarana biləcək real təhlükənin xarakterinə uyğun olaraq öyrədilir. Bu zaman əhalinin lazımi məsləhət və tövsiyələr alması üçün hər cür şərait yaradılır.

Yerlərdə ehtimal olunan fövqəladə hallar zamanı fəaliyyət və davranış qaydaları qabaqcadan kütləvi informasiya vasitələri ilə, yaxud xüsusi yaddaş kitabçaları paylamaqla bütün əhalinin nəzər-diqqətinə çatdırılır.

5. Sülh dövründəki fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsini təşkil etməyin xüsusiyyətləri

5.1. Sülh dövründə əhalinin mühafizəsinin əsasını fəvqəladə halların qarşısını alan, yaxud azaldan təşkilati, mühəndis-texniki və digər tədbirlərin yerinə yetirilməsi; əhalinin vaxtında xəbərdar edilməsi və adamların təhlükəli zonadan çıxarılması; əldə olan mühafizə vasitələrindən istifadə olunması; fəvqəladə hallar yaranan rayonlarda xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər aparmaq üçün qüvvə və vasitələrin hazırlanması təşkil edir.

Bu məqsədlə:

Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki müvafiq obyektlərdə işin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dünya standartlarına uyğun vahid tələblər müəyyən edilir;

təhlükə potensialı obyektlərdə qüsurlu qovşaqları aşkar etmək məqsədilə istehsalatın təhlükəsizliyi müntəzəm surətdə araşdırılır və təhlil edilir;

qüsurların aradan qaldırılması üzrə əməli tədbirlər planı işlənir və yerinə yetirilir;

yeni tikilən təhlükəli istehsalatlar hesablanıb, elə yerləşdirilir ki, burada qəzalar baş verərsə, onun zədələyici amilləri adamlar yaşayan sahələrə yayıla bilməsin.

5.2. Fəvqəladə hallarda mühafizə tədbirləri sülh dövrü üçün müəyyən edilmiş xüsusi meyarlar nəzərə alınmaqla yerinə yetirilir.

5.3. Ehtimal edilən zəhərlənmə zonalarında yaşayan əhaliyə daimi istifadə üçün fərdi-mühafizə vasitələri respublika hökumətinin və yerli icra hakimiyyəti başçılarının qərarlarına əsasən pulsuz verilə bilər. Bu məqsədlə, müharibə dövrü üçün nəzərdə tutulmuş vasitələrin bir qismindən müəyyən edilmiş qayda üzrə istifadə etmək olar.

6. Müharibə dövründə əhalinin mühafizəsini təşkil etməyin xüsusiyyətləri

6.1. Müharibə dövründə əhalinin mühafizəsinin əsasını mühafizə qurğuları fondu, fərdi mühafizə vasitələri, tibb avadanlığı ehtiyatları yaradılması və onlardan istifadə olunması, təhlükəli rayonlardan və zonalardan əhalini köçürmək üzrə tədbirlərin əvvəlcədən hazırlanması və yerinə yetirilməsi təşkil edir.

6.2. Respublikanın iqtisadi imkanlarına müvafiq olaraq, «məqsədyönlü və kifayətdir» prinsipi əsasında əhalinin mühafizəsi üzrə tədbirlərin bir qismi

(xəbərdarlıq sisteminin, sığınacaq və daldalanacaqlar fondunun bir hissəsinin, fərdi mühafizə vasitələri ehtiyatlarının yaradılması və s.) əvvəlcədən, hələ sülh dövründə həyata keçirilir, qalanı isə (kütləvi surətdə mühafizə vasitələrinin verilməsi və s.) təhlükəli dövr yaranarkən və hərbi əməliyyatlar başlanarkən yerinə yetirilir.

7. Əhalini mühafizə prinsiplərinin həyata keçirilməsi qaydaları

7.1. Əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Ali Sovetinin və hökumətinin verdiyi müvafiq qərarlarla, habelə mühafizə məsələləri üzrə normativ sənədlər sisteminə uyğun olaraq:

xalq təsərrüfatı planlarına mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsinə dair xüsusi bölmə daxil edilməsi;

Naxçıvan Muxtar Respublikasında, Azərbaycan Respublikasının digər şəhər və rayonlarında sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizə vasitələri ilə təminatına dair xüsusi proqramlar hazırlanması və yerinə yetirilməsi (mühafizə qurğuları fondunun yaradılması, fərdi mühafizə vasitələri ilə təchizat, xəbərdarlıq sistemlərinin inkişaf etdirilməsi və s. məsələlər üzrə əməli tədbirlərlə birlikdə);

təhlükə potensialı obyektlərdə çalışan işçilərin və belə obyektlərin yaxınlığında yaşayan əhalinin mühafizəsi üzrə birtipli planlar işlənilib hazırlanması;

istehsalat-ərazi mülki müdafiə orqanlarının fəaliyyətə hazırlanması, habelə əhaliyə mühafizənin öyrədilməsi ilə həyata keçirilir.

Mülki müdafiəyə həvalə edilmiş vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan dövlət büdcəsi və yerli büdcələrin vəsaiti hesabına avadanlıq və rabitə vasitələri ilə təchiz edilmiş binalara və qurğulara mülki müdafiənin daşınmaz əmlakı deyilir.

Düşmənin hava hücumu zamanı mühafizə olunmağın üsullarından biri də adamların mühafizə qurğularında daldalanmasıdır. Mühafizə qurğularına kollektiv mühafizə vasitələri də deyilir. Bunlar bir qrup adamın birgə, kollektiv halında qorunması üçündür. Qoruyucu xassələrinə, istifadə edilməsi məqsədinə görə mühafizə qurğularının müxtəlif növləri olur.

Böyük şəhərlərdəki sığınacaqqlar adamları hər cür silahların bütün təsirindən qoruya bilir.

Kənd yerlərindəki radiasiya əleyhinə daldalanacaqqları isə adamları əsasən radioaktiv zərərilmədən, eləcə də düşmənin top-mərmə atəşlərinin təsirindən qorumaq üçündür.

Bunlardan əlavə evlərin zirzəmilərində, binaların yeraltı hissələrində, xüsusi olaraq düzəldilən üstü örtülmüş və ya açıq xəndəklərdə və s. belə yerlərdə gizlənmək və qismən mühafizə olunmaq mümkündür. Bunlara sadə daldalanacaqqlar deyilir. Belə daldalanma yerləri xüsusən sərhədboyu rayonlarda hər bir ailə üçün olmalıdır.

Mühafizə qurğularının xüsusi avadanlığı, onun istismar qaydası.

Sığınacaq adətən, adamlar yerləşən əsas otaqlardan və yardımçı otaqlardan ibarət olur. Əlavə sığınacaqda tambur (dəhliz), ventilyasiya (havadəyişmə), su təchizatı, kanalizasiya, elektrik təchizatı və qızdırma sistemləri olur.

Dəhliz (tambur) sığınacağın giriş yolunun qarşısında düzəldilir. Bu, qurğuya girib-çıxarkən onun adamlar yerləşən otaqlarına çöldən zəhərli hava keçməsinin qarşısını almaq üçündür. Dəhlizdə iki qapı düzəldilir: çöl qapıya qoruyucu-kipləşdirici, içəri qapıya isə kipləşdirici qapı deyilir. Çöldəki hava zəhərli olarkən sığınacaqdan çıxmaq lazım gəldikdə, adamlar əvvəlcə dəhlizə çıxaraq kipləşdirici içəri qapını çəkib kip örtməli, ancaq sonra qoruyucu çöl qapıdan dəhlizə çıxmalıdır, yəni binaya girib-çıxarkən hər iki qapını eyni zamanda açmaq olmaz. Sığınacağın qəza (ehtiyat) çıxış yolunun ağzında da qoruyucu və kipləşdirici qapaqlar düzəldilir.

Dinləyicilər sığınacağın ventilyasiya sistemi ilə tanış edilərkən müəllim onlara havaçəkən tərtibatı, soyuducu və qazəleyhinə süzgəclərin yerini, süzücü-ventilyasiya aqreqatının, havapaylayıcı və havasorucu tərtibatları və sistemin digər avadanlıqlarını göstərib onların təyinatını qısa izah edir.

Havaçəkən tərtibatlar – çöldən havanı sorub süzgəclərə və süzücü-ventilyasiya aqreqatına vermək üçündür. Sığınacaqda adətən iki belə tərtibat olur.

Əsas tərtibatın havaçəkən kanalı– qəza çıxış yolunda, ehtiyat tərtibatındakı isə qoruyucu-hermetik klapanla birlikdə pilləkən meydançasında yerləşdirilir. Tozəleyhinə süzgəclərin təyinatı – sığınacağa verilən havanı radioaktiv tozdan təmizləməkdir.

Süzücü-ventilyasiya aqreqatı – çöldən havanı çəkmək, hər cür zəhərli maddələrdən təmizləyib otaqlara vermək və içəridə çöldəkinə (atmosfer təzyiqinə) nisbətən bir qədər artıq təzyiq yaratmaq üçün nəzərdə tutulub. Aqreqatın ən əsas hissələri klapanlar, baraban formalı uducu süzgəclər, elektrik-əl ventilyatorudur. Süzücü-ventilyasiya aqreqatı əsasən iki rejimdə işləyə bilər: təmiz ventilyasiya rejimində – çöldən təmiz havanı içəriyə sormaqla üçün və süzücü-ventilyasiya rejimində – çöldəki zəhərli havanı süzgəclərdə təmizləyib içəriyə sormaqla üçündür.

Havapaylayıcı tərtibat – təmiz havanı sığınacağın otaqlarına verən nazik divarlı borular sistemindən ibarətdir.

Havasorucu tərtibat – işlənmiş havanı sığınacaqdan kənar edən qurğudur.

Bundan sonra sığınacağın su təchizatı, elektrik təchizatı, kanalizasiya və istilik sisteminin avadanlıqları da bu qayda üzrə dinləyicilərə göstərib izah edilir.

İcməli və digər ehtiyaclar üçün su, sığınacağa su kəməmindən verilir, həm də burada xüsusi qablarda su ehtiyatı saxlanılır.

Sığınacağın otaqlarını işıqlandırmaq üçün akkumulyatorlardan və digər vasitələrdən istifadə edilir.

Əsas otaqlarda adamlar oturmaq üçün kürsülər və növbə ilə uzanmaq üçün 2-3 mərtəbəli taxtlar olur.

Sığınacağa həmçinin reproduktor, telefon qoyulur, yangın söndürən avadanlıq, qəza işləri üçün alətlər və s. yerləşdirilir.

Radiasiya daldalanacaqlarının daxili avadanlığını plakatda göstərəkən müəllim izah edir ki, hər bir daldalanacaq, adətən, adamlar oturan əsas otaqdan, dəhlizdən giriş yerindən ibarət olur.

Əsas otaqda havanın dəyişdirilməsi üçün süzgəcli-sorucu tərtibat düzəldirlər. Burada da adamların oturması üçün skamya və taxtlar yerləşdirirlər: bunların sayını elə götürürlər ki, hər adam 7-8 saat uzanıb dincələ bilsin. Ərzaq məhsullarını və su qablarını saxlamaq üçün sığınacaqın divarlarında rəflər də düzəldirlər.

Bundan sonra müəllim, dinləyiciləri sadə daldalanacaqların mövcud olan müxtəlif növləri ilə tanış edir.

Plakatdan istifadə edərkən deyir ki, bunlar gördüyünüz üstü açıq xəndəklərdən, üstü örtülü səngərlərdən, həmçinin havadan basqın zamanı müvəqqəti qorunmaq üçün yararlı olan digər tikililərdən və yerlərdən ibarətdir. Onlar ancaq mühafizə üçün yardımçı vasitə sayılır, çünki belə yerlər adamları zəhərləyici və radioaktiv maddələrdən mühafizə edə bilmir.

Belə daldalanacaqlar əsas kollektiv mühafizə vasitələri kifayət qədər olmayan hallarda qısa müddətdə düzəldilməlidir.

Mövzu № 11. Fərdi mühafizə vasitələri və onlardan istifadə qaydaları

Plan:

1. Əhalinin mühafizəsinin təmin olunması ilə bağlı mülki müdafiə tədbirlərinin görülməsi
2. Fərdi mühafizə vasitələrinin təsnifatı
3. Əleyhqazların tətbiqi, quruluşu və onlardan istifadə qaydaları
4. Respiratorlar və onlardan istifadə qaydaları
5. Dəri səthinin mühafizə vasitələri
6. Mühafizə dəstələrinin tətbiq sahələri, quruluşu və istifadə qaydaları
7. Kimya əleyhinə fərdi paket və onlardan istifadə qaydaları

Müasir qırğın silahlarından mühafizə məqsədilə əhalinin mühafizə qurğularında daldalandırılması, təhlükəli sahələrdən köçürülməsi ilə yanaşı, fərdi mühafizə və tibbi mühafizə vasitələrindən əhalinin vaxtında və düzgün istifadə etməsi də çox vacib əhəmiyyətə malikdir. Bu mühafizə vasitələrindən istifadə edilməsi lüzumu onunla izah edilir ki, nüvə, kimyəvi və ya bakterioloji silah işlədilərkən əhali, mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyəti müəyyən müddət radioaktiv maddələr (RM), zəhərləyici maddələr (ZM), yaxud bakterial vasitələrlə (BV) zəhərlənmiş sahələrdə və ya atmosferdə qalmalı, ya da burada xilasetmə işləri aparmalı olacaqlar.

Fərdi mühafizə vasitələri bunlardan ibarətdir:

- a) tənəffüs üzvlərinin mühafizə vasitələri;
- b) dəri səthinin mühafizə vasitələri;
- c) tibbi mühafizə vasitələri.

Tənəffüs üzvlərini mühafizə vasitələrinə əleyhqazlar, respiratorlar və əhalinin özü tərəfindən hazırlanan ən sadə vasitələr aiddir.

Əleyhqazlar. Müasir əleyhqazlar adamın tənəffüs üzvlərini və gözlərini havadakı zəhərləyici maddələrin (buxar, duman, qaz, tüstü, ZM damcılarının), radioaktiv maddələrin təsirindən, aerosol halındakı yoluxdurucu patogen mikroorqanizm və toksinlərdən mühafizə etmək üçün kifayət dərəcədə yüksək qoryuyucu xassələrə və istismar göstəricilərinə malikdir.

Əleyhqazların təcridedici və süzücü növləri olur. Süzücü əleyhqazlar (ümumqoşun, mülki, uşaq əleyhqazları) daha geniş yayılmışdır; onların quruluşu – içərisində fəallaşdırılmış kömür və aerosol ələhinə (tüstü ələhinə) süzgəclər olan süzücü-uducu qutunun daxili qatlarından keçərkən zəhərli havanın süzülüb təmizlənməsi prosesinə əsaslanır. Süzücü-uducu qutunun mühafizəedici qatları karbon 2-oksidi (dəm qazını) udub saxlaya bilmir, buna görə də tənəffüs üzvlərinin karbon 2-oksiddən mühafizəsinin təmin edilməsi üçün xüsusi (hopkalit) patronndan istifadə olunur ki, bu patron əleyhqazın birləşdirici borusu (üzlük hissəsi) ilə süzücü-uducu qutusu arasında yerləşdirilir (qutuya burulub birləşdirilir).

Hazırda Respublikamızın MM sistemində yaşlı əhalinin mühafizəsi üçün QP-5, QP-5m və QP-7 (QP-mülki əleyhqaz) əleyhqazlarından; uşaqların mühafizəsi üçün DP-6m (uşaq əleyhqazı, 6-cı tipi, kicikölçülü), DP-6, PDF-7 (süzücü uşaq əleyhqazı, 7-ci tipi), PDF-D (süzücü uşaq əleyhqazı, məktəbə qədər yaşlılar üçün) və PDF-Ş (süzücü uşaq əleyhqazı, məktəblilər üçün) süzücü əleyhqazlardan istifadə oluna bilər.

Bunlardan əlavə 1,5 yaşadək olan körpələrin mühafizəsi üçün KZD-6 (uşaq mühafizə kamerası, 6-cı tipi) uşağı mühafizə kamerası vardır.

Tabeldənkənar əleyhqazlara sənaye əleyhqazları, xüsusən kimya müəssisələrində işlədilən əleyhqazlar aiddir. Bu əleyhqazların qutuları xüsusiləşdirilmişdir, yə'ni müəyyən bir zəhərli maddədən mühafizə üçün nəzərdə tutulmuşdur, ona görə də qutunun tərkibində müxtəlif uducular və aerosol süzgəcləri ola bilər.

Süzücü əleyhqaz süzücü-uducu qutudan və üzlük hissədən ibarətdir. Əleyhqazın komplektinə (dəstinə) həmçinin onun çantası və tərləməyən plyonkalar olan qutucuq, yaxud əleyhqazın üzlük hissəsindəki gözlüyün şüşələrini tərdən qoruyan xüsusi karandaş da daxildir.

QP-5 və QP-5m əleyhqazları kiçik ölçülü süzücü-uducu qutu və şlem-maskə tipli üzlük hissə ilə komplektləşdirilir. QP-5m əleyhqazının şlem-maskasında membranlı qutu var (qutuda danışiq tərtibatı yerləşdirilmişdir). QP-5 və QP-5m əleyhqazlarının üzlük hissələrində birləşdirəci boru olmur, onlar bilavasitə süzücü-uducu qutuya birləşdirilir. Şlem-maskalar beş ölçüdə (membranlı şlem-maskalar – 4 ölçüdə) buraxılır. Şlem-maskanın ölçüləri onun çənəaltı hissəsində rəqəmlərlə göstərilir.

QP-5 tipli əleyhqazın üzlük hissəsini seçərkən başı: kəllə-yanaqlar-çənəaltı hissədən keçən dairəvi xətt üzrə ölçülər. Alınan nəticəni 0.5 sm-ə qədər yuvarlaqlayırlar. Alınan kəmiyyət 63 sm-ə (membranlı şlem-maskə üçün 61 sm-ə) qədər olarsa – «0» ölçülü, 63.5-dən sm-ə (61.5-dən 64 sm-ə) qədər olarsa – 1-ci, 65.5-dən 68 sm-ə (64.5-dən 67 sm-ə) qədər olarsa – 2-ci, 68.5-dən 70.5 sm-ə (67.5-dən artıq) olarsa – 3-cü, 71 sm-dən artıq olarsa – 4-cü ölçülü şlem-maskə lazımdır.

QP-7 tipli əleyhqazlar iki növdə buraxılır: QP-7 və QP-7v, bunlar bir-birindən üzlük hissələri ilə fərqlənirlər. QP-7 əleyhqazı danışiq tərtibatlı və suiçmə tərtibatı

olmayan MQP tipli üzlük hissə ilə komplektləşdirilir. QP-7v əleyhqazı isə, danışıq tərtibatı və əsgər su qabından (flyaqa) içmək üçün suiçmə tərtibatı olan MQP tipli üzlük hissə ilə komplektləşdirilmişdir ki, bu da zəhərli atmosferdə işləyərkən adamın su içə bilməsinə imkan yaradır.

QP-7 (QP-7v) əleyhqazının üzlük hissələrini santimetr bölgülü lent vasitəsilə başın üfüqi və şaquli çevrələrini ölçüb təyin etməklə seçirlər üfüqi çevrənin kəmiyyətini tapmaq üçün başı qabaqdan qaşların üstündən, yanlarda – qulaqların seyvanlarından 2-3 sm üstən, arxada isə, kəllinin ən çox çıxımlı hissəsindən keçən qapalı xətt üzrə ölçürlər.

Şaquli çevrə – başı kəllə-yanaqlar-çənəaltı hissə üzrə keçən dairəvi xətt ilə ölçməklə müəyyən edilir. Məsələn, əgər başın şaquli və üfüqi çevrələrini ölçmə nəticələrinin cəmi 118.5 sm-ə bərabədirsə, bu, maskanın 1-ci ölçüsünə, 121.5-126 sm – 2-ci, 126.5 sm-dən artıqdırsa – 3-cü ölçüsünə müvafiq gələr.

Uşaq əleyhqazlarının quruluşca özünə məxsus xüsusiyyətləri var. DP-6m əleyhqazı 1.5 yaşdan yuxarı kiçikyaşlı uşaqlar üçündür. Bu əleyhqaz DP-6m tipli yüngülləşdirilmiş süzücü-uducu qutudan və üzlük hissə olaraq dörd (1, 2, 3, 4) ölçülü MD-1 maskasından (uşaq maskası, 1-ci tipi) ibarət olur.

DP-6 əleyhqazı böyük yaşlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdur, iri ölçülü süzücü-uducu qutu və üzlük hissə olaraq yalnız 5-ci ölçülü MD-1 maskası komplektləşdirilmişdir.

PDF-D əleyhqazları kiçik və böyük yaşlı uşaqlar üçündür; QP-5 tipli süzücü-uducu qutudan və üzlük hissə olaraq dörd (1, 2, 3, 4) ölçülü MD-3 maskalarından ibarətdir.

PDF-Ş əleyhqazı 7 yaşdan 17 yaşa qədər olan uşaqlar üçündür; QP-5 tipli süzücü-uducu qutudan və üzlük hissə olaraq iki ölçülü (3, 4) MD-3 maskaları və ya dörd (0, 1, 2, 3) ölçülü şlem-maskalardan ibarətdir.

Uşaq əleyhqazlarının quruluşu (yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlər istisna edilməklə) və iş prinsipi yaşlı adamlar üçün olan əleyhqazlarınkı kimidir.

Əleyhqazı istifadəyə hazırlayarkən əvvəlcə maskanın (şlem-maskanın) lazımı ölçüsünü seçirlər. Uşaq əleyhqazları beş ölçüdə buraxılır, birinci və ikinci ölçülər – məktəbə qədər yaşlı, üçüncü, dördüncü və beşinci ölçülər isə məktəbli uşaqlar üçündür.

Uşaq əleyhqazı maskanın ölçüsünü tapmaq üçün üzün uzunluğunu, respiratoru seçərkən olduğu kimi, millimetr bölgülü xətkəşlə ölçürlər (keçmişdə üzün enini də ölçürdülər, lakin təcrübə göstərdi ki, buna ehtiyac yoxdur). Məsələn, PDF-D əleyhqazının maskasını seçərkən üzün uzunluğu 88-95 mm olduqda 3-cü, 96-103 mm olduqda 4-cü, 104-111 mm olduqda 5-ci ölçülü maska lazımdır. PDF-Ş əleyhqazlarda şlem-maskanın lazımı ölçüsünü isə başın çevrəsini kəllə-yanaqlar-çənəaltı hissədən keçən qapalı xətt üzrə santimetr bölgülü lentə ölçüb təyin edirlər. Ölçmənin nəticəsi 63 sm-dək olduqda – sıfır ölçülü; 63.5-65 sm olduqda – 2-ci; 68.5-70.5 sm olduqda – 3-cü; 7.1 sm-dən artıq olduqda – 4-cü ölçülü şlem-maskaya götürülür.

Əleyhqazın lazımı ölçüsünü seçdikdən onun kiçikliyi yoxlayırlar. Bu məqsədlə maskanı (şlem-maskanı) başa taxır, çantadan süzücü-uducu qutunu çıxarıb onun

dibindəki deşiyi tıxacla, ya da əlin ovucu ilə örtür və nəfəs alırlar. Bu zaman maskanın altına hava keçməməlidir.

Əleyhqazın gözlük şüşələri tərləməsin deyə, içəri tərəfdən onların səthinə «karandaş» vasitəsilə şəbəkə şəklində 5-6 yüngül xətt çəkir, sonra buxətləri şüşə şəffaflanana qədər barmaqla sürtürlər. PDF-Ş (2Ş) əleyhqazlarında bu məqsədlə tərləməyən plyonkalardan istifadə olunur.

Təciedici əleyhqazlar (İP-4, İP-5 tipli) və ya təsiredici oksigen cihazları (KİP-5, KİP-7, KİP-8) adamın tənəffüs üzvlərini ətrafdakı havadan tamamilə təcrid edir. Nəfəs almaq üçün regenerativ (bərpaedici) patronndan alınan, yaxud oksigen balonundan verilən oksigendən istifadə olunur. Belə əleyhqaz və cihazlar: havada ZM-in konsentrasiyası çox yüksək olduğu üçün ZM süzücü qutudan «keçmək» qorxusu yaradan və süzücü əleyhqaz etibarlı surətdə mühafizəni təmin etməyən hallarda; havada karbon 2-oksiddin konsentrasiyası yüksək olan hallarda işlədilir.

Oksigenlə təchiz etmə prinsipinə görə təsiredici əleyhqaz və cihazlar iki qrupa bölünür: kimyəvi əlaqəli oksicənlə və sıxılmış oksigenlə təchiz edən cihazlar. Birinci qrupa İP-4, İP-5 əleyhqazları, ikinci qrupa KİP-5, KİP-7, KİP-8 cihazları aiddir.

Respiratorlar. Tənəffüs üzvlərini radioaktiv maddə və bakterial vasitə aerozollarından (tozlarından), habelə zəhərli tüstülərdən mühafizə üçün respiratorlardan istifadə olunur. ZM buxarlarından mühafizə üçün respiratorlar yararlı deyil. Yaşlı əhali üçün R-2, uşaqlar üçün R-2d növlü respiratorlar mövcuddur. R-2 respiratoru süzücü yarım maskadan ibarətdir ki, ondan dəfələrlə istifadə etmək və 12 saatdək mühafizə olunmaq mümkündür.

R-2d respiratoru uşaqlar üçün nəzərdə tutulan respirator növüdür, kiçik ölçülərə malikdir, fasiləsiz olaraq 4 saat ərzində mühafizəni təmin edir.

Respiratorlar nəfəs orqanlarını tozdan və zərərli qazlardan qoruyan vasitədir. Məsələn, havasında çoxlu zəhərli toz olan zavodların işçiləri, eləcə də tarlalarda bitki mühafizəsi üçün kimyəvi maddələr tətbiq elən mexanizatorlar üzvlərinə respirator taxırlar.

R-2d, R-2 respiratorlar süzücü yarım maskadan və onu üzdə bərkitmək üçün qaytanlardan ibarətdir. Maskada 2 nəfəsalma klapanı, bir nəfəsvermə klapanı və burun SİXİCİ var. Bərkidici qaytanlar maskanın kənarlarına bənd edilib. Respiratorun çəkisi 50-60 qram olur. O polietilen kisədə saxlanılır.

Yarım maska iki qatdan ibarətdir. Xarici qat məsaməli sintetik materialdandır. Belə material havanı yaxşı keçirir. İçəri qat isə hava keçirməyən nazik plyonkadandır. Bu iki qat arasında xüsusi süzücü material yerləşdirilib. Nəfəsalma klapanları respiratorun içəri qatına sağ və sol tərəflərdən bənd edilib. Nəfəsvermə klapanı isə orta hissədədir.

Respirator taxmış adam nəfəs alarkən hava maskanın üst qatından və süzücü materiallardan keçib təmizlənilir, sonra da nəfəsalma klapanlarından keçərkən adamın tənəffüs orqanlarına daxil olur. Nəfəs verərkən isə hava maskanın nəfəsvermə klapanından keçib kənara çıxır.

R-2d respiratoru dörd ölçüdə (0, 1, 2, 3) olur. Onun ölçüləri maskanın çənəaltı hissəsində rəqəmlərlə göstərilib. Respiratorun ölçüsünü elə seçmək lazımdır ki, o, üzə kip yatsın, yoxsa zəhərli hava maskanın altına keçib adamı zəhərləyə bilər.

Respiratorun lazımi ölçüsünü tapmaq üçün adamın üzünün uzunluğunu, yəni burunun yuxarı hissəsinin ən çökək yerindəki nöqtə ilə çənənin ən aşağı nöqtəsi arasındakı məsafəni millimetr bölgülü xətkəşlə ölçürlər. Üzün uzunluğu 80-100 mm olduqda – birinci, 115-125 mm olduqda – ikinci, 125 mm-dən artıq olduqda – üçüncü ölçülü respirator lazımdır.

Respiratoru geyməyə hazırlamaq və geymək üçün respiratoru paketdən çıxarmaq (paketin yuxarı tikişini kəsməli və onu səliqə ilə açmalı), sonra yarımmaskanı və baş qaytanlarını nəzərdən keçirib sahmana salmaq lazımdır. Əgər respiratordan bundan əvvəl istifadə edilmişsə, onu geyməzdən əvvəl dezinfeksiya etmək vacibdir. Bu məqsədlə onun daxili səthini əvvəlcə sabunlu suda isladılmış yaş tamponla, sonra isə quru iampionla (əski ilə) silməli. Bu zaman yarımmaskanı tərsinə çevirmək olmaz.

Respiratoru geymək üçün onu paketdən çıxarmalı, qaytanları yuxarı tərəfdə saxlamaqla yarımmaskanı üzə keçirməli (çənə və burun butunluklə maskanın içərisində yerləşməlidir), sonra baş qaytanları elə düzəltməli ki, dartılmayan qeyri-elastik qaytanın əmgək (təpə) hissəsində, o biri isə peysər hissəsində dayansın. Bu halda bərkidici hissə başda «papaq» əmələ gətirərək yarımmaskanı üzdə möhkəm saxlayır. Yarımmaskanın üzə kip yatması üçün bərkidici hissənin qaytanlarının uzunluğunu toqqanın köməyi ilə tənzimləmək olar (bu zaman respiratoru çıxarmaq lazımdır). Yarımmaskanın üzə kip yatdığına əmin olduqdan sonra burun sıxıcının uclarını buruna sıxırlar.

R-2d respiratorunun düzgün geyildiyini və üzə kip yatdığını yoxlamaq üçün sol əlin ovucu ilə nəfəsvermə klapanının tutur və yüngülcə nəfəs verirlər. Əgər bu zaman hava yarımmaskanın üzə yatan kənarlarından çölə çıxarsa respirator düzgün seçilmiş və geyilmiş hesab edilir. Respiratoru onun nəfəsvermə klapanından tutub yarımmaskanı yavaşca aşağı və irəli çəkməklə çıxarırlar. Sonra onun daxili səthini silib qurulayır, təmizləyir və paketə yerləşdirilib paketin ağzını xüsusi halqa ilə bağlayırlar.

Tənəffüs üzvlərini mühafizə edən ən sadə vasitələr. Belə vasitələrdən əhali respirator kimi istifadə edə bilər. Bunlar quruluşca çox sadədir, ona görə də əhalinin özü tərəfindən hazırlanan kütləvi mühafizə vasitəsi olaraq işlədilməsi tövsiyə edilir. Tənəffüs üzvlərinin ən sadə mühafizə vasitələrinə tozdan qoruyan parça maska RTM-1 və pambıqlı tənzif sarğı aiddir. Hər bir adamın iş və yaşayış yerində belə mühafizə vasitələri olmalıdır.

Tozdan qoruyan PTM-1 parça maskası iki əsas hissədən – maskanın gövdəsindən və bərkidici hissədən ibarətdir. Maskanın gövdəsi 2-4 qat parçadan hazırlanır, onun göz yerləri olur ki, buraya şüşə lövhəcikləri (və ya hər hansı şəffaf material, plynka) salınır. Maska başa onun yan kənarları boyu tikilmiş parça zolaq (bərkidici hissə) vasitəsilə geyilir. Bərkidici hissənin yuxarı tikiş yerindəki rezin və aşağı tikiş yerindəki bağlar vasitəsilə, həmçinin gövdənin yuxarı kənarı boyu eninə bənl edilmiş rezin vasitəsilə maskanın üzə kip yatması təmin edilir ki, bu da maskanın altına zəhərli hava keçməsinin qarşısını alır. Nəfəsalma zamanı parçanın bütün qatlarından keçən hava maskanın bütün səthində süzülüb təmizlənir.

Parça maska xüsusi ülgü vasitəsilə biçilib 7 ölçüdə tikilir. Bunlardan 1-3-cü ölçülər 3 yaşdan yuxarı uşaqlar üçündür. Üzün uzunluğu 80 mm olarkən – birinci, 81-90 mm olduqda – ikinci, 91-100 mm olduqda – üçüncü ölçülər tələb olunur.

Maskanı geymək üçün onu iki əllə bərkidici hissənin aşağı hissəsindən elə tutmaq lazımdır ki, baş barmaqlar maskanın içərisinə doğru yönəldilmiş olsun. Sonra maskanın aşağı hissəsini çənənin altına keçirib başa doğru çəkməklə maskanı üzə keçirir, bərkidici hissəni başda sahmanlayır, peysər qatlarını çəkib uclarını bağlayırlar. Daha sonra maskanı üzə əl ilə elə düzəltmək lazımdır ki, o alına və gicgahlara kip yatsın.

Pambıqlı tənzip sarğı ölçüləri 80x40 sm olan tənzip parçasından hazırlanır. Onun orta hissəsinin üzərinə 20x15 sm sahədə qalınlığı 2 m olan pambıq qatı döşəyir, tənzipin artıq qalan hər iki kənarını uzununa pambıq qatı üstünə qatlayır, tənzipin uclarını oradan uzununa kəsirlər, bu zaman iki bağ alınır. Sarğını taxarkən onun aşağı bağları kəllədə, yuxarı bağları isə peysərdə bənd edilir. Pambıqlı tənzip sarğı ağızı və burunu əhatə edib örtməlidir. Belə sarğılar ancaq bir dəfə istifadə üçün yararlıdır. Parça maska və ya sarğı olmadıqda dəsmaldan, şərfdən, yaylıqdan və s. istifadə etmək lazımdır və mümkündür. Gözləri radioaktiv tozdan qorumaq üçün tozdanqoruyan eynək taxmaq olar.

Dərinin mühafizə vasitələri. Dəri səthini mühafizə vasitələri – bədənin açıq sahələrini, paltarları və ayaqqabıları onların səthinə ZM damçıları, yoluxucu xəstəlik törədiciləri, radioaktiv toz düşməsindən, həmçinin qismən də işıq şüalanmasından təsirdən mühafizə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bunlar tabel vasitələrinə (ümumqoşun mühafizə komplekti yüngül mühafizə kostyumu L-1) və əlaltı vasitələr (məişət paltarlarının ünsürləri) növlərinə ayrılır. Mühafizə prinsipinə görə tabel vasitələrinin süzücü və təsiredici növləri olur.

Süzücü materialdan tikilən mühafizə paltarı ya həmişə, ya da vaxtaşırı istifadə üçündür. Belə paltarlar adi parçadan tikilib xüsusi kimyəvi məhlul hopdurulmuş geyimlərdən ibarətdir. Özünün sanitariya-gigiyenik xassələrinə görə belə paltarlar hər gün geyinmək üçün yararlıdır.

Dərini mühafizə edən süzücü vasitələrə ZFO-58 markalı süzücü mühafizə paltarı kompleksi (dəsti) aiddir. Bu paltar dəsti: xüsusi biçimli və xüsusi kimyəvi maddə-pasta məhlulu hopdurulmuş parça kombinezondan, habelə kişi alt paltarında (tuman və köynək), parça şlemaltlıqdan, iki cüt portyankadan (ayağa sarıyan parça zolaqları) ibarətdir ki, bunlardan bir cütünə də kombinezona hopdurulmuş pasta hopdurulur. Hopdurucu pasta məhlulu ya zəhərləyici maddə buxarlarını tutub saxlayan (adsorbsiya tipli), ya da bu buxarları neytrallaşdıran (hemisorbsiya tipli) kimyəvi maddələrdən ibarətdir. Alt paltarlar, şlemaltlıq və hopdurulmamış bir cüt portyanka adamın bədəninə kombinezonun sürtünməsinin və kombinezona hopdurulmuş məhlulun dirini qıcıqlandırmasının qarşısını almaq üçündür.

Radioaktiv tozdan mühafizə olunmaq üçün əhali adi paltarları uyğunlaşdırma bilər. Belə paltarların hermetikliyini təmin etmək üçün onlara əlavə hissələr: sinəbənd, başlıq, şalvarın yanda düymələnən yerlərinə xıştəklər tikmək lazımdır. RM-dən mühafizə üçün həmçinin dəri səthini qoruyan əlaltı vasitələrdən istifadə oluna bilər.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, təcridedicü mühafizə paltarlarında qalmaq müddəti məhduddur. Ətraf havanın temperaturundan asılı olaraq adamın təcridedicü mühafizə paltarında qalması müddəti

Fərdi tibbi mühafizə vasitələri (FTMV)

FTMV – fəvqəladə hallar vaxtı zədələnmiş əhalinin profilaktikası və ona tibbi yardım göstərmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu vasitələrin köməyi ilə adamların həyatını xilas etmək, zədələnmənin qarşısını almaq yaxud onu xeyli dərəcədə zəiflətmək, bir sıra zəhərləyici amillərin təsirinə qarşı orqanizmin dayanıqlığını artırmaq mümkündür. Bunlara radioprotektorlar, antidotlar və bakteriya əleyhinə maddələr, habelə qismən sanitariya təmizlənməsi vasitələri aid edilir.

Radioprotektorlar – ionlaşdırıcı şüalanmanın təsir dərəcəsini zəiflədən maddələrə deyilir. Hazırda bunlardan ən çox istifadə ediləni həb şəklindəki sistamin adlı maddədir. Bu həbləri şüalanmadan 30-40 dəqiqə əvvəl qəbul etmək məsləhətdir.

Orqanizmə keçən radioaktiv maddələrdən mühafizə üçün xeyli təsirli tibbi vasitə olaraq kompleks yaradan maddələrdən, absorbentlərdən, kalium-yodid maddəsindən istifadə etmək olar ki, bunlar radioaktiv maddənin qana sorulmasının qarşısını alır və onların orqanizmdən tez çıxarılmasına imkan yaradır.

Antidotlar – ZM-in təsirini qarşısını alan və ya zəiflədən maddədir. Sinerjiflicedicü təsirli, sianid turşusuna və digər sianlara, lüizitlə və qıcıqlandırıcı ZM-yə qarşı antidotlar vardır.

Fosforlu-üzvü maddələr (FÜM) əleyhinə – afin, taren, atropin və s. sianidlərə qarşı – amilitrit, propilnitrit adlı; lüizitə və arsin tərkibli digər maddələrə qarşı – unitol adlı antidotlar mövcuddur.

Bu antidotlardan həm profilaktika, həm də ilk tibbi yardım vasitəsi kimi istifadə etmək mümkündür.

Bakteriya əleyhinə maddələr – spesifik və qeyri spesifik profilaktika vasitələri növlərinə ayrılır. Spesifik profilaktika vasitələrinə zərdablar, vaksinlər, anatoksinlər və bakteriofaqlar aiddir. Bu vasitələrin bəziləri fərdi apteçkədə cəmlənmişdir.

Tabel üzrə olan fərdi tibbi mühafizə vasitələrinə fərdi apteçka Aİ-2, kimya əleyhinə fərdi paket KFP-8 və sarğı paketi aiddir.

Aİ-2 fərdi apteçkəsində insan orqanizminə ionlaşdırıcı şüalanmaların, ZM və BV-nin təsirinin qarşısına alan və ya bu təsiri zəiflədən, habelə şok halının qarşısını alan preparatlar olur. Apteçkə narıncı rəngli plastik kütlə materialdan düzəldilmiş kiçik qutudan ibarətdir, içərisində plastik kütlə şpris-tübiki və dərman penalları yerləşdirilmişdir.

Sümüklər sınırkən, ağır yaralanma və geniş yanıqlar ağrı şokunun inkişaf etməsinə qarşı ağrıkəsən dərman – 1 ml 2%-li promedol məhlulu işlədilir; məhlul apteçkənin 1-ci yuvasındakı şpris-tübiki vasitəsilə əzələyə yeridilir.

Fosforlu üzvü maddələrlə zəhərlənməyə qarşı apteçkədə tabel antidotu olaraq taren həbləri vardır. Tarenin bir həbini «Kimya həyəcanı» xəbərdarlığı verilərkən qəbul edirlər; zəhərlənmənin əlamətləri aşkar olunarkən daha bir həb taren qəbul etmək lazımdır.

Apteçkənin 3-cü yuvasındakı ağ rəngli iri penalda bakteriya əleyhinə 2 saylı dərman-sulfadimetoksin yerləşir, bunu zəhərlənmədən sonra mədə-bağırsaq pozğunluğu baş verərkən qəbul edirlər.

İonlaşdırıcı şüalanmanın təsirinə orqanizmin müqavimətini artırmaq üçün radiasiya əleyhinə 1 saylı dərman işlədirir. Bu dərman 4-cü yuvadakı 2 çəhrayı penalin hər birində 6 ədəd miqdarında olur. Penallardakı dərmanı şüalanma təhlükəsi zamanı bilavasitə şüalanmadan 30-40 dəqiqə əvvəl 6 həb dozasında qəbul edib üstündən su içir, şüalanma davam etdikdə isə 4-5 saatdan sonra yenidən 6 həb qəbul edirlər. Bu dərmanın səmərəliliyi 50% təşkil edir.

5-ci yuvadakı 2 rəngsiz penalda bakteriya əleyhinə 1 saylı dərman tetrosiklin olur. Bu dərmanı bakterioloji zəhərlənmə zamanı qəbul etmək məsləhət görülür.

6-cı yuvada radiasiya əleyhinə 2 saylı dərman penal yerləşir. Bu dərman, radioaktiv çöküntülər düşərkən, xüsusən radioaktiv maddələrlə zəhərlənmiş ərazidə otarılan inəklərin südü ilə orqanizmə radioaktiv maddə keçməsi təhlükəsi olarkən 10 gün ərzində, gündə 1 həb qəbul edilir.

Orqanizmin şüalanmaya, adətən ürək bulantısı və qusma ilə meydana çıxan ilk reaksiyanı aradan qaldırmaq üçün etaperazin dərmanından istifadə edilir, bu dərman qutunun 7-ci yuvasındakı göy rəngli penalda yerləşir.

Kimya əleyhinə fərdi paket (KFP) – dəri səthinin ZM damcıları və ya dumanı ilə habelə radioaktiv maddə və bakterial vasitə aerosolları ilə zəhərlənmiş açıq sahələrini və bu sahələrə toxunan paltar hissələrini qismən sanitariya təmizlənməsindən keçirmək üçündür. Bu paket içərisində hər cür ZM-ni zəhərsizləşdirmək üçün polideqazasiya mayesi olan şüşə flakondan və 4 ədəd pambıq-tənzif salftədən ibarətdir.

Bir sıra ZM, xüsusən fosforlu-üzvi maddələr hətta fiziki zədələnməsi olmayan dəri örtüyündən bədənə sürətlə sorula bildiyi üçün deqazasiyanın səmərəliliyi zəhərlənmədən sonra sanitariya təmizlənməsinə başlanması müddətindən bilavasitə asılı olur. Qismən sanitariya təmizlənməsi ZM mühafizə edilməmiş dəri örtüyünə tə'sir göstərmədən sonrakı 5 dəqiqə müddətində keçirilsə, onda təmizlənmə son dərəcə səmərəli olacaqdır.

Fərdi sarğı paketi yanlara, yanıq yerlərinə sarğı qoymaq, habelə bə'zi növ qanaxmaları dayandırmaq üçün işlədilir.

Mövzu № 12. Fövqəladə hallar zamanı əhalinin köçürülməsi

Plan:

1. Yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq əhalinin köçürülməsi
2. Köçürülən əhalinin qeydiyyatı üçün əsas sənədlər
3. Dinc və müharibə dövrlərində əhalinin köçürülməsinin prinsipləri
4. Köçürmə tədbirlərinin qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada planlaşdırılması və təşkili

Fövqəladə hallar zamanı köçürmənin məqsədi.

Köçürmə (təxliyə) – adamların həyatı və fəaliyyəti üçün təhlükə yaranan rayonlardan əhalinin mütəşəkkil surətdə çıxarılıb təhlükəsiz rayonlarda (zonalarda) yerləşdirilməsi üzrə tədbirlər kompleksidir.

Köçürmə tədbirləri əvvəlcədən planlaşdırılmalı və fəvqəladə hallar ehtimal olunan rayonlarda sülh və müharibə dövrlərində adamların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaranarkən qısa müddətdə ya qabaqcadan, ya da zədələyici amillər əhaliyə bilavasitə təsir göstərərkən dərhal yerinə yetirilməlidir.

Köçürmə tədbirləri düşmən tərəfindən müasir adi silahlar və kütləvi qırğın vasitələri tətbiq edilməsi, həmçinin təbii fəlakətlər, güclü istehsalat qəzaları baş verməsi ehtimalları nəzərə alınmaqla çoxvariantlı planlaşdırılmalı, yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq köçürmə işlərinin müxtəlif variantlarda yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmalıdır.

Köçürmə tədbirlərinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi tələb olunan təhlükəli rayonlara aşağıdakılar aid edilir; düşmən basqını gözlənilən dərəcəli şəhərlərin və əlahiddə obyektlərin ətrafında ehtimal olunan güclü dağıntılar zonası; şəhərlərin, yaşayış məntəqələrinin və xalq təsərrüfatı obyektlərinin həndəvərində yarana biləcək radioaktiv və ya kimyəvi zəhərlənmə zonaları; ehtimal olunan təbii fəlakət, güclü istehsalat qəzası rayonları və fəlakətli daşqın zonaları; silahlı münaqişələr vaxtı hərbi əməliyyatlar aparılan sərhədyanı rayonlar və cəbhə ətrafi zolaqlar.

Təhlükəsiz zona – düşmən basqını gözlənilən dərəcəli şəhərlərin və əlahiddə obyektlərin ətrafında ehtimal olunan dağıntı zonalarından və digər təhlükəli rayonlardan kənarında əhalinin qəbul edilməsi, yerləşdirilməsi və yaşaması üçün yararlı olan ərazidir.

Əhalinin köçürülməsi istehsalat-ərazi prinsipi üzrə təşkil edilir. İstehsalat prinsipi – fəhlələrin, qulluqçuların, digər işçilərin və onların ailə üzvlərinin, ali və orta ixtisas məktəbləri tələblərinin, texniki peşə məktəbi şagirdlərinin obyektlər üzrə təhlükəli rayonlardan çıxarılıb təhlükəsiz zonada yerləşdirilməsini nəzərdə tutur. Belə hallarda, təhlükəli rayonlarda fəaliyyətini davam etdirən obyektlərin işçiləri təhlükəsiz rayonlara çıxarılıb yerləşdirildəndən sonra növbələr üzrə mütəşəkkil olaraq öz iş yerlərinə gətirilir və iş növbəsindən sonra yenidən köçürüldüyü rayona aparılırlar. Qalan əhali isə ərazi prinsipi üzrə – yaşayış yerlərindən köçürülür.

FH zamanı köçürmənin metod və üsulları

Yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq əhali bütünlüklə (ümumi köçürmə), yaxud qismən köçürülə bilər. Ümumi köçürmə hallarında, səfərbərlik vəsiqəsi olan şəxslərdən (onlar hərbi komissarlığa getməlidirlər), eləcə də köçürülməsi qeyri-mümkün sayılan xəstələrdən və onlara xidmət edən tibbi heyətdən başqa bütün əhali köçürülür. Qismən köçürmə zamanı isə əmək qabiliyyəti olmayan, habelə istehsalat və xidmət sahələrində işləməyən əhali köçürülür.

Əhalini köçürməyin əsas üsulu kombinasiyalı üsuldur; bu zaman adamların əksəriyyəti piyada, bir qismi isə əldə olan bütün nəqliyyat vasitələrində təhlükəli zonadan dərhal çıxarılır.

Hərbi dövüdə dərəcəli şəhərlərdən, onların rayonlarından və xalq təsərrüfatı obyektlərindən köçürülən əhalinin yerləşdiriləcəyi təhlükəsiz rayonlar və ya yaşayış məntəqələri əvvəlcədən təyin edilir. Bu zaman köçürülən ərazidə

işini davam etdirəcək obyektlərin fəhlə və qulluqçuların, həmçinin zədələnmə ocaqlarında xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması üçün qüvvə və vasitə qruplarını, mümkün qədər yaxın yaşayış məntəqələrində yerləşdirmək nəzərdə tutulmalıdır. Köçürülən əhali yerləşdiriləcək rayonlar və oraya gedən marşrutlar Azərbaycan Respublikası FHN tərəfindən bu şəhərin (rayonların) icra hakimiyyəti başçıları ilə birlikdə dəqiqləşdirilir və hərbi komandanlıq orqanları ilə əvvəlcədən razılaşdırılır. Köçürüləcək xalq təsərrüfatı obyektlərinin və digər təşkilatların bu yaşayış məntəqələrində yerləşdirilməsi məsələsi rəsmiləşdirildəndən sonra, əhalini qəbul edəcək şəhər və rayonların icra hakimiyyəti orqanları həmin obyekt və təşkilatlara lazımı qaydada tərtib edilmiş məskunlaşma orderləri verir və əhalinin həyat təminatı məsələlərini həll edirlər.

Kimyəvi təhlükəli obyektlərdə qəza baş verərkən, eləcə də ərazidə radioaktiv zəhərlənmə (çirklənmə) olarkən köçürmə işləri adətən iki mərhələdə yerinə yetirilir: əhali əvvəlcə zədələyici amillərin təsir zonasının hüdudlarına çıxarılır; sonra isə təhlükəsiz rayonlardakı yerləşdirmə məntəqələrinə aparılır. Bu dövrdə həmçinin radiasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizə tədbirləri də görülür. Qəza baş vermiş rayon ərazi polis idarələrinin əməkdaşları tərəfindən ciddi nəzarətə alınır, əhalinin qəza zonasından köçürülməsini isə yol polisi müəyyən marşrut üzrə nizama salır.

Köçürülən əhalinin qeydiyyatı üçün əsas sənədlər – şəxsiyyəti təsdiq edən pasport (vəsiqə) və iş, yaxud yaşayış yerində tərtib olunmuş köçürülənlərin siyahısından ibarətdir.

Şəhərlərdən, rayonlardan və ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrindən əhalinin köçürülməsi barədə qərarları aşağıda göstərilən vəzifəli şəxslər qəbul edirlər:

- müharibə dövründə – Müdafiə Nazirinin, yaxud müvafiq ərazi icra hakimiyyəti başçısının təklifi üzrə – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Baş Naziri;

- sülh dövründə – ərazisində fəvqəladə hallar yaranmış şəhərin (rayonun) icra hakimiyyəti başçısı.

- Bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə və Baş Nazirinə məlumat verir.

Silahlı münaqişələr vaxtı hərbi əməliyyatlar aparılan sərhədyanı rayonlardan və cəbhə ətraflı zolaqlardan əhalinin köçürülməsi hərbi komandanlığın və icra hakimiyyəti başçısının birgə qərarı ilə həyata keçirilir. Bu barədə onlar tabeliyi üzrə yuxarı idarəetmə orqanlarına dərhal məlumat verirlər.

Müharibə zamanı təxliyənin əsas prinsipləri

Təxliyə ərazi-istehsalat prinsipi üzrə planlaşdırılır, təşkil olunur və həyata keçirilir. Ərazi- istehsalat prinsipinə görə FH baş verən ərazidən işləyən insanların, qulluqçuların, orta ixtisas təhsil müəssisələrinin, peşə-texniki məktəblərin tələbələrinin, müəssisələr, təşkilatlar və təhsil müəssisələri üzrə təxliyəsinə; istehsalatda və xidmət sahəsində çalışmayan qalan əhalinin-yaşayış ərazisində mənzil-istismar idarələri üzrə təxliyəsinə nəzərdə tutur.

Təxliyyə tədbirlərini maksimal qısa müddətə təşkil etmək üçün onları əvvəlcədən (sülh dövründə) planlaşdırmaq və hərtərəfli hazırlamaq lazımdır, həyata keçirilməsi isə sülh dövründən müharibə dövrünə keçən zaman, düşmənin kütləvi

qırğın silahı tətbiq etməsi təhlükəsi zamanı (silahlı konflikt) aparılır.

Fəhlə və qulluqçuların, qalan əhalinin mühafizə qurğuları ilə qeyri-tam təminatı zamanı düşmən hücumu təhlükəsi olarsa, əhalinin təxliyyəsi və təhlükəsiz zonalarda yerləşdirilməsi kütləvi qırğın silahlarından mühafizəsi üzrə MM əsas tədbirlərindən biridir.

Əhalinin təxliyyəsi—kateqoriyalı şəhərlərdən əhalinin bütün nəqliyyat vasitələri və piyada yolla şəhərlərdən çıxarılması və təhlükəsiz zonalarda yerləşdirilməsi tədbirləri kompleksidir.

Təhlükəsiz zona—ölkə ərazisində mümkün dağıntı zonalarından, mümkün təhlükəli radioaktiv, kimyəvi zəhərlənmə zonalarından, mümkün fəlakətli subasma zonalarından, sərhədyanı zonalardan kənar, təxliyyə olunacaq əhalinin həyat fəaliyyətini təmin edən şəraitin əvvəlcədən hazırlandığı ərazidir.

Təhlükəsiz zona—düşmən basqını gözlənilən dərəcəli şəhərlərin və əlahiddə obyekt ətrafında ehtimal olunan dağıntı zonalarından və digər təhlükəli rayonlardan kənarında əhalinin qəbul edilməsi, yerləşdirilməsi və yaşaması üçün yararlı olan ərazidir.

Təhlükəsiz zona aşağıdakı şərtləri təmin etməlidir:

- müasir qırğın silahlarının təsirindən və dağıntılardan əhalinin etibarlı mühafizəsi;
- müəssisələrin iş növbələrindəki işçilərin təhlükəsiz zonadan obyektə minimal vaxt sərf etməklə gətirilməsi;
- MM qüvvələrinin zədələnmə ocağına yeridilməsi üçün əlverişli şəraitdə qruplaşdırılması;
- lazımi sanitariya—gigiyena şəraiti.

Köçürüləcək əhalinin təhlükəsiz zonada yerləşdiriləcəyi rayonların və yaşayış məntəqələrinin müəyyən edilməsi, hazırlanması və təşkil edilməsi işləri əvvəlcədən, hələ sülh dövründə başlanılır, fəvqəladə hallar təhlükəsi yaranan dövrdə tam sürətlə başa çatdırılır. Bu məqsədlə:

- nəqliyyat yolları təkmilləşdirilir və qaydada salınır;
- mövcud olan rabitə sistemi inkişaf etdirilir;
- mənzil fondu, tibbi komunal, ticarət müəssisələri köçürülüb gətirilən əhalinin yerləşməsi və ona xidmət göstərilməsinə hazırlanır;
- əlavə su təchizatını mənbələrinin, digər mühəndis texniki tədbirlərinin yerinə yetirilməsi işləri təşkil edilir.

Təxliyyə tədbirləri aşağıdakı məqsədlərlə planlaşdırılır və həyata keçirilir:

- Kateqoriyalı şəhərlərin əhalisinin mümkün itkilərini azaltmaq və ixtisaslı mütəxəssis kadrlarının saxlamaq üçün;
- İqtisadiyyat obyektlərinin müharibə dövründə öz istehsal fəaliyyətinin dayanıqlılığını təmin etmək;
- Təhlükəsiz zonada zədə ocaqlarında qəza-xilasetmə dəstələrinin və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsi məqsədilə MM dəstələrinin yaradılması üçün şəraitin təmin edilməsi.

Köçürülmə tədbirləri həm sülh dövründəki fəvqəladə hallarda, həm də müharibə dövrünün fəvqəladə halları zamanı əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün həyata keçirilir. Təxliyyənin keçirilməsi xüsusiyyətləri yaranmış fəvqəladə halın

xarakteri (radioaktiv çirklənmə və ya ərazinin kimyəvi zədələnməsi, daşqın və s.), FH mənbəyinin zədələyici faktorlarının məkan-vaxt xarakteristikaları, ərazidən çıxarılan (uzaqlaşdırılan) əhalinin say və cəlb olunması, təxliyə tədbirlərinin vaxtı və təcilliyi ilə müəyyənləşdirilir. Göstərilən əlamətlər təxliyənin keçirilməsi variantlarının təsnifatı əsasını təşkil edir.

Bu kimi tədbirlərin zaman və müddətindən asılı olaraq aşağıdakı təxliyə (müvəqqəti köçürülmə) variantları seçilir: qabaqlayıcı və təcili (təxirəsalınmaz). Potensial təhlükəli obyektlərdə layihədən kənar qəzanın və ya təbii fəlakətin baş verməsi ehtimalı yarandıqda əhalinin qabaqlayıcı təxliyəsi həyata keçirilir. Qəza və təbii fəlakətin baş vermə ehtimalı olmasına əvvəlcədən verilmiş proqnoz bu kimi təxliyənin keçirilməsi üçün əsas ola bilər.

Fövqəladə vəziyyət yarandıqda əhalinin təcili (təxirəsalınmaz) təxliyəsi həyata keçirilir. Əhalinin fəvqəladə hal zonasından köçürülməsi (çıxarılması) xəbərdarlıq edildikdən sonra çox qısa bir vaxtda və hətta FH mənbəyinin zərbə faktorlarının insanlara təsiri şəraitində belə həyata keçirilə bilər.

Əhalinin həyat və sağlamlığına təhlükə yaradan normal həyat təminatı pozulduqda da təcili (təxirəsalınmaz) təxliyə (köçürülmə) həyata keçirilir. Təxliyənin başlanması və onun keçirilmə müddətlərinə aid qərar ilkin həyat təminatı texniki cəhətdən mümkünsüz olduqda və ya iqtisadi nöqtəyi-nəzərindən məqsədəuyğun olmadıqda qəbul edilir. İlkin həyat təminatının təşkili şərti ilə təxliyənin müddətləri nəqliyyat imkanları ilə müəyyənləşdirilir.

Keçmişdə həyata keçirilən köçürülmə tədbirləri müasir dövrdəki müharibələr şəraitində nəzərdə tutulan köçürmələrdən prinsipə fərqlidir. Məsələn, 2-ci Dünya müharibəsi zamanı əhali düşməndən əks tərəfdə yerləşən uzaq rayonlara köçürülürdü. Müasir şəraitdə köçürmə düşmənin zərbələr endirəcəyi ən çox ehtimal olunan şəhərlərdən və obyektlərdən, həmçinin sülh dövrü üçün xarakterik olan FH xamanı zamanı adamların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaranarkən əhalinin çıxarılıb, bu şəhərlərin hər tərəfindəki bütün təhlükəsiz rayonlarda yerləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Köçürmə tədbirləri fəvqəladə hallar ehtimal olunan rayonlarda sülh və müharibə dövründə adamların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaranarkən qısa müddətdə ya qabaqcadan, ya da zədələyici amillər əhaliyə bilavasitə təsir göstərərkən dərhal yerinə yetirilməlidir. Müharibə dövründəki fəvqəladə hallarda (FH) köçürülmə bu məqsədlə görülməli tədbirlər kompleksinin daha böyük həcmi və geniş dairəsilə səciyyəvi xarakter daşıyır.

Əhalinin köçürülməsi nəzərdə tutulan şəhərlərdəki hər bir müəssisə, idarə, təşkilat, məktəb üçün təhlükəsiz zonada yerləşmə rayonu müəyyən edilir ki, bu rayon oraya köçürüləcək fəhlələrin, qulluqçuların və onların ailə üzvlərinin sayından asılı olaraq bir və ya bir neçə yaşayış məntəqələrini əhatə edə bilər.

Müharibə dövründə təhlükəli rayonlarda işini davam etdirən obyektlərin fəhlə və qulluqçuları köçürülüb təhlükəsiz zonada yerləşdirildəndən sonra təhlükəli rayona növbələr üzrə gətirilib və işdən sonra dincəlmək üçün təhlükəsiz yerə aparılır.

Əhalinin köçürülməsi ərazi istehsalat prinsipi üzrə həşkil edilir. İstehsalat prinsipi bütün fəhlə və qulluqçuların, onların ailə üzvlərinin, ali məktəb tələbələrinin və

orta ixtisas məktəbləri tələbələrinin, texniki peşə və orta məktəb şagirdlərinin obyektlər üzrə təhlükəli rayonlardan çıxarılıb təhlükəsiz zonada yerləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Bu zaman iri şəhərlərdə işini davam etdirən müəssisələrin fəhlə və qulluqçuları təhlükəsiz zonada elə məsafədəki rayonlarda yerləşdirilməlidir ki, burada onların təhlükəsizliyi təmin edilsin, işə aparılması və təhlükəsiz zonaya gətirilməsi isə minimal (ən çoxu 2 saat) vaxt sərf edilsin.

Ərazi prinsipi isə qalan (işləməyən) əhalinin yaşayış yerlərindən (mənzil—istismar, evlər idarələri tərəfindən) köçürülməsini nəzərdə tutur.

Əhalinin köçürülməsinin əsas üsulu kombinasiyalı üsuldur, bu zaman adamların əksəriyyəti piyada, bir qismi isə əldə olan bütün nəqliyyat vasitələri ilə təhlükəli rayonlardan dərhal çıxarılır. Nəqliyyat vasitələrində şəhərdə işini davam etdirən obyektlərin fəhlə və qulluqçuları, şəhərdən piyada çıxmağa qabil olmayan əhali (xəstələr, 10 yaşadək uşağı olan qadınlar və s.) həmçinin MM dəstələrinin bir qismi daşınır. Qalan əhali şəhərdən piyada çıxarılır.

Fövqəladə halın inkişafından, fövqəladə hal zonasından çıxarılan əhalinin sayından asılı olaraq təxliyə variantlarına görə lokal, yerli və regional olur.

Lokal təxliyə FH mənbəyinin zədə faktorlarının mümkün təsir zonası ayrı-ayrı şəhər mikrorayonları və ya kənd yaşayış məntəqələri hədudları ilə məhdudlaşdıqda və təxliyə edilən əhalinin sayı bir neçə min insanla ölçüldükdə keçirilir. Bu halda təxliyə edilən əhali adətən fövqəladə hal zonasına yaxın olan, lakin zədələnməyən yaşayış məntəqələrində təşkil edilmiş müvəqqəti yerləşdirmə məntəqələrində yerləşdirilir.

Yerli təxliyə orta saylı şəhərlər, iri şəhərlərin ayrı-ayrı rayonları və kənd rayonları fövqəladə hal zonası təsiri altına düşdükdə keçirilir. Bu zaman təxliyə edilən və təhlükəsiz rayonlarda yerləşdirilən əhalinin sayı bir neçə mindən on minlərlə insan təşkil edə bilər.

Regional təxliyə zədə faktorları xeyli ərazilərə təsir etdikdə, əhali sıxlığı yüksək və tərkibində iri şəhərlər olan bir və ya bir neçə regionu əhatə etdikdə həyata keçirilir. Regional təxliyə keçirildikdə fövqəladə hal zonasından çıxarılan əhali yaşayış yerlərindən xeyli uzaq məsafələrə çıxarıla bilər.

Hərbi konfliktin miqyasından, inkişafından, şəraitin konkret xüsusiyyətlərindən və əhalinin təxliyə tədbirlərinə cəlb edilməsindən asılı olaraq əhalinin təxliyəsinin aşağıdakı növləri vardır: ümumi təxliyə və qismən təxliyə.

Yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq əhali bütünlüklə—ümumi və qismən köçürülə bilər. Göstərilən təxliyə variantlarının seçilməsi təhlükənin miqyas və xarakterindən, onun baş vermə proqnozunun gerçəkliyindən, fövqəladə hal mənbəyi zərbə faktorlarının təsir zonasında yerləşən istehsal obyektlərinin təsərrüfat məqsədləri üçün istifadə perspektivlərindən asılı olaraq müəyyənləşdirilir.

Ümumi təxliyə fövqəladə zonadan əhalinin bütün kateqoriyalarının çıxarılmasını tələb edir. Bütünlüklə (ümumi) köçürmə halları zamanı səfərbərlik vəsiqəsi olan şəxslərdən, köçürülməsi qeyri—mümkün olan xəstələrdən və onlara xidmət edən

tibbi heyətdən başqa, qalan bütün əhali köçürülür.

Qismən təxliyə fəvqəladə zonadan iş qabiliyyəti olmayan, məktəbəqədər və məktəb yaşlı uşaqların çıxarılması məcburiyyəti yarandıqda həyata keçirilir.

Qismən köçürmə zamanı əmək qabiliyyəti olmayan, habelə istehsalat və xidmət sahələrində çalışmayan əhali köçürülür. **Qismən köçürmə hallarında ilk növbədə**

- **internat məktəbləri şagirdləri, bu məktəblərin professor, müəllimlər heyəti və onların ailə üzvləri ilə birlikdə;**
- **həmçinin qocalar evində yaşayan təqaüdəçülər və onlara xidmət edən heyət;**
- **uşaq evlərinin, uşaq bağçalarının və digər uşaq müəssisələrinin uşaqları təhlükəli rayonlardan çıxarılır. .**

Belə əhalinin daşınması vasitələrinin sülh dövründəki hərəkət cədvəllərini pozmadan, bütün nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməklə yerinə yetirilir.

Təxliyənin keçirilməsi qərarının qəbul edilməsi ərazilərdə fəvqəladə hal baş verdikdə və ya proqnozlaşdırıldıqda bu və ya digər rayon, vilayət mülki müdafiə qərargahı rəis və bələdiyyə başçıları səlahiyyətindədir.

Baş vermiş fəvqəladə halın miqyasından və təxliyə tədbirlərinin təcili olmasından asılı olaraq yerli və regional xarakterli təcili və ya qabaqlayıcı təxliyə müvafiq mülki müdafiə rəislərinin göstərişləri (sərəncamları) əsasında həyata keçirilir.

Müharibə zamanı təhlükəsiz zonada öz istehsalat profilinə uyğun fəaliyyətini davam etdirə biləcək iqtisadiyyat obyektlərinin fəhlə və qulluqçuları (işləməyən ailə üzvləri ilə birlikdə) ilk növbədə köçürülür. Eyni zamanda yeni bazada fəaliyyətini davam etdirmək üçün lazımı avadanlıq və sənədlər; müharibə dövründə fəaliyyətini dayandıran müəssisələrin fəhlə və qulluqçuları, həmçinin əmək qabiliyyəti olmayan və istehsalatda çalışmayan qalan əhali köçürülür.

Yerləşdirilmə—dərəcəli şəhərlərdə hərbi vəziyyətdə öz fəaliyyətini davam etdirən iqtisadiyyat obyektlərinin fəhlə və qulluqçularının mütəşəkkil surətdə şəhərlərdən çıxarılarq təhlükəsiz zonada yerləşdirmək, yaşayış və istirahətni təşkil etmək üçün tədbirlər kompleksidir.

Yerləşdirmə aşağıdakı fəhlə və qulluqçular arasında aparılır:

- Dərəcəli şəhərlərdə xüsusi iqtisadiyyat obyektlərində işləyən fəhlə və qulluqçular, hansı ki, həmin obyektlərin təhlükəsiz zonada işini davam etdirməsi üçün lazımı iqtisadi baza yoxdur;
- Dərəcəli şəhərlərdə istehsalat və həyat fəaliyyətini təmin edən təşkilatlar (şəhər elektrik şəbəkəsi, kommunal təsərrüfat obyektləri, səhiyyə, nəqliyyat və rabitə, həmin şəhər və rayonların idarəetmə orqanları).

Fəhlə və qulluqçular dərəcəli şəhərlərə yaxın təhlükəsiz zonada dəmiryolu, avtomobil yolları və su yolları yaxınlığında yerləşdirilir. Onlarla eyni zamanda ailə üzvləri və işləməyən qalan əhali köçürülür.

Lokal konfliktlər zamanı adətən əhalini tez bir zamanda sərhədyanı zonalardakı yaşayış məntəqələrindən köçürmək lazım gəlir. Köçürmə tədbirlərinin təşkili operativ qruplara həvalə edilir.

Nəqliyyat vasitələri ilə köçürülmə nəqliyyat vasitələrindən, yol şəbəkəsinin vəziyyətindən və yerli şəraitdən asılıdır. Nəqliyyatla ilk növbədə köçürülülənlər:

- Tibb müəssisələri;

- Piyada gedə bilməyən əhali (hamilə qadınlar, 14 yaşına qədər uşaqlar, ambulator müalicədə olan insanlar);
- 65 yaşından yuxarı kişilər, 60 yaşından yuxarı qadınlar;
- İş növbəsindən azad, lakin dərəcəli şəhərlərdə hərbi vəziyyətdə işini davam etdirən obyektlərin fəhlə və qulluqçuları;
- Dövlət idarəçilik orqanlarının, vacib elmi-tədqiqat institutunun və təhlükəsiz orqanlarının əməkdaşları.

Köçürülmüş əhalinin şəhərkənarı zonada yerləşdirilməsi adətən, yerli şəraiti nəzərə alaraq öz yaşadığı dövlətin ərazisində planlaşdırılır.

Sülh dövründə köçürüləcək əhali üçün əvvəlcədən təhlükəsiz zona təyin olunur. Belə zonaların yerləşdirildiyi rayonlar hərbi idarəçilik orqanları və dövlət orqanları ilə razılaşdırılır.

Köçürüləcək əhali adminstrasiya (sanatoriya, pansion, istirahət evləri, uşaq düşərgələrində və s.) və yaşayış binalarında, idarə mənsubiyyətindən və şəxsi mülkiyyətdən asılı olmayaraq, istilik sistemləri quraşdırılmış bağ evlərində yerləşdirilir.

Həi bir müəssisədə, təşkilatda, təhsil müəssisəsində, mənzil-istismarı idarələrində əvvəlcədən fəhlə və qulluqçuların, onların ailə üzvlərinin siyahıya alınması aparılır. Qeydiyyat, yerləşdirmə və təminat üçün siyahılar və şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd əsas sənədlərdir. Köçürmənin müvəffəqiyyəti köçürülənlərin nizam-intizamından və təşkilindən asılıdır.

Köçürülmə elan olunan kimi, vətəndaşlar lazımi geyim, ayaqqabı, alt paltarı, fərdi mühafizə vasitələri, pul, 2-3 günlük ərzaq məhsulları və su ehtiyatı götürür.

Sənədlərdən şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd, hərbi bilet, əmək kitabçası, müavinət vəsiqəsi, təhsil müəssisəsini bitirməyi təsdiq edən diplom və attestat, nikah və doğum şəhadətnaməsi götürülür.

Götürüləcək əşyalar və ərzaq məhsullarının miqdarı, hər bir şəxsin özünün götürə biləcəyi qədər hesablanmalıdır. Nəqliyyatla köçürülmə zamanı götürüləcək yükün ümumi kütləsi 50 kq-dan çox olmamalıdır. Bütün əşyalar çantalara, çemodanlara qablaşdırılır.

Köçürülmə zamanı ciddi olaraq intizam qaydalarına, köçürülməyə təhkim olunmuş şəxslərin bütün göstərişlərinə əməl olunmalıdır.

Piyada dəstələri saatda 4-5 km sürəti ilə hərəkət etməlidir; hər 1-1,5 saatdan bir, 10-15 dəqiqə istirahət edilməlidir; günün ikinci yarısında 1-2 saat istirahət edilir. Yola çıxmazdan qabaq yaxşı olar ki, isti qida qəbul edilsin. Piyada dəstələri icazəsiz tərk etmək olmaz. Əhvalında pisləşmə olan şəxslər, dəstəni müşayət edən tibb işçisinə müraciət etməlidir.

İsti havalarda su rejiminə əməl olunmalı, istirahət gölgə yerlərdə olmalı, baş örtüyü çıxarılmamalıdır. Qış fəslində donurma əlamətlərini vaxtında aşkar etmək üçün, dəri örtüklərinin vəziyyətinə nəzarət edilməlidir.

Təhlükəsiz zonaya çatdıqda köçürülənlər qəbul məntəqələrində qeydiyyatata alınır, sonra isə yerləşəcəyi yerə göndərilir.

Sülh dövründə əhalinin köçürülməsinin əsas prinsipləri.

Sülh dövründə əhalinin təxliyyəsi – əhalinin təbii və texnogen FH baş verən zonadan və FH ehtimal olunan ərazidən, FH zədələyici amillərinin təsirindən uzaq ərazidə həyat təminatlı-əvvəlcədən müəyyən olunmuş yerlərdə qısa müddətə yerləşdirilməsi üçün həyata keçirilən kompleks tədbirlərdir.

Köçürmə tədbirlərinin planlaşdırılması və təşkili.

Köçürmə (qəbul etmə) tədbirlərinin planlaşdırılması, təşkili və həyata keçirilməsinə görə ərazi və sahə idarəetmə orqanlarının rəhbərləri məsuliyyət daşıyırlar.

Mülki müdafiə qərargahları, fəvqəladə hallar üzrə komissiyalar köçürmə barədə müvafiq rəhbərlik tərəfindən qəbul edilmiş qərarların yerinə yetirilməsi üçün məsuliyyət daşıyırlar.

Mülki müdafiə xidmətlərinə və digər orqanlara onların təyinatına uyğun olaraq, köçürmə tədbirlərinin təminatı həvalə edilir.

Təhlükəli dövrdə respublikada köçürmə işlərinə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fəvqəladə hallar üzrə Dövlət Komissiyası ümumi rəhbərlik edir.

Naxçıvan MR-də əhalinin köçürülməsinə Naxçıvan Muxtar Respublikasının fəvqəladə hallar üzrə komissiyası bilavasitə rəhbərlik edir.

Şəhərlərdən, rayonlardan, kənd və qəsəbə sovetliklərindən əhalinin köçürülməsinə bu rayonların və şəhərlərin icra hakimiyyəti orqanlarının fəvqəladə hallar üzrə komissiyaları bilavasitə rəhbərlik edirlər.

Fəhlələrin, qulluqçuların, digər işçilərin və onların ailə üzvlərinin, habelə ali, orta ixtisas məktəbi tələblərinin, texniki peşə məktəbi şagirdlərinin köçürülməsinə sahələrin və obyektlərin fəvqəladə hallar üzrə komissiyaları bilavasitə rəhbərlik edirlər.

Şəhər və rayon icra hakimiyyəti orqanlarının fəvqəladə hallar üzrə komissiyaları yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq həm yerli əhalinin köçürülməsi, həm də buraya köçürülən əhalinin qəbulu, yerləşdirilməsi və təminatı üzrə məsələləri həll edirlər.

Lazımı hallarda köçürmə marşrutlarında kənd rayonlarının bazası əsasında aralıq köçürmə məntəqələri yaradıla bilər.

Köçürülən (qəbul edilən) əhalinin uçotunu aparmaq üçün icra hakimiyyəti başçıların və onların yerlərdəki nümayəndələrinin qərarı ilə köçkünlərin (qaçqınların) qeydiyyat məntəqələri yaradılır.

Köçürülən əhalini mütəşəkkil surətdə yola salmaq və qarşılamaq məqsədilə köçürmə marşrutlarında nəqliyyata minmək və düşmək üçün məntəqələr müəyyən edilir.

Əhalinin piyada köçürmək üçün əvvəlcədən piyada dəstələrin hərəkət marşrutları müəyyənləşdirilir. Hər bir marşrut üçün marşrut rəisi və idarəetmə qrupu təyin edilir.

Köçürmə prosesini idarə etmək üçün əsasən, Azərbaycan Respublikası Rabitə Nazirliyinin, Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin, Daxili İşlər Nazirliyinin və digər sahələrin bütün mövcud rabitə və xəbərdarlıq vasitələrindən istifadə olunur.

Köçürmə tədbirlərinin təminatı

Əhalinin normal köçürülməsini təmin etmək məqsədilə köçürmə marşrutlarında və əhalinin məskunlaşdığı yerlərdə müvafiq ərazi MM qərargahları tərəfindən kəşfiyyat, müşahidə və dozimetrik nəzarət təşkil edilir.

Köçürülən əhalini daşımaq üçün hərbi və xüsusən vacib xalq təsərrüfatı yüklərinin daşınmasına cəlb olunmamış bütün nəqliyyatdan, o cümlədən də şəxsi nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilir ki, bu da bilavasitə yol polisi və avtonəqliyyat MM xidməti tərəfindən müvafiq plan üzrə yerinə yetirilir.

Köçürmə üzrə daşımaların plan-cədvəli köçürmə işləri ilə məşğul olan FHN-in regional şöbələrinin və icra hakimiyyətinin sifarişləri üzrə nəqliyyat orqanları (ictimai nəqliyyat vasitələrinin sahibləri) tərəfindən tərtib olunur.

Əhalinin köçürülməsi dövründə şəhər sərnişin nəqliyyatının mövcud marşrutlarda gecə-gündüz fasiləsiz işləməsi planlaşdırılır; ən gərgin işləyən marşrutlara əlavə nəqliyyat vasitələri (avtobuslar, trolleybuslar, tramvaylar) ayrılır.

Azərbaycan Respublikası FHN-in regional şöbələrinin nəqliyyat orqanları ilə birlikdə ümumi köçürmə zamanı əhalinin daşınması planını tərtib etməklə yanaşı, qismən (əvvəlcədən) köçürülməsi üçün daşımaları da hesablayırlar. Belə hesablamalar sülh nəqliyyat növlərinin gündəlik orta daşıma imkanları nəzərə alınmaqla tərtib edilir. Bütün daşıma planları və hərəkət cədvəlləri yol polis idarəsi və ya yerli polis şöbələri ilə qabaqcadan razılaşdırılır.

Qatarların, avtomobil dəstələrinin, gəmilərin daşımaları üzrə cədvəli pozularkən Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi, Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə Hallar üzrə Dövlət komissiyası, şəhərlərin və rayonların icra hakimiyyəti başçıları nəqliyyat orqanlarının təklifi üzrə nəqliyyatla manevr etmək, yaxud ehtiyatda saxlanan avtomobil nəqliyyatından istifadə olunması barədə qərar qəbul edirlər. Belə hallarda MM qərargahları və fəvqəladə komissiyalar əhalinin köçürmə qeydiyyat məntəqələrinə gətirilməsi ardıcılığını dəqiqləşdirir, həmçinin köçürmə planlarında müvafiq dəyişiklik edirlər.

Köçürülən əhali yolda özü ilə götürdüyü ərzaq ehtiyatı qidalanır, həmçinin ona uzaq məsafəyə aparılarkən Respublikanın müvafiq icra hakimiyyət orqanları hesabına ərzaq (gündə bir dəfə isti xörək) verilməsi nəzərdə tutulur.

Köçürmə tədbirlərinə cəlb edilən avtomobil nəqliyyatı vasitələrinə yanacaq doldurmaq üçün yanacaqdoldurma stansiyaları şəbəkəsindən istifadə olunur və bu zaman dərəcəli şəhərlərdəki (fəlakət zonalarındakı) yanacaqsürtkü materialları ehtiyatları ilk növbədə sərf edilir. Kifayət qədər stasionar avtomobil yanacaqdoldurma stansiyaları olmayan marşutlarda Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin qüvvəsilə səyyar avtomobil yanacaqdoldurma stansiyaları açılır.

Avtomobil dəstələrini (kolonalarını) yaradan təşkilatların qüvvələri və təmir vasitələri hesabına köçürmə marşrutlarında nəqliyyat vasitələrinə texniki xidmət (təminat) təşkil edilir. Nasaz maşınların cari təmiri – zədələnmiş maşınlar toplanan məntəqədə, yaxud stasionar təmir müəssisələrində səyyar təmir-bərpa qruplarının qüvvə və vasitələri ilə yerinə yetirilir.

Köçürmə dövründə əhaliyə tibbi xidmət respublikanın ərazi səhiyyə orqanlarına həvalə olunur.

Çoxlu köçürülən əhali toplanan rayonlarda (yerlərdə) stasionar tibbi müəssisələri çatışmayan hallarda əlavə tibb məntəqələri açılır.

Piyada köçürmə marşrutlarında tibb müəssisələri olmadıqda Səhiyyə nazirliyi xüsusi maşınlarda səyyar tibb məntəqələri təşkil edir.

Güclü təsirli, radioaktiv və ya kimyəvi maddələrlə zəhərlənmiş əhalini sanitariya təmizlənməsindən keçirmək üçün əhalinin hərəkət marşrutlarında və məskunlaşması rayonlarında sanitar-yuyunma məntəqələrindən (SYM) və paltar zəhərsizləşdirmə stansiyalarından (PZS); avtomobilləri təmizləmək üçün nəqliyyatı zəhərsizləşdirmə stansiyalarından (NZS), nəqliyyat marşrutlarında zərərsizləşdirmə işləri üçün – zəhərsizləşdirmə komandalarından (qruplarından) istifadə olunur.

Köçürmə dövründə ictimai asayişin qorunması üzrə tədbirlərin planlaşdırılması və yerinə yetirilməsi Azərbaycan Respublikası DİN ictimai asayişini mühafizə orqanlarına həvalə olunur.

Köçürmə (qəbuletmə) tədbirlərini həyata keçirən bütün orqanların vəzifəli şəxslərinin xidmət funksiyaları ərazi və sahə rəhbərləri tərəfindən müəyyən edilir. Əhalinin köçürülməsi işini bilavasitə yerinə yetirmək üçün köçürmə komissiyalarının qüvvələri ilə toplanış—köçürmə məntəqələri açılır (TKM). Bu məntəqələr adətən, adamlar, nəqliyyat vasitələrinə mindiriləcək meydançaların və yolların yaxınlığındakı, məktəb, klub binalarında və başqa ictimai binalarda açılır. Müxtəlif əhali toplanış köçürmə məntəqələrinə ləvvəlcədən obyektlər üzrə təhkim edilir. Toplanış köçürmə məntəqələrinə gələn əhali burada qeydə alınır. Köçürülən əhalini qeydiyyatı üçün əsas sənədlər şəxsiyyəti təsdiq edən pasport (vəsiqə) və iş, yaxud yaşayış yerində tərtib olunmuş köçürülənlərin siyahısından ibarətdir. Sənədlərdən pasportu, hərbi bileti, təhsil haqqında diplomu (atestatı), evlənmə haqqında vəsiqə, əmək kitabçasını və yaxud təqaüd vəsiqəsini, uşaqların doğum şəhadətnaməsi— yaş kağızlarını və məktəb gündəliklərini götürürlər.

Mövzu № 13. Hərbişdirilməmiş mülki müdafiə dəstələri. Mülki müdafiə kəşfiyyatının təşkili və aparılması

Plan:

1. Hərbişdirilməmiş mülki müdafiə dəstələrinin yaradılması, təyinatı və təminatı
2. Mülki müdafiə kəşfiyyatının növləri
3. Dinc və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda mülki müdafiə kəşfiyyatının əsas vəzifələri

Mülki Müdafiə qüvvələri - mülki müdafiənin qoşun hissələrindən, ştatlı qəza-xilasetmə dəstələrindən, həmçinin nazirliklərin, baş idarələrin və icra hakimiyyəti başçılarının tabeliyində olmaqla, təsərrüfat obyektlərinin bazasında yaradılan və mülki müdafiənin xüsusi tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə cəlb olunan müxtəlif təyinatlı qüvvələrdən ibarətdir.

Mülki müdafiə qüvvələri - fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması, qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsi və başqa vəzifələri icra etmək üçün yaradılır.

Mülki müdafiə qüvvələrinin əsasını - hərbişdirilməmiş dəstələr təşkil edir. Bunlar. sülh və müharibə dövrlərinin ehtimal olunan fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması, qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsinə cəlb olunan mülki müdafiə qüvvələrinin sayca ən böyüyüdür.

Ərazi və sahə orqanları tərəfindən yaradılan hərbişdirilməmiş **ümumi və xüsusi təyinatlı mülki müdafiə dəstələri**, bilavasitə, həmin orqan rəhbərlərinin sərəncamı ilə fəaliyyət göstərir.

MM üzrə respublikamızın qanununa əsasən, mülki müdafiə dəstələri (qüvvələri) **ərazi-istehsalat prinsipi** üzrə Naxçıvan Muxtar Respublikasında, rayonlarda, şəhərlərdə, obyektlərdə və yaşayış məntəqələri üzrə yaradılır.

Mülki müdafiə dəstələri (qüvvələri) hələ, sülh dövründə ayrı-ayrı təsərrüfat obyektlərində yaradılır. Dəstələr adamlarla, əsyalarla, texnika və nəqliyyat vasitələrilə, habelə, təchizat normasına uyğun, digər avadanlıqlarla idarə və təşkilatların daxili imkanları hesabına təchiz olunurlar.

Hərbişdirilməmiş mülki müdafiə dəstələrinə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan, 18 yaşından 62 yaşadək kişilər, 18 yaşından 55 yaşadək qadınlar cəlb edilirlər.

Birinci və ikinci qrup əlillər, hamilə və 8 yaşınadək uşağı olan qadınlar, həmçinin 3 yaşadək uşağı olan orta və ali tibb təhsilli qadınlar dəstələrə cəlb olunurlar.

Mülki müdafiə dəstələri tabeliyinə və məqsədinə görə aşağıdakı növlərə bölünür:

- **Tabeliyinə görə** – ərazi dəstələri və obyekt mülki müdafiə dəstələrinə bölünürlər.

- **Yerinə yetirdikləri vəzifələrə görə** – obyektlərdə ümumi məqsədli mülki müdafiə dəstələri, xidmət dəstələri (xüsusi məqsədli dəstələr), kimyəvi təhlükəli obyektlərdə isə ixtisaslaşdırılmış dəstələr yaradılır.

- **Ümumi məqsədli MM dəstələri** - zədələnmə ocaqlarında xilasetmə işləri aparmaq, təbii fəlakətlərin və istehsalat qəzalarının nəticələrini aradan qaldırmaq üçün nəzərdə tutulur.

Yığma komandalar (qruplar), xilasetmə dəstələri (komandaları, qrupları), yığma mexanizasiya dəstələri (komandaları) ümumi məqsədli dəstələr sayılır.

- **Mülki müdafiə xidmət (xüsusi təyinatlı) dəstələrinə** - kəşfiyyat, tibbi yardım, yanğınsöndürmə, rabitə, dozimetrik və kimyəvi nəzarət və s. dəstələr aiddir.

- **Yüksək təhlükəli obyektlərdə (AES, kimyəvi maddələrdən istifadə edən və s.)** - ixtisaslaşdırılmış dəstələr yaradılır.

Hazırlıq dərəcəsinə görə, hərbişdirilməmiş dəstələrin bir hissəsi **yüksək hazırlıqlı** (hazırlığa gətirilmə vaxtı 6-8 saat), qalan dəstələr isə, **gündəlik (ümumi) hazırlıqlı** olurlar (hazırlığa gətirilmə vaxtı 24 saat).

Rayonun mülki müdafiə dəstələri.

MM Qüvvələrinə ümumi rəhbərliyi Rayon İHB həyata keçirir. Mövcud qanunvericilərin icrası ilə əlaqədar, rayonlarda(şəhərlərdə), qəsəbələrdə, habelə, təyinatından və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, adətən, sülh və müharibə dövrlərinin ehtimal olunan fəvqəladə hadisələrinin nəticələrini aradan qaldırmaq və digər təxirəsalınmaz işləri görmək üçün, aşağıda adları qeyd olunan MM qüvvələri yaradılır:

- Xilasetmə qüvvələri;
- Kəşfiyyat qüvvələri);
- Radioasiya, kimyəvi müşahidə postları;
- Rabitə qüvvələri;
- Tibb qüvvələri;
- Yanğınsöndürmə qüvvələri;
- İctimai asayişin təhlükəsizliyi qüvvələri;
- kənd təsərrüfatı heyvanlarını və bitkiləri mühafizə qüvvələri və vasitələri.

Kənd yerlərindəki müalicə - profilaktika, rayon və şəhərlərin tibb müəssisələrinin bazasında:

- ilk tibbi yardım dəstələri;
- ixtisaslaşdırılmış təcili tibbi yardım dəstələri (briqadaları);

şəhər, rayon Gigiyena və Epidemiologiya Mərkəzlərinin bazasında isə:

- epidemiya əleyhinə dəstələr;
- epidemioloji kəşfiyyat qrupları, həmçinin, digər mühüm əhəmiyyətli istiqamətlər üzrə, o cümlədənə, bütün növ nəqliyyat-kommunikasiya xətləri üzrə, MM qüvvələri yaradılır.

MM dəstələri **istehsalat prinsipi** əsasında, tam komplektləşdirilərək, təlimə cəlb edilirlər.

Dəstələrin ştat üzrə şəxsi heyət və əmlakla təchizatı - təsərrüfatların imkanları, habelə qüvvə və vasitələrə olan tələbatı nəzərə alınmaqla, MM qüvvələrinin təşkili sxemlərinə və təchizat normasına müvafiq olaraq, obyektlərin MM qərargahları tərəfindən yaradılır.

Xilasetmə dəstəsi (komandası, qrupu) – 2 və daha çox komandadan (qrupdan, manqadan) ibarət olub, obyektin əsas mülki müdafiə dəstəsi sayılır. Xilasetmə dəstəsinin şəxsi heyəti zədələnmiş adamları axtarmaq, ucqunlar altından, dağıdılmış sığınacaq və binarardan çıxarmaq, həkimə qədər (ilk tibbi yardım) yardım göstərmək, habelə, onları zədələnmə ocağından təxliyyə etmək üçün nəzərdə tutulur.

Xilasetmə dəstəsi (komandası, qrupu) bir iş növbəsi (8-10 saat) ərzində, aşağıdakı işlərdən birini görə bilər:

- zədələnmiş 1700-2000 (800-1000, 200-350) nəfər adamı zədələnmə ocağından çıxarıb 250-350 m məsafəyə daşımaq;
- qismən dağılmış xəndək və ya qazma tipli 60-120 daldalanacağıın üstünü açıb sökmək;
- 18-36 sığınacaq və zirzəminin üstünü açıb sökmək.

Həmin işləri yerinə yetirmək üçün, dəstə (komanda), adətən, mühəndis texnikası, o cümlədənə, kənd təsərrüfatı texnikası, habelə xüsusi məqsədli dəstələr və avadanlıqlarla gücləndirilir.

Kəşfiyyat qrupu - 3-5 manqadan ibarət olur.

Bu qrupun əsas vəzifələri 30-40 dəqiqə ərzində, 500 metrədək məsafədək, zədələnmə ocağının:

- hüdudlarını;
- dağıntıların xarakterini və miqdarını;
- radiasiyanın səviyyələrini;
- zəhərləyici maddələrin və bakterioloji vasitələrin növünü;
- 8-12 ədəd mühafizə qurğusunun yeri və vəziyyətini müəyyən etməkdir.

Kəşfiyyat, o cümlədənə, mühəndis kəşfiyyatı bölmələri:

- yanğınların yerini və ölçülərini;
- dağılmış və zədələnmiş binaların, sığınacaqların və daldalanacaqların vəziyyətini müəyyənləşdirir;
- texnika və nəqliyyatın hərəkəti üçün, yararlı olan marşrutları və onların vəziyyətini müəyyən edir;
- harada yaralıların olduğu barədə məlumat toplayır və başqa işləri icra edir.

Kəşfiyyat qrupu - adamların, texnikanın, əmlakın, ərzağın, alafin və suyun zəhərlənməsinə və ya səviyyəsinə nəzarət etmək, o cümlədənə, digər işlərdə cəlb oluna bilər.

Zərərsizləşdirmə komandası (qrupu) – 2 və daha çox qrupdan (manqadan) ibarət olub, ərazini, tikintiləri və texnikanı zərərsizləşdirmək üçün nəzərdə tutulur.

Bir iş növbəsində (10 saat, ərzində) - zərərsizləşdirmə komandası (qruru):

- 350-600 min m² sahəni;
- 80-120 min m² tikilini;
- Bərk örtüklü, eni 6 metr olan 24 (12 km) km yolu;
- 200 ədəd avtomaşını dezaktivasiya etmək imkanına malikdir.

Ümumiyyətlə, hərbişdirilməmiş MM qüvvələrinin təyinatı, təchizatı və təyinatları üzrə fəaliyyətlərinə dair əsas göstəricilər, müvafiq sənədlərlə (əsasnaməyə) əsasən tənzimlənir.

MÜLKİ MÜDAFİƏ QÜVVƏLƏRİNİN HAZIR VƏZİYYƏTƏ GƏTİRİLMƏSİ QAYDALARI.

Mülki müdafiə qüvvələrinin hazırlığa gətirilmə vaxtı - mövsümdən (qış, yay), habelə, iş və işdən kənar vaxt nəzərə alınmaqla, obyektlərin mülki müdafiə planlarında öz əksini tapır.

Belə ki, hərbişməmiş mülki müdafiə qüvvələrini hazır vəziyyətə gətirmək üçün:

- hərbişməmiş mülki müdafiə qüvvələrinin toplanış yerini təyin etmək;
- tabel əmlakının verilməsi yeri və müddətini müəyyənləşdirmək;
- təyinat yerinə hərəkət etmək üçün, hərəkətə gəlmə vaxtını, marşrutunu və çatma müddətini təyin etmək lazımdır.

Hərbişməmiş mülki müdafiə qüvvələrinin hazırlığa gətirilmə müddəti:

- **yüksək hazırlıqlı qüvvələr üçün:**

- iş vaxtı - 1 saatadək;
- işdən kənar vaxtı isə - 2 saatdəkdir.

- **ümumi hazırlıqlı qüvvələr üçün isə, 6 saatadəkdir.**

İlin yay mövsümü istisna olmaqla, qış vaxtı, xüsusən də, gecə saatlarında, hərbişməmiş mülki müdafiə qüvvələrinin hazır vəziyyətə gətirilməsi üçün əlavə, vəziyyətdən asılı olaraq, rəhbərlik tərəfindən vaxt ayrılır.

Hərbişməmiş mülki müdafiə qüvvələrinin hazır vəziyyətə gətirilməsi vaxtı, tədris ilinin birinci və ikinci yarımilinin ilk iş günü, əlavə iş saatları ayrılmamaqla, obyektin mülki müdafiə qərargah rəisi tərəfindən keçirilən xəbərdarlıq toplanışı üzrə məşq zamanı dəqiqləşdirilir.

Bu xəbərdarlıq toplanışı üzrə məşqlərə, əlavə iş günü və ya saati sərf olunmadan, tədris ili ərzində, ən azı 2 dəfə kesirilir.

Hərbişməmiş mülki müdafiə qüvvələri ilə, xəbərdarlıq toplanış üzrə keçirilən məşqə dair, aşağıdakı sənədlər tərtib olunmalıdır:

- xəbərdarlıq toplanış üzrə məşqə cəlb olunan iştirakçıların (MM qüvvələrinin komandir-rəis və şəxsi heyətinin) siyahısı;
- məşq iştirakçılarının qeydiyyat siyahısı;
- xəbərdarlıq sxemi (iş vaxtı və işdən kənar vaxtlar nəzərə alınmaqla);
- xəbərdarlıq toplanış üzrə, məşqin keçirilmə planı;
- obyekt rəhbərinin əmri.

Ümumiyyətlə, tədris ili ərzində təsərrüfat obyektlərində keçirilən təlim və məşqlərdən əlavə olaraq, hərbişməmiş mülki müdafiə qüvvələrinin hazırlığı bu tədbirlərə hazırlıq dövrü keçirilən sıra baxışları zamanı da dəqiqləşdirilir.

Kəşfiyyat – mülki müdafiə qüvvələrinin fəaliyyətini təmin etmək üçün görülən əsas tədbirlərdən biridir. MM sistemində aparılan kəşfiyyatda məqsəd güclü istehsalat qəzasından, təbii fəlakətdən və ya düşmən basqınından sonra yaranmış vəziyyət barədə dəqiq məlumatlar toplamaqdır. Bunlar MM rəhbərinə əhalinin mühafizəsini və xilasetmə işlərini təşkil etmək barədə düzgün qərar qəbul etmək üçün lazımdır.

MM kəşfiyyatının əsas vəzifələri sülh (əmin-amanlıq) dövründə:

- ətraf mühitdə havanın, suyun, torpağın, maldarlıq və bitkiçilik məhsullarının radioaktiv, kimyəvi, bakterial maddələrlə çirklənməsinə vaxtaşırı müşahidə və laboratoriya nəzarəti aparmaq;
- yoluxucu xəstəlik ehtimalı rayonlarda epidemik və epizodik vəziyyətdə müntəzəm nəzarət etmək;
- güclü istehsalat qəzası və ya təbii fəlakət baş vermiş rayonlarda yaranan vəziyyətləri aşkar etməkdir.

Müharibə dövründə düşmən basqınından sonra isə kəşfiyyatın vəzifələri aşağıdakılar barədə məlumatlar əldə etməkdir:

- işlədilmiş silahın növü, zərbənin nə vaxt və haraya endirildiyi, nüvə partlayışının gücü və koordinatları;
- radiasiyanın səviyyələri, zəhərləyici maddənin konsentrasiyası, zəhərli hava buludunun yayılma istiqaməti ;
- zədələmə ocağının hüdudları;

- xilasetmə və digər işlər aparılan rayonlarda zədələnmə şəraitini necə dəyişdiyi;

- mühafizə qurğularının, oradakı adamların vəziyyəti, onlar yardım göstərmənin yolları;

- kommunal enerji şəbəkələrinin, rabitə xətlərinin, habelə MM dəstələri, köçürülən əhali hərəkət edəcək marşrutların vəziyyəti;

- yanğın yerləri, onların yayılma istiqaməti;

- hidrotexniki qurğularının nə dərəcədə zədələndiyi, fəlakətli subasma və daşqın zonaları yaranıb-yaranmadığı və s.

Kəşfiyyat fəal, fasiləsiz, vaxtında və məqsədyönlü aparılmalı, başlıcası isə topladığı məlumatlar dəqiq olmalıdır. Bu tələblərin yerinə yetirilməsinə nail olmaqdan ötrü kəşfiyyat qüvvələrini (kəşfiyyat qrupları, manqaları, müşahidə postları, nəzarət laboratoriyaları və s.) əvvəlcədən komplektləşdirib işə hazırlamaq, onların fəaliyyətini planlaşdırıb düzgün təşkil etmək, həmçinin kəşfiyyatın müxtəlif növlərindən, üsullardan, qüvvə və vasitələrdən istifadə etmək lazımdır.

Hansı qüvvə və vasitələrlə aparılmasından asılı olaraq yerüstü kəşfiyyat, havadan kəşfiyyat və dənizdən (çaydan) kəşfiyyat növləri müəyyən edilmişdir. Yerüstü kəşfiyyat – ən dəqiq, daha dolğun kəşfiyyat növü sayılır və bütün MM qərargahları tərəfindən təşkil edilir.

Havadan kəşfiyyat – zədələnmə ocaqlarında, təbii fəlakət və qəza rayonlarında ümumi vəziyyəti tez aşkar etmək üçün təyyarələr, vertolyotlardan aparılır.

Dənizdən (çaydan) kəşfiyyat – sahillərdə, limanlarda, buradakı qurğularda vəziyyəti öyrənmək məqsədi güdür, yüksək sürətli gəmilər, katerlər vasitəsi ilə icra edilir.

Yerinə yetirdiyi vəzifələrin xarakterinə görə, ümumi kəşfiyyat fəvqəladə hallar – baş vermiş sahələrdə yaranan vəziyyət barədə dərhal ilkin məlumatlar əldə etmək üçündür. Belə işlərə MM qoşun hissələrinin, hərbişdirilməmiş dəstələrin, habelə rayonların, obyektlərin kəşfiyyat qrupları, manqaları, müşahidə və laboratoriya nəzarəti şəbəkəsi cəlb olunur.

Xüsusi kəşfiyyatı adətən MM xidmətləri təşkil edir, radiasiya və kimya müşahidəsi postları, mühəndis və epidemioloji kəşfiyyat qrupları, baytar və fitopatoloji manqalar və s. qüvvələr yerinə yetirirlər. Bu zaman kəşfiyyat yerlərindəki konkret vəziyyət mütəxəssislər tərəfindən təfsilatı ilə dəqiqləşdirilir, ümumiləşdirilir.

Kəşfiyyat-sülh və müharibə dövrlərində MM tədbirlərinin yerinə yetirilməsi üçün MM qüvvələrinin ən başlıca formasıdır.

Təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələr və düşmənin müasir qırğın silahlarından istifadəsi nəticəsində yaranmış vəziyyət barədə məlumatlarının əldə edilməsi məqsədilə bütün təbəqəli komandirlərin, qərargahların, hərbişmiş və hərbişdirilməmiş MM qüvvələrinin həyata keçirdikləri tədbirləri kəşfiyyat özündə əks etdirir. Kəşfiyyat, daimi və məqsəduyğun aparılır.

Qarşıya çıxan tapşırığın xarakterinə və kəşfiyyat məlumatların əldə edilməsi üsullarına görə kəşfiyyat ümumi və xüsusi kəşfiyyat növlərinə bölünür.

Növünə görə isə kəşfiyyat – yerüstü, hava və dəniz (çay).

Ümumi kəşfiyyat qoşun hissələrinin komandirləri, qərargahları və hərbişdirilməmiş MM dəstələri tərəfindən qəzanın yerinin, vaxtını və xarakterini, dağıntının dərəcəsinə və dəyən maddi ziyanın miqdarını və xəsarət alanların sayını, köməyə ehtiyacı olanların və əhalinin mühafizəsi və xilasedilməsi üzrə vacib olan tədbirlərin görülməsini, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin görülməsini müəyyən etmək məqsədilə təşkil olunur və aparılır.

Ümumi kəşfiyyat müşahidə qəzaya məruz qalmış əraziyə (obyektə) baxış; zərərçəkənlərin və zədə alanların axtarışı; müxtəlif planların (sxemlərin) öyrənilməsi, qəzanın baş verməsi barədə məlumatı onlarla sorğunun keçirilməsi ilə aparılır. Kəşfiyyat aparılan zaman müxtəlif texniki fasilələrdən istifadə edilə bilər. (şəkil çəkmə, kino çəkilişi, radio çertiyoc və s)

Ümumi kəşfiyyatın vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün hava və dəniz (tələbat üzrə) kəşfiyyatının qüvvə və vasitələri cəlb edilirlər; ərazinin (obyektin), marşrutun və dəniz yolu marşrutlarının kəşfiyyatı üçün nəqliyyat vasitələrinin bazasında; dəniz (çay) akvatoriyasında və sahiləni ərazidə su nəqliyyatının bazasında; qoşun hissələrinin və hərbişdirilməmiş MM dəstələrinin kəşfiyyat orqanları. Xüsusi hallarda MM vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün (yuxarı rəhbərliyin qərarına əsasən) ümumqoşun hissələrinin kəşfiyyat qüvvə və vasitələri cəlb edilə bilər.

Xüsusi kəşfiyyat radiasiya, kimya mühəndis, yanğın, tibb və bioloci kəşfiyyat növlərinə bölünür. Xüsusi kəşfiyyat təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələrin və düşmənin müasir qırğın silahlarından istifadəsi zamanı yaranmış vəziyyət barədə dolğun məlumatların alınması məqsədilə təşkil olunur. Kəşfiyyat aparılması kəşfiyyat orqanları, MM xidmətləri və MLNŞ-ya daxil olan müəssisələrlə birgə təşkil olunur. Kəşfiyyatın qarşısında duran vəzifələr müşahidə aparılması, ətraf mühitə dozimetrik və kimyəvi nəzarətin təşkili, nümunələrin götürülməsi, analizin aparılması və digər üsullarla həyata keçirilir.

Xüsusi kəşfiyyat və xüsusi hissələrdən, qurumlardan və MM dəstələrindən ayrılış kəşfiyyat orqanları tərəfindən aparılır.

Kəşfiyyat vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün kimyəvi kəşfiyyat dozoru (KKD), radiasiya və kimyəvi müşahidə postu (KKP), mühəndis kəşfiyyat dozoru (MKD), yanğından mühafizə, tibbi, bioloci (bakterioloci) və digər MM xidmətlərinin kəşfiyyat orqanları cəlb oluna bilər. Yuxarı komandirin qərarı ilə yaranmış vəziyyət barədə məlumatların dəqiqləşdirilməsi üçün qərargahların zabit heyətindən kəşfiyyat dozoru yararılır.

Sənaye qəzaları və digər FH zamanı kəşfiyyatın ümumi vəzifələri

Sənaye qəzaları və digər FH zamanı kəşfiyyat müəyyən edilir:

-dağıntıların xarakterini, dərəcəsinə, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin həcmi və fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə etmədən tədbirlərin həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü;

-şəraitin gərginləşməsinə səbəb olan dağıntıların miqdarını;

-adamların həyatı üçün yaranmış təhlükənin dərəcəsini və onların toplanma yerlərini;

-giriş yollarının vəziyyətini;

-sənaye və kommunal-enerji xətlərinin vəziyyətini;

-texnoloji qurğuların və inşaat konstruksiyalarının zədələnməsini.

Təbii fəlakət rayonunda kəşfiyyatın ümumi vəzifələri

təbii fəlakət rayonunda kəşfiyyatda müəyyən edilir:

fəlakət ocağının (rayonunun) sərhədlərini və qəzanın yayılma istiqamətlərini;

-təhlükə gözlənilən obyektləri və yaşayış məntəqələrinin;

-adamların toplanma yerlərini;

-qəza zonasına texnikanın aparılması yollarını;

-zədələnmiş bina və qurğuları və orada xəsarət alanların sayını;

-texnoloji və kommunal-enerji sistemlərində qəza yerlərini;

-işlərin aparılması zamanı mexanikləşdirilmə vasitələrindən istifadənin mümkünlüyünü görülməli işlərin həcmi və s.

Təbii fəlakətlər zamanı yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq kəşfiyyatın xüsusi vəzifələri yerinə yetirilir.

Fövqəladə hallarda MM kəşfiyyatının təşkili və aparılması qaydaları

Kəşfiyyatı təşkil etmək bütün MM rəhbərlərinin, qərargahlarının və komandirlərinin vacib vəzifələrindəndir.

Kəşfiyyatın konkret məqsədlərini, ilk növbədə hansı məlumatların toplanmasını və müddətlərini, bunun üçün istifadə ediləcək qüvvələri mülki müdafiə rəhbəri müəyyənləşdirir.

Kəşfiyyatın dəqiq təşkil edilməsi üçün MM qərargahının rəisi tam məsuliyyət daşıyır; bu işin bilavasitə təşkilatçısı isə MM qərargahı rəisinin müavini. O, MM rəhbərinin qərarına və qərargah rəisinin konkret göstərişlərinə uyğun olaraq kəşfiyyat tədbirlərinin planlaşdırır, qrupları və manqaları fəaliyyətə hazırlayır, kəşfiyyata göndərir, onlardan alınan kəşfiyyat məlumatlarını toplayır, təhlil edir və ümumiləşdirir. Fəlakət rayonlarında, yaxud zədələnmə ocaqlarında vəziyyət barədəki bu məlumatlar dərhal MM rəhbərinə və yuxarı qərargaha təqdim edilir, həmçinin tabelikdəki qərargahlara dəstə komandirlərinə çatdırılır.

Kəşfiyyatı təşkil etmək üçün sənəd – kəşfiyyat planıdır. Plan müvafiq MM qərargahında əvvəlcədən tərtib edilir, yuxarı qərargahla razılaşdırılır və MM rəhbəri tərəfindən təsdiqlənir.

Plana obyektin sxemi (rayonun xəritəsi) əlavə edilir, burada idarəetmə məntəqələrinin, mühafizə qurğularının, kəşfiyyat bölmələrinin yerləri, bu bölmələrin konkret fəaliyyət marşrutları, vəzifələrini yerinə yetirdikdən sonra toplanış məntəqələri şərti işarələrlə göstərilir. MM qərargahının rəisi bölmə komandirlərinə kəşfiyyat aparmaq barədə şifahi sərəncamı məhz bu sxem əsasında verir. Sərəncamda yaranmış vəziyyət barədə qısa məlumat verilir, kəşfiyyatın nə münasibətlə aparıldığı, onun konkret vəzifələri və icra müddəti marşrutlarda fəaliyyət vaxtı rəhbər yaratmaq və kəşfiyyatın nəticələri barədə məlumat vermək qaydaları dəqiq göstərilir. Kəşfiyyat bölmələri radioaktiv zəhərlənmə ocaqlarına göndərilən hallarda isə, həmçinin şəxsi heyətin yolverilən şüalanma dozası da müəyyən edilir.

Şəhərdə, rayonda və obyektlərdə kəşfiyyat işlərinə radiasiya və kimya müşahidə postları, MM kəşfiyyat qrupları xidmətlərin və dəstələrin kəşfiyyat mənzilləri (bölmələri), habelə müşahidə və laboratoriya nəzarəti şəbəkəsinin (MLNŞ) müəssisələri cəlb edirlər.

Radiasiya və kimya müşahidə postları (RKMP) – bütün obyektlərdə yaradılır və təhlükə yaranarkən bilavasitə fəaliyyətə başlayırlar. Onların əsas vəzifələri radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmələri vaxtında aşkar etmək, müşahidə sahəsində vəziyyətin dəyişdirilməsinə fasiləsiz göz qoymaq və qərargaha müntəzəm surətdə məlumat verməkdir. Təbii fəlakət və istehsalat qəzaları vaxtı ona digər vəzifələr də tapşırıla bilər. Post elə yerdə qoyulmalıdır ki, oradan hərtərəfli müşahidə etmək mümkün olsun və postun özü MM idarəetmə məntəqəsini yaxınlığında yerləşsin. Müşahidəçilərin daldalanması və növbədən sonra dincəlməsi üçün burada hökmən üstüörtülü səngər düzəldilir, müşahidəçi duran yerdə cəhətləri göstərən nişanlar qoyulur. Postun heyəti onun rəisindən və iki müşahidəçidən ibarətdir. Onlar müşahidəni vizual üsulla, habelə radiasiya və kimya kəşfiyyatı cihazları vasitəsi ilə aparırlar. Bu məqsədlə onlar cihazlardan əlavə həmçinin fərdi mühafizə vasitələri, rabitə və xəbərdarlıq vasitələri, kompas, saat, səmt göstərən və bucaq ölçən xüsusi limb, müşahidə curnalı, habelə öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün lazım olan digər avadanlıqlar təchiz olunurlar.

Kəşfiyyat qrupu isə təbii fəlakət, qəza nəticəsində obyektə, digər fəaliyyət rayonunda, habelə düşmən basqınından sonra zədələnmə ocağında, hərəkət marşrutlarında yaranmış vəziyyəti öyrənmək məqsədi ilə göndərilir. Kəşfiyyat qrupu, onun komandirlərindən və hərəsi üç nəfərlik bir rabitə və bir neçə kəşfiyyat mənzillərindən ibarət olur. Hər məntəqə bir-birindən 500 m aralı üç mühafizə qurğusunda, yaxud 800 m-dək zolaqda (şəhərin 2-3 məhəlləsindən ibarət sahədə) kəşfiyyat aparmaq üçün nəzərdə tutulur. Qrup fərdi mühafizə vasitələri, radiasiya və kimya kəşfiyyatı cihazları, hədd nişanları dəsti, fərdi dozimetrlər ilə təchiz edilir, fəaliyyətə başlayarkən ona nəqliyyat və rabitə vasitələri, habelə hərəkət marşrutunun sxemi, obyektə kəşfiyyat apardıqda isə kəşfiyyat sxemi verilir.

Zədələnmə rayonlarında kəşfiyyat aparılarkən, radiasiya səviyyələri 0,5 rentgen-saat olan, yaxud kimyəvi zəhərlənmə aşkar edilən zonanın hüdudları hədd nişanları vasitəsilə nişanlanır.

Zədələnməni ölçükdən sonra kəşfiyyatçı hədd nişanı qoyur və nişanda zəhərlənmənin növünü, səviyyəsini və ölçülmə vaxtını qeyd edir. Hədd nişanı yolun kənarında yaxşı görülən yerdə qoyulmalıdır. Nişanı elə qoyurlar ki, onun üz tərəfi yerdə zəhərlənmə olmayan və ya az olan sahəyə tərəf dursun. Qrupun komandiri hərəkəti davam etdirərək marşrutun sxemində hər dəfə zəhərlənmə ölçülən yeri, zəhərlənmənin (növünü) və ölçülmə vaxtını kəşfiyyat curnalında qeyd və bu barədə radio vasitəsi ilə obyektin MM qərargahına məlumat verir.

Obyektin ərazisində kəşfiyyatçılar müxtəlif səxlərdə, qurğularda, xüsusən də xilas etmə işləri aparılacaq sahələrdə zəhərlənmənin növünü, səviyyəsini (dərəcəsini) təyin edir, vəziyyətin dəyişməsinə nəzarət edirlər.

Kəşfiyyat başlamaq üçün çıxış məntəqəsinin yeri obyektin yaxınlığında müəyyən edilir. Burada qrupun komandiri vəziyyətlə tanış olub obyektə kəşfiyyat aparmaq üçün mənzillərə tapşırıq verir. Kəşfiyyatçılar obyektin səxlərində,

sıgınaqlarında, xilasetmə aparılacaq yerlərdə yaranmış vəziyyəti (dağıntıların, yanğınların xarakterini, adamlar qalmış yerləri və s.) öyrənir, zəhərlənmənin səviyyələrini ölçürlər. Belə yerlər, adətən əvvəlcədən müəyyən edilir və yuxarıda deyildiyi kimi, obyektin kəşfiyyat sxemində (planında) göstərilir.

Kəşfiyyat qurtardıqdan sonra kəşfiyyat qrupu (mənzilçisi) toplanmış məntəqəsinə gəlir, komandir qərargaha vəzifələrin yerinə yetirilməsi haqqında məlumat verir və kəşfiyyat sxemini təqdim edir. Bundan sonra o, lazımi hallarda avtomobilin, şəxsi heyətin zəhərlənmə dərəcəsini yoxlayır, buna ehtiyac varsa, xüsusi təmizləmə işlərini təşkil edir, dozimetrlərin göstəriciləri əsasında şəxsi heyətin məruz qaldığı şüalanma dozalarını hesablayır və qrupu yeni vəzifələrin icrası üçün işə hazırlayır.

Qəza yerlərini müəyyən etməklə, adamlar toplanan yerlərə, anbarlara su mənbələrinə xüsusən diqqət yetirməklə, havadan və torpaqdan nümunələr götürüb analizə göndərməklə bu vəzifələrin öhdəsindən gəlmək mümkündür.

Güclü zəlzələdən sonra aparılan kəşfiyyatın əsas vəzifələri isə bina və tikililərin nə dərəcədə dağıldığını, uçqunlar altında adamlar qalan yerləri və onların vəziyyətini, ikinci zədələnmə ocaqlarının (yanğın, daşqın, kimyəvi zəhərlənmə) yaranıb-yaranmadığını öyrənmək, qaz, su, elektrik şəbəkələrində qəzaların yerini, dərəcələrini, xilasetmə işlərinin növünü, həcmi və s. müəyyən etməkdən ibarətdir.

Daşqın və sel vaxtı kəşfiyyat bölmələri fəlakətli sahələrin həddlərini, yardıma ehtiyacı olan adamlar, habelə kənd təsərrüfatı heyvanları qalmış sahələri müəyyənləşdirir, daşqın zonasından çıxarılmalı maddi sərvətləri aşkar edir, üzgüçülük vasitələrindən istifadə edilməsi üçün marşrutlar axtarır və s.

Buna misal olaraq 2010-cu ildə may iyun aylarında Salyan, Sabirabad, Saatlı və Şirvan bölgəsində Kür və Araz çaylarının subasması.

Sülh və müharibə dövründə ətraf mühitin sağlamlığı üzrə kəşfiyyat işlərinin bir qismi də respublikanın müşahidə və laboratoriya nəzarəti şəbəkəsi tərəfindən yerinə yetirilir. Bu şəbəkənin vəzifələri, tərkibi və fəaliyyət qaydası xüsusi əsasnamə ilə müəyyən və təsdiq edilmişdir.

Müşahidə və laboratoriya nəzarəti şəbəkəsi (MLNŞ) ətraf mühitin radioaktiv, kimyəvi, güclü təsirli və bakterial maddələrlə zəhərlənməsinə müşahidə və laboratoriya nəzarəti etməkdən, mühafizə tədbirləri görülməsi üçün müvafiq dövlət orqanlarına məlumat verməkdən ötrü nəzərdə tutulmuşdur.

MLNŞ-a, əsasən bu təşkilatlar cəlb edilir: Səhiyyə nazirliyinin sanitar-epidemiologiya mərkəzləri və stansiyaları; kənd təsərrüfatı nazirliyinin baytarlıq laboratoriyaları, baytar nəzarəti postları və bitki mühafizəsi stansiyaları; dövlət hidrometrologiya komitəsinin radiometriya laboratoriyası və qrupları; daxili işlər nazirliyi şəhər və rayon polis şöbələrinin struktur bölmələri, müdafiə nazirliyinin xüsusi bölmələri; Fövqaladə hallar nazirliyinin kimyəvi-radiometriya laboratoriyası, nazirliklərin, ərazi icra hakimiyyəti başçılarının və obyektlərinin radiasiya və kimya müşahidəsi postları, habelə bir sıra digər respublika təşkilatlarının sahə laboratoriyaları.

Müşahidə və laboratoriya nəzarəti şəbəkəsi üçün konkret şəraitdən asılı olaraq üç iş recimi müəyyən edilmişdir: gündəlik, yüksək hazırlıq və fəvqəladə iş recimi.

Gündəlik iş recimi həm ekoloci, həm texnogen, həm də epidemik cəhətdən normal adi iş şəraitini əhatə edir. Bu recimdə respublikanın bütün bölmələrinin qüvvələri ilə ətraf mühitdə kimya, radiasiya, epidemiya, epizootiya, epifitotiya müşahidəsi və laboratoriya nəzarəti aparılır.

Yüksək hazırlıq recimində texnogen, epidemik şərait kəskin sürətdə pisləşdikdə, həmçinin fəvqəladə hallar ehtimalı yarandıqda təbii mühitdə və təhlükə potensialı obyektlərdə müşahidə və nəzarət gücləndirilir, şəbəkənin xəsusisi (fəvqəladə) iş reciminə keçirilməsinə hazırlıq görülür.

Fəvqəladə recimdə isə gündəlik recimdə fəaliyyət göstərən qüvvələrdən əlavə həmçinin: müşahidə və laboratoriya nəzarəti şəbəkəsinə daxil olan nazirlik, komitə, şirkət, Elmlər Akademiyası və s. idarələrin müvafiq qüvvələri ilə həm müşahidə, həm də laboratoriya nəzarəti aparılır.

Mülki Müdafiə hissələrin və hərbişməmiş dəstələrin kəşfiyyatın təşkili və rəhbərlik üzrə şəxslərin funksional vəzifələri

Hissənin komandiri (qərargah rəisi) kəşfiyyatın təşkili üzrə şəxsən məsuliyyət daşıyır.

O borcludur:

-kəşfiyyatın aparılması üçün hissənin vəziyyətini, imkanlarını və daimi şəraiti bilməlidir;

-MM qüvvələrinin fəaliyyət rayonlarında kəşfiyyatın vəzifələrini müəyyənləşdirilməlidir;

-kəşfiyyat tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün qrup ayırmalı və hazırlamalı, ehtiyat kəşfiyyat qrupları təyin etməlidir;

-vaxtında kəşfiyyat qruplarına tapşırıq verməli, onun yerinə yetirilmə müddətini müəyyən etməli və şəxsən özü və ya qərargah vasitəsi ilə tapşırıqların yerinə yetirilməsinə nəzarət etməlidir;

-fəvqəladə hadisələr zamanı kəşfiyyatı və onun fasiləsiz aparılmasını təşkil etməli, təşkilatın qüvvə və vasitələrindən istifadə edilməsi, bu zaman istifadə olunan texnika və avadanlıqların güclü və zəif tərəflərini öyrənməlidir.

-ərazinin xarakteristikalarını, obyektin texnoloci xüsusiyyətlərini və onların kəşfiyyat orqanlarının istifadəsinə təsirini bilməlidir;

-ştatlı və ya ştatsız kəşfiyyat qruplarının daim komplektləşməsini, mütəxəssislərin hazırlanmasını və onların lazımi texnika və avadanlıqlarla təchiz edilməsini təmin etməlidir;

-kəşfiyyat məlumatlarını mütəmadi olaraq öyrənmək, ümumiləşdirmək, yuxarı rəisə vaxtında məlumat verməli və tabeliyində olanları qonşularını məlumatlandırmalıdır;

-fəvqəladə hadisə zamanı təcili yuxarı rəisə məruzə etməli, qəza rayonunda görüləcək xilasetmə işlərinin xarakterini və həcmi təyin etmək üçün kəşfiyyat qruplarını həmin sahəyə göndərməlidir;

-kəşfiyyat qrupunun şəxsi heyətinin mənəvi psixoloji keyfiyyətlərini daim öyrənməli və bilməlidir.

Mühəndis kəşfiyyatının vəzifələri təşkili, aparılması üsulları və dozorunun fəaliyyət qaydaları

Təbii və texnogen xarakterli qəzalardan sonra sənaye və digər obyektlərdə mühəndis xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılmasında mühəndis kəşfiyyatı mühüm yer tutur.

Mühəndis kəşfiyyatının vəzifələri

- yolların , körpülərin və keçidlərin
- dağıntıların xarakterini, dərəcəsinə, həcmi və mexanizmlərin quraşdırılmasının mümkünlüyünü;
- kommunal-enerji sistemlərində zədələrin xarakterini və yerlərini;
- su mənbələrinin vəziyyəti və onlardan istifadə olunmasının mümkünlüyü;
- partlayış işlərinin aparılması şəraitini;
- mühəndis-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin həcmi və aparılması şəraitini;

Mühəndis kəşfiyyatının təşkili və aparılması üsulları

Mühəndis kəşfiyyatı ştatlı mühəndis kəşfiyyat dozoru və ya mühəndis kəşfiyyatı manqası tərəfindən aparılır. Kəşfiyyat orqanlarının təchizatı kəşfiyyat tapşırıqlarına uyğun həyata keçəlidir.

Kəşfiyyat zamanı müşahidə aparılır, hadisə yerlərinə, əşyaları, iş aparılan sahəyə və obyektlərə, qurğuların vəziyyətinə bilavasitə baxış keçirilir.

Kəşfiyyat tapşırıqları verilən zaman dozora (manqaya) göstərilir: fəaliyyət göstəriləcək zona – vəziyyəti barədə məlumat; hərəkət marşrutu; çıxış məntəqəsindən keçmə vaxtı; kəşfiyyatın vəzifələri (hansı vaxtda hansı məlumatları toplamaq, hansı məntəqəyə kimi kəşfiyyat aparmaq və kəşfiyyatın zona çatma vaxtı), ayrılmış nəqliyyat vasitələrinin sayı; kəşfiyyat məlumatlarının məruzə edilməsi qaydası.

Mühəndis kəşfiyyat dozorunun fəaliyyət qaydaları

Şəraitdən asılı olaraq kəşfiyyat dozorları hadisə yerinə nəqliyyat vasitələri və ya piyada çıxırlar. Nəqliyyat vasitəsində kəşfiyyat aparən dozora kəşfiyyat üçün 500-800m endə zolaq (2-4 kvartal), piyada dozora isə eni 200-300m (1-2 kvartal) gözlə verilən dairə (zolaq) ayrılır.

Kəşfiyyatçılar təyin etməlidirlər:

- MM qüvvələrinin qəza zonasına çatdırılmasının ən təhlükəsiz və qısa yolunu;
- binalarda, qurğularda, kommunal-enerji təsərrüfatında dağıntıların dərəcəsinin müəyyən edilməsi və həyatları üçün təhlükənin dərəcəsinə; dağıntıların təmizlənməsi, zərərçəkənlərin çıxarılması və onların köçürülməsi üçün əlverişli yolların axtarılması; su mənbələrinin vəziyyətini və onların istifadəyə yararlığını; şəraiti və işlərin aparılması ardıcılığı; mexanizasiya vasitələrindən istifadə və partlayış işlərinin aparılmasının mümkünlüyünü.

Qəza zonasına hərəkət istiqamətində kəşfiyyat dağıntının xarakterini, dağılmış ərazilərin rəqribi sahəsini və bu ərazilərə keçidlərin və kolanna yollarının salınması üçün ən optimal üsul təyin edilir. İşin həcmi ən az olan yollardan marşrut seçilir.

Kommunal-təsərrüfat xətlərinin dağılması nəticəsində su basmış sahələrdə qəzanın lokallaşdırılması üçün görülməli işlərin xarakteri və həcmi müəyyən edilir və bu sahələrə giriş yolları seçilir.

Zədələnmiş bina və qurğulara baxış zamanı ilk növbədə xarici kapital divarların və asılı konstruksiyaların (balkonların, karnizlərin) vəziyyəti yoxlanılır, sonra binanın daxilinə baxış keçiriləcək, orada adamların yerlərini təyin edirlər.

Sənaye müəssisələrində təzyiq altında olan tutumların və kimyəvi təhlükəli maddələr saxlanılan tutumların vəziyyəti dəqiqləşdirilir.

Kommunal və enerji təsərrüfatı xətlərində kəşfiyyat qəzanın yerinə, xarakterini, işlərin həcmi və qəzanın lokallaşdırılması üçün tələb olunan qüvvə və vasitələri müəyyən etməlidir.

Su mənbələrində kəşfiyyat zamanı təhlükələrin su tutumları və nasos stansiyalarındakı qurğuların vəziyyətini, paylayıcı xətlərin və boruların qazılması sahələrində xətdən ayrılmalı yerlərini, müvəqqəti su təchizatı üçün su tutumlarının yerlərini, müvəqqəti su təchizatı məntəqələrinin, həmçinin suyun doldurulması üçün açıq su mənbələri müəyyən edilir.

Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyatın təşkili, aparılması üsulları və dozorunun fəaliyyət qaydaları

Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat, meteoroloji müşahidə

Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyatı Mülki müdafiə qoşunları və hərbişməmiş dəstələri tərəfindən aparılan xüsusi kəşfiyyatın bir növüdür. Onlar kəşfiyyatı xəsarət ocaqlarında xilas etmə və digər təxirəsalınmaz işlərin görülməsi üçün gedən mülki müdafiə qüvvələrinin (həbiləşmiş və hərbişməmiş) şəxsi heyətinin vaxtında xəbərdar edilməsi və onların mühafizəsinin təşkil edilməsi məqsədilə aparılır.

Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyatın vəzifələri

Mülki Müdafiə qoşun hissələrinin kəşfiyyat orqanlarına, kəşfiyyat qruplarına və dəstələrin mənzillərinə aşağıdakı vəzifələr həvalə olunur:

-ərazinin və havanın radioaktiv, kimyəvi bakterioloci maddələrlə zəhərlənmiş yerlərini müəyyən etmək və bu barədə MM qüvvələrinin şəxsi heyətin və əhalinin xəbərdar edilməsi;

-zəhərlənmə zonasında, mülki müdafiə qüvvələrinin hərəkət marşrutlarında radiasiyanın səviyyəsinin və zəhərləyici maddənin növünü təyin edilməsi;

-zəhərlənmiş ərazinin yanından keçmək üçün yolların axtarılması;

-radiasiya səviyyəsinin düşməsinə və havadan zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmə dərəcəsinə;

-sudan, ərzaqdan, bitkidən, torpaqdan nümunələrin götürülməsi, zəhərlənmiş obyektlərin, texnikanın və əmlakın yoxlanmasının nəticələri barədə məlumatların toplanması və laboratoriyalara göndərilməsi;

-MM qüvvələrinə (hərbiləşmiş və hərbiləşməmiş) və əhaliyə kimyəvi və dozimetrik nəzarətin aparılması;

-meteoroloci müşahidənin aparılması.

Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyatın təşkili zamanı qəza və ya düşmən hücumu nəticəsində yarana biləcək şərait qiymətləndirilir. Bununla əlaqədar kəşfiyyat orqanlarının şəxsi heyətiobyektin planını, mühafizə qurğularının yerləşmə yerlərini vəfəaliyyət rayonunda dağıntı və yanğınlar baş verərsə bu qurğulara yaxınlaşma yollarını bilməlidirlər.

Radiasiya və kimyəvi müşahidə postunun davranış qaydaları

Mülki müdafiə qüvvələrinin fəaliyyət göstərdiyi qəza rayonunda radiasiya və kimyəvi şəraitə nəzarət etmək üçün Radiasiya və kimyəvi müşahidə postu (RKM) qoyulur. Radiasiya kimya müşahidə postunun sayı qəza rayonunun (obyektinin) əhatə dairəsindən (ölçüsündən) asılıdır.

RKM postları təyinatı üzrə aşağıdakı vəzifələri həyata keçirməlidirlər:

-MM qüvvələrinin, əhalinin yerləşdiyi ərazilərdə radioaktiv, kimyəvi və bakterioloci zəhərlənmə zonalarının vaxtında aşkar edilməsi və bu barədə onlara xəbərdarlıq signalının çatdırılması;

-radioaktiv və ya GTZM-lə zəhərlənmiş sahələrdə kəşfiyyatın və meteoroloci müşahidənin aparılması;

-zəhərləyici, o cümlədən GTZM buludunun yayılma istiqamətinin müəyyən edilməsi.

Zəhərlənmə əlaməti olan yerlərdən postlar nümunələr götürür və laboratoriyalara göndərirlər.

RKMP bir qayda olaraq 3 nəfərdən ibarət olur: postun rəisi və 2 nəfər müşahidəçidən – kəşfiyyatçı-dozimetrist və kəşfiyyatçı-kimyaçı. Postda 1 nəfər daimi müşahidə aparır, qalan şəxsi heyət isə tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün hazır vəziyyətdə olurlar.

RKMP-tu təchiz edilir: dozanın gücünü ölçən DP-5 (A,B,V), kimyəvi kəşfiyyat cihazı (VPXR), meteoroloci komplekt N3, fərdi doza ölçən (ID-11) və dozimetrlər DKP-50, ümumqoşun doza ölçən (ID-1), sekundometrlər, mühafizə eynəkləri, radioaktiv buludun yüksəklik səviyyəsini təyin edən cihaz, rabitə və xəbərdarlıq vasitələri, radioaktiv, kimyəvi və meteoroloci müşahidələrin qeydiyyatı üçün curnallar, istiqamətləri göstərən sxem.

Postun şəxsi heyəti fərdi mühafizə vasitələri (L-1 kostyumları, OP-1 plaşları, əleyhqazlar, respiratorlar, mühafizə corabları və əlcəkləri), AI-1 fərdi apteçkalari və IPP-8 kimya əleyhinə fərdi raketlərlə təmin edilir.

Postun şəxsi heyətinin mühafizəsi üçün sadə sığınacaqlar və ya xüsusi mühafizə qurğusu hazırlanır. Postda müşahidənin keyfiyyətli aparılması üçün ərazidə (obyektdə) vıška qurula bilər.

Postu təyin etmiş komandirlər (rəislər) əlaqə ədətən haqlı rabitə vasitəsi ilə yaradılır.

Postun rəisinə tapşırıqlar verilən zaman göstərilir:

-istiqamətlər;

-postun yerləşdiyi yer və quraşdırılması qaydaları, müşahidə rayonu (sektoru);

-radioaktiv, kimyəvi, bakterioloci zəhərlənmə müəyyən edildikdə fəaliyyət qaydaları;

-kəşfiyyatın (müşahidənin) nəticələri barədə məruzənin edilməsi qaydaları;

-radiasiya təhlükəsi, "kimya həyəcanı" siqnalları və onların verilməsi qaydaları;

-postu təyin etmiş komandirlə (rəislə) rabitənin təşkili qaydaları.

Postun bütün şəxsi heyəti zəhərləyici və bakterioloci maddələrin biruzə çıxmasının xarici əlamətlərini və onların ətraf mühitə təsirini bilməlidirlər.

Bu əlamətlər aşağıdakılar ola bilər:

-qəza rayonunda qaz, tüstü və ya duman şəklində buludun yaranması və küləyin istiqamətində hərəkət etməsi;

-ərazidə yağlı damcılar, ləkələrin, gölməçələrin olması;

-bitkilərin solması və ya rənglərinin dəyişməsi;

-nəfəs orqanlarının qıcıqlanması;

-görmə qabiliyyətinin zəifləməsi və ya tamamilə itirilməsi;

-mövcud əraziyə xas olmayan iylərin yayılması;

-ətrafdakı adamlarda gündəlik fəaliyyət normalalarının və onlarda tənəffüs üzvlərinin funksiyalarının pozulması və s.

Müşahidəçilər postun yerləşdiyi rayonda DP-5 (A,B) və VPXR cihazları ilə zəhərləyici və bakterioloci maddələrin miqdarını vətəşiri təyin edirlər.

Bu müşahidələrin nəticələrini postun rəisi dərhal curnalda qeyd etməlidir.

Gecə vaxtı postun fəaliyyətinin xüsusiyyətləri. Günün qaranlıq vaxtında havanın və ərazinin radiasiya və kimyəvi zəhərlənməsini təyin etmək bir sıra çətinliklər yaradır. Bu çətinlikləq kimyəvi kəşfiyyat cihazlarında indikator dəstəkləri vasitəsilə rəislərin təyin edilməsi, torpaqdan və zəhərlənmiş texnikadan nümunələrin götürülməsi ilə bağlıdır. Ona görə də postun şəxsi heyəti belə şəraitdə fəaliyyət göstərməyə hazırlanmalıdırlar.

Qış vaxtı postun fəaliyyətinin xüsusiyyətləri. Qış vaxtı RMP-nin fəaliyyəti bir sıra xüsusiyyətlərlə fərqlənir. Bu xüsusiyyətlər qaz örtüyünün olması temperaturun aşağı düşməsi, günün qısalması və gecənin uzanmasıdır. Bütün bunlar ərazidə radiasiya və kimyəvi zəhərlənmənin təyin edilməsi çətinləşdirilir.

Temperaturun aşağı düşməsi nəticəsində KKQ-nın indikator dəstəklərində reaksiyanın gedişi zəifləyir və bu da kəşfiyyatın aparılmasını sətirləşdirir.

Qışda RMP-nin şəxsi heyəti xüsusi hazırlanmış isti otaqlarda yerləşdirilə bilər. Havanın temperaturundan asılı olaraq postda növbə çəkən müşahidəçilər daha qısa müddətlərdə dəyişdirilirlər. Mühafizə kostyumunu və əleyhqazı geyməkdən əvvəl şüşənin və əleyhqazın qutusunun klapanlarının donub donmaması dəqiqliklə yoxlanılır. Qış vaxtı kimyəvi kəşfiyyat cihazları ilə işləyən zaman nasatkalarda istifadə etmək və həm də indikator dəstələrini əldə qızdırmaq lazımdır.

Radiasiya kimyəvi kəşfiyyat zamanı kimyəvi kəşfiyyat dozorunun fəaliyyəti

Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat mülku müdafiə qüvvələrinin (hərbiləşdirilmiş və hərbiləşdirilməmiş) kəşfiyyat orqanları qrupları və manqaları tərəfindən aparılır. Kimyəvi kəşfiyyat dozorunun (qrupunun, manqasının) şəxsi heyəti dərinin və nəfəs orqanlarının fərdi mühafizə vasitələri, radiasiya-kimyəvi kəşfiyyat cihazları (DP-5, VPXR), ordu və fərdi doza ölçənləri (ID-1, ID-11) və ya DKP-50-A dozimetri, 3 saylı metrokomplekt, rabitə, nəqliyyat və digər vasitələrlə təchiz olunurlar.

Radioaktiv və zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmiş marşrutun kəşfiyyatı. KKD-nin komandiri özfəaliyyətini yuxarı rəisləri tapşırıqları aldıqdan sonra başlayır. Marşrutun radioaktiv əvə kimyəvi kəşfiyyatının aparılması üçün verilən tapşırıqlarda adətən göstərilir: vəziyyət barədə məlumatlar, KKD-na verilən tapşırıqlar, kəşfiyyatın marşrutu, radiasiyanın səviyyəsi, kəşfiyyat zamanı nəyi təyin etmək, zəhərlənmə zonasının sərhədi, məlumatların təqdim edilməsi qaydası, komandirə rabitə əlaqəsinin saxlanması qaydası, çıxış məntəqəsi, kəşfiyyatın başlanma və zona çatma vaxtları.

Radioaktiv maddələrlə zəhərlənmiş marşrutda kəşfiyyat bir qayda olaraq hərəkət zamanı aparılır. Qısa dayanmalar ölçü cihazlarının göstəricilərinin dəqiqləşdirilməsi məqsədilə olur. Zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmiş marşrutda kəşfiyyat adətən qısa dayanmalar zamanı aparılır.

Kəşfiyyata çıxmazdan əvvəl kəşfiyyat orqanlarının şəxsi heyəti mühafizə geyimlərində hazır vəziyyətdə olmalıdırlar. Hərəkət marşrutlarında radioaktiv və zəhərləyici maddələrin əlamətləri qeydə alınan kimi komandirin göstərici ilə ələhqazları (respiratorları) dərhal geyinirlər. Bu və ya digər tələb olunan tapşırıqların yerinə yetirilmə vaxtı kəşfiyyata tələb olunan hər bir marşrutun sahəsinin iriliyindən, ərazinin xüsusiyyətlərindən və zəhərlənmə dərəcəsindən asılıdır.

Kimyəvi kəşfiyyat dozorunun kəşfiyyat aparılarkən, adətən göstərilir:

-zəhərlənmə zonasının sərhədləri 0,5 r/s radiasiya səviyyəsi ilə, həmçinin yuxarı rəisin göstərdiyi radiasiya səviyyəsi ilə;

-güclü zəhərlənmiş rayonlardan yan keçmə istiqamətləri.

Radiasiya göstərilən səviyyəyə çatdıqda kəşfiyyatçı (kimyaçı) qısa müddətdə dayanır və ön zəhərlənmə zonasının sərhəddini müvafiq nişanlarla qeyd edir.

Bu vaxt zəhərlənmə barədə aparılan qeydlərə (radiasiyanın səviyyəsinə və zəhərlənmə vaxtına) xüsusi diqqət yetirilir.

Müvafiq nişanlar hərəkət marşrutlarının yaxşı görülən sahələrinin sağ tərəfində yerləşdirilir. Nişanların üzü zəhərlənməyən və ya radiasiyanın səviyyəsi aşağı olan tərəfə yönəldilməlidir.

Radioaktiv zəhərlənmə zonasının ön sərhədlərini qeyd etdikdən sonra kəşfiyyatçılar göstərilmiş marşrut üzrə qısa dayanacaqlarla radiasiya səviyyəsini göstərən nişanları yerləşdirərək maksimal surətdə hərəkəti davam etdirirlər. Radiasiyanın səviyyəsi, ölçülmə vaxtı və yerlərdə istiqamətin xüsusiyyətləri barədə məlumatlar, kəşfiyyat orqanlarını göndərən komandirə (rəisə) radio rabitə vasitələri ilə ötürülür.

Marşrutda yüksək radiasiya səviyyəsi qeydə alındıqda kəşfiyyat orqanının komandiri müvafiq nişanlar yerləşdirildikdən və bu barədə yuxarı komandirə (rəisə) məruzə etdikdən sonra marşrutun radiasiya səviyyəsinin aşağı olan yerlərindən aparılması qərarını qəbul etməlidir.

Yüksək radiasiya səviyyəsi sahələrindən keçdikdən sonra növbəti ölçmələr zəhərlənmiş texnikanın rentgenmetrin göstəricisinə təsir etməsinə deyərək texnikadan 20-25 metr uzaq məsafədə dayanaraq aparılır.

Marşrutda olan istiqamətlərin xüsusiyyətlərinin miqdarını (yol qırağı dirəklər, ayrı tikintilər, görəülər və s.) nəzərə alaraq radiasiyanın səviyyəsi sadalanan qurğuların yaxınlığında ölçülür.

Kəsişmələr mütləq radiasiyanın səviyyəsinin yüksəlməsi barədə nişanlar qoyulur.

Zəhərlənmə zonasının arxa sərhəddinə keçən kimi kəşfiyyat orqanı zəhərlənməmiş rayonu və ya toplanma məntəqəsinə yollanır, oradakı heyətlə mərhələlərlə xüsusi təmizlənməsi aparılır. Eyni zamanda KKD-nin komandiri dozimetrlərin göstəricilərini götürür, onları şəxsi heyətin şüalanmasına nəzarət curnalında qeyd edir və yerinə yetirilmə barədə komandirə (rəisə) məruzə edir.

Zəhərli maddələrlə zəhərlənmiş marşrutun kəşfiyyatı üçün yuxarı komandir (rəis) kəşfiyyat orqanının komandirinə (rəisinə) tapşırıqları radio və ya şifahi şəkildə verə bilər.

Şəxsi heyət tapşırıqları yerinə yetirərkən müasir GTZM və zəhərli maddələrin xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır.

KKD komandiri (rəisi) kimyaçıların qarşısına qoyulan tapşırıqların araşdırılmasını və kimyəvi kəşfiyyat cihazlarının işə hazır olmasını yoxlayır. Sonra şəxsi heyət mühafizə vasitələrini geyinir, əleyhqazlar döyüş vəziyyətinə keçirilir və döyüş texnikası öz yerlərini tuturlar.

Hərəkət başlanan kimi əsas diqqət kimyaçı-kəşfiyyatçıya yönəldilir, ona görə ki, o mütəmadi olaraq VPXR cihazı ilə işləməli və havanın zəhərlənməsi barədə məruzə etməlidir.

Marşrut sahəsinə çıxan kimi kimyaçı kəşfiyyatçı VPXR cihazı ilə siniriflic vəziyyətinə sala bilən zəhərli maddələrin və ya GTZM-in havada olmasını analiz edir. Zəhərli havanın yayılma istiqamətini tüstü qranatının və ya əl altında olan vasitələr və yoxlanılır. Tapşırıqlar başa çatdıqdan sonra şəxsi heyət xüsusi təmizləmə rayonuna və ya məntəqəsinə yollanır.

Kəşfiyyat orqanının komandiri marşrutun radiasiya və kimyəvi kəşfiyyatı barədə məlumat sxemini hazırlayır və yuxarı rəisə məruzə edir.

Kombinasiya edilmiş zəhərlənmə ocağının

kəşfiyyatı

Kombinasiya edilmiş zədələnmə ocağı əsasən o ərazi hesab edilir ki, kütləvi qırğın silahlarının bir neçə təsiredici faktorlarının (GTZM-nin bir neçə növü) təsiri altına düşən ərazi nəzərdə tutulur, haradakı, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin və ərazinin zəhərsizləşdirilməsinin həyata keçirilməsi tələb olunur.

(KZO) kombinasiya edilmiş zədələnmə ocağının kəşfiyyatının əsas məqsədlərindən biri qəza, təbii fəlakət və ya düşmənin kütləvi qırğın silahlarından

istifadəsi zamanı hansı ki, insanların yaşayışına təhlükə yarada biləcək əsas zəhərlənmə faktorlarının maksimum qısa vaxtda müəyyən edilməsidir.

Bir qayda olaraq, kəşfiyyat obyektin əvvəlcədən hazırlanmış sxemində qeyd edilən marşrutlar (kənardan) üzrə aparılır.

Birinci növbədə havanın və yerləşdiyi yerin zəhərlənməsi, həmçinin daldalanacaqlarda və ya insanların yerləşdirildiyi yerlərdə, zədələnmə ocağına aparən yollarda müəyyən edilir.

İnsanların yerləşdiyi yerlərdə, su mənbələrində, istehsalat qurğularında tam kəşfiyyat aparılır və zəhərlənmə dərəcəsinin müəyyən olunmuş səviyyəyə qədər endirildikdən sonra fərdi mühafizə vasitələrini soyunub, insanları mühafizə qurğularından çıxarmaq olar.

Çıxış məntəqəsində kəşfiyyat orqanının komandiri rayondakı vəziyyəti öyrənir, kəşfiyyatın növlərini dəqiqləşdirir və manqa komandirlərinə tapşırıqlar verir.

Manqa komandirləri tapşırıqlarını alan kimi sxem üzrə hərəkətin istiqamətini, kəşfiyyat obyektlərini dəqiqləşdirir və tabelikdə şəxsi heyyyətə tapşırıq verirlər.

Kəşfiyyat dozorunun komandiri, kəşfiyyatçıların hazırlığına əmin olub, “Mühafizə geyimlərini geymək” “Qazlar”, “Öz yerlərinizə” komandalarını verir. Sonra kəşfiyyat orqanını çıxış məntəqəsinə aparır.

Kəşfiyyatçılar komandirin göstərdiyi yerlərdən suyun, ərzağın və digər material ləvazimatlarından lazım gəldikdə nümunələr götürürlər.

Bütün aşkar edilmiş zəhərlənmə istiqamətlərində 2 növ nişan qoyulur. 1-ci nişan radiasiyanın səviyyəsini və aşkar olunduğu, vaxtı, 2-ci nişan GTZM-in növünü göstərən və onun aşkar edildiyi vaxtı bildirir.

Obyektin ərazisində binanın dağılması nəticəsində çətin keçilən yerlərdə KZO kəşfiyyatı piyada yolu ilə aparılır, bu vaxt diqqət komandirin şəxsi heyyyətlə birbaşa əlaqəsinə yetirilir.

Qoyulmuş tapşırıqlar yerinə yetirildikdən və zədələnmə ocaqlarının sərhədləri göstərildikdən sonra kəşfiyyat orqanının şəxsi heyyyəti toplanış məntəqəsinə yığılır, və orada hissələrlə xüsusi təmizlənmə işləri aparılır.

Toplanış məntəqəsində manqa komandirləri kəşfiyyatın nəticələri şəxsi heyyyətin şüalanma dozası, kəşfiyyat aparılan yerlərin sxem üzərində sərhədləri, radiasiyanın səviyyəsi və GTZM növü barədə kəşfiyyat orqanının komandirinə məruzə edirlər. Komandir kəşfiyyat barədə məlumatları toplayır, məlumat sxemini tərtib edir və yuxarı komandirə məruzə edir.

Mövzu № 14. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması. Qəzaxilətmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və aparılması

Plan:

1. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasının nəzəri əsasları

2. Xilasetmə işlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi qaydaları
3. Zədələnmə ocaqlarında və fəlakət rayonlarında qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsi qaydaları

Fövqəladə hadisə baş verərkən əhalinin mühafizəsi işləri üç mərhələdə görülür: Birinci mərhələdə əhalini qorumaq, fəlakət hadisənin təsirinin genişlənməsinin qarşısını almaq, yaxud onu zəiflətmək, habelə qəza-xilasetmə, qəza-bərpa və digər təxirəsalınmaz işlərin başlanması (genişləndirilməsi) üçün təcili tədbirlər tətbiq olunur.

Əhalinin mühafizəsi (qorunması) üçün görülən təcili tədbirə aşağıdakılar aiddir:

- Təhlükə barədə xəbərdarlıq;
- Mühafizə vasitələrindən istifadə;
- Mühafizə rejiminə riayət etmək;
- Əhalinin zədələnməsi qorxusu yaranan sahələrdən və rayonlardan onları köçürmək;
- Tibbi-profilaktika vasitələri işlətmək və zədələnmiş şəxslərə ilk tibbi, habelə digər yardım göstərmək; Qəzaların (təbii fəlakətin) nəticələrinin genişlənməsinin qarşısını almaq, yaxud onu zəiflətmək üçün qəzanın məhdudlaşdırılması, istehsal prosesinin dayandırılması və ya texnoloji prosesin dəyişdirilməsi, yanğınların qarşısının alınması və ya söndürülməsi işləri yerinə yetirilir.

Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərə hazırlıq üzrə əsas tədbirlər bunlardır:

- İdarəetmə orqanlarının və qüvvələrinin hazır vəziyyətə gətirilməsi;
- Kəşfiyyat və nəzarət aparılması, yaranmış vəziyyətin qiymətləndirilməsi və əhalinin mühafizəsi üzrə digər tədbirlərin yerinə yetirilməsi haqqında qərar qəbul edilməsi.

Fövqəladə hadisə baş verdiyi barədə məlumat alınarkən MM qərargahının operativ növbətçisi bu barədə qərargah rəisinə və təlimatla müəyyən edilmiş digər vəzifəli şəxslərə dərhal məlumat verir. Fövqəladə hadisə baş verdiyi barədə yaxın qərargaha və hərbi komandanlığa məruzə edilir. İcra hakimiyyəti rəhbərinin (fövqəladə hallar komissiyasının sədrinin) sərəncamı ilə «Fövqəladə hadisələrin qarşısının alınması və aradan qaldırılması üzrə fəaliyyət planı» qüvvəyə minir və bu planda nəzərdə tutulan tədbirlərin icrasına başlanılır. Bu plana uyğun surətdə əhali xəbərdar edilir; təhlükə yaranıqda mühafizə vasitələrindən istifadə olunması və davranış qaydaları haqqında göstərişlər verilir. Bu göstərişlər əsasında əhali mühafizə tədbirləri görür, özünə yardım və qarşılıqlı yardım göstərir. Eyni zamanda əhalinin mühafizəsi, habelə fəlakət hadisənin zədələyici amillərinin təsirinin qarşısının alınması və zəiflədilməsi üçün planda nəzərdə tutulan tədbirlərin yerinə yetirilməsinə başlanılır.

İdarəetmə orqanları əhalini mühafizə üzrə vəzifələrin yerinə yetirilməsi, həmçinin xilasetmə və ilk növbəli qəza- bərpa işləri üçün nəzərdə tutulan qüvvələr hazır vəziyyətə gətirilir.

İdarəetmə orqanlarının hazır vəziyyətə gətirilməsi bu orqanın şəxsi heyətinin xəbərdar edilməsindən, toplanmasından, İdarəetmə məntəqəsində öz iş yerlərini

tutmasından, məntəqənin rabitə və nəqliyyat vasitələrilə təmin olunmasından ibarətdir.

Birinci mərhələdə

Əhalinin qorumaq, fəvqəladə hadisənin təsirinin genişlənməsinin qarşısını almaq, yaxud onu zəiflətmək, habelə qəza-xilasetmə, qəza-bərpa və digər təxirəsalınmaz işlərin başlanması (genişlənməsi) üçün bu təcili tədbirlər tətbiq edilir:

- > təhlükə barədə xəbərdarlıq;
- > mühafizə vasitələrindən istifadə;
- > davranış rejiminə riayət etmək;
- > əhalinin zədələnməsi qorxusu yaranan sahələrdən və rayonlardan insanları köçürmək;
- > tibbi-profilaktika vasitələri işlətmək və zədələnmiş şəxslərə ilk tibbi, habelə hər növ yardım göstərmək;
 - > qəzanı məhdudlaşdırılması istehsal prosesinin dayandırılması və ya texnoloji prosesin dəyişdirilməsi, yanğımn qarşısının alınması və söndürülməsi;
 - > xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərə hazırlıq üzrə əsas tədbirlərin icrası;
 - > idarəetmə orqanları və qüvvələrin hazır vəziyyətə gətirilməsi;
 - > kəşfiyyat və nəzarət aparılması;
 - > yaranmış vəziyyətin qiymətləndirilməsi və əhalinin mühafizəsi üzrə digər tədbirlər yerinə yetirilməsi haqqında qərar qəbul edilməsi.

Fəvqəladə hallar komissiyası hazır vəziyyətə gətirildikdən sonra, planda nəzərdə tutulan bütün tədbirlərin icrasını təşkil edir, lazımi hallarda planı dəqiqləşdirir (korrektə edir). Komissiya öz fəaliyyətini MM qərargahı (komissiyasının aparatı) və operativ qrup vasitəsilə yerinə yetirir. Qüvvələr növbə üzrə hazır vəziyyətə gətirilir. İlk növbədə kəşfiyyat bölmələri və əhalinin mühafizəsi zədələnmə ocaqlarının məhdudlaşdırılması və xilasetmə işlərini hazırlamaq üzrə vəzifələrin həlli üçün vacib olan qüvvələr (ictimai asayışı mühafizə dəstələri, sahə xilasetmə xidmətlərinin tibbi, yanğınsöndürmə, nəqliyyat bölmələri) hazır vəziyyətə gətirilir. Qüvvələrin hazır vəziyyətə gətirilməsi şəxsi heyəti xəbərdar etmək və toplamaqdan, texnikam cəmləşdirməkdən, şəxsi heyəti mühafizə vasitələri və əmlakla təchiz etməkdən və heyətin çıxış rayonlarına gəlməsindən ibarətdir. Qüvvələrin hazır vəziyyətə gətirilməsinə MM qərargahları nəzarət edirlər. İlk növbədə ictimai asayişin qorunması təşkil edilir.

Qəza və ya təbii fəlakət rayonu əhatəyə alınır, hərəkət tənzimlənir. Çaxnaşmanın qarşısını almaq üçün, yaranmış vəziyyət barədə əhaliyə informasiyalar verilməsinə, davranış qaydaları haqqında göstəriş və məsləhətlər verilməsinə xüsusən diqqət yetirilir. Kəşfiyyat qəza (təbii fəlakət) yerini müəyyən edir, hadisənin xarakteri, zədələnmələrin (dağıntıların, daşqınların) miqyası haqqında, habelə digər məlumatlar qərargaha təqdim edilir. MM qərargahı kəşfiyyat məlumatlarını təhlil edir, ümumiləşdirir və qərar qəbul etmək üçün fəvqəladə hallar komissiyasının sədrinə təkliflər hazırlayır. Qərar qəbul edilərkən hadisənin inkişafı barədə proqnoz nəzərə alınır. Qərarla aşağıdakılar göstərilir:

- Hadisənin inkişafı da nəzərə alınmaqla, yaranmış şəraitin qiymətləndirilməsindən çıxarılan qısa nəticələr; əhalinin mühafizəsi, qəza xilasetmə, qəza-bərpa və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması üzrə əsas vəzifələr;

- Cəlb olunan qüvvələrin tərkibi və vəzifələri;

- Qarşılıqlı fəaliyyətin, maddi-texniki təminatın və idarəetmənin təşkili.

Fövqəladə hadisələrin qarşısının alınması və aradan qaldırılması üzrə mövcud olan fəaliyyət planları bu qərara uyğun surətdə dəqiqləşdirilir.

İkinci mərhələnin əsas vəzifələri - qəza-xilasetmə, qəza- bərpa və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsindən ibarətdir. Eyni zamanda, birinci mərhələdə başlanmış əhalinin mühafizəsi və fəvqəladə hadisə nəticələrinin təsirinin zəiflədilməsi üzrə tədbirlər davam etdirilir .

İşləri şəxsi heyət növbələrlə və müvafiq təhlükəsizlik qaydalarını gözləməklə icra edir.

Xilasetmə işlərinin gedişində aşağıdakı tədbirlər yerinə yetirilir:

- Zədələnmiş insanlann axtarılması, onların uçuqnlardan, dağılmış binalardan, xarab edilmiş nəqliyyat vasitələrindən çıxarılması;

- Təhlükəli rayonlardan (zonalardan, yerlərdən) insanlann köçürülməsi (çıxarılması, daşınması);

- Zərərçəkənlərə tibbi yardım və digər növ yardımlar göstərilməsi. Digər təxirəsalınmaz tədbirlər bunlardır:

- Yanğın ocaqlarının məhdudlaşdırılması;

- Uçuqnlann sökülməsi, çökmək qorxusu törədən bina hissələrinin bərkidilməsi;

- Xilasetmə işlərinin təmin edilməsi məqsədilə enerji və kommunal şəbəkələrin, rabitə xətlərinin və qurğularının bərpa edilməsi;

- İnsanların sanitar təmizlənməsi. Paltarların, nəqliyyat vasitələrinin, texnikanın, yolların, qurğuların, ərazinin və s-nin dezaktivasiya, deqazasiya və dezinfeksiya edilməsi.

Üçüncü mərhələdə - fəvqəladə hadisə nəticəsində zərərçəkmiş rayonlardakı əhalinin ilk növbəli həyat təminatı məsələləri həll edilir .

Zərərçəkmiş əhalinin həyat təminatı fəvqəladə hadisə zonasında olarkən və köçürülmə (müvəqqəti çıxarılma) zamanı insanların həyatının təmin edilməsi və sağlamlığının saxlanması, habelə həyat fəaliyyəti üçün lazımi şərait yaradılmasına xidmət edir. Bu məqsədlə aşağıdakı tədbirlər görülür:

- Evsiz-eşiksiz qalmış əhalinin salamat qalan qurğularda, çadırlarda, daxmalarda, vaqon-evlərdə, müvəqqəti tikilən binalarda və dəmir yolu vaqonlarında müvəqqəti yerləşdirilməsi;

- Əhalinin çirklənməmiş (zəhərlənməmiş) ərzaq məhsulları, su və ən vacib əşyalarla təmin olunması;

- Kommunal təsərrüfat, nəqliyyat müəssisələrinin və tibb idarələrinin fəaliyyətinin təmin edilməsi;

- Maddi yardımın qeydiyyatının və paylaşdırılmasının təşkil edilməsi;

- Lazımi sanitar-gigiyena və epidemiya əleyhinə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- Əhali arasında fəvqəladə hadisənin psixoloji nəticələrini zəiflətmək, şok hallarını aradan qaldırmaq üzrə işlərin görülməsi;

- Köçürülən əhalinin təhlükəsiz rayonlarla, tibbi yardımla və işlə təmin edilməsi. Zərərçəkən və köçürülən əhalinin həyat təminatı üzrə əsas tədbirlər yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən, bu işə təşkilatlan, idarələri və müəssisələri cəlb etməklə yerinə yetirilir.

QXDT işləri ilə eyni zamanda əhalinin mühaifəzəsi və fəvqəladə hadisə nəticələrinin təsirini zəiflətmək üzrə bu gündə mərhələdə başlanmış işlər davam etdirilir. QXDTİ tədbirlərinin yerinə yetirilməsi üçün cəlb olunan qüvvələr qarşısında Fəvqəladə Hallar Komissiyasının sədri vəzifələr qoyur (qoşun birləşmələri, hissələri, bölmələri qarşısında vəzifələr - hərbi komandanlığın nümayəndələri tərəfindən qoyulur).

İşlər fasiləsiz olaraq, lazımi miqdar iş növləri ilə və təhlükəsizlik tədbirlərinə riayət etməklə aparılır.

Nüvə zədələnmə ocağında olduğu kimi, istehsalat qəzaları zamanı zədələnmə (zəhərlənmə) ocaqlarında, eləcə də təbii fəlakət rayonlarında qəza xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər (QX və DTİ) aşağıdakı məqsədlərlə aparılır:

- İnsanları xilas etmək və zədələnmiş şəxslərə yardım göstərmək;
- Təbii fəlakətlərin nəticələrini və istehsalat qəzalarını məhdudlaşdırmaq;
- Xilasetmə işlərinin icrasına maneçilik törədən zədələnmələri aradan qaldırmaq;
- Təsərrüfat obyektlərində aparılıq bərpa işləri üçün şərait yaratmaq. Təbii fəlakət rayonlarında və istehsalat qəzalan ocaqlarında aparılan xilasetmə işləri həm tərkibinə, həm də icrasının üsullarına görə bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir və əsasən mühəndis işlərindən ibarətdir.

Mühəndis - xilasetmə işləri aşağıdakıları əhatə edir:

- Təbii fəlakət rayonlarında, istehsalat qəzası ocaqlarında, eləcə də onlara gedən marşrutlarda mühəndis kəşfiyyatı aparılması;
- Yanğınların söndürülməsi və zədələnmiş, qaz dolmuş və yanan binalardan adamların xilas edilməsi;
- Zədələnmiş adamların axtarılması və onların uçuşun altından, uçulmuş və yanan binalardan, uçuşun və su altında qalmış sahələrdən, qaz dolmuş otaqlardan mühəndis texnikasının köməyi ilə çıxarılması;
- Suda boğulan adamların (daşqın, su basma, sellər zamanı) axtarılması və xilas edilməsi;
- Uçuşun qalaqları altında qalmış zirzəmi və digər binaların üstünün açılması və oradakı adamların xilas edilməsi (qasırğa, yanğın və partlayış təhlükəli istehsalat sahələrində, kimya, neftayırma və digər müəssisələrdə yanğınlar və qəzalar zamanı);
- Xəsarət almış adamlara ilk tibbi yardım və ilk həkim yardımının göstərilməsi, onların müalicə müəssisələrinə göçürülməsi;
- Əhalinin təhlükəli yerlərdən təhlükəsiz rayonlara çıxarılması;
- Zəhərlənməyə məruz qalmış şəxslərin sanitariya təmizliyindən keçirilməsi və paltarlarının zəhərsizləşdirilməsi;
- Ərazinin, qurğuların, nəqliyyat vasitələrinin və texnikanın zərərsizləşdirilməsi (epidemiya, epizodiya, eləcə də kimyəvi, bioloji, atom sənayesi obyektlərində ya bu sahələrin elmi-tədqiqat və anbar obyektlərində qəzalar zamanı);

- Zədələnmiş adamların su, ərzaq və paltarla təchizatı;
- zərər çəkmiş əhalinin çadırlarla, digər müvəqqəti əşya və tərtibatlarla təmin edilməsi;
- Heyvanların tapılıb xilas edilməsi, maddi sərvətlərin toplanıb qorunması, vacib obyektlərin mühafizəsi;
- Karantin tədbirlərinə və digər rejimi tədbirlərə riayət edilməsi üçün ərazilərin əhatəyə alınması və qorunması;
 - Həlak olmuş şəxslərin müvafiq qayda üzrə şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi, qeydə alınması və dəfn edilməsi. Təbii fəlakət və qəzaların nəticələrini aradan qaldırarkən yerinə yetirilən digər təxirəsahnmaz işlərin tərkibi isə bunlardan ibarətdir:
 - Xilasedici dəstələrin təbii fəlakət rayonlarına və istehsalat qəzaları ocaqlarına apanmasını təmin etmək üçün avtobomil və dəmir yollanım, eləcə də oradakı körpü və digər yol qurğularının qısa müddətli bərpası;
 - Uçqunlarda və güclü təsirli zəhərli maddələrlə zəhərlənmiş sahələrdə maşınlar üçün yol və keçidlərin düzəldilməsi;
 - Qaz, energetika, su kəməri, kanalizasiya və texnoloji şəbəkələrdə baş vermiş qəzalərin məhdudlaşdırılması;
 - Xilasetmə işlərinin icrasını təmin etmək məqsədilə rabitə, elektrik xətlərində, kommunal enerji şəbəkələrində zədələnmiş və dağılmış sahələrin qısamüddətli bərpası (xüsusən, xilasetmə işləri aparılan sahələri gecələr işıqlandırmaq üçün);
 - Uçulub tökülmək qorxusu yaradan, eləcə də hərəkətə və xilasetmə işlərinin aparılmasına maneçilik törədən daya- nıqsız k onstruksiyaların bərkidilməsi, yaxud dağıdılıb təhlükəsiz hala salınması. Fəlakətlər nəticəsində zərər dəymiş obyektlərdəki zədələnmiş qurğuların daha da dağılması təhlükəsini aradan qaldırmaq, onların bərpa olunmasına şərait yaratmaq, eləcə də yaşayış məntəqələrində və təsərrüfat obyektlərində həyat fəaliyyətini bərpa etmək məqsədilə, həmçinin aşağıdakı işlər də yerinə yetirilir:
 - Suburaxıcı və su təmizləyici qurğuların müvəqqəti bərpası;
 - Bərpası müəyyən müddətdən sonra nəzərdə tutulan (qüvvə və vasitələrin çatışmaması üzündən, yaxud başqa səbəblərdən) qurğuların konservasiyası;
 - Sənaye müəssisələrində müvəqqəti bərpa işlərinin yerinə yetirilməsinə kömək göstərmək. Xilasetmə və digər təxirəsahnmaz işlər vahid və tam bir proses təşkil edir və eyni zamanda aparılır; bəzi hallarda xilasetmə işlərinin icrasını təmin etmək üçün digər təxirəsalınmaz işlər, xilasetmə işlərindən əvvəl də görülməlidir. Təbii fəlakətlərin və güclü istehsalat qəzalanmın nəticələrini aradan qaldırarkən görülən xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin əsas xarakterik xüsusiyyəti uçqunlar altında, qismən uçulmuş və qaz basmış binalarda qalan, yanan, zədəli adamların axtarılıb tapılması və aradan çıxarılmasıdır. İstehsalat qəzaları ocaqlarında və təbii fəlakət rayonlarında adamların xilas edilməsi işlərinə yaxşı hazırlığa və təcrübəyə malik xilasedicilər cəlb olunmalıdır; xüsusən, adamları çıxarmaq üçün uçqun qalaqlanmın altından lağım açılması, zədələnmiş şəxslərin yanan, su altında qalmış və qaz dolmuş binalarda çıxarılması, eləcə də kimya, atom sənaye müəssisələrində və bu sahələrin elmi-tədqiqat və anbar obyektlərində xilasetmə işləri bacarıqla yerinə yetirilməlidir. Xilasedici dəstələrin heyətinə obyektin yüksək ixtisaslı

işçiləri (binaların sökülməsində təcrübəyə malik inşaatçılar, digərlər, cilingərlər, su kəməri işçiləri, elektrik montyorları və digər mütəxəssislər) daxil edilsə, eləcə də xilasedicilərə ixtisas hazırlığı proqramı tədris şəhərciklərində, natural tədris sahələrində, o cümlədən də gecə şəraitində keyfiyyətli surətdə öyrədilsə, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər daha müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilə bilər.

açılması, zədələnmiş şəxslərin yanan, su altında qalmış və qaz dolmuş binalarda çıxarılması, eləcə də kimya, atom sənaye müəssisələrində və bu sahələrin elmi-tədqiqat və anbar obyektlərində xilasetmə işləri bacarıqla yerinə yetirilməlidir.

Xilasedici dəstələrin heyətinə obyektin yüksək ixtisaslı işçiləri (binaların sökülməsində təcrübəyə malik inşaatçılar, digərlər, cilingərlər, su kəməri işçiləri, elektrik montyorları və digər mütəxəssislər) daxil edilsə, eləcə də xilasedicilərə ixtisas hazırlığı proqramı tədris şəhərciklərində, natural tədris sahələrində, o cümlədən də gecə şəraitində keyfiyyətli surətdə öyrədilsə, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər daha müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilə bilər.

Qəza xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərə (QX və DTİ) xilasedicilər qəza ocağına və ya təbii fəlakət rayonuna gələndən dərhal sonra, mühəndis kəşfiyyatı ilə birgə başlanmalıdır. Bu işlər fasiləsiz olaraq gecə və gündüz, hər cür hava şəraitində, dağmtılar, yanğınlar, atmosferin və ərazinin zəhərlənməsi, daşqınlar və başqa mürəkkəb vəziyyətdə belə yerinə yetirilməlidir. Daha çox adamın və maddi sərvətlərin xilas edilməsinə nail olmaq məqsədilə QX və DTİ qısa müddətdə təşkil edilməli və icra olunmalıdır. Bu işə xilasedicilərdən yüksək mənəvi-psixoloji dəyanət, iradə, mərdlik, mətanət, fiziki dözum və bütün qüvvəsini vəzifələrin icrasına səfərbər etməyi tələb edir. QX və DTİ apanlarkən vəzifələrin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə xilasedicilərin yüksək dərəcədə hazırlığı, qəza və fəlakət nəticələrinin aradan qaldırılmasına hər an hazır olması sayəsində nail olunur.

Mövzu № 15. Fövqəladə hadisələr zamanı ilk tibbi yardım

Plan:

1. İlk tibbi yardım
2. Tibbi mühafizə vasitələrinin növləri və onlardan istifadə qaydaları
3. Fərdi sarğı paketi, fərdi kimya əleyhinə paket və onlardan istifadə qaydaları
4. İlk yardım dəsti (apteçka)

İlk tibbi yardım zamanı - hər hansı bir qəza və ya həyati təhlükə yaradan bir vəziyyətdə həkimlərin köməyi təmin edilənə qədər həyatın xilas olunması və ya vəziyyətin daha da pisləşməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə hadisə yerində tibbi vəsaitlərsiz, mövcud vasitə və vəsaitlərlə edilən dərmansız müalicə.

İlk tibbi yardımın mahiyyəti

Hər hansı zədə (əzilmə, sınıq, yanıq və s.) almış və ya qəfildən xəstələnmiş şəxsin həyatını xilas etmək və sağlamlığını bərpa etmək üçün ona göstərilmiş ilk

həkiməqədər yardımın böyük əhəmiyyəti vardır. Hadisə yerində (işdə, küçədə, evdə və s.) bir sıra sadə tədbirləri yubanmadan həyata keçirməklə ağır fəsadların və xoşagəlməz nəticələrin qarşısını almaq mümkündür. İlk tibbi yardım zədələnmə yerində təcili (15dəq) göstərilməlidir.

İlk tibbi yardımın məqsədi

- Həyati təhlükəni ortadan qaldırmaq
- Həyati funksiyaların davam etdirilməsini təmin etmək
- Xəstə və ya yaralının vəziyyətinin pisləşməsinə önləmək
- Yaxşılaşmanı asanlaşdırmaq

İlk tibbi yardım çantası

Yardım çantasında olmalıdır :

- üçkünc sarğı bezləri
- rulonlu sarğı bezləri
- steril qazlı bezlər
- pambıq
- yara bandları
- boyunluq
- turna jutu
- antiseptik məhlullar
- ağrı kəsici preparat
- sancaq
- qayçı
- fənər

İlk üç tədbir

1. Zərərçəkmişə xarici zədələyici amillərin (elektrik cərəyanı, aşağı və ya yuxarı hərəkət, ağır təzyiq altında sıxılma və s.) təsirinin dərhal aradan qaldırılması və onun əlverişsiz şəraitdən uzaqlaşdırılması (sudan, yanan və ya qaz dolmuş yerdən çıxarılması).
2. Alınmış travmanın növündən və xarakterindən asılı olaraq dərhal tibbi yardımın göstərilməsi (qanaxmanın dayandırılması, süni tənəffüs verilməsi, ürəyin qapalı masajı, yaralara sarğı qoyulması və s.).
3. Ən qısa müddətdə zərərçəkmişin yaxındakı müalicə müəssisəsinə çatdırılması. Bu zaman çox ehtiyatla davranmaq, yaxud hadisə yerinə təcili tibbi yardım çağırmaq lazımdır.

Qanaxmalar zamanı ilk tibbi yardım

İstənilən güclü qanaxma zamanı əsas təhlükə ondan ibarətdir ki, orqanizm daxilində qan kütləsinin kəskin şəkildə azalması nəticəsində ürək fəaliyyəti pisləşir. Bu zaman bütün həyati vacib orqanlar da oksigen çatışmazlığından zərər çəkməyə başlayırlar. Bu halda uşun itirilməsi baş verə bilər. Güclü qanaxma zamanı ilk növbədə yaradan hansı qanın axdığını müəyyən etmək lazımdır. **Qanaxmalar** 3 cür olur: Kapilyar qanaxmalar, Venoz qanaxmalar, Arterial qanaxmalar. Ən təhlükəli qanaxma arterial qanaxmadır. Bu zaman fəvvarə şəklində al qırmızı qan sürətlə damardan xaric olur və zərərçəkmiş bir neçə dəqiqə ərzində çoxlu qan itirə bilər. Dərhal qanaxmanı saxlamaq üçün tədbirlər görülməlidir. Turna və ya əl altında olan hər hansı vasitədən (ip, rezin, parça, bel

kəməri və s.) istifadə etməklə zədə nahiyəsindən yuxarıda iri magistral damarları turna ilə sıxmaqla qanaxmanı saxlamaq lazımdır. Əl altında heç nə olmadıqda iri magistral damarı barmaqla sümüyə doğru sıxmaq lazımdır. Turnanın qoyulduğu vaxt qeyd edilməlidir. Çünki 1-2 saatdan sonra 2-3 dəqiqəliyə sarğını boşaltmaq lazımdır ki, ətrafin qidalanması pozulmasın. Əks halda qanqrena baş verə bilər. Venoz qanaxma zamanı tünd albalı rəngdə qan fasiləsiz yavaş axınla xaric olur. Bu zaman sıxıcı sarğı qoymaqla qanaxmanı dayandırmaq olar. Kapilyar qanaxma zamanı adi sarğı qoyduqda qanaxma dayanır. Bütün hallarda sarğının üstündən buz qovduğu qoymaq ağrını azaltmağa və qanaxmanı dayandırmaya kömək edir. Burun qanaxması zamanı burnun içərisinə hidrogen peroksid məhlulu ilə isladılmış pambıq və ya bint yerləşdirmək, burun pərlərini bir-birinə sıxmaq, burnun üzərinə buz qoymaq lazımdır. Ağ ciyərlərdən qanaxma olarsa (bu zaman köpüklü al qırmızı qan gəlir) zərərçəkənə yarımoturaq vəziyyət vermək, döş qəfəsi üzərinə buz döşmək, öskürəyi azaldan dərmanlar vermək lazımdır. Qanlı qusma olarsa (bu zaman qusuntu qəhvə çöküntüsünə oxşayır) xəstəyə tam sakitlik verilməli, qarnının üstünə buz qoyulmalı, yeməyə və maye qəbuluna icazə verilməməlidir.

Termik yanıqlar zamanı ilk tibbi yardım

Yüngül və ya sahəsi çox da geniş olmayan yanıqlar zamanı ilk tibbi yardımı zədələnmiş sahənin soyudulmasından başlayırlar. Bədənin yanan sahəsini 10-15 dəqiqə ərzində soyuq axar su altında saxlayın. Bu dərinin soyumasına, ağrının keçib getməsinə və yanıqın dərinin daha dərin qatlarına yayılmasının qarşısını alır. Bu zaman buzdan istifadə etmək olmaz, bu travmanı artırır! Yanan sahəyə yağ, yağlı məhləmlər, vazelin və digər yağlı maddələr və yumurta da sürtmək olmaz! Dəri su ilə soyudulandan sonra yanıq sahəsini steril bint və ya xovu olmayan, təmiz, yumşaq, təzə ütülənmiş parça ilə sarımaq lazımdır. Binti spirtdə və ya araqda isladmaq olar, onlar ağrıkəsici təsir göstərir və bəzi hallarda suluqların əmələ gəlməsinin qarşısını alır. Yanıq sahələrinə heç vaxt yod, brilyant yaşılı (“zelyonka”), kalium permanqanat və digər bu tipli antiseptikləri sürtmək olmaz. Həmçinin, yanıq sahəsini heç bir halda sidiklə “təmizləməyin”, sürtkəcdən keçirilmiş kartof və ya kartof qabığı və s. bu kimi “vasitələr” də qoymayın, çünki bu zaman siz yaraya infeksiya sala bilərsiniz. Güclü və sahəsi xeyli dərəcədə geniş olan yanıqlar zamanı zərərçəkəni təmiz döşəkağı ilə bürümək, daha sonra üstünü ədyalla örtmək, ona antihistamin, ağrıkəsici dərmanlar vermək, duz qatılmış su içirtmək (11 suya 1 çay qaşığı duz) və dərhal xəstəxanaya çatdırmaq lazımdır. Əgər zərərçəkən şəxsdə şok başlanarsa, ona içməyə maye vermək olmaz. Uşağa antihistamin preparatını, həmçinin ağrıkəsici dərmanı yaşına uyğun dozada olmaqla, yanıq sahəsi hətta geniş olmadıqda da vermək lazımdır. Güclü yanıqlar zamanı dözülməz ağrılar yarandığı üçün, ağrı şokunun qarşısını almaq məqsədi ilə, ağrıkəsici dərmanların verilməsi çox vacibdir. Zərərçəkənin dərisində qabarcıqlar əmələ gələrsə, onları deşmək olmaz. Bu, təhlükəli infeksiyaların yaraya daxil olmasına səbəb ola bilər. Gözlərin termik yanıqları zamanı gözləri xeyli həcmdə su ilə yumaq, boş sarğı qoymaq və zərərçəkəni təcili olaraq tibb müəssisəsinə çatdırmaq lazımdır.

Dəm qazı ilə zəhərlənmə zamanı ilk tibbi yardım

Dəm qazı ilə yüngül zəhərlənmə zamanı zərərçəkəndə başgicəllənmə, baş ağrısı, quru öskürək, ürəkbulanma, qusma kimi əlamətlər meydana çıxır. Daha ağır zəhərlənmə zamanı isə qıcolmalar, huşun uzun müddət itirilməsi, beyin ödemi, ürəyin zədələnməsi baş verir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, kiçik yaşlı uşaqlar az miqdarda dəm qazından hətta həyatlarını itirə bilərlər!

Dəm qazı ilə zəhərlənmə zamanı:

1. zərərçəkəni dərhal açıq havaya çıxarmaq (balkona, çölə);
2. əynindəki paltarın yaxasını, kəmərinə və s. açmaq;
3. ona yarıoturaq vəziyyət vermək (ağ ciyər ödeminin qarşısını almaq üçün);
4. zərərçəkənin alınına, sinəsinə soyuq kompres qoymaq;
5. əgər zərərçəkən nəfəs almırsa və ürək dayanmışsa dərhal reanimasiya tədbirlərinə başlayın (“Ürəyin xarici masajı” və “Süni tənəffüs”).

Suda boğulma zamanı ilk tibbi yardım

Suda batanı xilas edərkən ehtiyatlı olmaq lazımdır. Belə ki, suda batan hər şeydən tutmağa cəhd etdiyi üçün o, xilasedəni də batıra bilər. Batan şəxsə arxa tərəfdən yaxınlaşmaq, onu saçlarından, paltarının yaxalığından və ya qoltuqaltı nahiyəsindən tutaraq üzünü yuxarı çevirməklə onunla birlikdə sahilə tərəf üzmək lazımdır. Batan şəxsin sifəti mütləq suyun səthindən yuxarıda olmalıdır.

Suda boğulma zamanı:

1. dərhal “təcili yardım” çağırmaq;
2. tibbi yardım göstərməzdən əvvəl zərərçəkənin əynindəki sıxıcı paltarları (qalstuk, kəmərlər və s.) çıxarmaq lazımdır;
3. cəld hərəkətlə zərərçəkənin ağız boşluğunu barmağınızla və ya dəsmalla dəniz yosunlarından və digər yad cisimlərdən təmizləyin;
4. sonra sağ dizinizi yerə qoyaraq, zərərçəkəni üzəaşağı və qarnı budunuza söykənməklə, dizdən bükülmüş sol ayağınızın üzərinə qoyun;
5. əlinizlə onun kürəkləri arasındakı sahəyə güclü şəkildə təzyiq etməklə tənəffüs yollarından suyu xaric edin;
6. zərərçəkəni üzüyuxarı yerə uzadın, qusma başladığı halda onun boğulmaması üçün başını yana çevirin, nəfəs alıb-almamasını, ürəyinin döyünüb-döyünməməsini yoxlayın;
7. əgər zərərçəkən nəfəs almırsa, ona süni tənəffüs vermək lazımdır. Əgər zərərçəkənin ürəyi dayanıbsa, süni tənəffüs hərəkətləri ilə yanaşı ürəyin qapalı masajını da icra edin. Bu reanimasiya tədbirlərini həkim gələnədək davam etdirmək lazımdır. Zərərçəkəni tibb müəssisəsinə çatdırmaq imkanı olarsa, bunu dərhal etmək, reanimasiya tədbirlərini isə yolda olarkən davam etdirmək lazımdır.

Əgər zərərçəkən huşunu itirməmişdirsə, tənəffüs yollarından suyu xaric etdikdən sonra onun əynindəki yaş paltarları çıxarmaq, bədənini spirt və ya quru dəsmalla ovxalamaq, içməyə isti maye vermək, onu isti bir şeyə bürümək, ayaqlarını bir qədər qaldırmaq və dərhal xəstəxanaya çatdırmaq lazımdır.

Dağıntılar zamanı yaranan zədələrə qarşı ilk tibbi yardım

Dağıntılar zamanı meydana çıxan travmalardan biri uzunmüddətli sıxılma sindromu-Kraş sindromudur. Kraş sindromu -uzun müddət böyük mexaniki qüvvənin təzyiqi altında bədən yumşaq toxumalarının zədələnməsi nəticəsində inkişaf edir. Sindromun meydana çıxmasına səbəb muxtəlif travmalar ola bilər. Daha çox zəlzələlər, muasir silahların istifadəsi zamanı baş verən dağıntılarda, inşaat meydanlarında, şaxtalar, karyerlərdə baş verən uçqunlar zamanı rast gəlinir. Ağır mexaniki qüvvə tərəfindən sıxılan yumşaq toxumada əzilmə, dağılma baş verir. Meydana çıxan ağrı zərərçəkmiş sinir, ürək-damar, tənəffüs sistemində ciddi pozuntular yaradır. Eyni zamanda əzilmə nəticəsində qansızmalar olur. Kraş sindromu zamanı ilk yardım kompleksşəkildə aparılır:

1. Qısa müddət ərzində zədələnmiş şəxsin dağıntı altından azad edilməsi;
2. Elastik kompressiya, zədələnmiş nahiyənin soyudulması, ətrafların immobilizasiyası;
3. Travmatik şok əleyhinə tədbirlər;
4. Xəstənin yaxınlıqdakı xəstəxananın cərrahi şöbəsinə aparılması.

Xəstəliyin ilk 2-3 günü ərzində ağrı ilə əlaqədar travmatik şok əlamətləri olur: ağrı, arterial təzyiq aşağı düşür, tənəffüs, nəbz tezləşir, xəstədə oynaqlıq olur. 3-5-ci günlərində nisbi yaxşılaşma qeyd edilir. 4-7 gündən sonra sinir sistemi, böyrəklər zədələnir. Sonuncu dövrdə isə xəstənin zədələnmiş ətrafında güclü ağrılar, qanqrena, böyrək çatışmazlığı baş verir.

Oynaq çıxıqları zamanı ilk tibbi yardım[

Oynaq çıxıqları zamanı oynaqda olan sümüklərdən birinin oynaq kapsulasını yırtaraq oynaq boşluğu daxilindən xaricə çıxması hallarında baş verir. Oynaq çıxıqlarının ümumi əlamətlərinə oynaq normal formasının dəyişməsi, çıxan sümüyün digər yeni sahədə yerləşməsi, ətrafın ölçüsünün qısalması və ya uzanması, oynaq nahiyəsində olan kəskin ağrı kimi əlamətlər daxildir. Əgər travmaya məruz qalan uşaqdırsa, aşağıdakı əlamətlər oynaq çıxığından şübhələnməyə əsas verə bilər: uşaq zədələnən ətrafını hərəkət etdirə bilmir və ya onu çətinliklə hərəkət etdirir, o narahat olur, ağlayır, böyüklərə travma aldığı qola və ya ayağa toxunmağa imkan vermir, toxunduqda isə daha bərkdən ağlamağa başlayır. Heç bir halda nə böyük şəxsdə, nə də uşaqda oynaq çıxığını sərbəst şəkildə yerinə salmağa, və ya bu məqsədlə xalq təbiblərinə müraciət etməyə cəhd etməyin. Travmadan sonra ilk 1-2 saat ərzində zərərçəkəni mütləq xəstəxanaya çatdırmaq lazımdır ki, cərrah çıxmış ətrafı yerinə salsın. Yuxarı ətrafın hər hansı oynaq yerindən çıxdıqda, zədələnmiş ətrafı boyuna bağlanmış ləçəkdən sallamaq, zədələnmiş oynaqın ətrafına parçaya bükülmüş buz qoymaq, daha sonra isə xəstəni təcili şəkildə travmatoloji məntəqəyə və ya xəstəxanaya çatdırmaq lazımdır. Aşağı ətrafdakı oynaq çıxığı zamanı zədə alan şəxsi uzatmaq, xəstə ayağa tam rahatlıq vermək üçün onun altına yastıq və ya mütəkkə forması verilən dəsmal qoymaq lazımdır. Zədələnmiş oynaqın ətrafına parçaya bükülmüş buz qoyun.

- Tibbi mühafizə vasitələri – insana fəvqəladə halların zədədiyici amillərinin təsirini zəiflədən və ya qarşısını alan tibbi preparatlar və ya maddələrdir. Onlar FH zamanı ilkin öz-özünə və qarşılıqlı tibbi yardım məqsədilə tətbiq edilir.

Fərdi tibbi mühafizə tabel vasitələri aşağıdakılardır:

- fərdi apteçka Aİ-2, Aİ-4;
- mühafizə qurğuları üçün kollektiv apteçka—100-150 nəfərlik və 400-600 nəfərlik;
- İPP—11 tipli fərdi kimyəvi paket;
- İPP-1, PPI AB-3 tipli fərdi sargı paketi;
- P-10 profilaktik antidot;
- Sanitar xərəkləri;
- xüsusi qablaşdırılmış sanitar çantası;
- «Kvars» tipli taunəleyhinə kostyum.
- FH baş verən ocaqda aparılan tibb tədbirlərinə aiddir:
- tibbi kəşfiyyat;
- zərərçəkmişlərin axtarışı və xilas edilməsi, tibbi kateqoriyalara ayrılması;
- zədələnmişlərə və xəstələrə ilkin tibbi və həkim yardımının göstərilməsi;
- tibb müəssisələrinə köçürülmə və müalicə.

Bilavasitə ocaqda zədələnmişlərə ilkin tibbi və həkim yardımı edilir, ocaqdan kənarında yerləşən tibb müəssisələrində isə ixtisaslaşdırılmış və təkmilləşdirilmiş tibbi yardım edilir. İlkin tibbi yardım zədələnmə ocağında xilasetmə dəstələri tərəfindən öz-özünə və qarşılıqlı edilir.

FH zonasında əhəlinin kütləvi zədələnməsi zamanı tibbi xidmət dəstələrində aşağıdakılar təşkil olunur:

- daxil olan zədələnmişlərin qəbulu və tibbi çeşidlənməsi, əvvəlcədən tibbi yardım edilməmişlərə ilkin həkim yardımının edilməsi və təxirəsalınmaz ixtisaslandırılmış tibbi yardımın edilməsi;
- zədələnmişlərin müvəqqəti qospitalizasiyası və infeksiyon xəstələrin və psixikasız pozulmuş xəstələrin izolyasiyası
- zədələnmişlərin tam sağalana qədər stasionar tipli müalicə müəssisələrinə təxliyə edilməsi.

Fərdi apteçka Aİ-2

Fərdi apteçka Aİ-2 radiasiya, kimyəvi və bakterioloji zədələnmələr zamanı, həmçinin onların zədələrlə kombinasiyalı rast gəlmə hallarında profilaktik və ilkin tibbi yardım məqsədilə tətbiq edilir. Apteçkanı cibdə gəzdirirlər. Onda aşağıdakı yuvalar vardır:

1 saylı yuva: ağrısız vasitəli şpris-tyubik (rəngsiz başlıqlı). Bu vasitə apteçkaya FHN qərarı ilə şəraitə uyğun olaraq verilir. Sümük sınıqları, geniş sahəli yanığ sahələri və zədələnmələr zamanı baş verən kəskin ağrılar zamanı şokun qarşısını almaq məqsədilə bud və ya sağrı nahiyəsinə yeridilir (paltarın üzərindən də ola bilər).

2 saylı yuva: fosforlu üzvü maddələrlə zəhərlənmələr zamanı profilaktik vasitə-taren(hazırda afin) yerləşir. Daxilə qəbul edildikdən 20 dəqiqə sonra təsir

göstərməyə başlayır. «Kimyəvi həyacan» signalı verilən kimi bir tablet qəbul edilir. 8 yaşına qədər uşaqlara tabletin dördüncü hissəsi, 8-15 yaş arası uşaqlara tabletin yarısı verilir. Taren həbinin 1 ədədinin qəbulu fosforlu üzvü birləşmələrlə zəhərlənmə təsirini 10 dəfə azaldır. Zəhərlənmə əlamətləri artdıqca yenidən bir həb qəbul edilir və sonradan hər 4-6 saatdan bir bir həb qəbul edilir. tarenin əvəzinə və ya ona əlavə olaraq P-6 preparatı qəbul edilir. Bir dəfəlik dozası – 2 tabletdir. 3-4 ölümcül dozadan 12 saat müddətinə müdafiə edir. Hərbi qüvvələrin və MM ştatdan kənar dəstə üzvlərinin şəxsi heyəti 1995-si ildən Aİ-1 apteçkası ilə təmin edilir, onda müalicəvi preparat afın və fosforlu üzvü birləşmələrlə zəhərlənmələr zamanı istifadə edilən qırmızı başlıqlı şpris-tyubik (butaksim) yerləşir. Taren mərkəzi təsirli M-xolinoblokatorudur. Daxilə qəbul edildikdən 20-30 dəqiqə sonra təsir etməyə başlayır, təsir 4-5 saat davam edir. Somatik əlamətləri: ağızda və bütün bədəndə quruluq, bəbəklərin genəlməsi. Preparat tablet halındadır, tərkibində aktiv maddə 0,6 q-dır. Zəhərlənməmiş halda qəbul edilərsə delirium halı yaranır: şüur qaralır, yaddaş itirilir, parlaq görmə və eşitmə hallusinasiyaları yaranır. Eyforiya yaratmadığı üçün fiziki və psixoloji asılılıq halı baş vermir. 3 sayılı yuva: bakteriya əleyhi 2№-li vasitə (sulfadimetoksin-0,2q, 15 tablet) – ağ rəngli penal-yerləşir. Bu vasitə radioaktiv şüalanmadan sonra infeksiyon xəstəliklərin profilaktikası üçün nəzərdə tutulub. Şüalanmadan sonra mədə-bağırsaq pozğunluqları zamanı yarandığı zaman bir dəfəyə 7 tablet qəbul edilir, sonrakı 2 gün ərzində gündə bir dəfə 4 tablet qəbul edilir. 8 yaşına qədər uşaqlar birinci gün 2 tablet, sonrakı 2 gün ərzində hər gün 1 tablet qəbul edilir; 8-15 yaş arası uşaqlar birinci gün 3,5 tablet, sonrakı 2 gündə günə 2 tablet qəbul edilir. 4 sayılı yuva: 1№-li radiasiya əleyhi vasitə (RS-1, sistamin tabletləri-0,2q, 12 tablet) -2 penal moruğu rəngli iki penal – yerləşir, ionlaşdırıcı şüalanma zədələnmələrində profilaktik effekt göstərir. «radiasiya təhlükəsi» signalı verilərkən şüalanma qorxusu olarsa və ya radiasiya səviyyəsi yüksək olan əraziyə daxil olmamışdan 35-40 dəqiqə əvvəl 6 tablet su ilə daxilə qəbul edilir. Müdafiə effekti 5-6 saat saxlanır. Lazım gələrsə (şüalanma davam edərsə və ya yeni təhlükə yaranarsa) 4-5 saatdan sonra yenidən 6 tablet qəbul edilir. 8 yaşına qədər uşaqlara bir dəfəyə 1,5 tablet, 8-15 yaş arası uşaqlara-3 tablet verilir. 5 sayılı yuva: 1№-li bakteriya əleyhi vasitə – hər birində 5 tablet olan rəngsiz kvadrat formada 1 penal (tetrasklin-0,006q, 10 tablet və nistatin tabletləri) – törədiciləri bioloji silah kimi istifadə edilən infeksiyon xəstəliklərdən ümumi ekstern profilaktika (taun, vəba, tulyaremiya, sibir yarası, brusellyoz və s.) üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bakterioloji yoduxma təhlükəsi yarandıqda və ya yoluxma olduqda qəbul edilir. birdəfəlik dozası-eyni zamanda 5 tablet su ilə daxilə qəbul edilir. Belə doza 6 saatdan sonra bir də təkrar qəbul edilir. 8 yaşa qədər uşaqlara bir dəfəyə 1 tablet, 8-15 yaşlı uşaqlara 2,5 tablet verilir. PBS-1 (bakteriya əleyhi vasitə) şüa xəstəliyi, geniş yara səthi və yanıqlar zamanı infeksiyon ağırlaşmaların profilaktikası üçün də qəbul edilir.

6 sayılı yuva: 2 №-li radiomühafizə vasitəsi (RS-2, kalium yod tabletləri 0,125 q dozada 10 tablet)- ağ rəngli, 1 penal – radioaktiv çöküntülərin düşdüyü ərazidə olan insanlar üçün nəzərdə tutulmuşdur: tənəffüs yolları, qida və su ilə daxil olan

radioaktiv yod üçün qalxanabənzər vəzi blokadaya alır. 10 gün ərzində gündə bir dəfə acqarına bir tablet qəbul edilir (sülh dövründə AES-da qəza zamanı hər gün, və axırncı şüalanmadan sonra, əlavə olaraq 8 gün ərzində hər gün qəbul edilməlidir). 2-5 yaşlı uşaqlara yarım tablet, 2 yaşından kiçiklərə-dördə bir (1/4) tablet, südəmər körpələrə yalnız birinci gün – dördə bir tablet verilir. Əgər radioaktiv yod çöküntüsündən sonrakı ilk 2-3 saat ərzində qəbul edilərsə 90-95%, 6 saatdan sonra qəbul edilərsə -50%, 12 saatdan sonra -30% effekt verir, 24 saatdan sonra effekti yoxdur.

7 sayılı yuva: qusma əleyhi vasitə (etaperazin)-5 tabletli bir penal- şüalanmadan sonra, həmçinin başın əzilməsindən sonra mədə bulanması halları olarsa qəbul edilir. Bir gündə 6 tabletdən çox qəbul etmək olmaz.

Apteçka Aİ-4 –fərdi mühafizəyə yeni yanaşma vasitəsidir.

Apteçka Aİ-4 müasir tələblərə cavab verməyən Aİ-2 apteçkasının əvəzinə hazırlanmışdır.

Apteçka Aİ-2 hal-hazırda yarı boş hazırlanır, belə ki, daxilində ağrıkəsici, fosfor üzvü birləşmələri ilə zəhərlənməyə qarşı vasitə və 1№-li radio mühafizə vasitəsi – sistamin yoxdur.

Apteçka Aİ-4 əhalini mühafizə etmək üçün lazım olan bütün kompleksi əhatə edir. Yeni apteçka radiasiya maddələri ilə, bakterial vasitələrlə, fosforlu üzvü birləşmələrlə zəhərlənməyə qarşı və toksiki maddələrə qarşı-onların təsirini azaldan və ya qarşısını alan, ilkin öz-özünə, qarşılıqlı yardım üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kütləvi qırğın silahı ilə zədənmə və yaralanma hallarında öz-özünə və qarşılıqlı yardım vasitəsidir. Aİ-4 apteçkası bütün MM və FHN-nin dəstələrinin üzvlərinin, həmçinin, hərbi qüvvələrin və güc strukturlarının üzvlərinin sayına uyğun komplektləşdirilir (2005-ci ildən). Apteçka daha müasir və effektiv farmoloji preparatlarla təchiz olunmuşdur, bu günün tələblərinə cavab verir. Parlaq narıncı rəngli plastik qutudur, ölçüsü 9sm x 10sm x 2sm, üzərində fərdi apteçka (rus dilində) sözü yazılıb və xaç şəkili vardır. Daxilində dərmanlar üçün yuvalar, dərman penalları və təlimat vardır.

Aİ – 4 apteçkasına daxildir:

Ağrıkəsici vasitə (1№-li yuva, rəngsiz penal) Sınıqlarda, geniş sahəsi olan yaralarda və yanıqlarda istifadə edilir. Bir tablet daxilə qəbul edilir) Toksik zəhərli maddələrlə zəhərlənməyə qarşı vasitə (2№-li yuva, sarı-yaşıl rəngli penal). Tüstülü əraziyə, CO qazı inhalyasiyası riski olan sahəyə, yanan meşəyə daxil olan zaman, yanğın söndürülən və zərərçəkmişlərin xilas edilməsi zamanı, əraziyə daxil olmamışdan 20-30 dəqiqə əvvəl 1 kapsula qəbul edilir; Fosforlu üzvü maddələrlə zəhərlənməyə qarşı vasitə (3№-li yuva), qırmızı başlıqlı şpris-tyubik. MM siqnalından sonra əzələ daxili yeridilir; Radiomühafizə vasitəsi №1 (4№-li yuva, moruğu rəngli penal). Şüalanmadan 15-20 dəqiqə əvvəl qəbul edilir;

Radiomühafizə vasitəsi №2 (5№-li yuva, ağ rəngli penal). Yaşlılar və uşaqlar şüalanma təhlükəsi olduqda və şüalanmadan sonra keçən ilk 30 dəqiqə müddətində 1 tablet qəbul edilir. Sonradan radioaktiv çöküntülər əraziyə düşdükdən sonra

gündə 1 tablet qəbul edilir, 2 yaşına qədər uşaqlar isə 1/3 tablet qəbul edir. Bakteriya əleyhi vasitə №1 (6№-li yuva, ağ rəngli penal). Bakterial yoluxma təhlükəsi və ya yoluxma olduqda, həmçinin, yaranan zaman və yanıqlar zamanı su ilə qəbul edilir. 8 yaşına qədər uşaqlara qadağandır. 8-12 yaş arası uşaqlara bir kapsula verilir;

Bakteriya əleyhinə vasitə №2 (7№-li yuva, rəngsiz penal). Şüalandıqdan sonra mədə-bağırsaq pozğunluqları yaranan zaman gündə 2 dəfə hər dəfə bir tablet daxilə qəbul edilir. Uşaqlara vermək qadağandır;

Fosforlu üzvü maddələrlə zəhərlənmələrə qarşı ehtiyat antidotu (8№-li yuva, antioksidat vasitə, qırmızı rəngli penal). MM siqnalından sonra qəbul edilir, 5-12 yaş arası uşaqlara 1 tablet verilir.

Qusma əleyhi vasitə (9№-li yuva, mavi rəngli penal. Şüalanmadan dərhal sonra bir tablet qəbul edilir. 6yaşından yuxarı uşaqlara ½ tablet verilir).

Fərdi Apteçka Aİ-3-1VS

Fərdi səyyar Apteçka Aİ-3-1 VS (Aİ-N-1).

30 vəzifəlik ilkin tibbi yardım üçün fərdi universal vasitələr komplektidir. Xüsusi dəstələr və xilasedicilər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Komplekt kəskin xəstəliklər və zədələnmələr, şok, yanığ, stress reaksiyaları, döyüş şəraitində yaranan zamanı infeksiya xəstəlikləri və s. zamanı ilkin yardım göstərməyə imkan verir. (2003-cü ildən). Ölçüləri 140 x 100 x 40mm-dir. Xüsusi geyimin cibində gəzdirilir.

Fərdi kimya əleyhinə paket – zəhərləyici maddələrlə zədələnmələr zamanı öz-özünə və qarşılıqlı tibbi yardım göstərmək üçün tibbi vasitələr toplusudur. Paketin əsasını zərərsizləşdirici (deqazasiya) vasitə təşkil edir. Həmin vasitə ilə dərinin açıq qalan sahələri və onunla təmasda olan hissələrində hissəvi sanitariya təmizləməsi aparılır. Bundan başqa, paketdə zəhərləyici maddələrlə zədələnmələr zamanı profilaktika və ilkin tibbi yardım üçün digər vasitələr də vardır.

Fərdi kimya əleyhi paket vasitəsilə zəhərlənmənin ilk dəqiqələrində bədənin açıq səthlərində aparılan deqazasiya, dərinin zədələnməsinin və zəhərləyici maddənin qana keçməsinin qarşısını alır. Daha gec müddətdə aparılan hissəvi sanitariya təmizləməsi dərinin zədələnməsini azaldır, lakin qarşısını almır. Belə halda hissəvi sanitariya təmizləməsindən sonra, paketdə olan antidotdan istifadə edilir.

Fərdi kimya əleyhinə paket (İPP-8)

Tərkibində içərisində polideqazasiya məhlulu olan flakon və salfet komplekti var. Paket 7 yaşından yuxarı yaşlı əhəlinin dəri və onunla təmasda olan sahələrinin və fərdi mühafizə vasitələrinin ZM (zəhərli maddə) və BV (bakterial vasitə) təsirindən zərərsizləşdirilməsi üçündür.

Məhlulun gözə düşməsinə yol vermək olmaz.

Məhlulla aparılan zərərsizləşdirmənin ardıcılığı: məhlullar isladılmış tamponla dərinin açıq hissələri (boyun, əllərin biləkləri), həmçinin əleyhiqazın səthi silinir. Digər tamponla paltarın yaxalığı və manjetlər, dərinin açıq sahələrinə təmas edən hissələri silinir. Dəri səthi radioaktiv maddələrlə təmasda olarkən, əgər sabun və su

ilə radioaktiv maddələrin təsirini yol verilə bilən həddə qədər təmizləmək mümkün olmazsa, o zaman deqazasiya məhlulu ilə təmizləmək lazımdır.

Modernləşmiş toz halında olan fərdi deqazasiya edici paket –ətraf mühit temperaturası -400 S ilə +400 S arasında, zəhərləyici maddələrin əsas qrupları ilə zəhərlənmiş geyim və hərbi texnikanın mühafizəsi və deqazasiyası üçün vasitədir. Toz halındadır, zəhərlənmiş səthə fırça ilə səpilir. Paketin çəkisi-230 q-dır.

Antidot P-10M fosfor üzvü birləşmələri ilə zəhərlənmə təhlükəsi zamanı profilaktik vasitə kimi istifadə edilir; birdəfəlik 2 tablet daxilə qəbul edilir. Mühafizə effekti 30 dəqiqədən sonra başlayır. Təsiretmə müddəti 24 saatdır. Təkrar yalnız 48 saatdan sonra qəbul etmək olar.

Fərdi kimya əleyhinə paket İPP-10 – dərinin açıq səthlərinin hər hansı bir zəhərləyici maddə ilə dəri-rezorbativ və ikincili inhalyasiya yolu ilə zədələnməsi zamanı profilaktika vasitəsidir. Maye halındadır, çəkisi-250 qramdır, ikiqat mühafizə və təmizlənməni təmin edir, temperatura intervalı -200 S ilə +400 S arasındadır.

Fərdi kimya əleyhinə paket İPP-11 – dərinin açıq səthlərinin damcı-maye halında hər hansı bir zəhərləyici maddə ilə və qəza-kimyəvi təhlükəli dəri-rezorbativ və ikincili olaraq inhalyasiya yolu ilə zədələnməsi zamanı profilaktika vasitəsidir. Bundan başqa həmin maddələri dəri və paltar üzərində, fərdi mühafizə vasitələrində deqazasiya məqsədilə tətbiq edilir. Vaxtında dəri üzərinə səpilərsə öz effektini 24 saata qədər saxlayır. Zədələnmiş səthləri təmizlədikdən sonra tamponları atmaq olmaz, onlar bir yerə yığılır və yandırılır və ya bu məqsəd üçün ayrılmış yerdə torpağa basdırılır. Dərinin açıq səthlərinin deqazasiyası üçün bir paket istifadə edilir.

Yeni funksiyaları: dəri örtüyünün tez və tam təmizləmək imkanı; doza ilə istifadə etmək imkanı; əleyhi qazın üz hissəsinin altından üzünü təmizləmək mümkündür; zəhərləyici maddənin tamponla deqazasiyası; 6 saata qədər etibarlı mühafizə; bakteresid təsir; xırda yara və kəsiklərin sağalması; termiki və kimyəvi yanıqların müalicəsi. Tampon dərman maddəsi ilə hopdurulmuşdur. Paketin çəkisi-36 qramdır, bir dəfəlik vasitədir, temperatura intervalı -200 S ilə +400 S arasındadır.

Tibbi sarğı paketi

İPP-1—tipli fərdi tibbi sarğı paketi (PPM) yaralara, yanıqlara aseptik sarğı qoyulması və bəzi qanaxmaların saxlanması üçün istifadə edilir. Qoyulmuş sarğı yara səthinin (yanıq səthinin) ikincili infeksiyadan mühafizə edir və qanaxmanın dayandırılmasını tam təmin edir. Fərdi sarğı paketi hermetik qablaşdırılmış steril bint və 2 ədəd pambıq-tənzif yastığından ibarətdir. Yastıqlardan biri bintin ucuna bərkidilmişdir, digəri isə hərəkətli olur. Belə quruluşa görə dəlib keçən zədələnmələrdə yaranın həm giriş, həm də çıxış dəliyini bağlamaq olur. Yastıqların üstü əllə götürmək üçün rəngli saplarla işarələnir. İstifadə etmək ardıcılığı: hermetik örtük üzərindəki xətt boyunca kəsilir və çıxarılır; bir əllə bint, digər əllə isə yastıq götürülüb içəri səthi ilə yaranın üzərinə qoyulur; bu zaman çalışmaq lazımdır ki, rəngli sap olan hissə üst tərəfdə qalsın; daha sonra sarğı aparılır. Fərdi sarğı paketi İPP AB-3 yaralara ilkin tibbi yardım məqsədilə sarğı qoymaq

üçün istifadə edilir. 2 çoxqatlı yastıqdan və elastik bintdən (və ya tənzip bint) ibarətdir, yüngül polimer örtüklə qablaşdırılmışdır. Yastığın 3 qatı var: travmatik (tor formasında), sorbsiya edici (pambıq-viskoz liflər) və mühafizə edici (polipropilen parça). Travmatik qat yara səthinə yapışmır və sarğı qoyan zaman ağrısız kənarlaşdırılır. Sorbsiya edici qat yaranın axıntılarını özünə hopdurur. Mühafizə qatı yaranın infeksiya ilə ağırlaşmasının qarşısını alır. Elastik bint sarğının etibarlı və stabil olmasını təmin edir. Paketin xarici örtüyünün daxili səthi steril olduğu üçün hermetik sarğı qoyulması üçün istifadə edilir.

Universal məişət apteçkası

Universal məişət apteçkası aşağıdakı vasitələrlə komplektləşdirilir: Radiomühafizə vasitəsi;

Ümumi terapevtik preparatlar (aspirin, sedalgin, ammoniyak, besalol, validol, nitroqliserin, papazol, diazolin, fenazepam);

Antiseptik və sarğı vasitələri (brilliyant yaşılı, kalium permanqanat, levominol, pambıq, bakteresid plastır, bint).

Mühafizə qurğuları üçün kollektiv apteçka; 100-150 və 400-600 nəfərlik. Onların içərisində sığınacaqda sığınan insanlara və MM dəstələrinin üzvlərinə öz-özünə və qarşılıqlı yardım məqsədilə tibbi vasitələr olur. Həmin vasitələr aşağıdakılardır:

- ağrıkəsicilər, iltihab əleyhi və qusma əleyhi dərman vasitələri;
- qanaxmanı saxlamaq, yaranı sarımaq və təmizləmək üçün;
- kliniki ölüm zamanı ürək-ağ ciyər reanimasiya vasitələri;
- bayılma və kollaps zamanı istifadə olunan vasitələr;
- qida zəhərlənmələri zamanı dezintoksikasiya vasitələri;
- stress reaksiyalarında istifadə olunan tibb vasitələri.

Xüsusi qablaşdırılmış sanitariya çantası səhra şəraitində ilkin yardım vasitəsidir və MM və FH xidmətlərinin tələblərinə cavab verir. Çanta sukeçirməyən «brezent» tipli sıx materialdan hazırlanmışdır. Daxili dərman vasitələri və tibbi vasitələr lə qablaşdırılmışdır: yod məhlulu və ampulada ammoniyak, bint, sarğı paketi, jqt, plastır, qayçı, təhlükəsiz sancaq və sınıqlar zamanı istifadə edilən parça tipli yaylıq. 15-20 yaralıya yardım üçün nəzərdə tutulmuşdur; daxilində həmçinin bəzi xəstəliklərdə istifadə olunan dərman maddələri də olur.

Çanta içərisindəkilərlə birlikdə 3-3,5 kq-dır.